LUND UNIVERSITY

Den dubbla vanmaktens logik

En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna

Angelin, Anna

2009

Link to publication

Citation for published version (APA):
Angelin, A. (2009). *Den dubbla vanmaktens logik: En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. [Doktorsavhandling (monografi), Socialhögskolan]. School of Social Work, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Den dubbla vanmaktens logik

En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna

Anna Angelin

Lund Dissertations in Social Work 38

© Anna Angelin
Omslag: Johan Albertén
Tryck: Mediatryck, Lunds universitet
Utgiven av: Lunds universitet, Socialhögskolan
Box 23, 221 00 Lund
Tfn: 046-222 00 00 (vxl)
Fax: 046-222 94 12
www.soch.lu.se

ISSN 1650-3872
ISBN 978-91-89604-45-2

Innehåll

Kapitel 1
Inledning 9
Problemformulering 10
Syfte och frågeställningar 12
De empiriska delstudierna 15
Avhandlingens karaktär 17
Avgränsningar 18
Disposition 19
Kapitel 2
Tidigare forskning 21
Inledning 21
En förändrad ungdomstid? 22
1990-talskrisens verkningar hos den yngre delen av befolkningen 25
Problematiseringen av ungas arbetslöshet 27
Problem förenade med ungdomsarbetslöshet 29
Avgränsningar gentemot urval av tidigare forskning 30
Komplexiteter relaterade till användningen av tidigare forskning om ungdomsarbetslöshet 31
Försörjningsproblem 33
Ohälsa 39
Det ofullständiga vuxenblivandet och långvariga effekter av ungdomsarbetslöshet 43
Sammanfattande diskussion 48
Kapitel 3
Social exklusion och marginalisering som teoretisk ram 51

Inledning 51
Social exklusion 51
Marginalisering 55
Kapitel 4
Metod och tillvägagångssätt 61
Att använda flera metodologiska redskap 61
Intervjustudien 64
Metodbeskrivning relaterad till de kvantitativa delstudierna 81
De longitudinella registeranalyserna baserade på LOUISE 82
Enkätstudien 83
Kapitel 5
Levnadsförhållanden och ansamling av välfärdsproblem 87
Inledning 87
Välfärdsbegreppet 87
Förekomst av etableringsproblem 90
Sammanfattande diskussion 105
Kapitel 6
Den ständiga bristen på pengar 109
Inledning 109
Den oskäliga levnadsnivån 111
Den förväntade rationaliteten 114
Den ständiga försakelsen 117
Det ekonomiska beroendet av andra 119
Den konstanta oron kring ekonomi 122
Sammanfattande diskussion 123
Kapitel 7
Ett liv på andras villkor 129

Inledning 129
Om att vara ”beroende” 132
Makt 138
Att känna sig illa bemött och maktlös 142
Längtan efter autonomi och integritet 143
Den otillgängliga hjälpen 146
Den godtyckliga makten 151
Aktivering 154
Sammanfattande diskussion 162
Kapitel 8
Den sociala underordningens tyranni 173
Inledning 173
Skam och brist på erkännande 176
Den underordnade sociala ställningen 181
Relationen till socialtjänsten 186
Skam och förnedring i relation till omgivningen 195
Sammanfattande diskussion 201
Kapitel 9
Hinder och barriärer vid arbetsmarknadsetablering 207
Inledning 207
1990-talets arbetsmarknad som hinder 209
Etableringsproblem relaterade till personliga svårigheter 211
Att alltid sakna pengar 213
Den låga utbildningsnivån 215
Moderskap som hinder 219
Relationen till välfärdsinstitutionernas ersättningssystem 223
Känslor av hopplöshet och frustration 226

Sammanfattande diskussion 227
Kapitel 10
Den dubbla vanmaktens logik 229
Inledning 229
Den dubbla vanmaktens logik 234
Avslutande reflektioner 244
Bilagor 248
Bilaga 1 248
Publikationer från forskningsprojektet 248
Bilaga 2 249
Utvidgad metodbeskrivning 249
Bilaga 3 251
Bakgrundsbeskrivning intervjupersonerna 251
Bilaga 4 253
Intervjufrågor 253
Bilaga 5 Enkät 256
Litteraturförteckning 272
Summary 294
Lund Dissertations in Social Work 304

Förord

Fastän dessa ord inleder avhandlingen är dem de allra sista jag skriver i denna långa och roliga men stundtals ytterst tärande process. Den som osvikligt stått vid min sida under hela denna färd är min handledare Tapio Salonen. Jag är så tacksam för allt du gjort för mig och allt du lärt mig men mest av allt är jag tacksam för din ständiga tro på mig även när jag själv tappat bort den. Redan under min tid som socionomstudent såg du en blivande forskare i mig och du har allt sedan dess hjälpt mig fram emot det målet. Vårt samarbete har alltid varit synnerligen harmoniskt och vi har inte haft ett gräl sedan 1998. Tack för allt Tapio! Min biträdande handledare Lars B Ohlsson har också varit ett stort stöd som med skarpsinniga granskningar hjälpt mig förbättra avhandlingen och dessutom lärt mig mycket om analytiskt och teoretiskt tänkande. Tack Lars. Ett mycket stort och varmt tack går till mina respondenter, ni möjliggjorde denna avhandling och gav mig era berättelser, tack för er tid och det förtroende ni gav mig. Socialhögskolan i Lund har utgjort en mycket bra plats att skriva en avhandling på med hjälpsamma och goda kollegor. Tack till er alla. Jag vill särskilt tacka Staffan Blomberg och Håkan Jönson för många goda råd och kontinuerligt stöd när motgångar och osäkerhet tornat upp sig. Den enastående administrativa personal vi har turen att ha på Socialhögskolan är så värdefull. Tack till Carina Olsson, Mats Larsson, Torbjörn Magnusson och Viktoria Järnegren. Om ni hade fått en krona för varje dum fråga jag ställt under denna tid hade ni varit rika idag. Doktorandtiden har förgyllts av att få ingå i den härliga doktorandgrupp som antogs 2002. Jag är så tacksam för den prestigelösa och roliga gemenskap vi haft. Jag vill särskilt tacka min ständige vapendragare Rickard Ulmestig för såväl vänskap som stor hjälp i avhandlingsarbetet. Även Marcus Knutagård och Alexandru Panican har varit de bästa kollegor man kan tänka sig att dela både bekymmer och kebabtallrik med. Under doktorandtidens seminarier har jag haft tur och fått konstruktiva och duktiga kommentatorer, ett stort tack till Anna Meeuwisse, Lars Harrysson och Mattias Strandh. Lars har dessutom hjälpt mig med ovärderligt stöd vid redigering och sättning. Under de första åren som doktorand var min tjänst placerad vid IVOSA Växjö universitet. Tack alla kollegor där för att jag fick vistas i den goda forskningsmiljö och stämning ni har! Ett mycket stort tack vill jag även rikta till FAS som beviljade anslag och finansierade detta forskningsprojekt. Jag vill även tacka Ungdomsstyrelsen som på många olika sätt funnits

med som god samarbetspartner, arbetsgivare och statistikleverantör. Tack för alla möjligheter ni gett mig genom åren. Vid slutbearbetningarna av text har språkgranskarna Anders Drangel och Anders Arnberg gett mycket värdefulla synpunkter och rättningar. Tack också till Jonas Manjer för granskning av statistik och tabeller.

Livet består inte bara av kollegor och arbete utan även av alla ni andra som är viktiga i mitt liv och som varit ett ovärderligt stöd under den hårda tid avhandlingsarbetets slutfas varit. Mina älskade systrar Emma och Elisabet, tack för att ni alltid finns där för mig. Min mamma Stina Hultqvist har varit ett stort stöd under denna tid och har sanerat mitt hem, skött min trädgård och passat mina barn. Mina svärföräldrar Conny och Marianne Wallin har också fått rycka in och vårda sjuka barn under slutfasen, tack för att ni ställer upp! Mina kära vänner Helen Johansson, Jenny Sundström och Kajsa Månsson är de bästa man kan ha vid sin sida i tuffa tider. Vännerna i vårt hönskollektiv Röda Hönan; Åsa Ritenius-Manjer, Jonas Manjer, Christy Koch och Max Salomonsson, som vi delar ägg, barnpassning, kläder samt både vardag och fest i Tygelsjö med, tack för att ni alltid finns där. Det största stödet under denna tid har min man Micke varit som utan gnäll skött barn, tvätt och städning och gett mig utrymme att få färdigställa avhandlingen. Enligt egen utsago är det enda han vill ha för detta ”ett rejält smörande i förordet”. Tack min älskade, jag hade inte klarat det utan ditt ständiga stöd. Du är bäst! Mina barn Lovisa och Edvard har haft en trött och grinig mamma som mest har jobbat under det senaste året, nu ska jag njuta av att gottgöra er för det!

Avhandlingen tillägnas mina älskade barn och syskonbarn, Herman, Lovisa, Hilma, Edvard och Casper som alla fötts under avhandlingsskrivandets gång. Glädjen över er har förgyllt denna tid och ständigt påmint om att det finns viktigare saker än avhandlingsarbete.

Tygelsjö i november 2009

Anna Angelin

Kapitel 1

Inledning

Under 1990-talets början genomgick Sverige en betydande lågkonjunktur med omfattande arbetslöshet som följd. På kort tid fyrdubblades arbetslösheten till omkring åtta procent. Omfattningen av socialbidragstagandet närmade sig de nivåer som fattighjälpen hade under 1930-talet (Halleröd, 2003). Under denna tid föddes samtidigt osedvanligt många barn, den s.k. baby boom-generationen. År 2009, när Sverige återigen är mitt i en omfattande lågkonjunktur, är dessa barn på väg att äntra vuxenlivet. Olyckligtvis sammanfaller den ekonomiska nedgången med en demografisk utveckling där kurvorna i stället pekar skarpt uppåt. Den konjunkturella och demografiska situationen indikerar därmed ett uppenbart riskscenario avseende en utveckling mot omfattande ungdomsarbetslöshet då kohorterna som nu ska etableras är avsevärt större än vanligt.

Under 1990-talskrisen var denna situation ett faktum, då ungdomsarbetslösheten nådde rekordnivåer på uppemot 17 procent, samtidigt som socialbidragstagandet bland unga nära nog fördubblades (SOU 2000:3). Den kraftiga långkonjunkturen förändrade drastiskt villkoren för de unga (Statistiska centralbyrån, 2003). Erfarenheten av att ha haft ekonomiskt bistånd[1] bland unga vuxna födda åren runt 1970-talets mitt är mycket stor. Av dem som var 20-24 år under 1990-talets lågkonjunktur har 40 procent haft behov av ekonomiskt bistånd en eller flera gånger (Socialstyrelsen, 2008).

Det har nu gått omkring 15 år sedan 1990-talets ekonomiska kris. De unga som då skulle ut i arbetslivet är nu ungefär 35 år gamla. I dag är en klar majoritet av dem sedan länge etablerade med få, om ens några, konsekvenser av en ungdomstid under en välfärdskris. Det finns dock en grupp unga vuxna som alltsedan 1990-talets början varit långtidsarbetslösa och

[1] I Socialtjänstlagen benämns det som i vardagstal kallas för socialbidrag som försörjningsstöd. Det förekommer även att det kallas ekonomiskt bistånd. Avhandlingen kommer att referera till dessa olika benämningar beroende på sammanhang men betydelsen är alltid densamma.

haft ett omfattande behov av offentligt försörjningsstöd, till stor del i form av socialbidrag. Det är deras liv denna avhandling handlar om. Avhandlingens undersökningspopulation utgörs alltså av de unga vuxna, födda 1973-77, med långvariga etableringsproblem, vilka stannade kvar i socialbidragstagande och arbetslöshet både under och långt efter 1990-talskrisen.[2] De unga vuxna mot vilka fokus riktas i denna studie är inte de som varit oförmögna att delta i arbetslivet - utan de som kunnat arbeta.

Avhandlingen följer utvecklingen av deras levnadsförhållanden under den långvarigt fortsatta arbetslöshet och socialbidragstagande som följde ungdomsårens etableringsproblem.[3] Deras levnadsförlopp och erfarenheter kan bidra till förståelsen av vilken innebörd och konsekvenser långvarig ungdomsarbetslöshet och socialbidragstagande får ur såväl ett individuellt som samhälleligt perspektiv. En utökad kunskap om detta är central under rådande lågkonjunktur avseende ökade risker för varaktig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga.

Problemformulering

> …ett av de mest beklämmande dragen i bilden av det nuvarande arbetslöshetstillståndet utgöres av läget för de unga, som uppnått arbetsför ålder men ännu inte lyckats få fast anställning i något yrke. Arbetslöshetens skadeverkningar kunde för dessa grupper av arbetslösa sträcka sig över hela deras liv, i det att de aldrig få tillfälle att förvärva erforderlig yrkesskicklighet samt ofta komma att lida av de skador i psykiskt hänseende, som den tvungna sysslolösheten medför. (Statsrådet och chefen för socialdepartementet Gustav Möller (s) i proposition 1933:216 om anslag till bekämpande av arbetslösheten.).[4]

Unga vuxna har under de senaste decennierna utgjort en betydande andel av dem som stått utanför arbetsmarknaden. Vid omfattande konjunkturnedgångar blir etableringsmöjligheterna ytterligare beskurna för yngre utan tillräcklig utbildning, erfarenhet eller förankring på arbetsmarknaden. I den skandinaviska välfärdsmodellen har lönearbetet en central ställning. En svag position på arbetsmarknaden utgör en förhöjd risk att hamna i en

---

[2] En mer exakt preciserad definition klargörs i avhandlingens metodkapitel.

[3] När de unga vuxna intervjuats har det passerat cirka 8-12 år räknat från myndighetsåldern. Många av dem hade dock socialbidrag även innan de fyllde 18 år.

[4] Citatet är hämtat ur Schröder (1995, s. 1).

socialt utsatt situation samt att ha en generellt försvagad välfärdsutveckling i jämförelse med dem som befinner sig i arbetskraften (Socialstyrelsen, 2001). I Sverige utgör lönearbete också en central komponent i ett vuxenblivande. Waara (2007) problematiserar den skillnad som uppstår mellan *visionen* om det nödvändiga lönearbetet och den *verklighet* där en rad strukturomvandlingar, varav många initierades i samband med 1990-talskrisen, inneburit att stora delar av de yngre möter betydande trösklar vid försök att etablera sig på arbetsmarknaden. Yngre som under längre perioder varken arbetar, studerar eller har någon annan känd sysselsättning refereras ofta till som ”unga utanför”, där en låg etableringsgrad associeras med en rad andra centrala välfärdsproblem samt en utebliven inklusion i socialförsäkringssystemen (jfr SOU 2003:92).

I politisk retorik och medial debatt framställs ofta ungas arbetslöshet och socialbidragstagande som en central riskfaktor för deras framtida välfärdsutveckling. Ungdomstiden beskrivs då som en kritisk livsfas där etableringsproblem kan resultera i långvarigt negativa effekter. Utifrån denna kontext tolkas ofta ungas arbetslöshet och bidragstagande som mer riskfyllda och problematiska än för övriga åldersgrupper. De problembilder som är förenade med denna förståelse fokuserar ofta på ett hotande livslångt utanförskap[5] och att ungdomsarbetslöshet därmed utgör ett angeläget socialt problem som inte enbart drabbar de berörda individerna utan även samhället i form av ökade kostnader. Under 1990-talets början, när arbetslöshetsnivåerna för unga närmade sig 20 procent och en stor andel unga försörjdes via behovsprövat socialbidrag, uttrycktes ofta farhågor kring dessa ungas framtid och huruvida de riskerade att bli en generation passiviserad av bidrag och sysslolöshet (Swärd, 2000; Junestav, 2008). Erfarenheter från tidigare lågkonjunkturer hade också indikerat att även när efterfrågan på arbetsmarknaden förbättras finns uppenbara risker att en del unga under lång tid ändå stannar kvar eller ”fastnar” i socialbidragsförsörjning och arbetslöshet (Swärd, 2000).

---

[5] Valrörelsen 2006 präglades av de borgerliga partiernas problematisering av den, enligt deras beräkningar, dryga miljon svenskar som var i ”utanförskap”. Dessa beräkningar har dock kritiserats för att vara baserade på överdrivna och missvisande underlag (Jangenäs & Svenningsson, 2008). Riksrevisionsverkets granskning av användningen av ”utanförskap” visar att begreppet är otydligt definierat och problematiskt i relation till bedömning och mätbarhet av sysselsättningspolitikens effekter (Riksrevisionsverket, 2008). Begreppet utanförskap framstår dock som ett alltmer vedertaget begrepp i den politiska retoriken och avser främst individer vars försörjning baseras på offentliga transfereringar.

I Sverige finns en långvarig tradition av särskilda satsningar inom utbildnings- och arbetsmarknadspolitik för att stävja de skadliga effekter som befaras bli konsekvensen när unga står utanför arbetsliv och utbildning (Schröder, 2000). Ett av dessa arbetsmarknadspolitiska program, Utvecklingsgarantin, syftade till att aktivera långtidsarbetslösa unga som inte hade etablerat sig på arbetsmarknaden - trots att konjunkturen vänt uppåt under 1990-talets slut. Tillsammans med professor Tapio Salonen fick jag möjligheten att på Ungdomsstyrelsens uppdrag studera denna åtgärd.[6] Det var under analysarbetet med den studien som avhandlingens forskningsfrågor initialt formulerades. Under drygt 150 telefonintervjuer med kommunala tjänstemän som arbetade inom åtgärden återkom tämligen samstämmiga uppfattningar om kategorin ”unga utanför” som väckte mitt intresse. De unga som deltog i åtgärden beskrevs ofta som en väsentligen homogen grupp, karakteriserad av psykisk ohälsa, sociala problem och med en alltför låg formell utbildning och bristande social kompetens.

Efter studiens avslutning kvarstod frågor jag ville förstå och besvara, kring vilken livssituation unga vuxna med långvarig socialbidragsförsörjning och arbetslöshet levde i. Jag ville dels studera den långsiktiga utvecklingen av deras faktiska levnadsförhållanden, dels belysa frågan om de upplevde arbetslöshet och socialbidragstagande som problematiskt - och i så fall på vilka sätt? Genom anslag från Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) möjliggjordes den mångåriga studie med fokus på dessa unga vuxna som utgör grunden för denna avhandling.[7]

Syfte och frågeställningar

De problembilder som är förenade med yngres arbetslöshet och socialbidragstagande inkluderar ofta ett riskscenario där de sedan långsiktigt kvarstannar utanför arbetskraften. Det inledande syftet i denna avhandling är därför att beräkna hur stor andel av de unga som var långvarigt arbetslösa

---

[6] Studien *En på hundra – utvecklingsgarantins tredje år* (Angelin & Salonen, 2000) presenterades som Ungdomsstyrelsens utredningar nummer 23. Utvecklingsgarantin har även under en period benämnts Ungdomsgarantin.

[7] Tapio Salonen och jag själv har sedan 2002 arbetat med forskningsprojektet *Marginalhotade ungdomars etableringssituation efter välfärdskrisen*, FAS Dnr 2001-2665, som följer de unga vuxna födda 1973-77 med långvariga etableringsproblem. Forskningsprojektet har publicerat ett par rapporter samt antologibidrag och konferenspapers: sammanlagt omfattar det 8 publikationer. En förteckning över dessa finns i bilaga 1.

och socialbidragstagande under 1990-talskrisen som sedan blivit kvar i detta och vilken bakgrund de har. I dessa analyser avser jag även att studera hur deras levnadsförhållanden utvecklats i jämförelse med övriga i årsklassen.[8] Syftet med dessa analyser är att fastställa omfattningen på undersökningspopulationen samt vilka faktiska levnadsförhållanden de har.

Avhandlingens mest centrala empiriska underlag utgörs dock av 74 intervjuer med unga vuxna som nådde myndighetsålder under 1990-talskrisen, och vars vuxenblivande präglats av att de har varit långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande.

Det mest centrala syftet med avhandlingen är att förstå vilken betydelse och konsekvenser arbetslöshet och socialbidragstagande inneburit för respondenterna under deras vuxenblivande. Förståelsen av konsekvenser av långvarig ungdomsarbetslöshet och socialbidragstagande utgår ofta från en problemorienterad retorik där bristande välfärdsutveckling, utanförskap och inaktivitet betonas. Ett övergripande intresse som ligger till grund för mina frågeställningar är att studera hur livet ser ut avseende faktiska levnadsförhållanden och hur det upplevs av de unga vuxna som lever i denna situation. Betraktar de sin livssituation som problematisk, och i så fall på vilka sätt? Min avsikt är inte att ifrågasätta att socialbidragstagande och arbetslöshet, på många och betydande sätt, innebär svårigheter och problem för de allra flesta unga som drabbas av detta. Den fråga jag vill belysa är dock i vilken utsträckning respondenterna uppfattar sin situation som problematisk och i så fall *vad* som under denna tid och i denna livssituation upplevts som problem? Detta förhållningssätt inspirerades bl.a. av en mycket enkel uppmaning av Spicker (2007, s. 8): "The best approach is not to decide; it is to ask people who are poor what matters to them." Jag avser därmed att analysera de huvudsakliga problembilder vilka framträder som centrala ur intervjupersonernas utsagor relaterade till arbetslöshet och socialbidragstagande. Jag vill också belysa vilka hinder och barriärer avhandlingens respondenter har upplevt som centrala i relation till sin långvariga arbetslöshet och socialbidragstagande.

---

[8] De LOUISE-baserade longitudinella analyser detta grundas på utgörs av födda 1973. Dessa refereras till under beteckningen *årsklass*. Inom denna årsklass har dock ett avhandlingsspecifikt urval genomförts, då invandrade efter 7 års ålder inte medräknas. Omfattningen av detta redogörs för i bilaga 2. Respondenterna i avhandlingens enkät- och intervjustudie är födda 1973-77. När jag refererar till de födda under dessa år används beteckningen *kohort*. De 74 personer som deltagit i intervju- och enkätstudie omnämns som *respondenter* eller *intervjupersoner*.

Samtliga respondenter har gemensamt att de är eller har varit socialbidragstagare under en längre period, varför betydelsen av detta utgör ett specifikt tema i intervjustudien då frågor om socialbidragstagandet ställs. De problem som upplevts i relation till socialtjänsten är därmed långt mer uppmärksammade i studien än relationen till andra välfärdsinstanser de haft kontakter med.

Att förhålla sig till vad som är ett problem är komplext och beroende av vem som definierar det. I avhandlingen utgår jag till stor del från respondenternas perspektiv. I detta sammanhang utgår jag inte heller från att något *är* ett problem utan avser de förhållanden intervjupersonerna uttryckligen anger att de *har* problem med (jfr Sunesson, 2002).[9]

Avhandlingens syfte är att besvara följande frågeställningar:

1. Hur stor andel av 1990-talets unga arbetslösa kvarstår omkring 10 år senare i en varaktig etableringsproblematik?

2. Vilken bakgrund och faktiska levnadsförhållanden har dessa långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande unga vuxna och hur skiljer de sig avseende centrala välfärdsindikatorer gentemot den jämnåriga normalpopulationen?

3. Vilken betydelse har socialbidragstagande och arbetslöshet haft för dessa unga vuxna? Har det upplevts som problematiskt och vilka problem är i så fall centrala?

4. Vad har upplevts utgöra hinder och barriärer i relation till den uteblivna arbetsmarknadsetableringen och svårigheterna att vara självförsörjande?

[9] Trots att den livssituation dessa unga vuxna befinner sig i återkommande knyts till den arbetslöshet och den bidragsrelaterade försörjning de befunnit sig i sedan 1990-talskrisen ska det dock betonas att jag inte gör en kausal koppling där de problem och levnadsförhållanden som beskrivs uppfattas som enbart avhängiga eller orsakade av exponeringen för lågkonjunkturen. Dessa problem och levnadsförhållanden ska alltså inte betraktas som en given effekt av 1990-talskrisen och arbetslösheten. Däremot är det av allt att döma mycket centrala delkomponenter bakom dessa svårigheter.

Avhandlingens övergripande syfte är att studera vilka problem som finns och upplevs av de unga vuxna födda kring 1970-talets mitt, vilka erfarit långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande.

De empiriska delstudierna

För att kunna besvara dessa mångdimensionella frågeställningar krävdes en metodmässigt multipel ansats där tre empiriska delstudier konstruerades. Dessa utformades samtidigt utifrån hur de kunde komplettera varandra. Avhandlingens empiri består av longitudinella registeranalyser, en enkätstudie samt en intervjuundersökning.
De enkät- och registerbaserade delstudierna utgår från en deskriptiv ansats inriktad mot objektiva välfärdsmått. Intervjustudien belyser subjektiva upplevelser hos respondenterna som därefter analyserats utifrån de teoretiska bakgrundsraster jag funnit relevanta för att förstå deras utsagor. Intervjustudien utgör avhandlingens mest centrala och omfattande empiriska underlag. De andra delstudierna syftar till en mer konkret bestämning av gruppens omfattning samt dessa unga vuxnas grundläggande levnadsförhållanden och bakgrund. Denna kunskap är värdefull för förståelse och kontextualisering av de upplevelser som beskrivs i intervjuerna. Därför presenteras också de longitudinella och enkätbaserade resultaten före de mer kvalitativt inriktade kapitlen i avhandlingen. Nedan presenteras en schematisk översikt samt kort beskrivning av respektive delstudie.

Den longitudinella registeranalysen

För att avgränsa och precisera omfattningen av undersökningspopulationen genomfördes longitudinella registeranalyser.[10] Utvecklingen av levnadsförhållanden hos dem med långvariga etableringsproblem jämförs med övriga födda i årsklass 1973, från perioden kring förväntad etablering i 20-årsåldern till dess att de närmar sig 30 års ålder.[11] Utöver den komparativa ansatsen syftar de longitudinella analyserna även till att möjliggöra en fördjupad förståelse av komplexiteten och heterogeniteten inom den långvarigt utsatta delen av denna årsklass. Den första delstudien avser alltså att urskilja vilka och hur många unga vuxna som omkring 10 år efter förväntad etablering vid 1990-talets början fortfarande kvarstår i långtidsarbetslöshet och försörjningsproblem.

Enkätstudien

Den andra delstudien utgörs av en enkät baserad på replikering av ett urval frågor ur offentliga levnadsnivåundersökningar.[12] Respondenterna i denna enkät utgörs av de 74 individer som även intervjuats i avhandlingen. Urvalet av dessa individer representerar avhandlingens undersökningspopulation, d.v.s. de unga vuxna, födda 1973-77, med långvariga etableringsproblem i form av socialbidragstagande och arbetslöshet. Avsikten med denna enkätbaserade delstudie är att ta fram ett underlag om faktiska levnadsvillkor och upplevd livskvalitet för undersökningspopulationen samt att därefter kunna jämföra vilka skillnader som framstår gentemot övriga unga födda samma år.[13] Avsikten är att klarlägga om, och i så fall hur, de långva-

---

[10] En longitudinell analys karakteriseras av att ett identiskt urval, en s.k. panel, följs vid upprepade tillfällen över längre tidsperioder. För en introducerande sammanfattning av skillnaden mellan tvärsnittsstudier och longitudinella tillvägagångssätt se Payne & Payne (2004). De longitudinella analyserna avser beräkningar ur databasen LOUISE. En mer ingående metodredogörelse återfinns i kapitel 4.

[11] Ett flertal av de tidigare studier som fokuserat på den utsatta delen av just dessa kohorter betonar vikten av longitudinella analyser som kan fastställa deras fortsatta välfärdsutveckling ur ett mer långsiktigt perspektiv; jfr t.ex. Gullberg & Börjeson, (1999) samt Ungdomsstyrelsens utredningar 13 (1998).

[12] Statistiska centralbyråns undersökningar om levnadsförhållanden, ULF, samt Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie (Ungdomsstyrelsen, 2003).

[13] Jämför Nilsson A., *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*, (2002) där en s.k. fång-ULF genomförs utifrån ett liknande upplägg.

rigt arbetslösa och socialbidragstagande skiljer sig från övriga jämnåriga avseende centrala välfärdsområden. Enkäten finns bifogad som bilaga 5.

Intervjustudien

Den tredje delstudien består av intervjuer med de 74 unga vuxna som alltså även besvarat enkäten. Dessa individer refereras till i avhandlingen som intervjupersonerna eller respondenterna. Intervjuernas fokus riktas mot att belysa vilken innebörd varaktig arbetslöshet och socialbidragstagande haft under den livsfas som utgör "resan" från ungdomstid till vuxenliv samt vad respondenterna upplevt som problematiska eller hindrande faktorer relaterat till deras etableringssvårigheter. Intervjufrågorna finns bifogade i bilaga 4.

Avhandlingens karaktär

Ett flertal studier har tidigare belyst levnadsförhållanden hos unga med etableringsproblem under 1990-talet.[14] Få av dem har dock, mig veterligen, studerat den fortsatta välfärdsutvecklingen för de unga vuxna som trots den förbättrade konjunkturen ändå inte etablerades på arbetsmarknaden. Detta perspektiv har därmed varit mindre uppmärksammat, till förmån för beräkningar som framför allt fokuserat på betydelsen av mer kortvariga arbetslöshetsperioder. Dessa har huvudsakligen inriktats mot åldersintervallet mellan etableringstidpunkt och fram till 24 års ålder.

Den kunskap min avhandling bidrar med är att utifrån såväl subjektiva upplevelser som objektiva förhållanden belysa den långsiktiga utvecklingen av denna grupps levnadsförhållanden. Det är även centralt att lyfta fram vilka problem som kan relateras till att vara *både* arbetslös och socialbidragstagare, och dessutom vara det från sena tonår till upp emot 30 års ålder.[15]

Dessa unga vuxnas livssituation karakteriseras och beskrivs ofta i termer av ett samhälleligt utanförskap eller utestängning, vilket brukas såväl inom den politiska retoriken som i samhällsvetenskaplig forskning. Avhandlingens teoretiska ram inriktas mot teoribildningar kring begreppen social

---

[14] Dessa kommer redogöras för i kapitel 2 Tidigare forskning.

[15] Samtliga intervjupersoner har dock inte uppburit socialbidrag under hela denna period. Däremot har de saknat varaktig självförsörjning och huvudsakligen försörjts genom olika slags ersättningar från välfärdssystemet.

exklusion samt marginalisering. I de kapitel som baseras på intervjustudien utgår dock analysen även från teorier som belyser betydelsen av fattigdom, vanmakt samt social underordning, då dessa var relevanta för att analysera och tolka de empiriska resultaten.[16]

Avgränsningar

Avhandlingens upplägg innebär att avsevärda begränsningar varit nödvändiga för att möjliggöra ett rimligt omfång samt stringens. Avhandlingen utgår huvudsakligen från en svensk kontext, varför den översikt av tidigare forskning som presenteras i kapitel två främst baseras på svensk och nordisk forskning. Ungdomsarbetslöshetens konsekvenser varierar mellan olika länder, exempelvis relaterat till kulturella skillnader och olika utformning av välfärdssystem, varför utomnordiska forskningsresultat inte är lika överförbara (jfr Rantakeisu, Starrin & Hagquist, 1996).[17] Därför har jag med hänsyn till generaliserbarhet valt att huvudsakligen referera till tidigare forskning ur svenska och i några fall nordiska studier, då dessa återspeglar den kontext som är relevant i den skandinaviska välfärdsmodellen. De nordiska länderna karakteriseras i hög grad av liknande välfärdssystem (Gustafsson & Pedersen; 2000; Olofsson & Panican, 2008).[18]

Genusaspekter innefattas inte i analysarbetet i den omfattning jag egentligen betraktar som önskvärd, då etableringsmönster samt ekonomiska förutsättningar ofta skiljer sig mellan könen (jfr t.ex. Westberg, 2005). Anledningen till att jag i stort valt bort dessa jämförelser är huvudsakligen att det saknas utrymme för att anlägga en ytterligare variabel i de komparativa analyserna. För att säkerställa att detta inte skulle utgöra ett betydande problem i återgivningen av respondenternas levnadsförhållanden genomförde jag en jämförande kvantitativ analys av ett urval centrala variabler relaterade till ekonomi, hälsa, utbildning och livskvalitet. Dessa indikerade förvisso att smärre variationer förelåg men att inga betydande skillnader kan urskiljas utifrån variabeln kön.

---

[16] Dessa teoribildningar presenteras dock först i anslutning till den empiriska framställningen i dessa kapitel.

[17] I relation till den generella förändringen av ungdomstid och transitionen mot vuxenliv har jag dock i större utsträckning använt mig av europeisk forskning.

[18] Givetvis förekommer även skillnader mellan de nordiska välfärdssystemen. För en översikt av dessa i relation till ungdomars specifika etableringsvillkor, se Olofsson & Wadensjö (2007).

Det finns i studiens omfattande empiriska underlag långt fler perspektiv och analyser som kunde ha lyfts fram, om utrymme för detta funnits. I avhandlingens metodkapitel redogörs för prioriteringar och avvägningar.

Disposition

I kapitel 2 ges en översikt av tidigare forskning kring ungdomsarbetslöshet samt försörjningsproblem för unga med särskilt fokus på betydelsen av 1990-talets välfärdskris. Kapitel 3 utgör avhandlingens teoretiska kapitel och kapitel 4 är dess metodkapitel. I kapitel 5 presenteras de longitudinella registeranalyserna samt jämförelser av levnadsförhållanden utifrån avhandlingens enkätstudie. De avhandlingskapitel som baseras på intervjustudien inleds med kapitel 6 som belyser de negativa ekonomiska konsekvenser det arbetsmarknadsrelaterade utanförskapet fått och de kontinuerliga svårigheter som är förenade med bristen på pengar. Kapitel 7 tar upp betydelsen av att uppleva vanmakt och beroende. I kapitel 8 diskuteras erfarenheter av att erfara skam och brist på socialt erkännande relaterat till att vara arbetslös socialbidragstagare. I kapitel 9 beskrivs de hinder och barriärer intervjupersonerna upplevt som centrala i relation till svårigheterna att äntra arbetsmarknaden och bli självförsörjande. Det avslutande kapitlet utgörs av en sammanfattande slutdiskussion där avhandlingens olika resultat binds samman.

Kapitel 2

Tidigare forskning

Inledning

Frågan om vilka problem och konsekvenser 1990-talets omfattande ungdomsarbetslöshet inneburit i ett längre tidsperspektiv är central i denna avhandling samt har lyfts fram i en rad tidigare studier (se t.ex. SOU 2001:54; Gullberg & Börjeson, 1999). Ungdomsarbetslöshet kan dock inte förstås eller studeras som *ett* problem utan många. Konsekvenserna av en ung människas uteblivna etablering på arbetsmarknaden kan, beroende på perspektiv, betraktas som ett strukturellt och samhällsekonomiskt problem, men även ett individuellt problem där en ökad risk för utsatthet[19] avseende identitetsutveckling, hälsa och materiell deprivation i stället betonas. Avhandlingen är främst inriktad mot de senare perspektiven.

De inledande avsnitten i detta kapitel syftar dock till att placera in undersökningspopulationens etableringsproblem i en kontext av de mer generella strukturella förutsättningar som rådde vid tidpunkten för deras inträde i vuxenliv. Jag berör även övergripande förändringar av ungas etableringsmönster. Kapitlet avser dock främst att utifrån svenska och nordiska studier om ungdomsarbetslöshet belysa de svårigheter och risker etableringsproblem kan vara förenade med, och i vilken utsträckning dessa är av en övergående karaktär eller resulterar i en mer bestående marginalposition avseende ungas välfärdsutveckling.[20]

---

[19] För en fördjupad diskussion och förståelse av begreppet utsatthet se Trondman (2008).

[20] En stor del av de studier jag refererar till är daterade kring slutet av 1990-talet och 2000-talets början. Detta beror på att de studerade kohorterna, d.v.s. personer födda år 1973-77, under denna period fortfarande kategoriserades som ungdomsarbetslösa och uppmärksammades i en rad studier som följde deras välfärdsutveckling efter krisåren. Därefter har kunskapsutvecklingen kring dessa kohorter varit betydligt mer begränsad.

En förändrad ungdomstid?

Avhandlingens fokus på de kohorter vars förväntade inträde på arbetsmarknaden sammanföll med 1990-talskrisen kan riskera att de konjunkturella förhållandena tillskrivs alltför stor betydelse.[21] Undersökningspopulationens etableringsvillkor bör därför sättas i en kontext där även betydelsen av en rad andra mer generella och långsiktiga strukturella förändringar avseende vuxenblivande varit viktiga för utvecklingen av deras transitionsfas mellan ungdomstid[22] och vuxenliv.

En sådan generell förändring är att ungdomstiden under relativt kort tid kraftigt förlängts, då etablering på arbetsmarknad och familjebildning förskjuts allt högre upp i åldrarna.[23] Yngres etableringsmönster utgörs dessutom i allt mindre utsträckning av standardiserade och linjära förlopp, utan består snarare av s.k. ”yo-yo-transitions” karakteriserade av föränderlighet och temporära sysselsättningar (du Bois-Reymond & López Blasco, 2003). Furlong (2009) betonar att yngres förvärvsarbete kännetecknas av en tilltagande fragmentisering, där unga har många men mer instabila och kortvariga anställningar. Ungas etablering på vuxenarenor som eget boende och lönearbete karakteriseras alltså av en ökad instabilitet där transitionerna ofta är reversibla, exempelvis avseende återflyttning till föräldrahemmet (Westberg, 2005). Denna mer utdragna och osäkra övergång

---

[21] Unga kan även få en problematisk etablering på arbetsmarknaden beroende på demografiska faktorer, då stora kohorter kan orsaka s.k. trängseleffekter. Denna faktor är dock inte relevant, då de som var unga under 1990-talet tillhörde kohorter där födelsetalen inte översteg de normala.

[22] Med ungdomstid avser jag den livsfas som utgörs av transitionen mellan lämnandet av barndom och förvärvandet av en status som vuxen. Avhandlingens fokus på långtidsarbetslösa unga innebär en betoning av arbetsmarknadens betydelse under ungas transitionsfas. Utöver arbetsmarknadsinträde är givetvis andra transitioner centrala under denna livsfas, exempelvis att skaffa eget boende samt övergången från ursprungsfamilj till bildandet av en egen familj.

[23] TCO:s generationsstudier (Mann & Magnusson, 2003; Mann, 2002; TCO, 2002) av utvecklingen avseende etablering på arbets- och bostadsmarknad samt föräldraskap indikerade en avsevärd åldersmässig förskjutning. Kvinnors etableringsålder (definierad som den tidpunkt då 75 procent av årskullen förvärvsarbetar) ökade exempelvis från 20 till 27 år mellan 1990 till 2000. Även en rad andra studier belägger denna utveckling exempelvis (SOU 2001:54; Erikson et al., 2007; SCB, 2005). Tendensen mot en förlängd ungdomsperiod var tydlig långt före 1990-talskrisen men givetvis medförde den minskade efterfrågan på yngres arbetskraft en ytterligare senareläggning av arbetsmarknadsinträdet.

mellan ung och vuxen är ofta förbunden med problematiserande föreställningar om de risker som uppstår under denna transitionsfas (Johansson, K., 2003).

Det generella mönstret i västvärlden är att yngre börjar arbeta vid högre ålder samt att utbildning utgör en allt längre period av de ungas liv (Furlong, 2009). Den huvudsakliga orsaken bakom den förlängda etableringen är en utveckling mot en arbetsmarknad med allt högre utbildnings- och kompetenskrav och den avsevärda förlängning av studietiden som följt därav (Erikson et al., 2007; Salonen, 2003). I jämförelse med tidigare generationer ställs högre formella krav på unga under etableringsfasen. De förlängda studieperioderna leder till senareläggning av förvärvsarbete, bosättning samt en delvis stagnerad välfärd under dessa år, vilket sammanfattningsvis ger effekter avseende en eftersläpning i välfärden för unga (SCB, 2005). Den kraftiga expansionen av studier som huvudsaklig sysselsättning för unga är en av de mest centrala förändringarna av ungdomstiden. År 1994 blir samtliga gymnasieprogram 3-åriga utbildningar, och under 1990-talet fördubblas även antalet utbildningsplatser inom landets universitet och högskolor. Samtidigt som utbildningsnivån avsevärt höjdes bland stora delar av dessa kohorter betonade studier risken för polarisering *inom* ungdomsgruppen mot bakgrund av den tilltagande utsatthet som tydligt kunde urskiljas bland den ökande grupp som inte fullföljde sina gymnasiestudier (Ungdomsstyrelsen, 1998).

Det senmoderna samhället har inneburit grundläggande förändringar av ungdomstiden relaterat till ett utvidgat individuellt ansvar för unga att skapa sin egen biografi och livsstil. Ungdomstiden har blivit till ett personligt, men även riskfyllt, projekt där avgörande livsval ofta måste företas under osäkerhet om vad de kommer leda till (du Bois-Reymond & López Blasco, 2003). Transitionsperioden mellan ungdom och vuxenliv karakteriseras, i jämförelse med tidigare generationer, av mindre förutsägbarhet och en större komplexitet avseende utvidgade val- och utbildningsmöjligheter. Heinz (2009, s. 5) sammanfattar yngres utökade ansvar att skapa sin egen biografi: ”They must identify the most promising pathways to adult independence and navigate multiple transitions with uncertain outcomes”. Denna tilltagande individualisering har även ansetts möjliggöra en utökad friställning från traditionella och mer förutsägbara normer och livsmönster relaterade till bl.a. klasstillhörighet och kön (jfr Ziehe, 1993; Giddens, 1999). En sådan utveckling kan dock betraktas som en dubbelbottnad process där möjligheter men också krav på subjektivitet och ett utvidgat

reflexivt identitetsskapande har ökat för unga.[24] Dessa förväntningar innebär även ett mer individualiserat ansvar att navigera rätt i tillvaron, såväl som utökade möjligheter respektive risker (jfr Beck, 2000), där ett hot om misslyckande också genererar stress (Hammer, 2007).

Furlong & Cartmel (2007) problematiserar dock dessa teorier om en *generell* kulturell friställning bland unga då föreställningen om det reflexiva individuella livsprojektet underskattar den faktiska kontinuiteten i ungas reproduktion av sitt sociala ursprung.[25] Även Bunar & Trondman (2001, s. 38) förhåller sig avvaktande till en alltför kulturteoretisk analys av ”identitetskonstruktion, när den riskerar att dölja förståelsen av livets materiella och sociala grundvillkor”. Jönsson et al. (1993) betonar att även om moderniseringsprocessen innebär förändrade villkor för alla unga blir effekterna av den olika, bl.a. i förhållande till social bakgrund. Långtidsarbetslösa unga urskiljs ofta som reflexiva ”förlorare” i en slags dikotomi gentemot de unga som genom resande och utbildningar förmått tillgodogöra sig utvidgade möjligheter. Att göra dessa livsstilsval förutsätter till stor del tillgång till kulturellt, ekonomiskt och socialt kapital (jfr Bourdieu, 1986). du Bois-Reymond & López Blasco (2003, s. 23) sammanfattar att dylika begränsningar är centrala för förståelsen av ojämlika förutsättningar: ”Social inequality in resources and opportunities persists through individualised trajectories and leads to broader or narrower biographical options.”

En alltmer instabil och oförutsägbar arbetsmarknad, sätts ofta i samband med att unga i allt högre utsträckning lever i ett ”risksamhälle” (jfr Cieslik & Pollock, 2002; Heggen, 2000). Vägen mot etablering i arbetsliv karakteriseras som krokig och osäker i förhållande till de omfattande strukturomvandlingar som resulterat i en allt rörligare och flexiblare arbetsmarknad (Gullberg & Börjeson, 1999). Den utökade utsatthet dessa risker innebär är dock inte enbart generationsspecifika, utan karakteriseras även av en ojämn klassmässig fördelning: ”Risker förstärker klassamhället, inte upphäver det” (Beck, 2000, s. 50). Sammanfattningsvis indikerar de mönster som urskiljs avseende förändringar av ungdomstiden en förlängd fas av vuxenblivande, där heterogeniteten bland ungas transitionsmönster

[24] Fornäs (1994) betonar att även om alla ålderskategorier påverkas av en kulturell modernisering kan det antas att unga som befinner sig i en rörlig och identitetsskapande livsfas i högre utsträckning påverkas av denna utveckling.

[25] Se även Heggens (2000, s. 60) studie, vilken understryker vikten av att en förståelse av yngres marginaliseringsmönster rimligtvis inte kan uppnås utan hänsyn till ”traditionella sociologiska variabler”.

indikerar kontinuitet i betydelsen av social reproduktion relaterad till existerande klassmönster.

1990-talskrisens verkningar hos den yngre delen av befolkningen

Utöver de långsiktiga förändringarna av ungdomstiden kom etableringsvillkoren för de unga födda kring 1970-talets mitt att förändras på ett drastiskt sätt då Sverige gick in i sin djupaste recession sedan 1930-talet, samtidigt som deras förväntade arbetsmarknadsinträde skulle äga rum. Detta fick en betydande inverkan på förutsättningarna för vuxenblivande hos många av dem.

Fritzell (2002, s. 25) sammanfattar de övergripande verkningarna av denna kris och dess förlopp: ”Vi hade negativ tillväxt tre år i följd, under en kort tid försvann ungefär en halv miljon jobb och vi gick från det vi kallade full sysselsättning till massarbetslöshet. I sinom tid fick vi en statsfinansiell kris som ledde till åtstramningar i de flesta sociala program likväl som skattehöjningar”. De kraftigt försämrade statsfinanserna innebar även nedskärningar i socialförsäkringarna med sänkta ersättningsnivåer samt omfattande besparingar inom offentliga verksamheter som exempelvis hälsovård och skola. Även inträdeskraven inom arbetslöshetsförsäkringen skärptes, vilket i än högre grad hänvisade arbetsmarknadens marginalgrupper till försörjning genom behovsprövat socialbidrag. Åren 1990-96 fördubblades socialbidragskostnaderna.

En konjunkturnedgång av denna omfattning får givetvis betydelse för den generella välfärdsutvecklingen hos stora delar av befolkningen, men då dess genomslag studerats ur ett specifikt generationsperspektiv har unga lyfts fram som den kategori vilken fick den tydligaste försämringen av sina livsvillkor. Ungdomarna har återkommande betecknats som krisens ”förlorare”. I jämförelse med äldre vuxna har ungas arbetslöshet under modern tid alltid varit högre, men under 1990-talet blev den två till tre gånger så hög (Soidre, 1999). Generationsskillnaderna ökade och fördjupades under denna period, då 1990-talet innebar en betydande nedgång för unga vuxna medan äldre generationer faktiskt ökade sin levnadsstandard även under 1990-talet (SCB, 2005; 2003). I detta hänseende framstår det som rimligt att 1990-talskrisen i många avseenden framför allt kan karakteriseras som en etableringskris, snarare än en generell välfärdskris då en tilltagande marginalisering framför allt drabbade dem, huvudsakligen invand-

rare och ungdomar, som inte uppnått en stabil förankring vare sig på arbetsmarknaden eller i socialförsäkringssystemen. Då konjunkturen vände uppåt mot slutet av 1990-talet utgjorde dock unga, även en omfattande del av dem som varit arbetslösa, en av de grupper som snabbast etablerade sig i arbete (Bäckman & Franzén, 2007).

En tidigare studie inom det forskningsprojekt kring unga långtidsarbetslösa som avhandlingen baseras på visar dock att unga födda kring 1970-talets mitt hade en tydligt förhöjd marginaliseringsrisk relaterad till arbetsmarknaden i jämförelse med tidigare ungdomskullar (Salonen, 2003, s. 59). För unga innebar 1990-talskrisen framför allt en markant senareläggning av deras arbetsmarknadsinträde (Erikson et al., 2007).[26]

Att långvarigt sakna tillträde till arbetsmarknaden som ung vuxen innebär en ökad sårbarhet. Rapporten *Välfärd och ofärd på 90-talet* (SCB, 2003) sammanfattar välfärdsutvecklingen under 1990-talet och konkluderar dess inverkan på utvecklingen av ungdomars levnadsförhållanden: ”Statistiken visar senare utflyttning ur föräldrahemmet, senare, osäkrare och markant lägre arbetsinkomster, senare bosättning, parbildning och barnafödande, och sjunkande disponibel inkomst och levnadsstandard”. Vogel (SCB, 2005, s. 15) karakteriserar 1990-talet som en ”otrygghetschock” för ungdomsgenerationen.

Analyserna av 1990-talskrisens effekter utgår ofta från ett komparativt åldersrelaterat perspektiv. Även om unga under denna tid delvis hade kollektiva erfarenheter av problem relaterat till att etableras i vuxenliv under en lågkonjunktur är det dock centralt att inte övervärdera de generella erfarenheterna hos dessa kohorter. Livsvillkoren även inom ungdomsgruppen polariserades relaterat till klassbakgrund. Ett mönster som tydligt kunde urskiljas var en förstärkning av sårbarheten hos de unga, framför allt lågutbildade med invandrar- eller arbetarklassbakgrund, som redan före krisen hade en mer utsatt position (Socialstyrelsen, 2001; SOU 2001:54). Den sedvanliga sociala differentieringen var i hög grad verksam även under 1990-talskrisen, då sannolikheten för att långvarigt ha en svag förankring på arbetsmarknaden och/eller uppbära socialbidrag främst här-

[26] Den drastiska förändring som inträdde under dessa år kan exempelvis belysas utifrån den markanta skiljelinje avseende tidpunkt för arbetsmarknadsetablering som går mellan ungdomskohorter födda med endast ett fåtal års mellanrum. Av personer födda före 1971 hade 70 procent inträtt på arbetsmarknaden vid 21 års ålder. Motsvarande andel för årskullarna födda kring mitten av 1970-talet var knappt 35 procent (Erikson et al., 2007).

rörde från socioekonomisk bakgrund (Ungdomsstyrelsen, 1998). Urskiljandet av unga som en utsatt kategori bör därmed även inbegripa en kontextualisering där heterogeniteten inom gruppen inkluderas i förståelsen av yngres differentierade sårbarhet under denna period.

Problematiseringen av ungas arbetslöshet

Efter att ha tecknat en summarisk bild av 1990-talskrisen[27] och dess inverkan på undersökningspopulationens etableringsfas kommer jag kortfattat att diskutera förståelsen av ungdomsarbetslöshet som ett problem. De omfattande förändringarna av transitionsfasen mellan ungdom och vuxenliv medför dock en komplexitet avseende definiering och förståelse av vad ungdomsarbetslöshet egentligen är, eftersom allt fler unga befinner sig utanför arbetskraften (SOU 2003:92). En central utgångspunkt för vem som kan betraktas tillhöra kategorin är därmed en differentiering mellan dem som frivilligt skjuter upp etablering i arbetsliv och dem som är aktivt arbetssökande och ofrivilligt står utan arbete och självförsörjning.

Ungdomsarbetslöshet som specifik och riskfylld

Studier om ungdomsarbetslöshet skiljer sig från stora delar av arbetslöshetsforskningen då den framför allt belyser orsaker och konsekvenser av att inte komma *in* på arbetsmarknaden. Dessa problem skiljer sig från äldres arbetslöshet, där en stor del av denna forskning i stället belyser socialpsykologiska konsekvenser av att förlora ett arbete och den försämrade ekonomiska situation som ofta följer därav. Yngre utan tidigare förankring på arbetsmarknaden *blir* ju, i egentlig mening, inte arbetslösa, och har inte exkluderats från en tidigare inkluderad position. Därmed kan konsekvenser och problem antas skilja sig mellan yngres och äldres erfarenheter av arbetslöshet.

Ungdomstiden betraktas dessutom ofta som en kritisk fas där transitionen mot vuxenblivande har stor eller avgörande betydelse för vidare livsutveckling och möjligheter till etablering i övriga vuxensfärer (Sen, 1997; Kieselbach, 2004). Hammarström (1996) betonar att arbetslöshet i centrala avseenden kan förväntas få värre konsekvenser för yngre än äldre,

[27] För mer fördjupade analyser av 1990-talskrisens förlopp och verkningar se t.ex. SOU-publikationerna från Kommittén Välfärdsbokslut samt SCB:s Rapport 100 *Välfärd och ofärd på 90-talet* (2003).

framför allt för identitetsutveckling och socialisering. Det är dock inte avsaknaden av arbete i sig som utgör ett problem i förståelsen av ungdomsarbetslöshet som riskfylld, utan snarare inaktivitet bland de unga som inte heller har någon annan sysselsättning (jfr t.ex. Franzén & Kassman, 2005). Det kraftigt ökade antalet studerande innebär att en stor andel av de unga vuxna redan står utanför arbetskraften. Detta lärande kan dock betraktas som den centrala aktiviteten under denna livsfas då formandet av yngres individualisering och kompetensutveckling samt framtida anställningsbarhet ofta förbinds med studier (Mörch, 2003). Det är därmed de inaktiva unga som varken studerar eller arbetar som farhågor avseende framtida ”utanförskap” utgår från (SOU 2003:92).

Förståelsen av ungdomsarbetslöshet som ett specifikt angeläget problem utgår ofta från två skilda, men stundtals samverkande, perspektiv. I den normlöshetsfokuserade problematiseringen av ungdomsarbetslöshet (jfr Ohlsson & Swärd, 1994) betonas risker för tidig passivisering och avvikande levnadsmönster som omvänd dygnsrytm, överdrivet användande av internet m.m. då de socialt integrerande, strukturerande och normerande funktionerna av arbete uteblir i dessa ungas liv.[28] Unga uppfattas ofta som en kategori med potentiellt lägre arbetsmotivation än övriga befolkningsgrupper (Gallie, 2004).[29]

Det andra perspektivet utgår från en bristfokuserad förståelse (jfr Swedner, 1983, s. 185) av ungas arbetslöshet, där en problematisering av materiella och psykosociala levnadsvillkor i stället betonas utifrån dessa ungas resursfattigdom (jfr t.ex. SCB, 2003). Swedner (1983) betonar att unga är en av de grupper som traditionellt sett lyfts fram som särskilt utsatta och problemdrabbade. Till skillnad från äldre arbetslösa saknar de yngre många gånger både erfarenhet, referenser och inkomsttrygghet relaterad till tidigare anställningar och har därmed inget att ”falla tillbaka på”. Ungdomar har också varit en av de klientkategorier som varit föremål för särskilda satsningar och projekt inom kommunernas socialtjänster (Byberg, 2002). Arbetslösa socialbidragstagare under 25 år särskiljs exempelvis från övriga, då lagstiftningen ger socialtjänsten rätt att villkora deras

[28] Jfr t.ex. med de attityder om ungdomsarbetslösa vilka presenteras i Angelin & Salonen (2000).

[29] Gallie betonar dock att studier av arbetslösa indikerar en fortsatt hög arbetsmotivation och att denna är fortsatt hög även i de skandinaviska länderna, där välfärdsstatliga transfereringar kompenserar för en större del av arbetslöshetsrelaterat inkomstbortfall än i många andra europeiska länder.

försörjningsstöd med aktiveringsinsatser.[30] Likaså har unga varit en av de prioriterade målgrupperna inom Arbetsförmedlingens uppdrag under lång tid. Unga kategoriseras även som långtidsarbetslösa efter kortare tid utan arbete än äldre.[31] Ungdomar utgör också en av de kategorier som ofta särskiljs från den generella populationen arbetslösa och blir föremål för specifikt riktade välfärdsanalyser (se t.ex. SCB, 2005). Utöver de negativa effekter ungdomsarbetslöshet kan orsaka på individnivå inbegriper samhällets problematisering givetvis även de samhällsekonomiska förluster ungdomsarbetslöshet genererar i form av uteblivna skatteintäkter, produktionsbortfall och ökade välfärdsutgifter (Erikson et al., 2007).

Problem förenade med ungdomsarbetslöshet

Ungdomsarbetslöshet uppfattas ofta vara ett socialt problem som ökar risker avseende utsatthet inom en rad andra välfärdsområden. Trots att fler variabler än arbetsmarknadsstatus inverkar på unga arbetslösas livsförlopp finns en gedigen kunskapsgrund som belägger att långvarigt utanförskap på arbetsmarknaden ofta innebär en rad olika problem för de yngre som drabbas. Jag avser här att kontextualisera min egen studie genom en sammanfattande översikt av den forskningsbaserade kunskapsgrund som belyser centrala problem associerade med långvarig ungdomsarbetslöshet. Jag inriktar mig huvudsakligen på försörjningsproblem, ohälsa samt risker avseende utveckling mot en mer permanent marginalposition.[32]

Översikten inleds dock med en diskussion kring de avgränsningar och urval som företagits gentemot tidigare forskningsstudier. Därefter följer en

---

[30] Socialtjänstlagen, SoL; 2001:453 4 kap. 4 §. Dessa villkor kan dock även ställas mot de som fyllt 25 år och har särskilda behov av kompetenshöjande insatser.

[31] Arbetslösa, om de är 25 år eller äldre, som varit anmälda på Arbetsförmedlingen i minst 6 månader, och under den tiden inte haft ett arbete eller deltagit i ett program med aktivitetsstöd kategoriseras som långtidsarbetslösa. Ungdomar under 25 år räknas som långtidsarbetslösa efter 100 dagar.

[32] Låg eller ofullständig utbildning är också ett betydelsefullt problem som ofta associeras med långvarig ungdomsarbetslöshet. Här inriktar jag mig dock mot de problem som tolkas vara *konsekvenser* av en utebliven etablering på arbetsmarknaden. Låg utbildning är ofta ett problem redan vid inträdet i arbetsmarknadsproblem, medan ohälsa, försörjningssvårigheter och ökade risker för ett beständigt utanförskap på arbetsmarknaden är problem som i högre grad associeras med att ha orsakats eller förvärrats av arbetslösheten.

belysning av de komplexiteter som varit förenade med att referera till forskning kring ungdomsarbetslöshet.

Avgränsningar gentemot urval av tidigare forskning

Vetenskapliga studier av ungdomsarbetslöshet omfattar en rad olika forskningsområden i ett brett spektrum från exempelvis nationalekonomi till kultursociologi. Själva begreppet ungdomsarbetslöshet innefattar också två olika kunskapsområden, dels det tvärvetenskapliga fält som kan betecknas som ”ungdomsforskning”, dels vetenskapliga studier av arbetslöshet och dess konsekvenser. I Banks och Ullahs (1988) kategorisering av ungdomsarbetslöshetsforskning framträder fyra huvudsakliga teman.

Det första fokuserar mot unga arbetslösas sociodemografiska karakteristik och dess betydelse avseende klass och kulturell reproduktion, kön samt etnicitet, och hur detta inverkar på ungas förhållningssätt och möjligheter till utbildning och inträde på arbetsmarknad. Det andra temat belyser relationen mellan ungas etablering och deras arbetssökande samt attityd och kunskaper gentemot arbetsmarknaden. Inom detta forskningsområde analyseras även strukturer och processer inom den arbetsmarknad som är tillgänglig för yngre, samt betydelsen av statliga arbetsmarknadsinterventioner. Det tredje temat berör socialpsykologiska konsekvenser av tidig arbetslöshet som ohälsa, stress och självkänsla, men även vilka faktorer som kan motverka dessa skadliga verkningar. Det avslutande temat belyser konsekvenser av arbetslöshet avseende förändrat beteende relaterat till s.k. anti-socialt agerande som droganvändning, kriminalitet eller extrema politiska yttringar.[33] Avhandlingen fokuserar främst på forskning inom de perspektiv som belyser sociodemografiska samt socialpsykologiska förhållanden.

Inom de forskningsområden som studerar olika problem relaterade till ungdomsarbetslöshet finns alltså en mångfald av varierade perspektiv men även olika definitioner avseende exempelvis vilka åldergrupper som betraktas vara ungdomar och vid vilken tidsgräns arbetslöshet kategoriseras som långvarig. Den avgränsning jag gör fokuserar mot att ge en översikt av den tidigare, i huvudsak svenska, forskning som är relevant för att kontextualisera min studie kring levnadsförhållanden och problem hos långvarigt

[33] För en mer utvidgad diskussion och definition av dessa teman, se Banks & Ullah (1988) kapitel 3, s. 16-21.

arbetslösa unga. Därmed inriktas redogörelsen av tidigare forskning mot studier som belyser de problem, huvudsakligen försörjningssvårigheter samt ökade risker för ohälsa och kvarstannande i en långvarig marginalisering, som förbinds med långvarig ungdomsarbetslöshet.[34] Däremot avhandlas inte förklaringsmodeller som belyser *varför*[35] ungdomars arbetslöshet uppstår och orsaker till att de drabbas i högre utsträckning än äldre. Detta motiveras av att avhandlingen främst fokuserar på de levnadsförhållanden som uppstår långt efter den initiala arbetslösheten.

Komplexiteter relaterade till användningen av tidigare forskning om ungdomsarbetslöshet

Före genomgången av tidigare forskning vill jag lyfta fram några faktorer som bör beaktas avseende generaliserbarhet mellan min egen studie och den övriga forskning jag refererar till. En central utgångspunkt är betydelsen av arbetslöshetens varaktighet i de refererade studierna. Merparten forskning om unga arbetslösas levnadsförhållanden och problem baseras på urval av individer med relativt kortvariga arbetslöshetsperioder som många gånger inte omfattar mer än ett halvår. Den population jag studerar har en betydligt längre erfarenhet av arbetslöshet än så. Kunskapsgrunden avseende levnadsförhållanden hos mycket långvarigt arbetslösa unga är alltså avsevärt mer begränsad.

En annan faktor att beakta är att åldersintervallet i de refererade studierna av arbetslösa unga oftast omfattar dem som är 18-24 år gamla. Få studier belyser levnadsförhållanden hos yngre vuxna i ålderintervallet 25 till 30 år med bestående etableringsproblem. Efter 25 års ålder kategoriseras tidigare ”ungdomsarbetslösa” oftast som arbetslösa vuxna. Dessa, likt denna avhandlings undersökningspopulation, tillhör faktiskt sett inte längre kategorin ungdomsarbetslösa. Deras levnadsförhållanden avseende t.ex. ohälsa och ekonomiska svårigheter kan ändå antas vara av en annan karaktär än hos kategorin vuxen arbetslös i stort, där majoriteten tidigare varit förvärvsarbetande och självförsörjande. För att särskilja dessa grupper och

[34] Då problem och konsekvenser som uppstår relaterat till arbetslöshet delvis varierar mellan yngre och äldre, utgår jag i så stor utsträckning som möjligt från studier som har en inriktning mot yngres specifika förhållanden.

[35] För en översikt av de specifika betingelser som bidrar till ungas relativt sett högre arbetslöshet se Erikson et al. 2007; Schröder, 2000; Olofsson & Panican, 2008.

därefter kunna följa levnadsförlopp hos de mycket långvarigt arbetslösa unga vuxna krävs därmed longitudinella analyser. Det finns dock relativt få studier av denna karaktär.[36]

Sammanfattningsvis utgår en betydande del av den svenska arbetslöshetsforskningen om unga från studier av tvärsnittskaraktär som främst belyser relativt kortvarig arbetslöshet. Frågan huruvida resultat från dessa studier kan anses generaliserbara och relevanta i relation till mina analyser av unga vuxna med mycket långvariga försörjningssvårigheter och arbetslöshetsperioder, bör därmed beaktas.

En rad studier påvisar tydliga distinktioner avseende socioekonomisk bakgrund[37] mellan dem som stannar kvar i arbetslöshet och socialbidragsförsörjning i jämförelse med unga som har arbete eller är kortvarigt arbetslösa. Därmed bör även en medvetenhet om selektionseffekter beaktas i resultat från studier av konsekvenser och problem relaterade till arbetslöshet hos unga. Utöver betydelsen av arbetslöshet bör även en rad andra faktorer, exempelvis en generellt sett högre grad av instabila familjeförhållanden och skolproblem (Hammer, 2001), vägas in avseende den mer utsatta livssituationen hos unga långvarigt arbetslösa.

En något förenklad sammanfattning avseende frågan om generaliserbarhet av tidigare forskning om ungdomsarbetslöshet relaterat till min studie är att de bakgrundsfaktorer samt problem som framträder i studier av yngre och mer kortvarigt arbetslösa unga i stor utsträckning även korrelerar för den äldre, mer långvarigt utsatta, gruppen. Deras svårigheter avseende exempelvis försörjning och låg utbildning är dock ännu tydligare ansamlade och markerade. Bergmark (2002, s. 74) konstaterar att ”långvariga socialbidragstagare uppvisar samma typer av problem och resursbrister som socialbidragstagare i allmänhet - men i än högre grad”.

---

[36] Longitudinella analyser av ungas långvariga etableringsproblem har exempelvis genomförts av Franzén & Kassman (2005) samt Nordström Skans (2004). Dessa studier refereras mer ingående i fortsättningen av detta kapitel.

[37] Åbergs & Nordenmarks studie i SOU 2000:37 indikerar ett tydligt samband mellan arbetslöshet hos unga och föräldrarnas utbildningsnivå. Unga från arbetarklass och lägre tjänstemannahem är de som sedan i större utsträckning stannar kvar i arbetslöshet och inte vidareutbildar sig (a.a.). Blomskog & Schröders (1999) studie belyser även den betydelsen av familjebakgrund avseende förekomst av socialbidrag eller arbetslöshetsersättning hos föräldrar relaterat till en ökad risk för inflöde i arbetslöshet hos deras barn. Även Soidre (1999) påvisar ett tydligt samband mellan vuxna barns problem på arbetsmarknaden och deras föräldrars.

Trots att generella drag avseende problem, förutsättningar och levnadsförhållanden kan urskiljas i studier av unga arbetslösa med försörjningssvårigheter är det centralt att inte överbetona heterogeniteten i denna kategori, då även stora variationer inom gruppen arbetslösa yngre socialbidragstagare förekommer. Den resterande delen av detta kapitel inriktas dock mot att ge en översikt av de centrala problem som ofta är förenade med långvarig ungdomsarbetslöshet.

Försörjningsproblem

De försörjningsproblem som drabbar majoriteten av långtidsarbetslösa unga utgör en central del i denna avhandling. Ekonomisk utsatthet bland unga är dock långt ifrån begränsad till arbetslösa socialbidragstagare. Det är därmed relevant att även belysa yngres generella utveckling avseende försörjning.[38] Därefter fokuserar kapitlet mot studier som belyser kategorin med varaktiga försörjningsproblem och socialbidragsbehov.

Andelen fattiga bland unga vuxna har ökat dramatiskt de senaste decennierna (Biterman & Franzén, 2008). Utvecklingen från 1970-talet fram till 1990-talets mitt innebar att fattigdom i Sverige i stor utsträckning koncentrerades till gruppen unga vuxna (Gustafsson, 2000). Denna utveckling har inte avsevärt förändrats under 2000-talet. Gustafsson, Saidi & Franzén (2007) lyfter fram en ny utvecklingstendens i det moderna svenska samhället där fattigdomen alltmer föryngras. De yngre befolkningsgruppernas låga inkomster och högre marginaliseringsrisk har under senare år problematiserats i en rad studier (se t.ex. Latta, 2007). Det övergripande mönstret avseende ungas inkomstutveckling indikerar en generell försämring i jämförelse med äldre generationer, där den yngre gruppen beskrivs ”halka efter” i välfärden (SCB, 2005; Salonen, 2003). Denna livsfas är alltså riskfylld i ett försörjningshänseende, och en relativt hög andel, 12 procent, i åldersgruppen 20-29 år ligger under gränsen för fattigdom

[38] En av delstudierna i Tapio Salonens och mitt eget forskningsprojekt *Marginalhotade ungdomars etableringssituation efter välfärdskrisen* utgjordes av Tapio Salonens analyser avseende den långvariga utvecklingen av yngres etableringsförhållanden och ekonomi över de senaste decennierna. Dessa analyser presenterades i Ungdomsstyrelsens skriftserie (Salonen, 2003) och har varit av stor betydelse för de resonemang jag för avseende den generella utvecklingen av yngres etableringsmönster och ekonomi.

(Biterman & Franzén, 2008).[39] Trots att socialbidragstagandet endast fångar in en kategori av unga med låga inkomster innebär faktumet att nästan 30 procent av det totala antalet biståndsmottagare i arbetsför ålder utgörs av unga mellan 18 och 24 år (Socialstyrelsen, 2008) en tydlig indikation på omfattande försörjningsproblem bland yngre.

Ungas försörjningsmönster är dock ett komplext och många gånger svårfångat fenomen eftersom yngres ekonomiska position kännetecknas av en kraftig mobilitet där distinkta skiljelinjer avseende hushållstillhörighet är problematiska, då yngres levnadsförhållanden och resurser i viss uträckning även kan kopplas till föräldrarnas. Trots att en relativt hög andel av yngre, däribland vissa studerande, definitionsmässigt kategoriseras som fattiga utifrån inkomstrelaterade mätningar avspeglar detta inte alltid verkliga levnadsvillkor som karakteriseras av en problematisk deprivation. Ekonomiska svackor är ett vanligt förekommande tillstånd under denna livsfas (Westberg, 2005). Det finns ingen entydig distinktion mellan unga med låg inkomst eller dem med försörjningsproblem. De sistnämndas materiella levnadsförhållanden avser dock i min tolkning varaktiga och problematiska situationer där de egna inkomsterna inte täcker hushållets basala utgiftsposter.

Unga vuxna är en av de kategorier som, oavsett arbetsmarknadsläge, har en mer utsatt ekonomisk försörjningssituation än äldre. Trots att fattigdom har ett uppenbart samband med konjunkturella faktorer bör den alltså även relateras till ett mer universellt livscykliskt perspektiv. Transitionen från ung till vuxen kan urskiljas som en kritisk fas under livsförloppet, karakteriserad av ekonomisk instabilitet och osäkerhet och därmed även högre fattigdomsrisker (jfr Barnes, 2002). Etablering på vuxenlivets olika arenor innebär exempelvis ett avsevärt utgiftstryck relaterat till anskaffande av ett eget hushåll[40] och många gånger kostnader avseende försörjning av barn.

Orsakerna till yngres tilltagande ekonomiska utsatthet har många komponenter, men den mest centrala skillnad som kan urskiljas mot tidigare generationers mer stabila etableringsprocesser är det avsevärt senarelagda,

---

[39] Det fattigdomsmått som tillämpas av Biterman & Franzén (2008) utgår från ett inkomstbaserat fattigdomsstreck som i stort sett sammanfaller med nivån för ekonomiskt bistånd. Beräkningarna sträcker sig fram till år 2006.

[40] I Sverige är det förhållandevis vanligt att unga, även när de har försörjningsproblem, lämnar föräldrahemmet tidigt (Biterman & Franzén, 2008). Yngre som lämnar föräldrahemmet löper större risk att hamna i ekonomiska svårigheter (Salonen, 2003).

och ofta reversibla, inträdet på arbetsmarknaden samt den förlängda studieperioden bland yngre.[41] Sammantaget har detta inneburit en kraftig minskning av yngres förvärvsinkomster. En ytterligare komponent i ungas ekonomiskt sårbara position är att den allt instabilare förankringen på arbetsmarknaden innebär en utebliven inklusion i socialförsäkringssystemets trygghetsnät. Det svenska socialförsäkringssystemet har utformats under perioder av god tillväxt och i det närmaste full sysselsättning. Detta innebar att det var förhållandevis oproblematiskt att förmåner och tillträde till övervägande del baserades på tidigare arbetsprestationer (Johansson, H., 2001). Under 1990-talets arbetslöshetskris blottlades dock omfattande problem i den så kallade universella välfärden som drabbade dem, huvudsakligen ungdomar och invandrare, som ännu inte kvalificerats för inträde. Denna dualisering mellan inkluderade och exkluderade skapar en segmentering avseende tillträde till socialförsäkringssystemet (jfr Marklund & Svallfors, 1987).

Då yngre med en utsatt ekonomisk situation omfattar betydande delar av den unga befolkningen innebär det att denna kategori givetvis innefattar individer med heterogena levnadsvillkor. De kan därmed inte ensidigt betraktas som en marginalgrupp där den begränsade ekonomin ger bestående negativa effekter. Halleröd & Westberg (2006) har i en longitudinell studie analyserat vilka faktorer under ungdomsåren som avgör den ekonomiska situationen senare i vuxenlivet. Den huvudsakliga slutsatsen indikerar tydligt att små inkomster under ungdomstiden inte kan relateras till en utveckling avseende framtida deprivation. Den låga inkomstnivån bland yngre kan, enligt Halleröd och Westbergs studie, därmed betraktas som ett övergående tillstånd för en majoritet.[42] Den ekonomiska situationen i deras studie återspeglar även graden av etablering på arbetsmarknaden, då få individer kan ha en positiv inkomstutveckling utan att ha en anställning. Däremot visar Halleröd & Westbergs studie att långtidsarbetslöshet och socialbidragstagande under ungdomsåren har en viss kvardröjande negativ effekt avseende framtida inkomstutveckling.

---

[41] Inom denna åldersgrupp finns dock genusskillnader, där män har större tillgångar och lägre skulder än kvinnor. Detta kan delvis förklaras av att kvinnor studerar längre än män (SCB, 2005) samt har lägre förvärvsfrekvens och löner (Biterman & Franzén, 2008).

[42] Tvärtemot visade det sig att låga inkomster kan utgöra en prediktor för en positiv inkomstutveckling. Detta kan sannolikt förklaras av de låga inkomster högskolestuderande har vilka sedan snabbt ökar vid etablering på arbetsmarknaden.

Sammanfattningsvis har dock andelen unga vuxna med en mycket begränsad disponibel inkomst gradvis ökat och indikerar därmed en mer stabil utveckling avseende ekonomisk utsatthet hos yngre utöver de konjunkturcykliska mönstren (Salonen, 2003).

Socialbidragsförekomst hos 1990-talets unga vuxna

Efter att ha tecknat en mer generell bild av ekonomiska problem bland unga vuxna kommer jag här inrikta mig mot att belysa socialbidragstagandet hos dem som debuterade under 1990-talskrisen samt tydliggöra hur deras bakgrund och levnadsförhållanden urskiljer sig jämfört med andra unga arbetslösa. Betydelsen av kortvarigt socialbidragstagande vid ett enstaka tillfälle ska dock inte överbetonas. Ur ett välfärdspolitiskt perspektiv är det inte ungas tillfälliga hjälpbehov utan omfattande och varaktiga socialbidragsbehov som kan betraktas vara problematiska (SOU 2001:54). Den omfattande andel unga som beviljades socialbidrag under 1990-talskrisen medförde en ”normalisering” av denna kategori där bidragstagande unga blev en mindre selekterad grupp avseende sociala problem (Halleröd, 2003). För en stor del av dessa unga kan socialbidragets funktion förstås som en form av arbetslöshetsrelaterat inkomststöd snarare än en indikation på en marginaliseringsprocess. Andrén & Gustafsson (2004) beskriver en utveckling där socialbidragets funktion för yngre är att överbrygga perioden från föräldrabaserad försörjning till etablering i lönearbete. Trots den ”normalisering” av yngre socialbidragstagare som ägde rum under 1990-talskrisen kvarstår en distinktion, framför allt bland dem med varaktiga bidragsperioder, avseende socioekonomisk bakgrund och utsatthet mellan de unga som beviljats socialbidrag i jämförelse med yngre över lag.

Den samlade bidragserfarenheten hos de kohorter som nådde myndighetsålder mellan 1990 till 1993 var omfattande.[43] Bland samtliga i årskullen född 1974 hade hela 30 procent mottagit ekonomiskt bistånd före 21 års ålder (Salonen, 1997).[44] För de allra flesta var dock bidragsbehovet av en tillfällig karaktär. Drygt var fjärde ungdom som debuterade i socialbi-

[43] För en mer fördjupad bild av omfattning och fördelning av socialbidragstagandet hos unga under denna period, se SOU 2001:54.

[44] Dessa unga hade beviljats socialbidrag som egen registerledare, och biståndet var alltså inte associerat till ursprungsfamilj eller nuvarande hushållsmedlemmar.

drag under 1990-talets mitt kvarstannade emellertid så varaktigt[45] att det kan ha inneburit mer problematiska effekter avseende deras långsiktiga etableringsmöjligheter samt ekonomi (Salonen, 2000). Andelen fattiga bland yngre var också särskilt hög under dessa år och uppgick till över 17 procent (Biterman & Franzén, 2008). De kohorter som föddes några år senare, i slutet av 1970-talet hade jämförelsevis lägre socialbidragstagande (a.a.). Trots den högkonjunktur som rådde vid deras etableringstidpunkt, sjönk dock socialbidragstagandet bland yngre inte tillbaka till motsvarande nivåer före 1990-talskrisen (Salonen, 2003). Det är framför allt det kvardröjande långvariga socialbidragstagandet som framstår som problematiskt efter den väsentliga konjunkturförbättringen vid 1990-talets slut (Bergmark, 2002).

Yngre långvariga socialbidragstagares levnadsförhållanden och socioekonomiska karakteristika är endast delvis representativa för unga vuxna med låga inkomster och/eller ekonomiska problem. I kategoriseringar av unga med låga inkomster återfinns även studerande, kvarboende i föräldrahemmet och yngre som arbetar utomlands, vars levnadsförhållanden inte karakteriseras av deprivation. Inkomstmätningar bland yngre är förenade med en rad mätproblem och felkällor.[46] Däremot kan förekomst av, framför allt långvarigt, socialbidrag betraktas utgöra en strategisk indikator på etableringsproblem som på ett mer direkt sätt speglar en grupp med specifika och djupgående ekonomiska svårigheter (jfr Salonen, 2003). Hammer (2001) betonar att det inte är tillfälligheter som avgör vilka inom kategorin unga arbetslösa som även mottar socialbidrag. Det finns en gedigen kunskapsgrund avseende vilka riskfaktorer som är förenade med selektionen in i denna kategori där lägre klasstillhörighet och utbildning samt utomeuropeiskt ursprung återkommande lyfts fram som centrala. Utifrån en omfattande nordisk studie av unga socialbidragstagare under 1990-talet betonar Hammer (2001) att de var en grupp unga med många och sammansatta svårigheter, där problematisk tidigare skolgång och högre andel skilsmässor i föräldrahemmet var två av de faktorer som tydligt kunde urskiljas, i jämförelse med andra unga arbetslösa.

---

[45] Definierat som minst 15 bidragsmånader under tre år framåt från debutåret.

[46] Varav många kan tillskrivas ungdomstidens föränderliga levnadsmönster med lägre grad av fast etablering där det många gånger är problematiskt att säkerställa yngres hushållstillhörighet, faktiska inkomst och sysselsättning (jfr SOU 2003:92).

Utöver klasstillhörighet kan även ett intergenerationellt mönster urskiljas avseende socialbidragstagande i föräldrahemmet.[47] Unga födda 1974 från hem med socialbidragsförekomst löper själva vid 19-20 års ålder närmare tre gånger så hög risk att även de uppbära bistånd än unga från familjer utan denna bidragserfarenhet (Salonen, 2002). Socioekonomisk bakgrund är dock endast en av många bestämningsfaktorer relaterade till att motta socialbidrag.[48] Byberg (2002, s. 31) konkluderar att ”socialbidragstagandet påverkas av ett komplext samspel mellan faktorer på strukturell och individuell nivå” där de gemensamma sociala faktorer som framträder är sämre sociala förhållanden och hälsa, splittrade familjer och mer psykiska problem och missbruk. Detta representerar dock långt ifrån *alla,* eller ens en majoritet av socialbidragstagarna, och homogeniteten kan riskera att överbetonas utifrån de gemensamma drag som betecknar vissa segment av dem som uppbär försörjningsstöd (a.a.).

Att arbetslösa socialbidragstagare dock kan betraktas som en mer selekterad och utsatt grupp bland yngre med låga inkomster kan förklaras av en rad faktorer.[49] En uppenbar sådan är socialbidragets selektiva karaktär, där den restriktiva behovsprövning som föregår en beviljad ansökan sorterar ut yngre med vad som definierats vara tillräckliga egna resurser för en skälig levnadsnivå. Då försörjning genom socialbidrag ofta betraktas som stigmatiserande finns även en tröskeleffekt, vilken innebär att en del arbetslösa endast ansöker om detta som en allra sista utväg. Att det finns en uppenbar koppling mellan ungdomsarbetslöshet och ekonomisk marginalisering är givet eftersom dessa unga oftast saknar såväl löneinkomst som tillgång till arbetslöshetsförsäkringar. Detta innebär dock inte att socialbidrag utgör den enda möjliga försörjningen. Långt ifrån alla berättigade unga ansöker om socialbidrag. Alternativa resurser och försörjningskällor utgörs

---

[47] Här avses socialbidragsförekomst i föräldrahemmet vid 16-17 års ålder.

[48] Stenberg & Hård af Segerstads studie (1997) visar att intergenerationella mönster inte ska tolkas som att barn ”ärver” föräldrarnas socialbidragstagande, utan att andra sociala bestämningsfaktorer, exempelvis förälderns attityd till vikten av barnets skolgång, inverkar på barnets risk att som vuxen uppbära socialbidrag. Socialbidraget hade i denna mening inte en självständig effekt.

[49] Inom denna kategori inkluderas dock även unga med allvarliga sociala problem som omfattande missbruk där arbetslöshet ofta är av underordnad betydelse. Arbetssökande unga utgör i denna bemärkelse alltså en underkategori bland unga socialbidragstagare, dock en mycket omfattande sådan.

exempelvis av föräldrar[50] eller s.k. ”svart” arbete. Strandhs (1999) studier av unga socialbidragstagare med eget hushåll visar att mellan 20 till 30 procent av de unga med arbetslöshetserfarenhet[51] under 1992 mottog socialbidrag. Studiens resultat visar ett tydligt samband mellan arbetslöshetsperiodens längd och en växande förekomst av socialbidragsmottagande. Detta tyder, enligt Strandh, på att ungdomsarbetslöshet inte omedelbart leder till ekonomisk marginalisering, men att upprepad och långvarig arbetslöshet efter en periods tärande på tidigare ekonomiska resurser klart ökar sannolikheten att behöva ekonomiskt bistånd. Likaså är hushåll med ensamstående, framför allt de med barn, betydligt mer utsatta avseende ekonomisk marginalisering och socialbidragsbehov (a.a.).

Hammers studie (2001), där socialbidragstagande unga jämfördes med arbetslösa i samma ålder, indikerar även skillnader relaterade till psykosociala faktorer där arbetslösa socialbidragstagare hade sämre mental hälsa samt kände sig mer stigmatiserade och isolerade. En av de främsta skillnaderna mellan grupperna avsåg även ekonomi, då socialbidragstagarna hade mer ekonomiska problem, vilket i sin tur hade ett betydande samband med deras sämre psykiska välmående.

I denna översikt av de studerade kohorternas försörjningsproblem berörs inte deras nuvarande ekonomiska situation. Detta beror på att jag inte funnit longitudinella studier specifikt inriktade mot att följa den långsiktiga inkomstutvecklingen för den kategori unga vuxna som haft kontinuerligt socialbidrag alltsedan 1990-talet. Analyser av detta slag kommer dock att presenteras i avhandlingens femte kapitel.

Ohälsa

Hälsoproblem ökar risken både för att bli arbetslös och att kvarstanna i en marginaliserad arbetsmarknadsposition (Korpi, 2001). Ett problem som

[50] Att ha föräldrar med arbetarklassbakgrund eller egna arbetsmarknadsproblem ökar risken för ekonomisk marginalisering hos yngre (Strandh, 1999). Att dessa föräldrar sannolikt inte kan överföra lika stora resurser till sina utflyttade barn är en delförklaring till varför yngre från arbetarklassen är i större behov av socialbidrag än t.ex. yngre från tjänstemannahem.

[51] En majoritet av dessa unga arbetslösa hade inte tillgång till a-kassa.

ofta relateras till ungas arbetslöshet är den högre grad ohälsa[52] som kan urskiljas hos dem i jämförelse med jämnåriga som är etablerade i arbete eller studier. Hallberg (2008) betonar dock att ohälsa är ett inexakt och notoriskt svåravgränsat fenomen, där en entydig förståelse av vad det egentligen betyder saknas mellan de olika vetenskapsområden som studerar det. Hammarström & Janlert (2002) sammanfattar arbetslöshet bland unga som en allvarlig risk för ett framtida ogynnsamt hälsobeteende och nedsatt hälsa. Den övervägande delen av svenska studier som belyser relationen mellan arbetslöshet och olika former av ohälsa påvisar tydliga samband dem emellan (Hallsten, 1998; Alm 2001).[53] Unga som under en längre tid står utanför arbetslivet löper en högre risk att drabbas av olika former av ohälsa än jämnåriga som arbetar eller studerar (SOU 2003:92). Detta förhållande är även klarlagt i internationell forskning (Lakey, Mukherjee & White, 2001). Den sämre hälsan bland unga arbetslösa avser både psykiska[54] och fysiska besvär, och dessa mönster verifieras genom objektivt definierad såväl som subjektivt rapporterad ohälsa.

Samband mellan ungdomsarbetslöshet och ohälsa

Hur kan då dessa samband mellan ungas arbetslöshet och ohälsa förklaras och förstås? Forskning kring konsekvenser av arbetslöshet präglas generellt sett av en rik tillgång på empiriska data och deskriptiva analyser, men däremot förs en mer begränsad teoretisk diskussion (Rantakeisu, 2002; Hallsten, 1998). De teoretiska förklaringsmodeller avseende sambandet mellan ohälsa och arbetslöshet som Hammarström (1996) lyfter fram utgår från skadliga konsekvenser av ekonomiska påfrestningar relaterade till inkomstförsämringar, fysiologiskt inriktade stressteorier, bl.a. Karaseks krav- och kontrollmodell, samt socialpsykologiska teorier där arbete även förstås som en central funktion för att fylla mänskliga behov utöver försörjning. Studier utifrån den s.k. ekonomi-skam modellen indikerar ett

---

[52] Distinktionen mellan fysisk och psykisk ohälsa är inte alltid tydlig i de refererade studierna, och det finns ofta samband av förekomst av båda, varför klara gränsdragningar är svåra att uppnå i en översikt av så begränsad omfattning som denna.

[53] För en fördjupad översikt av svenska och internationella forskningsstudier avseende relationen mellan arbetslöshet och ohälsa se Hallsten,1998; Strandh, 2000; Rantakeisu, 2002.

[54] Avseende de psykiska besvär som ofta lyfts fram i arbetslöshetsforskning är en övervägande del relaterade till s.k. depressiva eller nervösa besvär och avser alltså inte svåra eller kroniska psykiatriska sjukdomstillstånd.

samband mellan att människor som samtidigt utsatts för en hög grad av ekonomisk påfrestning och skamgöranden har en ökad risk för försämrat hälsotillstånd och psykiska påfrestningar som t.ex. nedstämdhet (Rantakeisu, Starrin, & Hagquist, 1999).

Ofullständig arbetsmarknadsetablering utgör en kritisk variabel med stort förklaringsvärde avseende differentierad hälsonivå hos unga. Negativa hälsoeffekter relateras dock inte enbart till ungas avsaknad av arbete, utan är även en konsekvens av de mer problematiska levnadsförhållanden som långtidsarbetslösa ofta har, där exempelvis omfattande ekonomiska svårigheter även är av central betydelse (jfr Strandh, 2000; Alm, 2001). I en omfattande nordisk studie av unga arbetslösa framgår ett betydande samband mellan ekonomiska svårigheter och psykisk ohälsa, då de finansiella problemen var den faktor som hade störst inverkan på det psykiska välmåendet (Hammer, 2000). Ekonomiska problem kan även inverka på möjligheten att vårda sin hälsa relaterat till svårigheter att betala sjukvårdskostnader (Hjort, 2004).

Det omfattande svenska välfärdsbyggandet har inte lyckats utplåna den ojämlikhet i hälsa som råder mellan sociala klasser (Hagquist, 1997). Epidemiologiska studier påvisar alltjämt stora hälsoskillnader relaterade till klassursprung, varför långtidsarbetslösa ungdomars socioekonomiska bakgrund även innan deras arbetsmarknadsproblem uppstod innebar att de var mer utsatta avseende risk för ohälsa. Att denna koppling existerar förklarar dock inte de konkreta mekanismer som förbinder en generellt sett sämre hälsa för yngre från lägre samhällsklasser. En avgörande distinktion i förståelsen av vilka faktorer som kan förklara detta samband är hur stor vikt individuella variabler respektive strukturella faktorer tillskrivs.[55] Kulturella beteendemässiga förklaringar fokuserar på en mer livsstilsinriktad förklaringsmodell, där ungdomsarbetslösas sämre hälsobeteende avseende faktorer som t.ex. rökning och näringsfattig kost betonas. Materiella och miljömässiga förklaringar betonar i stället den försämrade hälsan som en konsekvens av materiell deprivation relaterad till sämre levnadsförhållanden.

Enkelt uttryckt är frågan om relationen mellan ohälsa och arbetslöshet på många sätt kringgärdad av resonemang avseende vikten av selektionseffekter eller expositionseffekter, och det är ofta komplext att sluta sig till i vilken riktning kopplingarna mellan arbetslöshet och ohälsa går. Ett så-

[55] Nedan utgår jag från Giddens (2003) kategoriseringar av dessa förklaringsmodeller.

dant exempel är att ohälsa bland arbetslösa delvis även kan förklaras av att individer med initialt sämre hälsa, som ett resultat av detta, möter svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden.[56]

Problematiska ohälsoeffekter av arbetslöshet bör även relateras till individers olika upplevelser av att stå utanför arbetsmarknaden. Negativa erfarenheter av arbetslöshet har ett samband med nedsatt hälsa (Hammarström, 2002). Ett flertal studier av unga arbetslösa (Strandh, 2000;[57] Stojanovic, 2001; Rantakeisu, 2002; Axelsson, 2005) visar på den omfattande variation som finns inom gruppen, relaterat till i hur olika grad arbetslöshet upplevs som en problematisk livssituation. Strandhs studie indikerar att varierande erfarenheter av arbetslöshetens konsekvenser för psykiskt välbefinnande kan tolkas dels mot bakgrund av individers olika psykosociala behov av anställning[58] dels mot graden av ekonomisk utsatthet. I Rantakeisus och Stojanovics avhandlingar kategoriseras unga arbetslösa utifrån idealtypiska förhållningssätt som illustrerar de vitt skilda erfarenheter av arbetslöshet och inställning till arbete som kan urskiljas bland dessa. Stojanovic kategoriserar exempelvis hela 15 olika sociala typer av arbetslösa ungdomar, allt ifrån ”De sargade” till ”Livsnjutarna”. Rantakeisus studie indikerar att de varierade erfarenheterna av ungas arbetslöshet har betydelse avseende hälsa. De unga som tillhörde en mer konformistisk kultur uppgav fler hälsorelaterade besvär än de mer resursstarka ”frifräsarna” som hade en mer expressiv arbetsvärdering och en mindre problematiserad inställning till sin arbetslöshet. Resultaten ur Strandhs avhandling (2000) konkluderar att även om arbetslöshet generellt sett är en negativ

---

[56] Under högkonjunkturer är detta förhållande sannolikt mer relevant att beakta då selektionseffekter bland arbetslösa blir tydligare. D.v.s. trots ett högt generellt behov av arbetskraft saknas efterfrågan på dessa individers arbetsinsats (SOU 2003:92).

[57] För en mer teoretiskt preciserad definition av PEN-modellen, se Strandh (2000, s. 35). Denna studie är dock inte enbart inriktad mot yngre.

[58] Kronauer (1998) betonar också betydelsen av en socialt accepterad status vid utanförskap på arbetsmarknaden, där en identitet som förtida pensionerad eller äldre hemmafru innebär ett skydd mot omgivningens stigmatisering. Unga arbetslösa har långt färre möjligheter till alternativa sociala roller utanför arbetsmarknaden, då den sociala normen för arbetsföra yngre inbegriper förvärvsarbete. Ett undantag är dock vård av barn innan de når förskoleåldern.

erfarenhet finns ingen uniform upplevelse av den. Dess effekter på psykiskt välbefinnande är därmed varierande (jfr även Kieselbach, 2004).[59]

Orsakssamband rörande arbetslösas ohälsa är alltså multifaktoriella och inbegriper exempelvis även betydelse av hereditet, kön, personlighet och familjesituation. Likaså är arbetslöshetens varaktighet central i förståelsen av hur långtgående negativa konsekvenser den innebär. Betydande försämringar av hälsostatus kan huvudsakligen relateras till omfattande perioder av arbetslöshet (Korpi, 2001).

Sammanfattningsvis är den forskning som studerar arbetslöshetens hälsokonsekvenser utifrån teoretiska diskussioner kring *varför* arbetslöshet leder till ohälsa förhållandevis begränsad till förmån för en mer beskrivande forskning (Hammarström, 1996; Starrin, Rantakeisu, & Forsberg, 2002).

Det ofullständiga vuxenblivandet och långvariga effekter av ungdomsarbetslöshet

Det finns högst varierade förståelser av vilken betydelse ungdomsarbetslöshet ska tillskrivas inverkan på framtida livsutveckling. Arbetslöshetsperioder under ungdomen kan betraktas som en naturlig del av föränderligheten associerad med denna etableringsfas och därmed inget socialt problem. I detta kapitel kommer jag dock redogöra för forskning som indikerar att ungas långvariga arbetslöshet ofta får menliga inverkningar på den fortsatta arbetsmarknadskarriären och inkomster under livscykeln.[60] Detta förhållningssätt ska dock inte tolkas som en allomfattande determinism, utan en betoning av förhöjda risker avseende framtida marginalisering.
Ungdomsarbetslöshet behöver inte utgöra ett stort problem för den som är psykiskt välmående och har en trygg försörjning. Furlong & Cartmels (2000) studie, vilken analyserade huruvida långvarig ungdomsarbetslöshet ledde till social och ekonomisk exklusion bland unga i de nordiska länder-

---

[59] Hälsoskadliga konsekvenser av negativa upplevelser av arbetslöshet och därmed förenad stress relateras oftast till effekter avseende psykisk hälsa. En distinkt skiljelinje mellan mental och somatisk hälsa är dock problematisk, såtillvida att det även finns samband mellan den negativa effekt psykiska besvär som kronisk stress har för utveckling av fysisk ohälsa (Lundberg, 2006).

[60] Ett sådant exempel är att pensionen numera beräknas utifrån hela livsinkomsten, varför perioder i arbetslöshet kan få en långvarig negativ effekt (Biterman & Franzén, 2008).

na,[61] indikerade den centrala betydelsen av arbetslöshetens varaktighet, samt att negativa effekter av arbetslöshet bland unga mildras i de fall där den ekonomiska kompensationen är tillräcklig, samt om de unga var socialt aktiva. Effekter av ungdomsarbetslöshet varierar därmed utifrån hur stora problem det orsakar i övriga levnadsförhållanden, inte minst de ekonomiska, och handlar inte enbart om skadliga konsekvenser av själva avsaknaden av en anställning. I relation till mitt avhandlingsfokus vore det mest relevant att utgå från studier som urskiljer olika kategorier av ungdomsarbetslösa där en kategori, likt min undersökningspopulation, har en simultan förekomst av arbetslöshet och socialbidragstagande. Antalet studier med denna inriktning är dock mycket begränsad.

Ett problem som ofta associeras med långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland yngre är en förhöjd risk att permanent stanna kvar i ett slags ofullständigt vuxenblivande präglat av arbetslöshet och socialbidragstagande. Ungdomars utsatta situation under 1990-talskrisen var av en övergående karaktär för det stora flertalet. De farhågor som lyftes fram i studier avsåg i stället en mer avgränsad grupp som befarades hamna i en destruktiv rundgång av arbetsmarknadsåtgärder och bidragsberoende (och möjligtvis tillfälliga anställningar), där den marginella arbetsmarknadspositionen antogs leda vidare till svårigheter inom andra livsområden (Gullberg & Börjeson, 1999).

Här syftar jag att redogöra för resultat ur några av de studier som belyser frågan huruvida långvarig ungdomsarbetslöshet har bestående och problematiska effekter.[62] Denna forskning är huvudsakligen empiriskt inriktad. Studier som för en fördjupad teoretisk diskussion om konsekvenser av arbetslöshet är ett relativt outvecklat forskningsområde (Rantakeisu, 2002). Likaså finns, mig veterligen, få studier som belyser denna fråga utifrån en mer förståelseinriktad kvalitativ ansats. Merparten av de svenska och nordiska studier jag refererar till utgår från longitudinella panelstudier, offentliga register eller surveybaserade analyser.

Frågan om ungdomsarbetslöshet ger bestående effekter är dock en komplex frågeställning att besvara. Begreppet effekt är i sig svårhanterligt

---

[61] Den enkätbaserade studien omfattade drygt 8 000 arbetslösa (varav en del vid undersökningstillfället blivit anställda) i åldrarna 18-24 år i de nordiska länderna samt Skottland.

[62] Här utgår jag huvudsakligen från problematiska effekter utifrån ett individuellt perspektiv, även om negativa effekter av långvarig arbetslöshet bland unga även kan förstås som ett problem ur ett samhällsekonomiskt perspektiv (SOU 2003:92). Jag relaterar även primärt till studier som analyserar den tidsperiod min avhandling utgår från.

då direkta kausalsamband är problematiska, inte minst avseende de selektionseffekter som bör beaktas relaterat till unga långvarigt arbetslösa som generellt sett redan vid inträdet i arbetslöshet karakteriseras av sämre grundförutsättningar inför etablering i vuxenliv avseende socioekonomisk bakgrund, lägre utbildning m.m. Likaså är det många gånger svårt att frilägga och specifikt särskilja betydelsen av själva arbetslösheten, eftersom den för många även medför andra problem som exempelvis försörjningssvårigheter och ett försämrat psykiskt välmående.

För att analysera konsekvenser eller effekter av tidig ungdomsarbetslöshet används varierade mått avseende utfall, där en fortsatt ekonomisk marginalisering och stadigvarande arbetslöshet är de variabler som oftast brukas som indikation på mer bestående problem. Likaså kan omfattande socialbidragsperioder betraktas som en stabil indikation på fortsatta svårigheter avseende arbetsmarknadsetablering. Det finns även studier som väljer att operationalisera mätindikatorer konstruerade utifrån ett flertal marginaliseringsfaktorer, som fångar in en mer varierad förekomst av olika utsatta positioner över livsförloppet, där arbetslöshet dock utgör en av de centrala faktorerna.[63]

Långvariga effekter av utebliven arbetsmarknadsetablering och socialbidragstagande

Som tidigare påpekats är det arbetslöshetsproblem på grund av ett uteblivet inträde, snarare än effekten av att förlora ett arbete, som är relevant i denna avhandling. Erikson et al. (2007) sammanfattar de förklaringar till varför tidig arbetslöshet ökar risken för en mer långvarig utestängning från arbetsmarknaden. Under den tid en ung person står utan arbete kan utbildningsmeriter devalveras, färdigheter och kompetenser glömmas bort, samtidigt som vidare kvalifikationer inte utvecklas i samma utsträckning som för anställda. Individen kan också komma att utveckla en livssituation med tillvänjning av att inte arbeta samt en anpassning till en lägre inkomstnivå där incitamenten att återvända till arbete gradvis försämras. Likaså kan effekten av s.k. *scarring* resultera i att arbetsgivare uppfattar att

[63] Jfr exempelvis Latta (2008) som analyserar en gradvis ackumulering av marginaliseringsfaktorer och använder ett index där indikatorerna utgörs av arbetslöshet, socialbidragsförekomst, sjukersättning och fattigdom. Ett liknande förfaringssätt används även i de studier som ligger till grund för Social Rapport 2001 & 2006 (Latta, 2008). Det empiriska underlaget utgörs då av olika longitudinella registerstudier eller analyser av offentliga databaser.

den unge förmodligen har låg produktivitet och är mindre attraktiv eftersom han eller hon tidigare inte erbjudits någon anställning (a.a.). Brist på referenser och kontaktnät från tidigare etablering på arbetsmarknaden utgör en ytterligare delförklaring till varför ett uteblivet inträde kan få långvariga effekter, då dessa faktorer är mycket betydelsefulla för ungas möjlighet att få anställning (Åslund et al., 2006). Nordström Skans (2004) analyser av unga som under 1990-talets början blev arbetslösa direkt efter gymnasiestudierna visade att de löpte en avsevärt större risk att även vara arbetslösa under det följande decenniet. Resultaten är intressanta, då de påvisade en självständig effekt av tidig arbetslöshet även efter att selektionseffekter på individnivå inkluderats. Detta då studien även inbegrep analyser av arbetsmarknadssituationen för de arbetslösas syskon, som delar samma socioekonomiska bakgrund och generella grundförutsättningar.

Även SOU 2003:92 *Unga utanför* indikerar bestående negativa effekter av ett tidigt utanförskap på arbetsmarknaden.[64] Under senare år har frågan om unga och utanförskap intensifierats i den offentliga debatten, då antalet som inte studerar, arbetar, aktivt söker arbete eller har någon annan känd sysselsättning ökade under 2000-talets första år. Den grupp som urskiljer sig som specifikt problematisk är den äldre gruppen unga vuxna som under två år eller längre saknat någon känd sysselsättning (a.a.). Den så kallade inaktivitet dessa ”unga utanför” befunnit sig i var förenad med betydande välfärdsrelaterade risker, och de mer varaktiga perioderna utan sysselsättning beskrivs som ett steg i en marginaliseringsprocess (a.a. samt Franzén & Kassman, 2005).[65]

En omfattande nordisk enkätstudie[66] av ungdomsarbetslösa under 1990-talet påvisar att låg arbetserfarenhet samt arbetslöshetens varaktighet har en klart signifikant effekt på möjligheten att få anställning (Carle & Julkunen, 1997). En delanalys i samma studie klarlägger också ett mönster

---

[64] För en översiktlig sammanfattning av analyser rörande ”unga utanför”, se Bäckman & Franzén (2007, s. 53) samt Franzén & Kassman (2005). För ytterligare studier av ”ekonomiskt inaktiva” unga, se även Olofsson, Stanfors & Östh (2003).

[65] Franzén & Kassmans longitudinella analyser av gruppen födda 1969-73 som stod utanför under 1990-talskrisen visar klart sämre chanser än andra att etablera sig på arbetsmarknaden vid uppföljning 7 år senare. De var dessutom överrepresenterade avseende ohälsa och låga inkomster. Franzén & Kassman arbetade med de statistiska analyserna i SOU 2003:92.

[66] Surveystudien genomfördes med unga i åldrarna 18-24 år som var arbetslösa år 1995.

där den samlade arbetslöshetserfarenheten var högre ju yngre man var första gången man stod utan arbete (Rosdahl, 1997).
Åbergs (1998) analyser av långtidsarbetslösa visar att det är svårare att få arbete ju längre man varit arbetslös, och att dessa individer formar en kärna av långvarigt arbetslösa som sedan har betydande svårigheter att återinträda på arbetsmarknaden. Att chanserna att lämna arbetslöshet minskar över tid påvisas även i en rad internationella studier (Recotillet & Warquin, 2003).

En norsk longitudinell studie visar dock på betydelsen av en differentierad förståelse av långtidseffekter bland olika kategorier av ungdomsarbetslösa (Hammer, 2007; 2009).[67] Resultaten visar att långtidsarbetslöshet i ungdomen inte nödvändigtvis leder till ökad marginalisering eller social exklusion för majoriteten av tidigare arbetslösa. Tvärtemot påvisar Hammer att dessa 20 år senare huvudsakligen är etablerade i kärnarbetskraften. Detta gällde även de unga som varit arbetslösa under längre perioder. Däremot var situationen för de unga ur dessa kohorter som även haft socialbidrag betydligt mer utsatt och sannolikheten att fortfarande stå utanför arbetsmarknaden var högre bland dem. De som ändå arbetade hade generellt sett lägre arbetstillfredsställelse och arbetade i högre utsträckning inom den sekundära arbetsmarknaden. De som uppburit socialbidrag som unga rapporterade även fler hälsoproblem samt erfor en högre grad av ekonomisk deprivation än normalbefolkningen. Huruvida man ska tolka resultaten som att det är socialbidragstagandet som orsakar eller medverkar till dessa skillnader, eller om det primärt handlar om selektionseffekter är alltid komplext att besvara. Vad studien dock indikerar är en långsiktig skillnad avseende livsvillkor mellan ”vanliga” ungdomsarbetslösa och dem som även uppburit socialbidrag. Utifrån denna studies resultat kan betydelsen av ungdomsarbetslöshet som en kritisk fas delvis revideras, där en ytterligare betoning av risk för långvariga effekter riktas mot yngre med erfarenhet av *både* arbetslöshet och socialbidragstagande.

Risken att ha ett långvarigt behov av socialbidrag, vilket oftast innebär att individen är arbetslös, har ett samband med hur långa perioder det tidigare socialbidragstagandet varat. Ju längre en individ haft socialbidrag desto större är svårigheterna att avsluta det (Andrén & Gustafsson, 2004). Likaså har den ålder individen debuterat i socialbidrag betydelse för risken

[67] Baserad på en panelstudie omfattande närmare 2 000 individer som utgjorde ett representativt urval av kohorterna födda 1965-68.

att bli kvar. Tidiga debuter före 20 års ålder innebär en ökad sannolikhet för ett mer varaktigt bidragstagande än för äldre ”debutanter” som i högre utsträckning återetableras på arbetsmarknaden (Salonen, 2002). Sammanfattningsvis innebär ett problematiskt eller uteblivet inträde på arbetsmarknaden många gånger en långsiktigt svagare ställning på arbetsmarknaden som kan ge bestående negativa konsekvenser för den unge arbetslöse (Erikson et al. 2007; Nordström Skans, 2004).

Sammanfattande diskussion

Ungdomstiden har generellt sett förändrats i riktning mot ett allt mer senarelagt formellt vuxenblivande, där framför allt längre studieperioder inneburit att etableringsåldern[68] samt föräldraskap kontinuerligt skjutits uppåt i åldrarna (Salonen, 2003). Det är dock centralt att uppmärksamma en tilltagande differentiering inom årskullar, där många unga kan dra fördelar av den utsträckta och ombytliga ungdomstiden, medan andra jämnåriga har fått bestående problem att klara av omgivningens krav och sina egna möjligheter till ekonomisk självständighet (a.a.).

I transitionen från ungdom till vuxen finns samhälleliga och kulturella förväntningar relaterade till de passager som ett normativt livsförlopp innebär där etablering på arbetsmarknaden och självförsörjning är av central betydelse (Westberg, 2005). Under de senaste decenniernas utveckling mot ett mer uppskjutet och förlängt vuxenblivande har denna övergång som tidigare var av en mer linjär och kortvarig karaktär alltmer utvecklats mot att utgöra det Salonen (2003, s. 15) beskriver som ”en längre självständig fas i livscykeln med en särpräglad karakteristik”. du Bois-Reymond & López Blasco (2003) betonar att en förståelse som utgår från en dualism mellan begreppen ung *eller* vuxen blir alltmer upplöst, och där begreppet ”ung vuxen” i stället kännetecknar den livsfas som utgör transitionen mot vuxenliv. Denna mer komplexa och reversibla transitionsfas har på många sätt inneburit ökade möjligheter, men även en tilltagande välfärdsrelaterad sårbarhet och dithörande risker.

Detta kapitels översikt av tidigare forskning om konsekvenser av långvarigt utanförskap på arbetsmarknaden belyser att varaktig ungdomsarbetslöshet ofta innebär omfattande försörjningsproblem samt en ökad risk för en utveckling mot sämre framtida levnadsförhållanden och ohälsa.

[68] Den ålder då minst tre fjärdedelar av en årskull förvärvsarbetar.

Likaså belägger ett flertal studier att denna ofullständiga arbetsmarknadsetablering många gånger innebär en utveckling mot en mer bestående marginalposition.

Då konjunkturen vände uppåt vid 1990-talets slut blev ett segment av de långvarigt arbetslösa unga ofrivilligt kvar i detta arbetsmarknadsrelaterade utanförskap. Gullberg & Börjeson (1999) liknar denna situation vid att befinna sig ”i vuxenlivets väntrum”, där en ofullständig etablering även kan innebära ett ofrivilligt kvarhållande i ungdomsliv (Swärd, 1998). Vogel (i SOU 1994:73) problematiserar denna livssituation för ”välfärdsbyggarnas barnbarn”, som innebär en mellanställning mellan barndom och ett självständigt vuxenliv där yngres övriga livsutveckling avseende faktorer som familjebildning och egen bostad kan blir starkt beskuren som en följd av deras bristande möjligheter till en självständig ekonomi. Stojanovic (2001) liknar denna livssituation vid att ungdomsarbetslösa befinner sig i ett slags karantän. Frågan är dock om denna ofrivilliga mellanställning i vuxenlivets väntrum är en övergående fas, eller om den leder vidare mot ett livsförlopp karakteriserat av mer permanenta exklusionsmönster?

Kapitel 3

Social exklusion och marginalisering som teoretisk ram

Inledning

I den följande teoretiska ramen utgår jag från begreppen social exklusion och marginalisering, vilka belyser de utestängningsprocesser och den multidimensionella utsatthet som många gånger är förenad med långvarig ungdomsarbetslöshet och socialbidragsförsörjning. Social exklusion kan dock tolkas och brukas utifrån en rad olika förståelser och innebörder. Problematiseringar av långvarigt ungdomsarbetslösa utgår ofta från en dikotom kategorisering där de, till skillnad från unga som arbetar eller studerar, befinner sig ”utanför” eller i periferin av välfärdssamhället med en utestängd eller marginaliserad position. Sahlin & Machado (2008, s. 177) problematiserar att den dominerande svenska översättningen av social exklusion är det så kallade ”utanförskapet”, vilket de menar fokuserar på det främmande, annorlunda och avvikande, där de ”utanför” konstrueras som en homogen grupp. Sahlin & Machado betonar även att en dylik förståelse av social exklusion i stället kan medverka till en reproduktion av ojämlikhet där situationen knyts till ”bristfälliga egenskaper hos dem som »befinner sig i utanförskap«. De som är utanför är sådana som ingen av oss vill vara och nästan förtjänar att ha det dåligt” (a.a.). Utifrån Sahlin & Machados problematisering, där social exklusion kan brukas som ett patologiserande perspektiv, vill jag betona att det inte är denna förståelse av ”utanförskap” eller exklusion jag förhåller mig till.

Social exklusion

Begreppet social exklusion växte fram ur en politisk diskurs i Frankrike under 1960-talet och avsåg att problematisera och synliggöra behovet av samhällelig inklusion för det växande antal människor, exempelvis handikappade, psykiskt sjuka och missbrukare, man menade levde utestängda

eller bredvid samhället. Social exklusion har dock alltsedan 1980-talet utvecklats mot att bli ett dominerande policybegrepp inom EU:s förhållningssätt[69] och förståelse av multidimensionella välfärdsbrister, framför allt bland dem som inte är etablerade på arbetsmarknaden eller inkluderade i medlemsländernas välfärdssystem. I den europeiska politiska diskursen betraktas ofta yngres sociala inklusion som synonym och avhängig deras delaktighet på arbetsmarknaden (Walther & McNeish, 2003). Utifrån detta perspektiv är arbete en förutsättning för den sociala inklusion långtidsarbetslösa unga befaras ha en alltmer perifer relation till.[70]

Den funktion social exklusion ofta har fyllt är att förstå och analysera betydelsen av omfattande strukturomvandlingar mot en alltmer osäker och kompetenskrävande arbetsmarknad, där ökad migration och globalisering kan relateras till den utveckling av växande arbetslöshet, ökade sociala klyftor och ”nyfattigdom” som även drabbat tidigare inkluderade medborgare (jfr Edgren-Schori, 2000). Fattigdomsforskning har traditionellt sett varit mer avgränsad mot statiska analyser av materiell deprivation.[71] Exklusionsbegreppet avser att fånga in såväl materiella som relationella aspekter av den successiva utestängningsprocess som kan drabba individer med en sårbar eller obefintlig relation till välfärdsrelaterade samhällsarenor. Room (1999, s. 169) belyser distinktionen mellan dessa olika förhållningssätt:

> The notion of poverty is primarily focused upon *distributional* issues: the lack of resources at the disposal of an individual or a household. In contrast, notions such as social exclusion focus primarily on *relational* issues: in other words, inadequate social participation, lack of social integration and lack of power.

Begreppet social exklusion brukas numera frekvent även inom en vetenskaplig diskurs där en entydig definition av begreppet dock saknas (jfr

---

[69] Det finns dock varierade nationella paradigm med olika teoretiska utgångspunkter avseende exklusionsbegreppets bestämning. Den franska diskursen tenderar att betona ett solidariskt perspektiv med mer relationell och maktorienterad förståelse, där betydelsen av inklusion och socialt deltagande betonas, jämfört med ett brittiskt policyinriktat förhållningssätt som fokuserar mot inkomstrelaterade fördelningsfrågor (Room, 1995).

[70] För en diskussion kring inklusionsbegreppets komplexitet och de problematiska innebörder en oreflekterad policyinriktning mot inkluderande praktiker kan innebära se Lister (2004).

[71] För en diskussion kring de möjligheter och begränsningar såväl fattigdomsbegreppet samt social exklusion innebär se Nolan & Whelan (1996). I denna diskussion ifrågasätts uppfattningen om att fattigdomsmått nödvändigtvis är statiska och endimensionella.

Silver, 1994; Barnes, 2002). De varierade förståelserna har genererat ett ifrågasättande av begreppets funktion som analytiskt verktyg där det riskerar att transformeras till en alltför vag och tvetydig ”catch-all phrase” med bristande stringens och analytisk skärpa som följd. Littlewood & Herkommer (1999) betonar dock det problematiska i att avfärda ett så etablerat begrepp och förordar i stället ett förhållningssätt där den ”rätta” uttömmande definitionen varken kan, eller bör, etableras. Littlewood, Herkommer & Koch (2007) sammanfattar i stället den konsensus som råder kring de gemensamma teman och utgångspunkter som generellt sett karakteriserar social exklusion och dess relaterade begrepp.[72] Nedan presenteras dessa teman kortfattat utifrån deras kategorisering och beskrivning.

Social exklusion beskrivs ofta som ett *nytt fenomen,* där förändrade samhällsmönster relaterade till fattigdom och ojämlikhet kräver en annorlunda förståelse av dessa ”nya”[73] klyftor, där mer traditionella teoribildningar kring social stratifiering och klass betecknas som otillräckliga för att förstå en mer komplex differentiering som även inkluderar betydelsen av exempelvis kön och etnicitet. Betydelsen av *ekonomisk och social omvandling som orsak* betonar de senaste decenniernas omfattande strukturella samhällsförändringar som den underliggande förklaringen till uppkomst av sociala exkluderingsprocesser. Ett annat gemensamt tema är förståelsen av social exklusion som en *process* som äger rum över tid, där en gradvis ackumulering av problem kan leda in i en nedåtgående spiral men där utsattheten även kan vara temporär. Detta förhållningssätt är dynamiskt och betraktar inte social exklusion som synonym med en fastlåst och möjligtvis även irreversibel tillhörighet i underklass. Social exklusion betraktas även som *multidimensionell,* med en betoning mot en simultan och mångfacetterad utsatthet som inbegriper såväl ekonomiska, sociala, kulturella som politiska dimensioner. Denna pluralism av svårigheter bidrar även till en *kumulativ effekt*, där brister inom en rad områden interagerar och förstärker den sociala exklusionen. Utestängning handlar även om en *spatial dimension* där individer koncentreras i segregerade, huvudsakligen urbana,

---

[72] Social exklusion är ofta sammankopplat med begreppet marginalisering, vilket förenklat kan beskrivas som en intermediär position mellan inklusion och exklusion där individen befinner sig i en perifer och sårbar position. Längre fram i kapitlet kommer detta begrepp att definieras och diskuteras mer ingående.

[73] Författarna förhåller sig dock avvaktande till den egentliga ”nyheten” avseende dessa klyftor och tilltagande splittring, och framhåller även betydelsen av att de ter sig nya då de uppstod efter en lång period av tillväxt, välfärd och hög sysselsättning.

hyresområden med en hög andel långtidsarbetslösa bidragstagare. Slutligen kan den process en mycket långtgående social exklusion innebär leda till att individer alltmer lokaliseras i en *underklass*[74] där en omfattande fattigdom och utestängning ägt rum.

I avhandlingen är det huvudsakligen de perspektiv som lyfter fram social exklusion som en multidimensionell process med kumulativa effekter som betonas. Furlong & Cartmel (2000, s. 131) sammanfattar detta förhållande: ”The ways in which disadvantage in one dimension of life can result in a new and more debilitating set of disadvantages”. Denna process kan även illustreras av en liknelse vid “onda cirklar”. O´Brien, (2007) betonar dock att även om dessa samband och sinsemellan förstärkande processer ofta är verksamma finns ingen universell eller given automatik där dessa komponenter alltid samverkar.

En ofta refererad kategorisering som illustrerar det multidimensionella förhållningssättet är Kronauers (1998, s. 62-67) urskiljande av de sex dimensioner varigenom social exklusion manifesteras. Kronauer betonar att det inom den internationella litteraturen kring social exklusion råder en konsensus kring preciseringen av dessa dimensioner som centrala. Han klargör dock att betydelsen av dessa olika dimensioner varierar mellan länder.

1. *Arbetsmarknadsexklusion* innebär att etablering eller återvändande till anställning är permanent blockerat.
2. *Ekonomisk exklusion* avser den livssituation när individer är oförmögna att försörja sig och sin familj genom förvärvsarbete och blir beroende av offentlig försörjning eller ”svartarbete”. En ytterligare komponent i detta är att leva med mycket begränsade tillgångar, med andra ord att vara fattig.
3. *Kulturell exklusion* förstås som att vara avskuren från möjligheten att leva i enlighet med rådande sociala normer där individer får erfara sociala sanktioner relaterade till sin oförmåga att leva i enlighet med kulturella förväntningar, vilket kan få stigmatiserande effekter.
4. *Exklusion genom social isolering* avser en reduktion av sociala kontakter, men kan även avse en isolering till en begränsad social miljö bestående av personer i en liknande livssituation, där bristen på ekonomiska resurser att

[74] Med detta avses dock inte de moraliserande negativa föreställningar kring en underklasskultur som ofta associeras med detta begrepp (jfr MacDonald, 1997). Herkommer, Littlewood & Kochs ställningstagande betonar även att socialt exkluderade inte bör betraktas som tillhörandes en gemensam social klass eller homogen kategori.

delta i sociala aktiviteter och risken att uppleva sig stigmatiserad också kan ha isolerande effekter.
5. Spatial exklusion avser den rumsliga dimension där människor segregeras i socialt utsatta bostadsområden.
6. *Institutionell exklusion* innebär en ofta problematisk relation till skolor och annan utbildning, där en förespegling om lika möjligheter innebär att misslyckanden ofta individualiseras. Likaså kan relationerna till socialtjänst och Arbetsförmedlingar präglas av ett förhållande där utestängningen i stället förstärks eller reproduceras.

Jag har valt Kronauers kategorisering då dess olika dimensioner inkluderar såväl relationella som materiella aspekter av denna livssituation samt delvis även belyser hur dessa interagerar. Förståelsen av utestängningens villkor återspeglas därmed både utifrån objektiva livsvillkor och subjektiva upplevelser av den. Dimensionerna illustrerar olika former av exklusion, där individer som karakteriseras som exkluderade intar varierade och unika positioner inom var och en av de olika dimensionerna. Den som enbart har en mer marginaliserad position i relation till dessa dimensioner kan i högre utsträckning beskrivas vara i begynnelsen av en *process* som möjligtvis leder mot en vidare utestängning, medan den som har en mer manifest exkluderad position inom samtliga dessa dimensioner kan betraktas vara i ett *tillstånd* av social exklusion.

Gallie (2004) betonar att det inte finns någon omedelbar eller deterministisk koppling mellan arbetslöshet och de övriga dimensionerna av social exklusion. Trots att det finns uppenbara samband mellan den problematiska livssituation och deprivation som drabbar många långtidsarbetslösa unga ska inte arbetslöshet och/eller fattigdom betraktas som synonyma med social exklusion. Däremot innebär varaktig arbetslöshet en avsevärt förhöjd risk att initiera en utestängnings- eller marginaliseringsprocess med en följande ekonomisk deprivation (Kieselbach, 2004). På motsvarande sätt ökar upprepade och långvariga perioder i ekonomisk fattigdom risken för exklusion (Walker, 1995, s. 127).

Marginalisering

Långvarigt arbetslösa bidragstagare kan, beroende på perspektiv, betraktas som utestängda eller partiellt inkluderade i en marginaliserad position vid sidan av, men inte utanför. Marginaliseringsbegreppet brukas enligt Svedberg (1997) ofta i en svepande bemärkelse utan tydliga distinktioner och

avgränsningar kring vad eller vilken position som egentligen avses.[75] Den innebörd han tillskriver begreppet formuleras enligt följande (a.a., s. 64):

> Marginalitet är ett oönskat tillstånd av utsatthet, som har viss varaktighet och baseras på ett partiellt deltagande eller ger otillräcklig tillgång till vissa grundläggande resurser, genom vilket den enskilde får ett begränsat inflytande över sina villkor.

Juul Kristensen (2000) urskiljer de centrala elementen i den nordiska marginaliseringsforskningens definition av detta begrepp.[76] Marginalisering förstås då som en oönskad process som utestänger individer från deltagande inom väsentliga[77] områden i samhället men innebär inte nödvändigtvis en fullständig utestängning från samtliga livsområden. Utifrån dessa definitioner kan utläsas att marginalisering och social exklusion är näraliggande begrepp. Dessa brukas och betecknas relativt ofta som i stort sett synonyma (Edgren-Schori, 2000). Helne (2001) samt Edgren-Schori problematiserar dock en sammanblandning av begreppen och betonar i stället en distinktion där den som drabbas av marginaliseringsmekanismer drivs till gemenskapens gräns, dock inte utanför den. De exkluderade är utanför, till skillnad från den som är marginaliserad och fortfarande befinner sig inom, om dock, i inklusionens ytterzon (a.a.). Denna förankring i välfärdssystem och ibland även arbetsmarknad kännetecknas dock av att vara partiell där den marginaliserade individen har en utsatt och sårbar position.

Trots att absoluta gränser eller åtskillnader mellan dessa begrepp är svåra att precisera utgår en mer korrekt tolkning från en förståelse där de utgör separata positioner inom det kontinuum som sträcker sig från inkluderad till exkluderad och där dessa ytterlighetspositioner betraktas utgöra varandras motsats. Marginalisering betecknar i detta avseende den

---

[75] Svedberg (1997) urskiljer fyra centrala inriktningar mot hur marginalitet kan förstås. Dessa är kulturell klyvning, socialpsykologiskt dilemma, sociokulturell isolering och slutligen partiell socioekonomisk delaktighet. Det är det sistnämnda perspektivet som min diskussion av begreppet utgår från. För en närmare beskrivning av övriga perspektiv se, Svedberg s. 24.

[76] Juul Kristensen betonar att Peter Townsend samt Gino Germani haft avgörande betydelse för hur den nyare nordiska marginaliseringsforskningen förhåller sig till detta begrepp.

[77] Här avser Juul Kristensen vad som uppfattas väsentligt både relaterat samhällets mer objektiva och normativa förväntningar samt utifrån ett subjektivt perspektiv.

intermediära positionen i ett gränsland dem emellan (Hammer, 2003). Svedberg illustrerar detta kontinuum utifrån följande figur (1997, s. 63).

Integration Marginalitet Utestängning
[----------<-->----------<-->----------]

Den marginella positionen betecknas här som ett svåravgränsat mellanområde som kan vara ett permanent *tillstånd*, men framför allt kan förstås som ett led i en *process* som även kan ha multiplikativa effekter (a.a.). Denna process är dock reversibel och dynamisk, såtillvida att förflyttningar kan gå i båda riktningar där individen under detta förlopp kan pendla mellan varierade positioner med olika grader av marginalisering. Hammer (2003) understryker att marginaliseringsbegreppet är specifikt relevant relaterat till förståelsen av unga då den föränderlighet som associeras med denna livsfas i sig utgör en intermediär position.

En central frågeställning är givetvis i relation till *vad* man är marginaliserad. Juul Kristensen (2000) menar att nordisk marginaliseringsforskning kan karakteriseras som primärt fokuserad mot relationen till arbetsmarknaden. Heggen (2000, s. 48) understryker dock att yngres transitionsfas är så präglad av föränderlighet och komplexitet att unga inte bör kategoriseras som marginaliserade för att de saknar en position på arbetsmarknaden. Det är när unga har en svag position på ett flertal centrala arenor som t.ex. arbetsmarknad, skola och familj samtidigt, och när denna bristande integration begränsar deras tillgång till sociala, ekonomiska och politiska resurser, som termen marginalisering är adekvat i förståelsen av yngres livsvillkor (a.a.).

Den socioekonomiska marginaliteten kan inkludera en utsatt position i relation till arbetsmarknad, ekonomin, den sociala situationen samt i ett politiskt hänseende. En marginell position inom en livssfär innebär dock inte en given marginell position eller negativa konsekvenser inom de övriga, även om samband mellan dessa konstaterats i en rad studier relaterade till långtidsarbetslösa. Även om arbetsmarknadsproblem kan antas utgöra en central komponent i ungdomsarbetslösas marginalisering eller exkludering avser min avhandling utgå ifrån ett mer helhetsorienterat perspektiv i förståelsen av den livssituation undersökningspopulationen befinner sig i.

Avslutningsvis vill jag tydliggöra utifrån vilket syfte och bestämning jag förhåller mig till begreppen social exklusion och marginalisering. I avhandlingen utgör de en teoretisk ram vilken möjliggör ett multidimensio-

nellt förhållningssätt och analys av mina forskningsfrågor. Jag förhåller mig framför allt till social exklusion och marginalisering som analytiska perspektiv, vilka möjliggör förståelsen av de kumulativa processer och ökade risker avseende ansamling av olika välfärdsproblem som ofta är förenade med långvarig arbetslöshet och försörjningssvårigheter. Däremot använder jag mig inte av dessa begrepp som ett empiriskt operationaliserbart[78] förhållande med avsikt att fastställa en dikotom bestämning av undersökningspopulationens position som inkluderad eller exkluderad (jfr Levitas, 2005; Lister, 2004).

Social exklusion och marginalisering utgör alltså både en övergripande teoretisk förståelseram och ett tillämpat analysverktyg i avhandlingen. Lister (2004) förordar en förståelse av social exklusion som en möjlighet att belysa och förstå multidimensionaliteten i utestängande processer, men förhåller sig däremot avvaktande till en tolkning där exklusion urskiljs som ett specifikt fenomen som kan beteckna en verklig situation för utsatta individer. Det saknas empiriska belägg för att stora delar av dessa utsatta grupper skulle utgöra en enhetlig kategori som lever i ett vittomfattande och simultant utanförskap avseende samtliga eller en majoritet av de dimensioner som sammankopplas med tillståndet social exklusion (a.a.). Min förståelse av social exklusion och marginalisering ligger nära Listers förhållningssätt. I relation till avhandlingens undersökningspopulation är det rimligaste antagandet att man i vissa avseenden faktiskt är exkluderad, i andra marginaliserad, men att det även finns arenor där man befinner sig bland de inkluderade. Därmed blir en dikotom kategorisering eller operationalisering av ett bestämt inkluderad - exkluderad eller marginaliserad en alltför förenklad förståelse av dessa relativa begrepp såväl som av den verklighet som utgör dessa unga vuxnas varierade och unika livsvillkor.

Social exklusion och marginalisering utgör, som tidigare beskrivits, en övergripande teoretisk förståelseram i avhandlingen. Detta perspektiv innebär ett multidimensionellt förhållningssätt till att ett flertal faktorer inryms i en marginaliserings- eller utestängningsprocess. För en fördjupad analys och förståelse av dessa olika faktorer krävs därmed olika teoretiska ingångar. De kapitel där resultat ur intervjustudien avhandlas baseras därmed på analyser utifrån olika teoretiska grunder. De teorier som används i respektive kapitel utgår huvudsakligen från ett relativt fattigdomsbegrepp,

[78] För en belysning av hur social exklusion t.ex. kan operationaliseras och mätas utifrån registerdata se, Burchardt, Le Grand, & Piachaud (2008).

relationella förståelser av makt, samt teoribildning kring skam och erkännande. Utifrån dessa redogörs för subjektiva upplevelser av olika dimensioner av social exklusion, främst kulturell, ekonomisk och institutionell utestängning, i de långtidsarbetslösa ungas liv. Av pedagogiska skäl har jag valt att inte förlägga redogörelserna för dessa teoribildningar till detta kapitel, utan introducerar dem i anslutning till de empiriska redogörelserna i kapitel sex till åtta.

Kapitel 4

Metod och tillvägagångssätt

Då avhandlingen baseras på tre delstudier med olika metodologiska ingångar och tillvägagångssätt är metodkapitlet strukturerat så att dessa presenteras var för sig. Kapitlet inleds dock med en övergripande diskussion om kombinationen av dessa metoder och delstudier.

Att använda flera metodologiska redskap

För att genomföra relevanta analyser och tolkningar kring den grupp som blev ”kvar” i arbetslöshet och långvariga bidragsbehov var det centralt att också ha en faktisk bestämning av vilken utbredning detta egentligen har och vilka faktorer som karakteriserar denna kategori. Den tidigare studie jag genomfört om långvarigt arbetslösa unga (Angelin & Salonen, 2000) indikerade dessutom tydligt att de problem och levnadsförhållanden som var relevanta för att förstå denna livssituation var av en varierad och omfattande karaktär, där förhållanden kring både psykisk och fysisk hälsa, ekonomi, bakgrund, och utbildning m.m. var av betydelse. Vid utformningen av avhandlingsstudien var det därmed svårt att snäva av kunskapssökandet till mer avgränsade perspektiv som t.ex. att enbart inrikta mig mot hälsa eller ekonomi. Min ambition var i stället att i så stor utsträckning som möjligt försöka belysa helhetssituationen avseende dessa unga vuxnas levnadsförhållanden och inte utelämna några centrala faktorer. Avhandlingen syftade därmed mot analyser som återspeglar såväl strukturella förhållanden som aktörskap. Trondman (2008) belyser att utsatthet bör studeras både genom fakticitet och genom individens upplevelser av den eftersom villkor utgörs både av yttre strukturella villkor och av den inre upplevelsen av dessa.

För att kunna studera undersökningspopulationens storlek samt deras faktiska och upplevda levnadsförhållanden valde jag ett metodologiskt upplägg som möjliggjorde analyser där jag både kunde ”räkna och förstå” (jfr Eliasson, 1995).

> Hårda data och statistiska metoder behövs för att påvisa utbredning av onda förhållanden, och för att påvisa ojämlikheter och orättfärdigheter i sådant som fördelning av pengar och andra resurser, i samhällelig service, vård och omsorg. Men med *enbart* hårda data kan vi varken förstå eller förklara, och når inte långt utanför det redan på mer eller mindre säkra grunder kända (a.a., s. 65).

Eliassons argumentation för metodologisk mångfald i kunskapssökandet har inspirerat mig att genomföra en avhandlingsstudie som delvis avviker från den gängse indelningen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder. Frågeställningarna utformades därmed utifrån en bred ansats, där såväl kvalitativa som kvantitativa metoder användes för att försöka uppnå en mer sammansatt bild än vad användandet av en enskild metod hade kunnat uppnå. För att angripa frågorna om omfattning samt vilka problem och levnadsförhållanden dessa unga vuxna hade krävdes alltså en bred empiri- och datainsamling, där en kombination av flera metodologiska redskap och perspektiv tillämpades. Mitt förhållningssätt kan beskrivas som en form av metodologisk triangulering som kan liknas vid Denzins (1989, s. 244) definition av Between-Method Triangulation, där alltså olika metoder belyser samma fenomen.[79]

Den centrala utgångspunkten i mina metodöverväganden har inte varit huruvida kvalitativ eller kvantitativ metod skulle brukas, då jag snarare förhållit mig till olika metoder som arbetsredskap, vilka tillämpats strategiskt utifrån respektive kapaciteter och specifik lämplighet i olika delar av datainsamling och analysarbete (jfr Holme & Krohn Solvang, 1997). De olika metoderna har i detta avseende kompletterat varandra snarare än att ha utgjort två motsatta eller oförenliga angreppssätt (jfr Allwood, 2004;[80] Bryman, 1997).

Beslutet att använda dessa olika metoder växte alltså fram ur en slags nödvändighet eftersom besvarandet av avhandlingens frågeställningar krävde flera olika ingångar. För att få veta vilka och hur många som utgör den egentliga undersökningspopulationen krävdes registeranalyser. Att

---

[79] För en diskussion om olika förhållningssätt vid triangulering och metodologisk pluralism se, Payne & Payne (2004). En argumentation för de möjligheter som är förbundna med triangulering och kombinerandet av multipla metoder i en studie förs även av Denzin (1989). Denzin refererar dock inte till kvantitativa analyser som en av de sociologiska metoder han omnämner i detta sammanhang.

[80] Allwood bidrar här med en kritisk reflektion kring den tudelning, utifrån vilken en kategorisering mellan antingen kvantitativ eller kvalitativ forskningsmetodik ofta utgår.

sedan urskilja och fastställa vilka faktiska levnadsförhållanden dessa individer har i jämförelse med sina jämnåriga möjliggjordes genom en komparativ enkätstudie. Syftet med denna var att sätta undersökningspopulationens levnadsförhållanden i en jämförande kontext som skulle kunna belysa om, och i så fall hur, dessa levnadsförhållanden är annorlunda mot normalpopulationen. Dessa beräkningar indikerar dock enbart en bestämning av omfattningen av mätbara levnadsförhållanden samt återspeglar de strukturella förutsättningar dessa unga haft. För att uppnå förståelse av vilken innebörd dessa långvariga etableringsproblem haft samt hur livssituationer utvecklats under denna livsfas, krävdes därmed en mer kvalitativ ansats i form av en intervjustudie som även kunde återspegla ett aktörsperspektiv (jfr Goldthorphe, 2000).[81]

Att arbeta utifrån en multidimensionell analys där jag använder olika metoder och teoretiska perspektiv motiveras alltså utifrån att det studerade problemområdet är alltför komplext för att förstå utifrån *en* tolkningsmodell. Problem förenade med långvarig ungdomsarbetslöshet inbegriper t.ex. både ekonomiska, sociala, hälsomässiga och emotionella dimensioner. Risken med multidimensionell forskning är dock att alltför många tolkningsraster och teorier lyfts in i analysen, vilket kan innebära en bristande skärpa (Larsson, 2005). Detta förhållande är något jag återkommande reflekterat över under avhandlingsskrivandets gång. Jag är medveten om att likaväl som det på många sätt är studiens styrka kan det också betraktas som dess svaghet. Avhandlingens breda metodologiska upplägg är på många sätt oortodoxt och har redan från början haft en medveten explorativ ansats, då jag ville pröva om kombinationen av dessa tre delstudier utifrån ett övergripande syfte var en metodologiskt framkomlig väg.
Utformningen av delstudierna samt genomförandet av beräkningar och empiriinsamling skedde under ungefärligen samma tidsperiod.[82] Enkät-

[81] Sociologen Goldthorphe (2000) betonar vikten av att kvantitativa ”variabelorienterade” studier för en utvidgad förståelse av de faktiska förhållanden de konstaterar bör kompletteras med teoretiskt orienterade analyser där förståelser av aktörskap inkluderas.

[82] Det huvudsakliga arbetet med urval, empiriinsamling och databearbetningar har genomförts under åren 2002-05. Jag avslutade dock insamling av enkät- och intervjuempiri under senhösten 2003. Därefter har jag varit föräldraledig (under två drygt årslånga perioder) samt gjort huvuddelen av de teoretiska analyserna och det direkta författandet av avhandlingen. Den longitudinella studien har genomförts i olika faser under åren 2003-05 eftersom beställning av officiell registerdata innebär väntetider för leverans.

och intervjustudien inleddes dock något tidigare än de longitudinella analyserna.

Intervjustudien

Intervjustudien utgör avhandlingens mest centrala empiriska underlag varför metodredogörelsen för denna studie är mer ingående och omfattande än för de kvantitativa delstudierna.

Projektering av intervjustudien

Under den initiala fasen av detta forskningsprojekt var en referensgrupp med representanter från Näringsdepartementet, Kommunförbundet, Socialstyrelsen, AMS och Ungdomsstyrelsen knuten till studien. Referensgruppen var aktiv framför allt under forskningsprojektets första år och hade en rådgivande funktion där respektive organisations specifika kompetens användes.

När intervjustudien utformades valde jag även att kontakta verksamheter inom socialtjänst, Arbetsförmedling och kommunala arbetsmarknadsprojekt, vilka arbetade med långtidsarbetslösa unga i några av de urvalskommuner där intervjuerna sedan genomfördes. Avsikten var att genom dialog med personalen få en uppfattning om hur frågor kunde uppfattas, relevanta faktorer att belysa, samt vad som kunde vara problematiskt ur en etisk synvinkel. Dessa kontakter gav även möjlighet att genomföra provintervjuer med personer som uppfyllde samma urvalskriterier som sedan skulle ställas i intervju- och enkätstudien. Detta gav goda möjligheter att pröva intervjuguiden och korrigera oklara formuleringar samt få värdefulla synpunkter på studiens inriktning från dessa långtidsarbetslösa unga. Enkäten testades även i samband med dessa tillfällen.

Urval

Trots att avhandlingens delstudier skiljer sig metodmässigt är de konstruerade på ett sådant sätt att undersökningspopulationen uppfyller samma

urvalskriterier[83] då de har mångårig erfarenhet av arbetslöshet som sträcker sig från de inledande etableringsåren och omkring 10 år framåt i tiden. De medverkande i enkät- och intervjustudien utgörs dessutom av samma 74 individer. Intervjupersonerna motsvarar den kategori som benämns ”långvarigt marginaliserade”[84] i avhandlingens longitudinella analyser.

Respondenterna var vid intervjutillfället mellan 26-30 år gamla. De var födda 1973-77 och hade långvarig erfarenhet av arbetslöshet. Samtliga intervjupersoner har uppburit socialbidrag vid något tillfälle, de flesta under långvariga och upprepade perioder.[85] De urvalskriterier som utöver detta var centrala var att personen skulle ha vistats i Sverige under hela sin grundskoleutbildning.[86] Vid urvalet av intervjupersoner exkluderades också personer som stått utanför arbetsmarknaden enbart på grund av långvarig sjukdom, omfattande missbruksproblem eller sociala problem.[87]

---

[83] Frånsett att de longitudinella analyserna endast avser årsklassen född 1973. I de longitudinella analyserna är urvalskriteriet att man ska ha haft socialbidrag och/eller varit långtidsarbetslös under ett flertal år vid upprepade tillfällen. Detta innebär att det kan finnas individer som inte haft socialbidrag av den del av årsklassen som benämns långvarigt marginaliserade. Analyserna visar att dessa dock endast omfattar 7 procent av samtliga av de långvarigt marginaliserade. Av intervjupersonerna har samtliga erfarenhet av socialbidragstagande.

[84] Hur långvarigt marginaliserad har definierats beskrivs i kapitel 5. Det förekommer dock i några fall mindre avvikelser från dessa urvalskriterier relaterat till enstaka intervjupersoner, exempelvis kan man ha varit föräldraledig under ett helt år och därmed inte kategoriserats som arbetslös under den tiden. Efter varje intervju gjordes en enskild bedömning om huruvida respondenten i allt väsentligt uppfyllde urvalskriterierna. I de sex fall de inte ansågs göra det exkluderades de följaktligen ur studien.

[85] Många har även haft försörjning genom olika kommunala praktikersättningar, Alfa-kassa eller KAS, Försäkringskassan och i några fall även a-kassa. Under kortare perioder förekommer även löneutbetalningar. De respondenter som har a-kassa har alltså varit etablerade på arbetsmarknaden under en kort period. Det finns även några individer som utförsäkrats ur a-kassan. Gemensamt för de inkomstmönster som följt intervjupersonerna är alltså att de i hög utsträckning haft behov av olika former av offentlig försörjning under betydande delar av den period som följt sedan de blev myndiga.

[86] De sent invandrade har exkluderats, då denna studie analyserar långsiktiga ojämlikhetsmönster relaterade till ungas etableringsproblem vid 1990-talskrisen. Det var därmed centralt att inte inkludera unga vuxna vars etableringsproblem till stor del sannolikt kan relateras till språksvårigheter eller skolgång i olika länder.

[87] Att detta specifika urvalskriterium även uppfylldes i relation till urval i de longitudinella analyserna var dock omöjligt, då dessa variabler inte är möjliga att identifiera genom LOUISE.

Då den inledande kontakten med intervjupersonerna av etiska skäl togs av deras socialsekreterare eller handläggare lades stor vikt vid att informera denna personal om urvalskriterier och att kommunicera vilken specifik kategori studien inriktades mot.[88] Då intervjupersonerna godkänt att jag fick kontakta dem togs en inledande telefonkontakt där jag ytterligare en gång konfirmerade att de uppfyllde de uppställda urvalskriterierna.

Att få kontakt med intervjupersoner förmedlad genom personal inom dessa offentliga institutioner kan vara problematiskt, då det innebar att jag saknade insyn kring huruvida en selektiv urvalsprocess skedde i samband med vilka som tillfrågades. Detta var dock det enda rimliga tillvägagångssättet med hänsyn till etiska överväganden. Den personal som var behjälplig med att tillfråga de unga vuxna som uppfyllde urvalskriterierna om medverkan i studien instruerades noggrant att de skulle tillfråga *samtliga* av de möjliga intervjupersonerna. Ett par intervjupersoner blev också aktuella i studien genom s.k. snöbollseffekt då de var vän eller granne till andra intervjupersoner. I dessa fall ställdes frågan om medverkan av den person jag tidigare intervjuat. Först därefter kontaktade jag dem.

Bortfall och representativitet

Då urvalskriterierna för att ingå i studien var strikta blev antalet möjliga intervjupersoner i de mindre medverkande kommunerna många gånger ganska begränsat. Dock var de allra flesta av dessa unga vuxna positiva till att delta i studien och få personer motsatte sig att bli kontaktade av mig för vidare information och förfrågan om medverkan. Samtliga av dem jag kontaktade ville medverka i studien. Sammanlagt genomfördes 80 intervjuer, varav sex stycken sedan föll bort då det vid intervjun framkom att dessa personer i realiteten haft ett för omfattande missbruk eller alltför lång arbetslivserfarenhet.

Av de intervjuade fanns en viss övervikt av kvinnor.[89] Åldersfördelningen mellan de intervjuade var dock förhållandevis jämn då ungefär lika många av de yngre som äldre årskullarna vilka ingick i studien var representerade.

---

[88] Dessa kontakter var många gånger personliga vid projekteringsmöten inför studien men skedde även muntligen och/eller skriftligen.

[89] Av de intervjuade var 41 kvinnor och 33 män. Kvinnor utgjorde därmed 55 procent.

Intervjustudien genomfördes i två olika geografiska områden. Hälften av intervjuerna gjordes i Malmö kommun[90] och resterande i sex kommuner i Kronobergs län. Ungas etableringsvillkor ser olika ut relaterat till den lokala arenan och de specifika förutsättningarna på bostadsorten. För att få ett nationellt representativt urval unga vuxna i intervjustudien valdes därmed kommuner av olika karaktär och storlek ut. Då hälften av intervjuerna genomfördes i Malmö resulterar det i att en stor del av intervjuerna representerar en storstadskommun. Det förhöll sig dock så att minst en fjärdedel[91] av de intervjuade flyttat till Malmö från omgivande kranskommuner samt andra orter i landet i vuxen ålder. En stor del av Sveriges unga lever också i större städer och storstäder, varför det inte är orimligt att en så stor andel [92] av studiens urval också representeras av individer vars etableringsfas ägt rum i en storstad. Drygt en tredjedel av Sveriges befolkning lever i de tre storstadsregionerna och yngre lever oftare i större städer än övriga befolkningen. Storstadsregioner ligger klart över riksgenomsnittet avseende andelen unga i sin befolkning.[93] Flyttningsmönstren under 1990-talet visar på en tydlig nettoinflyttning av unga till landets storstadskommuner och större städer, där trenden alltså var att de lämnade mindre kommuner och sökte sig till de stora orterna (Ungdomsstyrelsen, 1999). I Kronobergs län medverkade unga från sex kommuner med mycket varie-

---

[90] I Malmö kommun genomfördes även en fördjupad studie där resultaten ur den Malmö-baserade delen av intervjustudien kompletterades med kvantitativa analyser ur Malmö longitudinella socialbidragsstudie (MLS). Denna studie var delfinansierad av Malmö stad och redovisades i rapporten ”Man vill ju kunna försörja sig själv – en studie om försörjningsproblematik och arbetslöshet bland unga vuxna i Malmö” (Angelin & Salonen, 2003).

[91] Utgörs av andelen av dem av som spontant tar upp detta faktum under intervjun eftersom ingen fråga ställdes om detta. Därför är det också rimligt att anta att det även finns fler personer inom denna kategori.

[92] Här avser jag alltså de intervjuade som levt i Malmö under både uppväxt och etableringsfas. De som flyttat in under senare tid är inte rimliga att inkludera i kategorin eftersom deras problematiska etableringsfas inte initierats i Malmö utan i andra mindre kommuner.

[93] Boverkets analysavdelning har här bistått mig med statistik och uppgifter kring ungas flytt- och boendefördelning över landet.

rade arbetsmarknadsförhållanden och näringsstruktur.[94] Avhandlingen gör inga analyser baserade på jämförelser mellan dessa olika geografiska områden.[95] Det ska även understrykas att det endast är en del och inte samtliga av denna kategori unga som intervjuats i respektive undersökningskommuner.

Etiska överväganden

Intervjustudien och enkäten innehåller frågor som kan upplevas närgångna. De berör också förhållanden som kan skapa förlägenhet hos intervjupersonerna och handlar om livserfarenheter som många sannolikt upplevt smärtsamma och förenade med negativa minnesbilder. Därmed var det av yttersta vikt att studien från dess inledning till slut genomfördes utifrån ett etiskt förhållningssätt, där intervjupersonernas medverkan präglades av ett informerat samtycke om denna forsknings syfte och innebörd.

Som ovan beskrivits tillfrågades studiens intervjupersoner om deras kontaktuppgifter fick lämnas till mig av personal som de haft en tidigare relation med inom socialtjänst, Arbetsförmedling och arbetsmarknadsåtgärder. Därefter tog jag telefonkontakt, där tid och plats för intervju fick väljas av de respondenter som ville medverka. Ett par dagar därefter postade jag ett informationsmaterial om studien som även innehöll kontaktuppgifter, så att de som önskade avboka sin medverkan hade möjlighet att göra det. En person valde att dra sig ur. Vid intervjutillfället lämnades ytterligare muntlig information om studiens syfte samt den fortsatta hanteringen av enkätsvar, personuppgifter och inspelade intervjuer. Innan enkäten fylldes i och intervjufrågorna ställdes uppmanade jag samtliga intervjupersoner att utelämna svar eller be mig gå vidare med nästa fråga ifall någon av frågorna upplevdes såsom alltför närgången eller obehaglig att besvara. Av integritetsskäl valde jag i möjligaste mån att den typ av frågor som kunde upplevas svåra eller mycket privata att besvara under en intervju i stället ingick i enkäten. Efter att enkäten fyllts i och överlämnats

---

[94] I enlighet med dåvarande Kommunförbundets kommungruppsindelning tillhörde en av kommunerna kategorin ”Större stad”, tre kommuner var ”Industrikommuner” och de resterande två ”Övriga större kommuner”. Denna indelning har efter studiens genomförande reviderats av den organisation vilken Kommunförbundet numera ingår i, Sveriges Kommuner och Landsting. För att minimera möjligheter till identifiering av intervjupersoner namnger jag inte de medverkande kommunerna i Kronobergs län.

[95] Det fanns dock initialt en sådan intention. Varför detta valdes bort förklaras längre fram i detta kapitel.

till mig förslöt jag den i ett kodat kuvert och omedelbart därefter genomfördes själva intervjun. Efter detta lämnades återigen skriftliga kontaktuppgifter och information om möjligheten att retroaktivt dra tillbaka sin medverkan i studien. Intervju och enkät tilldelades ett kodnummer och ett fiktivt namn, utifrån vilket de sedan refereras till i avhandlingen. Samtliga intervjuade erbjöds ett exemplar av sin intervju i utskriven form och de som önskade tillsändes en egen kopia. Endast ett fåtal personer var dock intresserade av detta.

Under intervjuerna blev många respondenter berörda, upprörda, ledsna eller arga när de berättade om situationer där de upplevt sig kränkta eller utsatta. Det var dock ingen som uttryckte ånger över sin medverkan eller att frågorna var för närgångna. Däremot uttalade flera att deras medverkan var en positiv erfarenhet eftersom de ansåg att studien innebar att personer i deras livssituation blev sedda, då resultaten presenteras för socialtjänst samt publiceras och eventuellt även belyses i media. Andra respondenter uttryckte att de upplevde intervjun som ett slags bearbetning och möjlighet till reflektion över denna tid och livssituation. I essän ”Understanding” beskriver Bourdieu (1999, s. 615) detta förhållande där en intervju även utgör en kommunikativ möjlighet för den intervjuade.

> Certain respondents, especially the most disadvantaged, seem to grasp this situation as an exceptional opportunity offered to them to testify, to make themselves heard, to carry their experience over from the private to the public sphere; an opportunity also to *explain themselves* in the fullest sense of the term, that is, to construct their own point of view both about themselves and about the world and to bring it into the open.[96]

Trots att en stor del av intervjupersonerna hade denna positiva uppfattning om sin medverkan i studien reflekterade jag många gånger över betydelsen av den asymmetriska maktrelation mellan beforskare och beforskad som ofta är svår att kringgå (jfr Andersson & Swärd, 2008). Intervjun var trots allt styrd av mig och kretsade oundvikligen på många sätt kring intervjupersonernas ”misslyckanden” och utsatthet. Jag lade stor vikt vid att vara följsam och receptiv för vilket slags relation och grad av närhet inter-

[96] Jag vill dock understryka att Bourdieus studie inbegriper avsevärt mer djupgående intervjuer än mina. Citatet fångar dock den upplevelse många intervjupersoner uttryckte.

vjupersonerna markerade önskvärd och försökte skapa en så öppen, behaglig och förtroendefull intervjusituation som möjligt utifrån detta.

Intervjuernas genomförande

Intervjuerna genomfördes under en fältperiod som varade i 10 månader.[97] Knappt hälften av dem ägde rum i respondenternas hem; övriga valde att intervjuas på offentliga platser som caféer, parker och i några fall i de lokaler där de deltog i arbetsmarknadsprojekt eller liknande.[98]

Samtliga intervjuer utom tre spelades in på mini-disc. Jag transkriberade sedan samtliga intervjuer själv och skrev ut dem så ordagrant som möjligt.[99] Citaten har endast undantagsvis redigerats frånsett att jag inte skrivit ut hummanden, suckar och dylikt. Vid några tillfällen valde jag dock av etiska skäl att utesluta delar av intervjuer där respondenter delgav mycket privat information som var helt irrelevant för min studie.

Då jag valde att inkludera ett stort antal intervjuer var det centralt att konstruera ett intervjuupplägg där utsagorna skulle kunna jämföras vid analysbearbetning. En viss grad av formalisering och struktur var därmed nödvändig. Syftet med intervjustudien var dock att förstå hur denna livsfas upplevts i relation till socialbidragstagande och arbetslöshet och försöka identifiera de problem som varit förenade med detta. Frågorna behövde därmed även vara av öppen karaktär så att intervjupersonernas utsagor om denna livsfas inte skulle styras i en alltför snäv eller instrumentell riktning. Detta dilemma krävde avvägningar och kompromisser. I enlighet med Lantz (2007) indelning kan slutresultatet karakteriseras som en halvstrukturerad intervju.[100]

Intervjustudien har en kvalitativ och förståelseinriktad ansats men avviker också i flera väsentliga avseenden från en mer traditionell kvalitativ

---

[97] Samtliga intervjuer genomfördes under år 2003 från februari till november.

[98] Två intervjuer avvek från detta. En av de intervjuade kvinnorna hade ett barn som var så allergiskt att hon inte kunde vara nära en kattägare som mig. Hon ville i stället skriva ner sina intervjusvar. En annan kvinna hade ett sjukt barn och fick ställa in intervjun vid upprepade tillfällen. De var dock båda angelägna om att få medverka i studien. Efter de många och långa telefonkontakter vi haft bedömde jag detta som möjligt med bibehållen kvalitet.

[99] Längre tankepauser markeras med tre punkter i citaten. Då delar av citatet utelämnats skrivs detta ut som /…/.

[100] En intervju av detta slag kan även definieras som semi-strukturerad. Intervjufrågorna finns redovisade i bilaga 4.

studie och de metodologiska krav som är förenade med sådana (jfr Kvale, 1997). Intervjufrågorna ställdes exempelvis utifrån en intervjuguide där frågorna hade en given följd med i stort likalydande formuleringar vid samtliga intervjuer. Avvikelser förekom dock p.g.a. nödvändigheten av flexibilitet och följsamhet under intervjuerna, varför ordningen på vissa frågor kunde kastas om. I intervjusituationer där frågor är i förväg strukturerade kan intervjuaren uppfattas som ett utbytbart verktyg (Starrin & Renck, 1996). Trots att intervjun var av en mer formaliserad och strukturerad karaktär än sedvanliga kvalitativa intervjuer upplevde jag mig ändå som en aktiv medskapare under intervjusituationerna. För att uppmuntra till mer utförliga utsagor använde jag mig exempelvis återkommande av s.k. ”probing” där jag bad intervjupersonerna fördjupa resonemang eller klargöra oklara yttranden.

Längden på intervjuerna varierade avsevärt. Relativt många av intervjupersonerna var fåordiga och valde att uttrycka sig på ett kortfattat sätt medan andra intervjuer var långa och utförliga. Det bör dock betonas att själva intervjun endast utgjorde en del av den tid jag tillbringade med intervjupersonerna. Med en stor majoritet delade jag exempelvis någon form av måltid, allt ifrån fika på konditori till att vara inbjuden på frukost med intervjupersonernas familj. Samvaron sträckte sig vid de flesta intervjuer över flera timmar där respondenterna ofta ville samtala och umgås både före och efter intervjun. Ifyllandet av enkäten krävde också tid. Under ifyllandet av enkäterna talade och kommenterade intervjupersonerna ofta kring de teman som togs upp i enkäten vilket gjorde att mycket information om deras levnadsförhållanden även lyftes fram då. Vid de intervjuer som genomfördes i hemmen befann jag mig ofta på ett påtagligt sätt mitt i intervjupersonernas vardagsverklighet där hemmavarande barn t.ex. behövde uppmärksamhet, mat eller blöjbyte. De intervjuer som ägde rum i hemmen präglades ofta av en större närhet samt gav en mer levande och direkt belysning av levnadsförhållanden än vad som kunde belysas utifrån den standardiserade enkäten. Det är också ofrånkomligen lättare att relatera till en berättelse om obehaget att köpa en ofräsch men billig soffa på loppmarknad om man vid tillfället också sitter i, den faktiskt illaluktande, soffan.

Den relativt långa samvaron utöver själva intervjun var mycket givande då den innebar en större generell förtrogenhet med intervjupersonernas livssituation. Det innebar dock många gånger att jag också fick omfattande kunskaper och ta del av berättelser som inte finns dokumenterade. An-

märkningsvärt många intervjupersoner blev långt mer affekterade, kritiska och öppna i sina utsagor *efter* det att bandspelaren stängts av. Framför allt gällde detta relationen till socialtjänsten och den maktutövning man upplevde sig utsatt för. Förvisso nedtecknades en del av mina minnesbilder och intryck från intervjuerna direkt efter intervjutillfället, men dessa är ändå otillräckliga för att återspegla all den information som tillkom utöver den direkta intervjusituationen. Stora delar av denna information finns dock i mitt minne. I några fall där informationen var uppenbart central bad jag dock om att åter få banda utsagorna. I efterhand har jag reflekterat över ifall det var så att en del intervjupersoner upplevde det obehagligt att deras mycket kritiska utsagor mot socialtjänsten skulle finnas inspelade. Whitaker (2004, s. 60) sammanfattar kärnfullt dilemmat kring det komplicerade i att inte fullt ut kunna utesluta icke-dokumenterad empiri. ”Även om man bortser från och inte redogör sådant som inte har antecknats, finns den kunskapen ändå. Allt jag hört, sett och varit med om under observationerna bildar tillsammans en kunskap, en förtrogenhet med olika händelser som jag bär med mig oavsett om jag antecknat dem eller inte.”

Analys och bearbetning av intervjuerna

74 intervjuer är onekligen många i en kvalitativt inriktad studie. En central fråga är därmed huruvida det är *för* många och om studien vunnit på färre intervjuer. Den avgörande orsaken till att jag valde att inkludera ett stort antal intervjuer var möjligheten att samtidigt genomföra en enkätstudie och genom kombinationen av dessa uppnå en mer generaliserbar förståelse av vilka levnadsförhållanden och eventuella problem långvarig arbetslöshet och bidragsberoende inneburit.[101] Under fältperioden upplevde jag aldrig att jag kom till ett mättnadsstadium där intervjuerna inte

[101] Vid avhandlingens projektering och empiriinsamlingsfas syftade forskningsprojektet även till ett komparativt perspektiv där dessa unga vuxnas levnadsförhållanden utifrån olika regionala och lokala förutsättningar skulle återspeglas. För att möjliggöra ett tillräckligt stort underlag för jämförande analyser valdes därför att inkludera ett stort antal intervjupersoner. Enkät- och intervjustudie indikerade dock en väsentlig likhet i relation till de centrala studerade variablerna samt hur respondenterna upplevde sin situation. Därför beslutades att arbeta utifrån en sammanhållen analys av samtliga respondenter. En avvikelse som dock kunde urskiljas var att respondenterna i Kronoberg upplevde betydligt större förnedring i relation till att vara socialbidragstagare. Likaså hade de en än mer problematisk ekonomisk situation än respondenterna i Malmö. I Kronoberg hade även fler respondenter fått barn.

längre tillförde givande perspektiv eller analysuppslag. Det är dock i princip omöjligt att hantera en fullgod kvalitativ analys av ett så omfattande empiriskt material som 74 intervjuer. Nedan ska jag beskriva den process där jag försökte ta mig an analysen.

Då studien omfattar ett stort antal intervjuer varade fältperioden under en relativt lång tid. Detta medverkade till att analys- och intervjuarbete blev en parallell process, där initiala hypoteser, tolkningar och analysutkast sammanställdes och stundtals även förkastades under denna tid. Analys och bearbetning av intervjuutsagorna har alltså genomförts i flera olika steg och varit en utsträckt process som pågått under flera års tid.[102]

Vid empiriinsamlingens slut inträdde dock en närmast förlamande uppgivenhet inför utmaningen att finna ”sammanhanget i den stora oredan” (jfr Asplund, 1970, s. 116). Detta relaterades i stor utsträckning till att de personer som intervjuats inte var en homogen grupp utan hade varierade levnadsförlopp, upplevelser och erfarenheter av socialbidragstagande och arbetslöshet. Att försöka göra en allomfattande analys av dessa olika levnadsöden var en omöjlig uppgift. Frågan var då hur jag ändå skulle kunna göra rättvisa åt, och på ett stringent sätt analysera, ett material av detta omfång som vid den första anblicken dessutom spretade i alla möjliga riktningar. Szebehely (1995) diskuterar denna frustrerande och stundtals ganska gräsliga del i forskningsprocessen som ”uteslutandets vånda” (jfr Lofland, 1971) där delar av empirin oundgängligen måste få en underordnad position i den slutliga framställningen. Genom upprepade genomläsningar och provisoriska kodningar framträdde dock gradvis återkommande mönster i materialet, när jag tillät mig se vad som också förenade intervjupersonerna och inte enbart fokuserade på att urskilja variation och skiljelinjer. Trots intervjupersonernas heterogenitet delar de även en omfattande gemensam erfarenhet av att långvarigt och ofrivilligt stå utanför arbetsmarknaden och att uppbära socialbidrag.

Den övergripande fråga jag ställde till empirin under analyserna var i vilken utsträckning arbetslöshet och försörjningssvårigheter upplevts vara av betydelse och vilka problem som i så fall var förenade med detta.[103]

---

[102] Två graviditets- och föräldraledigheter under avhandlingsskrivandets gång har utgjort avbrott, men även gett möjligheter till distans, perspektiv och reflektion gentemot materialet när jag åter tagit mig an det.

[103] Vid studiens inledning var jag inriktad mot att särskilja erfarenheter av att vara arbetslös och att ha försörjningsproblem/socialbidrag. Detta är i många avseenden två olika problem med olika innebörder. Anledningen till att en sådan distinktion inte tillämpats i

Efter en lång period av vånda kom slutligen ett förlösande genombrott då jag kunde urskilja de tre teman min empiri indikerade som centrala och från vilka förståelsen av forskningsfrågorna följaktligen borde utgå. Dessa teman redovisas huvudsakligen i avhandlingens kapitel sex till åtta. Den struktur som då framträtt utgick från gemensamma problemområden och beskrivningar vilka en stor del av intervjupersonerna betonat som centrala i förståelsen av deras livssituation.

En effekt som upptäckandet av ”centrala teman” kan resultera i är den uppenbara risken att fortsatt analys sedan går i riktning mot att konfirmera dessa (Berner, 1989). Jag prövade därför giltigheten i att tematisera och analysera utifrån dessa tre problemområden, vilka var fattigdom, social underordning och vanmakt/beroende, då jag återigen gick igenom hela materialet för att kontrollera ifall något annat betydande perspektiv eller problemområde i så fall skulle utelämnas. Den upprepade analysen visade att så inte var fallet. De tre temana utgjorde snarare nyckeln till att kunna angripa och begripa materialet utifrån dess mest centrala dimensioner. I kapitel 9 som utgör avhandlingens avslutande empiriska kapitel har jag sedan sammanställt de olika hinder och barriärer intervjupersonerna upplevt i relation till sin uteblivna etablering avseende arbetsmarknad och självförsörjning.

Efter att dessa centrala teman fastställts genomfördes en ytterligare analys där intervjuerna omlästes i sin helhet. Därefter kodades utsagorna in under relevanta teman; dock var varje utsaga identifierad med en kod så att de hela tiden även kunde utläsas mot kontexten i den ursprungliga intervjun. Efter denna initiala ”grövre” kategorisering indelades utsagorna ytterligare en gång i de underteman som sedan i stort representeras av kapitlens delrubriker. Då utsagorna kategoriserats på detta sätt försökte jag hitta begrepp som kunde sammanfatta och beskriva de innebörder och upplevelser som respondenterna förmedlade. Den process som alltså föregick själva namngivandet av dessa underteman i kapitlen blev på så vis ett slags analytiskt hjälpmedel i förståelsen av den övergripande innebörden av de utsagor som inkluderats i dem. Under denna process fanns även en teoretisk förståelse med som en del av analysarbetet. Hur de teoretiska perspektiven tillämpades beskrivs mer ingående längre fram i detta kapitel.

---

analysen var att det i relation till detta empiriska underlag var i stort sett omöjligt att göra det då intervjupersonerna huvudsakligen omtalar och beskriver arbetslöshet och socialbidragstagande som en sammanhållen erfarenhet, där det ena är förbundet med det andra (jfr även Swärd, 2000).

Under analysarbetet genomförde jag även en översiktlig kodning av intervjusvaren i ett gemensamt SPSS-dokument.[104] Det inkodade SPSS-underlaget användes i viss utsträckning som ett analytiskt redskap då korstabuleringar av detta material, i vissa fall även utifrån inkodade enkätsvar, ofta genererade ytterligare analysuppslag. I en regelrätt kvalitativ analys är det problematiskt att utöver förståelse och tolkning av ett fenomen även förhålla sig till fördelningar och samband genom att reducera materialet till variabler (jfr t.ex. Kvale, 1997). Denna SPSS-kodning fungerade dock endast som ett komplement i analysarbetet. Intervjuutsagorna användes även fortsättningsvis i sin helhet vid tolkning och analys. Bryman (1997) refererar till detta förhållningssätt som ”kvasi-kvalitativt” men lyfter även fram de möjligheter och stöd kvalitativa och kvantitativa analyser inom samma studie kan utgöra under den analytiska processen.[105]

SPSS-underlaget användes även för att kunna se hur svaren fördelades inom gruppen av respondenter. I en studie där så många som 74 personer intervjuats finns metodologiska dilemman relaterade till en slags inre representativitet. Analys och framställning av empirin ska återges på ett sådant sätt att det inte uppstår snedvridningar eller tyngdförskjutningar mot vissa kategorier eller uppfattningar hos respondenterna. För att hantera detta har jag använt SPSS på ett sådant vis att det faktiskt återspeglat fördelningen av utsagor och attityder. Jag har upplevt att detta säkerställt en mer nyanserad framställning eftersom det annars är lätt att ge oproportionerligt stort utrymme åt intervjuer där skarpa och tydliga åsikter eller upplevelser uttrycks.

Trots att samtliga intervjuer har funnits med vid varje analysgenomgång av materialet inför de olika kapitlen kan jag i efterhand urskilja att analysen varit mer djupgående och närgången i förhållande till vissa intervjuer. Dessa intervjupersoners erfarenheter eller levnadsförhållanden skiljer sig inte på något markant sätt från övriga respondenters och utgör ingen

---

[104] SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) är ett program för statistiska bearbetningar och analyser av datamaterial.

[105] Intervjuerna gav även uppslag till vilka variabler som sedan var centrala att undersöka närmare i de longitudinella analyserna. Ett sådant exempel var att intervjupersonerna betonade vikten av att ha fått barn tidigt i livet, relaterat till sitt utanförskap på arbetsmarknaden, varför den nationella omfattningen av detta även följdes upp i LOUISE-beräkningarna.

snedvridning av analysen. Däremot karakteriseras dessa intervjuer[106] av att de är mer utförliga, engagerade och att intervjupersonerna ger uttryck för ett reflekterande förhållningssätt i högre grad än de intervjuer där respondenterna är fåordiga och utgår från en deskriptiv ansats. I de mer reflekterande intervjuerna, omkring 20 stycken, har det helt enkelt varit *möjligt* att uppnå en djupare förståelse av de frågeställningar jag ville belysa. I flera av dessa intervjuer finns också kritiska uttalanden som legat till grund för min övergripande förståelse och de slutsatser som genereras i avhandlingen. Dessa kritiska uttalanden har alltså fungerat som en slags nyckel som öppnat upp möjligheten att se och avtäcka mönster och betydelser som även beskrivs i andra intervjuer men inte på ett lika explicit och reflekterande sätt.

Trots att övergripande mönster kan urskiljas i analysen är det viktigt att inte överbetona homogeniteten i respondenternas upplevelser. Det finns också individer som inte beskriver de upplevelser eller erfarenheter som är centrala i de teman jag valt att inrikta min framställning mot. I det empiriska materialet finns därmed även intervjuutsagor som inte korresponderar med majoritetens erfarenheter. Jag har försökt att inkorporera dessa kontrasterande upplevelser på ett adekvat sätt, men det finns även delar av empirin som ”spretar” eller endast omfattar enstaka individer som utelämnats till förmån för en mer stringent framställning utifrån de centrala teman som återspeglar upplevelserna hos en stor andel av respondenterna.

Ett annat metodologiskt övervägande handlar om hur jag skulle hantera att intervjufrågorna berör en relativt lång tid av intervjupersonernas liv. En del frågor handlar om nuet, och andra berör händelser som kan ligga mer än 10 år bakåt i tiden. Svar på retrospektiva frågor kan inbegripa minnesfel eller omtolkningar där de upplevelser som återges kan ha modifierats över tid. I denna studie förhåller det sig dock så att intervjupersonerna i många centrala avseenden befinner sig i samma livssituation som de gjorde även längre tillbaka. Situationen avseende arbetslöshet och försörjningsproblem har inte väsentligen förändrats. Därmed återspeglar intervjuutsagorna huvudsakligen erfarenheter som baseras på en sammantagen upplevelse av denna bestående och varaktiga livssituation.

Under analysarbetet stod det klart att socialtjänstens ageranden, och intervjupersonernas relation till den, återkommande lyftes fram som betydel-

[106] En sådan person jag exempelvis valt att återkommande referera till är Marek, vars utsagor kan följas i flera olika delar av avhandlingen.

sefull. Trots att ingen fråga om socialtjänsten faktiskt ställdes under intervjun fanns omfattande utsagor om dessa organisationer i det empiriska underlaget. Det kan framstå som att relationen till socialtjänsten fått ett oproportionerligt stort utrymme i avhandlingen och jag vill därför betona att detta är motiverat utifrån avhandlingens empiriska underlag. Vid studiens inledning var relationen till socialtjänsten inte en aspekt jag föreställde mig skulle bli central. Så var dock ändå fallet och avhandlingen avspeglar därmed den framträdande del av utsagorna som behandlar relationen till socialtjänsten. Det ska emellertid betonas att jag valt att ställa frågor om socialbidrag och hur detta upplevts. Däremot har jag inte ställt några frågor om exempelvis erfarenheter relaterade till Arbetsförmedlingen, vilken den stora majoriteten respondenter sannolikt haft långvarig kontakt med. I relation till offentliga institutioner avspeglar avhandlingen därmed framför allt de problem som är förenade med just socialtjänsten. Att betydelsen av socialbidrag har fått stort utrymme i avhandlingen beror även på att respondenterna talar avsevärt mer om sitt socialbidragstagande än om sin arbetslöshet.

Att använda de teoretiska analysverktygen

Under den inledande analysprocessen var också möjliga teoretiska perspektiv med som ett slags bakgrundsraster vilka jag prövade min empiri emot. Ett sådant centralt perspektiv var teoribildningar kring social exklusion och marginalisering, vilket slutligen, blev avhandlingens huvudsakliga teoretiska ram.

Den primära orsaken till att jag valde detta teoretiska perspektiv var dess fokusering på att relatera både materiell och relationell utsatthet till en mångdimensionell och kumulativ process där både objektiva och upplevda livsvillkor tillskrivs betydelse. Analysen av empirin indikerade att vanmakt, brist på materiella resurser samt social underordning utgjorde de centrala problemen för intervjupersonerna. Dessa faktorer utgör också dimensioner av det övergripande exklusionsbegreppet som framför allt kan förstås utifrån institutionell, kulturell och ekonomisk exklusion (jfr Kronauer, 1998; Lister, 2004).

När jag skulle röra mig från en mer deskriptiv övergripande nivå till analysarbete krävdes dock en mer teoretiskt fördjupad förståelse av dessa dimensioner. Jag insåg under denna process nödvändigheten i att också bruka *olika* teoretiska ingångar för att mer handgripligen kunna analysera och tolka materialet med hjälp av teoretiska analysverktyg. För mig inne-

bar denna process en initial inläsning och orientering inom de forskningsfält som var relevanta i förhållande till mina empiriska resultat, för att därefter urskilja vilka teoretiska perspektiv som kunde användas i analys och tolkning. Svenssons (1996) redogörelse av ”teoretisk triangulering” där man prövar sitt material mot flera olika teoretiska ingångar och närmar sig data med flera perspektiv i åtanke beskriver denna process. Här avsågs att pröva vilken giltighet de olika teoribildningarna hade i förståelsen av materialet, men även att det ibland krävs flera teorier för att analysera de förhållanden en enskild teori inte förmår återspegla. Då jag slutligen fastställt vilka teoretiska begrepp jag skulle använda genomfördes en ytterligare analysomgång där empirin tolkades utifrån mer distinkta teoretiska perspektiv.[107] Denna analys- och tolkningsprocess karakteriserades sedan av ett kontinuerligt växelspel mellan teori och empiri.

Processen företogs inte utifrån någon förutbestämd metod men kan närmast liknas vid abduktion. Denna ansats kan något förenklat sägas befinna sig mellan induktion och deduktion där den analytiska processen pendlar mellan empiri och teori. Forskningsprocessen inleds på en empirisk nivå för att avtäcka datans ytstrukturer, vilka sedan fördjupas utifrån teoretiska perspektiv (Alvesson & Sköldberg, 2008). Den abduktiva ansatsen förutsätter inte heller att empirin initialt sett ska vara befriad från någon tidigare teoretisk laddning. Avhandlingens centrala slutsatser växte först fram ur induktiva empiriska analyser av intervjuutsagorna som därefter fördjupades utifrån en mer teoriinformerad förståelse.[108] Den tidigare studie jag genomfört kring långtidsarbetslösa unga vuxna (Angelin & Salonen, 2000) hade dock resulterat i en slags förförståelse kring betydelsen av ett multidimensionellt teoretiskt perspektiv. Detta innebar att jag redan vid ingången till avhandlingsstudien övervägde att utgå från teoribildningar kring social exklusion vid analys och tolkning av empirin.

---

[107] Detta skedde under den analysomgång där jag även sökte deskriptiva begrepp och underteman i de sorterade utsagorna.

[108] De longitudinella analyserna samt enkätstudien har även kompletterat förståelsen av intervjuerna genom att de har placerat utsagorna i en faktisk kontext av konkreta levnadsförhållanden samt möjliggjort jämförelser med den jämnåriga normalpopulationens livsvillkor.

Reliabilitet och validitet

Metodbeskrivningen av intervjustudien avslutas här med en reflektion kring studiens validitet och reliabilitet. Att relatera begreppen reliabilitet och validitet utifrån någon slags mätprecision är problematiskt i en kvalitativt inriktad studie eftersom förståelse och tolkning inte är kvantifierbara begrepp. Kvale (1997) betonar dock vikten av att konkretisera ett förhållningssätt där validitet och reliabilitet kan prövas även i denna form av studier men på ett sätt som är relevant i den kvalitativa forskningstraditionen. En avgörande faktor i värderingen av kvalitativt genererade slutsatser är just tillförlitliga och trovärdiga tolkningar baserade på rimliga analyser av det empiriska underlaget. Detta metodkapitel har framför allt inriktats mot att återge forskningsprocessens olika faser och de problem och överväganden hanteringen av detta empiriska material inneburit.

Merriam (1994, s. 177) sammanfattar begreppet ”inre validitet” utifrån frågan ”Fångar resultaten verkligen det som finns?”. Med andra ord, stämmer resultaten mot verkligheten? Vid utformning av studiens intervjufrågor var en central utgångspunkt relaterad till validitet och trovärdighet att de inte skulle ”lägga orden i munnen” på intervjupersonerna och därmed påverka dem att relatera till faktorer jag valt ut som centrala. För att undvika att styra svaren försökte jag därmed ställa mer generella frågor om upplevelsen av denna tid. Utifrån deras utsagor formades sedan tidigare nämnda centrala teman. Dessa handlade om beroende och vanmakt i relation till socialtjänsten, upplevelser av skam och social underordning samt ekonomiska svårigheter. Ingen av intervjufrågorna omnämner dock socialtjänst, skamkänslor eller ekonomi. Jag ansåg därmed att jag kunde vara mer övertygad om att dessa utsagor fångade deras egen upplevelse i stället för att jag hade aktualiserat dessa teman och bett dem förhålla sig till dem. Nackdelen med detta förfaringssätt är dock att inte alla intervjupersoner har relaterat till eller omnämnt sin inställning till dessa teman. De förekom dock i en så pass stor omfattning att jag vågade betrakta detta som en fullgod empirisk grund för mina slutsatser. I de fall intervjupersoner gett uttryck för en avvikande mening relaterat till dessa centrala teman, exempelvis att man *inte* skäms över att ha socialbidrag, har jag sammanfört och analyserat dessa avvikande åsikter. Då de endast utgör ett fåtal respondenter har några egentliga slutsatser eller mönster dock inte kunnat skönjas.

Oavsett hur valid empirin är transformeras den oundgängligen i en analys- och tolkningsprocess där den formas till konstruktioner som utgår

från den specifike forskarens perspektiv. Att förmedla en objektiv reflektion kring betydelsen av min egen förförståelse och perspektivval är dock komplext.[109] Då mina tolkningar och perspektiv är ett av verktygen i analysprocessen kan reliabilitet aldrig uppnås i det avseende att en annan forskare hade dragit identiska slutsatser vid en upprepad studie av samma material (inte minst som jag själv även är medskapare av detta specifika material). Det finns dessutom inga ”konstanta objekt” där en upprepad intervju skulle innebära helt likalydande utsagor från respondenterna.

Den metodtriangulering som varit central i avhandlingsstudiens utformning har ökat min tilltro till studiens validitet och reliabilitet då resultaten ur de olika delstudierna till stor del indikerar god överensstämmelse. En central del av syftet med att triangulera ett stort antal intervjuer med en komparativt inriktad enkätstudie var just möjligheten att utifrån ett så omfattande empiriskt underlag få en utökad generaliserbarhet, s.k. extern validitet (jfr Merriam, 1994). Likaså innebar valet att inkludera många respondenter att en större förståelse av variationen *inom* undersökningspopulationen kunde återspeglas. Trots att det omfattande antalet intervjuer inte enbart varit en tillgång i analysprocessen har de dock inneburit att de återkommande och upprepade mönster som lagt grunden för den kvalitativa analysen medverkat till att jag vågat fästa större tilltro till de slutsatser jag drar. Den stora mängden empiri har i detta avseende haft en betryggande och bekräftande funktion, trots att den stundtals även upplevts som ointaglig och alltför omfattande.

Vid fältperiodens avslutning anordnade jag två seminarier där socialsekreterare i samtliga urvalskommuner bjöds in att medverka i en dialog om de initiala analyser jag genomfört av intervjuerna. De respondenter som visat intresse var också inbjudna, och av dessa medverkade sedan två personer. Denna form av återföring eller förankring kan benämnas kommunikativ validitet, där studiens resultat sätts i ett sammanhang där initierade personer ges möjlighet att pröva, reflektera och kritisera de slutsatser som dragits (Kvale, 1997). I efterhand önskar jag även att jag ytterligare inkluderat intervjupersonerna i en sådan process och fått omdömen kring

---

[109] Den förförståelse jag betraktar som relevant relaterat till denna avhandlingsstudie är att jag själv arbetat som socialsekreterare inom ekonomiskt bistånd under ett sommarvikariat på 1990-talet. Erfarenheterna därifrån har inneburit att jag upplevt mig relativt insatt i den terminologi och de procedurer som omger socialbidragshantering, men även en insikt om de dilemman och avvägningar som hela tiden präglar arbetet kring handläggning av försörjningsstöd.

legitimiteten i de slutsatser jag drar. Samtliga intervjupersoner som så önskade fick en sammanställning av studiens huvudsakliga resultat och slutsatser hemsända.

Metodbeskrivning relaterad till de kvantitativa delstudierna

Avhandlingens kvantitativa analyser utgår från tre olika datakällor. De longitudinella registeranalyserna baseras på databasen LOUISE och enkätstudien på ULF-undersökningen och Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie. Genom dessa studier kan jämförelser av en rad välfärdsindikatorer göras mellan den jämnåriga normalpopulationen och den långvarigt arbetslösa delen av denna kohort. Dessa datakällor ska sammantaget kunna ge en indikation om hur många ur dessa kohorter som befinner sig i en livssituation med långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande, vilka levnadsförhållanden de har samt en översiktlig bild av vilka bakgrundsfaktorer som karakteriserar dem.

Datakällorna har selekterats utifrån de olika och kompletterande perspektiv och empiriska data kring unga vuxnas levnadsvillkor som de förmår fånga in. LOUISE möjliggör longitudinella analyser av t.ex. arbetsmarknadsdata och inkomstuppgifter. ULF och Ungdomsstyrelsens surveystudier är mer inriktade mot att studera fördelning av välfärdsresurser, men även subjektiva attityder till en rad olika livsområden som psykisk och fysisk hälsa, upplevelser av livskvalitet m.m. studerades. Enkätstudien möjliggör därmed en fördjupad belysning av de levnadsförhållanden som avspeglas i de longitudinella analyserna. I vissa avseenden överlappar datakällorna dock varandra och studerar samma variabler exempelvis avseende bakgrundsfaktorer. För att undvika en tautologisk framställning återges då främst resultat ur en av datakällorna, huvudsakligen LOUISE, då dessa beräkningar täcker totalpopulationen av unga födda år 1973 som visats i Sverige sedan förskoleåldern.[110] De övriga omfattar drygt 1 000 respondenter vardera.

Sammanfattningsvis syftar detta upplägg till att belysa om, och i så fall hur, långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande unga skiljer sig från de övriga i samma ålder avseende en rad olika välfärdsrelaterade faktorer. Beräkningarna avser även att utgöra en kontext och bakgrundsbeskrivning

[110] För en redogörelse av hur materialen jämförts, se bilaga 2.

av de generella levnadsförhållanden intervjupersonerna har. Här vill jag återigen påminna om att de som besvarat enkäten är desamma som även intervjuats. Enkätstudiens redogörelse för respondenternas levnadsförhållanden kan därmed brukas i förståelsen av de livssituationer som beskrivs i de kapitel vilka baseras på intervjustudien. Nedan följer en mer preciserad beskrivning av de olika datakällor de kvantitativa analyserna baseras på.

De longitudinella registeranalyserna baserade på LOUISE

De longitudinella analyserna baseras på ett forskningsregister ur SCB:s databas LOUISE[111] för åren 1992 till 2002 för ungdomar födda 1973 till 1977. Detta forskningsregister konstruerades och togs fram för det forskningsprojekt, *Marginalhotade ungdomars etableringssituation efter välfärdskrisen*, som ligger till grund för denna avhandling. Av totalt ca 175 årliga variabler i LOUISE-databasen gjordes ett uttag på ett 40-tal variabler som strategiskt speglar ungas sysselsättning, hälsa, försörjning och utbildning. I detta sammanhang valdes att fördjupa etablerings- och marginaliseringsmönster för en enstaka årsklass, födda 1973. De förlopp och mönster som avtecknas i de kommande analyserna av årsklass 1973 kan dock betraktas som representativa för samtliga i den studerade kohorten (d.v.s. även födda 1974-77), då översiktliga analyser av socialbidragsmönster och arbetsmarknadsdeltagande för dessa inte visade på några avsevärda skillnader dem emellan.

Valet av just årsklass 1973 motiverades av att de blev myndiga vid 1990-talskrisens början samtidigt som arbetsmarknadsproblemen i Sverige slog igenom på ett markant sätt. Att inrikta analysen mot denna enstaka årsklass möjliggjorde att med fördjupade data kunna följa dynamiken i etablerings- och marginaliseringsmönster för en årsklass redan från den tid då flertalet avslutade sin gymnasieutbildning[112] och att sedan kunna följa dem över en lång observationsperiod. Analyserna följer alla personer i denna årsklass som varit i Sverige åtminstone sedan förskoleåldern. Den registerstudie som de longitudinella analyserna baseras på omfattar då

[111] För en mer utförlig beskrivning av SCB:s databas LOUISE (Longitudinell databas om utbildning, inkomster och sysselsättning) samt det urval, uttag och analyser som företagits inom ramen för forskningsprojektet *Marginalhotade ungdomars etableringssituation efter välfärdskrisen*, se bilaga 2. Efter att dessa analyser genomfördes har databasen utvidgats och döpts om till LISA.

[112] Tillförlitliga arbetsmarknadsdata finns fr.o.m. 1992 och framåt.

totalt de 103 913 personer i denna årsklass som uppfyller dessa urvalskriterier.[113]

I analyserna jämförs personer födda i årsklass 1973, som inte haft några eller mer begränsade svårigheter, mot dem med mer varaktiga problem relaterade till etablering på arbetsmarknad och självförsörjning. Fokus är vilka skillnader som framträder inom de välfärdsrelaterade variabler som speglar utveckling och grundförutsättningar avseende centrala livsvillkor. Dessa jämförelser avser att analysera vilken betydelse bakgrundsfaktorer samt långvarig exponering för arbetslöshet och socialbidragstagande haft för fortsatt välfärdsutveckling. Årsklassen följs upp vid två olika tidpunkter. Därmed kan dynamik i exklusionsmönster jämföras mellan unga inom samma årsklass för en så lång observationsperiod som elva år (19-29 år). På så vis kan levnadsförhållanden och bakgrundsfaktorer hos avhandlingens primärgrupp framträda ur ett komparativt perspektiv mot de jämnåriga som haft obefintliga eller mer kortvariga etableringsproblem.

Enkätstudien

ULF-undersökningen och Ungdomsstyrelsens studie användes på så vis att ett urval av de frågor som var av specifikt intresse relaterat till mina frågeställningar replikerades ur dessa undersökningar och sammanställdes till det som utgör avhandlingens enkät (bilaga 5). Denna besvarades av de 74 personer som även deltog i intervjustudien. Detta upplägg syftade till att få ett empiriskt underlag om levnadsförhållanden hos långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande unga som även kunde jämföras med normalpopulationens data[114] i de större men identiska[115] surveyundersökningarna. De komparativa möjligheterna motiverade denna användning och replikering

[113] Detta bortfall motsvarar 13 procent av årsklassen. En mer utförlig beskrivning av detta urval finns i bilaga 2.

[114] I dessa normalpopulationer ingår sannolikt även några långtidsarbetslösa socialbidragstagande unga. Detta innebär att jag jämför mitt specifika urval med individer som hade kunnat ingå i min egen enkätstudie. Då jämförelser mot normalbefolkningen görs är det dock relevant att några långtidsarbetslösa socialbidragstagare är inkluderade eftersom de faktiskt också utgör en del av normalpopulationen.

[115] Studierna är identiska avseende frågornas formulering. Däremot ingår långt fler frågor i dessa surveyundersökningar än vad jag ställde i enkäten riktad mot min undersökningspopulation.

av nationella enkätstudier, trots begränsningarna färdigformulerade frågor och redan identifierade ”problemområden” innebär.

Den specifika kategori jag studerar är i alltför låg grad representerad i dessa nationella surveystudier, då de endast utgör ett par procent av den totala populationen i dessa kohorter. Dessutom är det väl känt att personer med en större andel välfärdsproblem i lägre utsträckning deltar i denna typ av undersökningar (Socialstyrelsen, 2001). Därmed kunde uttag av existerande data inte göras då det specifika urval jag fokuserar mot endast skulle utgöras av ett fåtal personer. De 74 individer som besvarat avhandlingsstudiens enkät ger därmed en långt större möjlighet att studera levnadsvillkor för dessa unga vuxna med en långvarig etableringsproblematik än vad som hade varit möjligt genom uttag av existerande data i offentliga surveyundersökningar som exempelvis ULF. Detta förfaringssätt att replikera välfärdsundersökningar på en specifikt utvald population har exempelvis tillämpats av Nilsson, A. (2002) som genomförde en s.k. ”fång-ULF”.[116] Även Swärd (1995) använde en liknande metod utifrån ULF-frågor i en studie om arbetslösa socialbidragstagande unga.

Jag förhåller mig till avhandlingens respondenter som representativa för den generella undersökningspopulationen vilka alltså består av de unga födda 1973-77 som varit långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande alltsedan 1990-talskrisen. Det finns dock en faktor som är nödvändig att förhålla sig till avseende representativitet och det är att respondenterna inte selekterats genom ett slumpmässigt urval. Detta hade givetvis haft fördelar men hade varit praktiskt och etiskt problematiskt i förhållande till rekrytering av intervjupersoner. De urvalskriterier som tillämpades var dock koncisa och tydligt definierade mot en avgränsad population. För att säkerställa representativitet genomfördes studien också i olika delar av landet och i kommuner med varierade lokala etableringsvillkor för unga.

Nedan presenteras de två surveybaserade undersökningar som avhandlingsenkäten baseras på. En mer ingående redogörelse för hur jämförelser och urval genomförts finns sammanställd i bilaga 2. Enkäten innehöll förutom dessa standardiserade frågor även en del frågor som jag själv formulerat och lagt in kring områden som var av intresse men som inte ingick i dessa undersökningar. Detta gjordes även av etiska skäl med hänsyn till de intervjuades integritet då vissa frågor, exempelvis relaterade till eget

[116] För en sammanfattande diskussion om metodiken bakom specifika levnadsnivåmätningar av välfärd och ofärd bland marginalgrupper, se Nilsson & Flyghed (2008).

eller familjemedlemmars missbruk, som jag gärna ville få svar på inte bedömdes som rimliga att ställa direkt under intervjun. Surveystudier kan på detta vis vara ett adekvat komplement till mer kvalitativa metoder, då de kan ge inblick i områden som annars varit otillgängliga (jfr Bryman, 1997).

Undersökningar om levnadsförhållanden (ULF)

Statistiska centralbyrån (SCB) genomför sedan 1975 årliga undersökningar av svenska folkets levnadsförhållanden (ULF). Dessa levnadsförhållanden har indelats i olika ämnesområden s.k. välfärdskomponenter[117] sammansatta av en mängd olika variabler. Dessa indikatorer ska återspegla hur välfärden fördelas och utvecklas. ULF-undersökningen omfattar ett slumpmässigt urval av befolkningen och genomförs som besöksintervjuer. De delar av ULF-undersökningen som används i avhandlingsstudien bygger på specialbearbetningar[118] där ett uttag för kohorterna födda 1973-77[119] genomförts av de variabler som var av specifikt intresse utifrån avhandlingens frågeställningar.[120] De frågor jag valde har framför allt en deskriptivt orienterad ansats, då det var centralt att mäta deras faktiska levnadsförhållanden, men de återspeglar även undersökningspopulationens attityd och bedömning av sina levnadsvillkor.

---

[117] Dessa utgörs av: Arbetsmiljö, Boendeförhållanden, Ekonomi, Fritid, Hälsa, Politiska resurser, Sociala relationer, Sysselsättning och arbetstider, Transporter och kommunikationer, Trygghet och säkerhet, Utbildning.

[118] Beställningen av bearbetningar av ULF föregicks av två personliga besök på SCB, där metod samt specificeringar av data genomfördes med ansvarig statistiker.

[119] 1 384 personer födda under dessa år intervjuades, vilket motsvarar ett skattat antal i befolkningen om 586 000 individer. Fördelningen mellan män och kvinnor var jämn. Däremot intervjuades fler i kohorterna 1974-75 (604) i jämförelse med årskullarna födda 1976-77 där 506 intervjuer genomförts. ULF-intervjuerna skedde under 2002-04 (undantaget frågorna om hemförsäkring samt orsak till att ej söka tandläkarvård, där dessa frågor inte ställdes 2004).

[120] Den enkät som ligger till grund för ULF-undersökningens datainsamling specificeras mer ingående på SCB:s hemsida (www.scb.se). Där finns även ytterligare metodologiska aspekter av dessa undersökningar redovisade.

Ungdomsstyrelsens studie

Avhandlingsenkäten baserades även på replikeringar av frågor ur en omfattande surveystudie som publicerades av Ungdomsstyrelsen under 2003.[121] Denna studie genomfördes av SCB som en attityd- och värderingsstudie med syfte att studera ungas förhållanden avseende en mängd olika livsområden som utbildning, arbete, hälsa fritid, politik m.m. Undersökningen omfattade ett större åldersmässigt urval än det som används i denna avhandling. Lyckligtvis motsvarade dock en av urvalsgrupperna i princip samma åldersspann, 25-29 år,[122] som avhandlingens intervjustudie. Detta möjliggjorde jämförelser mellan mitt specifika urval och de som ingick i Ungdomsstyrelsens studie vilka motsvarar normalpopulationen födda dessa år. Ungdomsstyrelsen medgav att jag fick tillgång till samt använda deras undersökningsmaterial som omfattade 1084 respondenter i åldrarna 25-29 år.[123]

En mer omfattande och detaljerad beskrivning av bortfall, urval och tekniska data relaterade till de datakällor de kvantitativa analyserna bygger på finns sammanställda i bilaga 2. I bilaga 5 återfinns enkäten där det specificeras vilka frågor som replikerats ur ULF respektive Ungdomsstyrelsens studie.

---

[121] Studiens resultat presenterades i Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:1 De kallar oss unga: Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003.

[122] Individerna i denna ålderskategori är vid tidpunkten för ifyllandet av Ungdomsstyrelsens enkät 25-29 år gamla. De uppger faktisk ålder och inte födelseår varför viss variation av födelseår beroende på när man är född på året kan finnas. De som var födda 1977 fyllde 25 år under år 2002 när Ungdomsstyrelsens studie genomfördes.

[123] I samband med urval vid replikeringsförfarandet hade jag möjlighet att möta de statistiker vid SCB som utformat Ungdomsstyrelsens studie och diskutera metodöverväganden.

Kapitel 5

Levnadsförhållanden och ansamling av välfärdsproblem

Inledning

Detta kapitel utgörs av analyser av kvantitativa datakällor som ger en specifik belysning av välfärd och levnadsförhållanden hos unga vuxna med långvariga etableringsproblem. Jag avser att fastställa omfattningen av denna kategori och därefter jämföra deras bakgrundsfaktorer och levnadsförhållanden mot jämnåriga i normalpopulationen unga vuxna för att kunna urskilja om, och i så fall hur, välfärden är olika fördelad. Välfärd utgör ett centralt begrepp i de enkätbaserade undersökningar som ligger till grund för en stor del av kapitlets analyser. Jag inleder därför kapitlet med en sammanfattande översikt av hur välfärd kan mätas och förstås.

Välfärdsbegreppet

Att förhålla sig till en precisering av vad som utgör välfärd är ytterst komplext då en generell bestämning i sig är en omöjlighet eftersom detta är ett relativt begrepp som även baseras på subjektiva upplevelser. Detta innebär att den välfärd som mäts i kvantitativa levnadsnivåundersökningar inte utgör ett objektivt mått på välfärd, utan snarare ska betraktas som ett perspektiv på vad välfärd kan vara och hur en sådan representation av välfärd kan mätas. Trots de uppenbara problem som är förenade med att operationalisera och mäta välfärd är det värdefullt att finna indikatorer som kan belysa hur fördelningsmönster och ojämlikhet faller ut och förändras avseende centrala levnadsförhållanden och livschanser (Fritzell & Lundberg, 2000).

Utgångspunkten i flertalet svenska studier[124] är att välfärden är mångdimensionell och bestäms av en rad olika och samvarierande komponenter som utbildning, arbetsmarknadsstatus, hälsa m.m. (Ejrnaes & Kristiansen, 2002). Inom denna forskningstradition som kan benämnas levnadsnivåforskning betraktas ”välfärd” som ett avsevärt bredare fenomen än individernas förfogande över materiella resurser, då även immateriella resurser som hälsa och sociala relationer inkluderas (jfr Blomberg, 2008, s. 228). I den skandinaviska välfärdsforskningen betraktas ofta välfärd som avhängig individens tillgång och förfogande över dessa olika resurser. Detta förhållningssätt var ursprungligen inspirerat av R. M. Titmuss tankar om individens förfogande över resurser (1958; 1968). Den systematiska insamlingen av befolkningens levnadsförhållanden har en lång historia i Sverige (Olofsson G., 1997).[125] Levnadsnivåmätningar i den form som huvudsakligen brukas i nutida offentliga studier, exempelvis ”Social Rapport”, härstammar ur en tradition av tillämpad socialvetenskaplig forskning som initierades under 1960–70-talet (a.a.).[126] Levnadsnivåforskningen institutionaliserades och stod nära en socialdemokratisk politik med en åtgärdsinriktad och utjämnande intention (a.a.). Levnadsnivåbegreppet utgör ”det operativa välfärdsbegreppet” som skulle ersätta en tidigare fokusering mot en mer inkomstcentrerad förståelse (Johansson S., 1970, s. 12).

Detta förhållningssätt utmärks även av en förståelse av sociala levnadsförhållanden som avhängigt såväl struktur som aktör, d.v.s. där analyser av faktorer på såväl strukturell som individuell nivå är relevanta. Uppkomst och vidmakthållande av sociala problem betraktas ur detta perspektiv som komplexa och multidimensionella, där orsakssamband även kan förstås som kumulativa effekter av en ansamling av varierade problem och multipel deprivation.[127]

---

[124] Vilka huvudsakligen utgjorts av SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) samt SOFI:s levnadsnivåundersökningar (LNU). För en beskrivning av framväxt och tillämpning av den svenska välfärdsforskningen, se Erikson (2003).

[125] Statistiska centralbyrån har sitt ursprung i Tabellverket från 1749. För en historisk belysning av dessa välfärdsstudier, se även Beronius (1994).

[126] Levnadsnivå definieras av Johansson (1970, s. 25) som ”individens förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m.m. med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor”. Johansson betonar här att han utgår från Titmuss term ”command over resources”.

[127] En av de studier som etablerade denna forskningsinriktning och metodik var den statliga Låginkomstutredningen som grundlade det förhållningssätt som sedan vidareut-

Fattigdom och utsatthet som en form av resursbrister inom ett flertal områden infångas även ofta genom begreppet deprivation. Exempel på deprivation är att ha en avsevärt lägre levnadsstandard avseende t.ex. boende och kosthållning, eller att sakna möjligheter till rekreation eller umgänge som kostar pengar. "Deprivation refers to a lack of welfare, often understood in terms of material goods and resources but equally applicable to psychological factors." (Gordon & Spicker, 1999, s. 36). Utifrån ULF-undersökningarna kan deprivationsindex skapas där förekomst av multipel deprivation fångas genom mätning av flera välfärdsdimensioner och samgången dem emellan (Halleröd, 1991).[128]

I tidigare studier har framför allt bristande ekonomiska resurser påvisats vara av central betydelse som indikator för en större risk avseende problem i andra sfärer (Bask, 2008; SOU 2000:41) men även bristande arbetsmarknadsförankring framstår som mycket betydelsefull (Socialstyrelsen, 2006). En rad studier inom skandinavisk välfärdsforskning belägger en positiv korrelation mellan dessa olika områden, vilket innebär att om man har ett välfärdsproblem är risken också större för ansamling, d.v.s. att man samtidigt även har andra välfärdsproblem (SOU 2000:41, s. 139). Livssituationen för långvarigt arbetslösa unga karakteriseras ofta av en multipel deprivation avseende en rad svaga positioner och bristande resurser. Unga personer är också en av de kategorier som urskiljer sig avseende en större ansamling välfärdsproblem än hos övriga befolkningen (Socialstyrelsen, 2006). Vid 1990-talets början mer än fördubblades risken för problemansamling bland 16–24-åringar (Korpi, Nelson, & Stenberg, 2007).

---

vecklades vid SOFI samt SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). För en kritiskt reflekterande diskussion kring den roll tillämpad social forskning av detta slag får i diagnosticerandet av sociala problem som identifierar reformobjekt utifrån uppmätt ofärd, se Olofsson G. (1997). Även Sunessons diskussion kring huruvida sociala rapporter handlar om sociala problem bidrar med reflektioner kring denna form av problemdefinitioner (2002).

[128] Min enkätstudie har inte utgått från ett systematiskt deprivationsindex, utan baseras på ett urval surveyfrågor ur ULF samt Ungdomsstyrelsens studie (2003), vilka återspeglar de välfärdsrelaterade variabler som bedömdes mest centrala i relation till avhandlingens fokus.

Förekomst av etableringsproblem

Dessa beräkningar syftar till att fastställa hur stor andel av årsklass 1973 som hade betydande etableringsproblem i form av arbetslöshet och försörjning under 1990-talskrisen och därefter hur många av dessa som sedan var kvar i denna situation även när de närmade sig 30 års ålder. De longitudinella analyser som presenteras i detta kapitel har genomförts tillsammans med Tapio Salonen inom vårt gemensamma forskningsprojekt.

Den tidpunkt unga vuxna väljer att initiera sin etablering på arbetsmarknaden varierar avsevärt. Det är därmed komplext att fastställa någon allmängiltig eller ideal etableringsålder från vilken en avvikelse betraktas som indikation på problem. Likaså är stora variationer avseende försörjningskällor och inkomster mycket vanliga under vuxenblivandet.

Vid operationaliseringen av vad som skulle indikera etableringsproblem var det därmed centralt att använda kriterier som indikerar faktiska och varaktiga svårigheter i relation till arbetsmarknaden. I denna studie används upprepad och mångårig socialbidragsförekomst och/eller omfattande registrerade arbetslöshetsperioder för att urskilja dem med varaktiga och betydande etableringsproblem från dem med kortvariga perioder av arbetslöshet och försörjningssvårigheter. Den definition av långvarig etableringsproblematik som har tillämpats i dessa beräkningar är relativt strikt. För att ingå i någon av de kategorier med långvarig etableringsproblematik ska man ha haft socialbidrag och/eller varit arbetslös/i någon form av arbetsmarknadsåtgärd i minst 6 månader under varje enskilt år under tre år i följd.[129]

För att urskilja olika etableringsmönster inom den studerade årsklassen konstruerades fyra olika grupper utifrån den situation de hade vid den tidpunkt, 19-21 års ålder, då unga vanligtvis förväntas etableras i ett mer självständigt vuxenliv.

[129] De tre år som avses är under de två perioder studien följer dessa unga vuxna: dels vid 19-21 års ålder, dels vid 27-29 års ålder. Ett flertal av de longitudinella analyserna baseras dock på situationen under samtliga av de år årsklassen följs d.v.s., 19-29 års ålder. Därmed kan även situationen under perioden mellan de två studerade treårsperioderna återspeglas.

De fyra kategorierna preciseras enligt nedan:

Långvarigt marginaliserad, (LM): Denna grupp utgör avhandlingens primära undersökningsfokus. Definitionen av detta utgår alltså från att de ska ha uppfyllt kriterierna för att ha haft etableringsproblem både vid 19-21 års ålder samt vid den senare uppföljningen för perioden 27-29 år. Avhandlingens intervjustudie utgörs av unga med långvariga etablerings- och försörjningsproblem under hela perioden från sena tonåren upp till 30 års ålder. Gruppen LM är alltså selekterad för att representera en motsvarande grupp.

Tidigt marginaliserad, (TM): De som hade varaktiga etableringsproblem endast vid 19-21 års ålder.

Sent marginaliserad, (SM): De som inte hade varaktiga etableringsproblem vid 19-21 års ålder men däremot hade socialbidrag och/eller var arbetslösa när de var äldre, vid 27-29 års ålder.

Aldrig marginaliserad, (AM): De som inte uppfyller kriterierna för långvariga etableringsproblem vid någon av dessa tidpunkter.

Med utgångspunkt i dessa fyra olika kategorier belyser de longitudinella analyserna sedan årsklassens varierade livssituationer vid två strategiskt utvalda tidsperioder, dels den ovan nämnda inträdesperioden efter gymnasieutbildning 19-21 år och dels i åldern 27-29 år. Tillvägagångssättet med urskiljande av dessa fyra kategorier som grund för de jämförande analyserna ska dock inte tolkas som att etableringssituation utgör den enda eller avgörande kausala faktor som kan förklara deras vidare livsförlopp, då en rad andra faktorer också inverkar.

Nedan presenteras en sammanställning av hur varierade etableringsförhållanden och problem relaterat till egenförsörjning och arbetsmarknad fördelas inom årsklassen vid de två studerade tidpunkterna. Dessa beräkningar preciserar omfattningen av långvariga etableringsproblem hos denna årsklass, d.v.s. hur många av dem som långvarigt kvarstannat i arbetslöshet och socialbidragsbehov sedan 1990-talets början.

Tabell 1. Förekomst av långvariga etableringsproblem för födda 1973.[a]

		Vid 19 – 21 år		
		Nej	Ja	Summa
Vid 27 – 29 år	Nej	AM 88 668 85,3 %	TM 12 146 11,7 %	100 814 97,0 %
	Ja	SM 1515 1,5 %	LM 1584 1,5 %	3 099 3,0 %
	Summa	90 183 86,8 %	13 730 13,2 %	103 913 100,0 %

a. Definition av långvariga etableringsproblem = förekomst av socialbidrag och/eller arbetslöshet/i åtgärder minst 6 månader årligen under samtliga tre observerade år.

Som framgår av tabell 1 utgör min primära undersökningsgrupp (LM) hälften av samtliga i årsklassen med omfattande marginaliseringsproblem vid 27-29 års ålder. Dessa utgör 11,5 procent av samtliga som hade etableringsproblem vid 19-21 års ålder (1 584 av 13 730). Detta kan jämföras med 1,7 procent av alla dem som inte hade betydande etableringssvårigheter vid 19-21 år. Risken att befinna sig i en sådan problematik är således sex till sju gånger så hög i den förra gruppen. Det finns därmed ett tydligt samband mellan tidig marginalisering (19-21 år) och senare marginalisering (27-29 år).

Den stora delen av denna årsklass, 85 procent har aldrig varit i en långvarigt marginaliserad situation. Om man dock ser till hela årsklassen under de studerade åren har alltså 15 procent av dem vid en eller flera perioder som omfattar minst *tre år i följd* varit långvarigt arbetslösa och/eller haft socialbidrag. Majoriteten av dem upplevde dessa varaktiga etableringsproblem under åren efter förväntad etableringstidpunkt, d.v.s. när de var 19-21 år. Trots detta är det anmärkningsvärt att en av sju unga vuxna upplevt

en mångårig marginalisering under den livsfas som sträcker sig från utträde ur gymnasieskolan och fram till 30 års ålder.

Registeranalyserna visar också att drygt en av tio av dem som hade etableringsproblem i ung ålder sedan blev kvar i en långvarigt marginaliserad livssituation vid 29 års ålder. Dessa individer har alltså haft en bestående arbetslöshet och försörjningssvårigheter under de år som följt efter 1990-talets krisår och utgör totalt sett ungefär 1,5 procent av hela årsklassen. Det är denna grupps levnadsförhållanden som utgör avhandlingens primära fokus.

Vilka bakgrundförhållanden kännetecknar unga vuxna med långvariga etableringsproblem?

Efter att ha konstaterat omfattning och fördelning av etableringsproblem inom denna årsklass inriktas analyserna i nedanstående tabell mot att redogöra för vilka bakgrundsfaktorer som utmärker de olika kategorierna inom denna årsklass.

Tabell 2. Demografiska uppgifter efter förekomst av långvariga etableringsproblem för årsklass 1973. I procent. Baseras på LOUISE.

	AM n= 88 668	SM n= 1515	TM n= 12 146	LM n= 1584	Totalt n= 103 913
Kön					
Man	51,2	58,8	49,8	56,2	51,3
Kvinna	48,8	41,2	50,2	43,8	48,7
Utrikes född[a]	2,6	5,1	4,7	5,8	2,9
Utländsk bakgrund[b]	11,5	16,0	17,5	20,1	12,4
Klassbakgrund[c]					
arbetar	32,0	39,0	42,0	40,1	33,3
tjänsteman	43,0	25,9	24,6	17,9	40,2
företagare/lantbrukare	9,8	7,8	7,4	4,9	9,4
Oklass./ saknas	15,4	27,3	26,1	37,3	17,1

a. Enbart personer som invandrat till Sverige före 7 års ålder.
b. Definierat som minst en förälder utrikes född.
c. Faderns socioekonomiska indelning.

Tabell 2 visar en övervikt av män bland dem med varaktig arbetslöshet och socialbidragstagande vid 29 års ålder. Bland de som aldrig eller endast

tidigt hade etableringsproblem är könsfördelningen jämnare. Som förväntat finns också en klar överrisk att bli arbetslös och/eller socialbidragstagande för dem med en annan etnisk bakgrund. Av dem med mycket långvariga problem är mer än dubbelt så många utrikes födda än av dem aldrig marginaliserade. Det ska återigen understrykas att även om dessa personer är utrikes födda har samtliga vistats i Sverige ända sedan sju års ålder eller tidigare. Klassbakgrund är också av betydelse. I gruppen AM har hela 43 procent föräldrar med tjänstemannabakgrund, jämfört med mindre än 18 procent bland de långvarigt marginaliserade.

Levnadsförhållanden som ung vuxen

Dessa beräkningar sammanställer variationen avseende en rad centrala levnadsförhållanden som utbildning och familjebildning inom denna årsklass.

Tabell 3. Levnadsförhållanden som ung vuxen. I procent. Beräkningar baserade på LOUISE.

	AM n=88 668	SM n=1515	TM n=12 146	LM n=1584	Totalt n=103 913
Eget boende före 22 år	55,4	56,9	69,3	73,1	57,3
Förälder före 22 år	4,5	9,0	11,8	18,2	5,6
Barn vid 29 års ålder	42,5	38,7	50,4	41,3	43,4
Utbildning vid 29 år					
grundskola	6,8	24,1	17,2	40,0	8,7
gymnasiet	48,1	61,8	69,2	55,7	50,9
eftergymnasial	45,2	14,0	13,4	4,1	40,3
Bor kvar i samma kommun 19 jfr m. 29 år	46,5	58,9	55,0	62,7	47,9
Flyttat till större stad[a]	28,9	20,1	19,1	15,5	27,4
Familjetyp vid 29 år					
Gifta/samboende	42,5	23,8	41,2	20,6	41,8
utan barn	5,6	2,0	3,3	2,1	5,3
med barn	36,9	21,8	37,9	18,5	36,5
Ensamstående	57,5	76,2	58,7	79,2	58,2
utan barn	51,8	59,3	46,3	56,5	51,4
med barn	5,6	16,9	12,4	22,7	6,8

a. Vid 29 års ålder. Större stad = landets tre storstäder och kommungruppen ”större städer”.

Dessa beräkningar visar att de som var tidigt och därefter även långvarigt marginaliserade i högre utsträckning flyttat hemifrån tidigare än övriga i årsklassen. De långvarigt marginaliserade har också blivit föräldrar avsevärt tidigare än övriga. Det var mer än fyra gånger så vanligt bland LM än AM att ha fått barn före 22 års ålder. Däremot har de sedan vid 29 års ålder barn i lika hög omfattning. Runt 40 procent är då föräldrar. Det är dock betydligt vanligare bland LM att inte leva tillsammans med den andre föräldern. Det finns även en påtaglig skillnad avseende familjeförhållanden, då närmare 43 procent av de aldrig marginaliserade lever tillsammans med någon, medan endast 20 procent av de långvarigt marginaliserade gör det. Detta innebär alltså att 80 procent av LM är ensamstående. Även den kategori (SM) som hade marginaliseringsproblem vid 27-29 års ålder är i avsevärt större utsträckning ensamstående.

Utbildningsnivå är ytterligare en central variabel där en distinkt variation kan urskiljas inom denna årsklass. Av de långvarigt marginaliserade har hela 40 procent endast grundskolekompetens (jämfört med drygt 6 procent av AM). Avseende eftergymnasial utbildning är skillnaderna mellan dessa kategorier slående, det är mer än tio gånger så vanligt (45 procent) att de aldrig marginaliserade har utbildning på denna nivå än de med långvariga etableringsproblem (4 procent).

Avseende flyttningsmönster är det nästan dubbelt så vanligt bland de aldrig marginaliserade att ha flyttat till en större stad. Detta mönster kan sannolikt till stor del relateras till de byten av bostadsort som sker i samband med högre utbildning. De långvarigt marginaliserade har betydligt mer sällan flyttat från hemkommunen, medan de aldrig marginaliserade alltså haft en mer omfattande rörlighet.

Dessa longitudinella analyser ger en översikt av de centrala skiljelinjerna inom den studerade årsklassen avseende grundläggande demografiska och sociala faktorer.[130] För att möjliggöra en ytterligare precisering av bakgrundsförhållanden redogör jag nedan för resultat ur enkätstudien avseende de variabler som inte studerades genom LOUISE.

---

[130] Avhandlingens enkätstudie inkluderade i stort jämförbara frågor om demografiska bakgrundsvariabler. De mönster som utföll där indikerade en överensstämmelse med resultaten ur LOUISE exempelvis avseende utbildningsnivå samt etnisk bakgrund varför de inte upprepas här. Bland de som besvarade avhandlingsstudiens enkät hade dock ännu fler, drygt 50 procent, arbetarklassbakgrund.

Bakgrundsförhållanden utifrån enkätstudien

Av respondenterna i avhandlingsenkäten har samtliga 74 mycket långvariga etableringsproblem och motsvarar kategorin LM i LOUISE-bearbetningarna. De med långvarig arbetslöshet och försörjningsproblem har också föräldrar med lägre utbildningsnivå än normalpopulationen. Skillnaderna kan dock inte betecknas som mycket stora då exempelvis en femtedel av de med långvariga svårigheter har en förälder med högskoleutbildning. Motsvarande nivå hos normalpopulationen i Ungdomsstyrelsens studie är omkring 30 procent. Drygt hälften av dem med bestående etableringsproblem har föräldrar med arbetarklassyrken. Endast strax över hälften av dem som besvarade avhandlingsenkäten har dock föräldrar som kvarstår i arbetskraften, resterande var arbetslösa, sjuk- eller ålderspensionärer, sjukskrivna eller avlidna.[131]

Avhandlingsenkäten resulterade i ett omfattande empiriskt underlag där ytterligare variabler kan belysa levnadsförhållanden och bakgrundsfaktorer som kan vara relevanta i förståelsen av deras livsutveckling. För att inte tynga framställningen med en alltför omfattande deskriptiv återgivning av detta har jag dock valt att förlägga den mer detaljerade redovisningen till bilaga 3.

Sysselsättning

I de två kommande delavsnitten presenteras beräkningar avseende undersökningspopulationens sysselsättning och försörjning. Att de långvarigt marginaliserade har omfattande problem med både arbetslöshet och försörjning utgör definitionsmässigt själva grunden för denna kategorisering. Det primära syftet med dessa beräkningar är dock att belysa de distinkta *skillnader* avseende sysselsättningsmönster och försörjning som kan studeras utifrån grad av etableringsproblem inom denna årsklass.

Erfarenhet av stadigvarande förvärvsarbete varierar mycket inom årsklassen. Delar av dem har tillbringat mycket omfattande perioder från 19 till 29 års ålder som öppet arbetslös eller i olika arbetsmarknadsåtgärder. Nedanstående tabell visar fördelningen av dessa varierade mönster.

---

[131] Det fanns inget nationellt jämförelsematerial att komparera med då denna fråga var konstruerad av mig. Det kan dock anses rimligt att betrakta det som ett lågt arbetskraftsdeltagande i denna grupp med barn i åldern 26-30 år.

Tabell 4. Sysselsättning efter förekomst av långvariga etableringsproblem årsklass 1973. I procent om ej annat anges. Källa: LOUISE.

	AM n=88 668	SM n=1515	TM n=12 146	LM n=1584	Totalt n=103 913
Vid 21 år:					
Antal dagar 19-21 år i arbetslöshet/åtgärd[a]	182	395	786	793	240
Saknat förvärvsinkomst vid 19-21 år	3,3	13,5	7,5	19,3	4,2
19-29 år:					
Antal dagar i arbetslöshet/åtgärd[a]	395	2150	1390	2345	500
Ej erfarenhet av arbetslöshet/åtgärd	12,9	0,0	0,0	0,0	11,1
Vid 29 år:					
Förvärvsarbete	85,6	45,9	73,6	33,0	82,8
Förtidspension	1,6	14,5	3,6	6,7	2,1
Antal dagar 27-29 år i arbetslöshet/åtgärd[a]	0	849	6	625	0

a. Totalt antal dagar i öppen arbetslöshet eller i arbetsmarknadsåtgärd. Medianvärde.

Analyserna visar, som förväntat, en tydlig skillnad i arbetsmarknadsetablering mellan unga med långvarig arbetslöshet och/eller socialbidragstagande jämfört med övriga i samma årsklass. Antalet dagar i öppen arbetslöshet eller arbetsmarknadsåtgärd är betydande för de som är sent och/eller långvarigt marginaliserade under hela den studerade perioden. Mellan 19-29 års ålder har de långvarigt marginaliserade tillbringat hela 2 345 dagar som arbetslösa eller i någon form av arbetsmarknadsåtgärd.[132] De långvarigt och sent marginaliserade har också i avsevärt högre utsträckning förtidspensionerats[133] än övriga jämnåriga. Dessa analyser bör sammantaget tolkas som en tydlig indikation av en omfattande instabilitet i relationen till arbetsmarknaden för dem inom denna årsklass som erfarit långvarig marginalisering. Trots att de närmar sig 30 års ålder saknar de fortfarande förankring i förvärvsarbete och egenförsörjning.

[132] Medianvärdet per år är 213 dagar för gruppen LM och 195 dagar för gruppen SM.

[133] Förtidspension upphörde år 2003 och ersattes av aktivitetsersättning för dem under 29 år.

Ekonomi och socialbidragsförekomst

Ungdomstidens etableringsfas präglas ofta av föränderlighet och osäkerhet avseende inkomsttrygghet. Unga utgör en av de stora grupperna som mottar socialbidrag, då de många gånger saknar förankring i andra trygghetssystem. Även om socialbidragsförekomst är en god indikator på omfattande ekonomiska problem är den oftast av en kortvarig karaktär, då de allra flesta unga blir självförsörjande. Det är dock intressant att följa fördelning och utveckling av fortsatta inkomstmönster och socialbidragsförekomst hos den studerade årsklassen, framför allt avseende varaktighet och omfattning av försörjningsproblem relaterad till etableringssituation.[134]

Att mäta fattigdom bland unga är dock ytterst komplext och analysresultat är dessutom i hög utsträckning beroende av vilka mätmetoder och definitioner som brukas. Mätmetoden i sig har en avgörande betydelse för vilka som kategoriseras vara fattiga i befolkningen (Halleröd, 2002; Halleröd & Larsson, 2008). I analyserna nedan har därför flera olika definitioner där både mer direkta och indirekta indikatorer på fattigdom eller ekonomisk utsatthet använts för att uppnå en mer tillförlitlig belysning av dessa relativt svårfångade ekonomiska förhållanden.[135]

I tabellen nedan kan en uppenbar distinktion urskiljas mellan de aldrig respektive de långvarigt marginaliserade, då närmare tre fjärdedelar av dem med omfattande etableringsproblem var socialbidragstagare före 20 års ålder. Detta hade endast en av 20 av de aldrig marginaliserade upplevt. Den mediantid de levt med låg inkomst omfattade endast två år, medan gruppen långvarigt marginaliserade hade en låg inkomst under åtta av tio år. Samma förhållande kvarstår om mätningen i stället utgår från andelen som lever under fattigdomsstrecket. Dessa analyser indikerar att det är fyra gånger så vanligt att leva med låg inkomst eller vara fattig bland de långvarigt utsatta än bland de som inte varit långvarigt marginaliserade. Under den tidsperiod som sträcker sig från 19 till 29 års ålder levde de aldrig marginaliserade ur denna årsklass med socialbidrag i noll år. De med långvarig problematik gjorde det däremot under hela nio av dessa år. Endast sju procent av denna kategori saknade socialbidragserfarenhet.

---

[134] I dessa analyser samt i enkäten är det individen och inte eventuell familj som är undersökningsobjekt.

[135] För en mer preciserad diskussion av huruvida indirekta eller direkta fattigdomsmått ska brukas se t.ex. Halleröd & Larsson (2008). För en översikt av mätmetoder relaterade till begreppet fattigdom, se Rauhut (2006) samt Gordon & Spicker (1999).

Tabell 5. Försörjning efter förekomst av långvariga etableringsproblem. Årsklass 1973. I procent om ej annat anges. Källa: LOUISE.

	AM n=88 668	SM n=1515	TM n=12 146	LM n=1584	Totalt n=103 913
Vid 21 år:					
Socialbidrag före 20 år	5,4	10,2	60,6	73,2	12,9
19-29 år:					
Antal år (median)					
Låg inkomst[a]	2	6	4	8	2
Socialbidrag	0	3	3	9	0
Fattig[b]	1	3	2	4	1
Andel med socialbidrag minst 8 år	0	19,9	10,6	59,7	2,7
Andel med låg inkomst minst 8 år	3,4	29,9	11,8	54,7	5,5
Vid 29 år:					
Ingen erfarenhet av socialbidrag	74,4	27,3	20,3	7,2	66,3
Ingen erfarenhet av att vara fattig	40,3	20,9	25,3	11,7	37,8
Disponibel inkomst per k.e. Index = 100	104	75	85	69	100

a. Definierat som en inkomst under 70 tkr per år.
b. Med fattigdom avses här en inkomst mindre än 60 procent av medianinkomsten.

Sammantaget visar dessa analyser på ett betydande ekonomiskt gap mellan dessa grupper som varaktigt består långt efter de initiala åren i vuxenetablering. Vid 29 års ålder kan en kraftig variation avseende disponibel inkomst konstateras mellan dem som aldrig varit marginaliserade och dem med varaktiga etableringsproblem. Ett resultat som även är värt att uppmärksamma är att de tidigt marginaliserade vid 29 års ålder har en väsentligt lägre disponibel inkomst än de aldrig marginaliserade trots att de förstnämnda då inte längre befann sig i varaktig arbetslöshet och/eller socialbidragstagande.

Försörjningsproblem utifrån enkätstudien

För att få en mer fördjupad bild av den faktiska ekonomiska situationen samt hur den upplevts av de 74 respondenterna utgjorde frågor om försörjning ett omfattande tema i avhandlingsenkäten. En majoritet (60 procent) har sin huvudsakliga försörjning via socialbidrag, medan ytterligare

några fler har även kompletterande socialbidrag. Av de övriga är inkomsten baserad på en rad olika inkomstkällor som sjukrelaterade ersättningar, studiemedel, lönebidrag, lön samt a-kassa.[136] Den sammanlagda årsinkomsten hos dem som besvarat avhandlingsenkäten var mycket låg. Närmare 75 procent uppskattade att den låg i intervallet 0-100 000 kronor.[137] Av dessa uppgav dessutom hälften att den var mindre än 50 000 kronor. Av den jämnåriga normalpopulationen hade endast 25 procent en årsinkomst under 100 000. Knappt 15 procent av respondenterna hade inkomster från ”svartarbete”, men de summor detta genererade uppgavs vara mycket begränsade. I ULF-undersökningen tillfrågas individerna ifall det under det senaste året hänt att de haft svårigheter att klara löpande utgifter för mat, hyra, räkningar m.m.[138] Den generella erfarenheten av detta hos den jämnåriga normalpopulationen motsvarar 22 procent. Av dem som besvarat samma fråga i avhandlingsenkäten har däremot så många som 82 procent upplevt denna ekonomiska kris vilket indikerar en avsevärt större ekonomisk utsatthet. Den problematiska försörjningssituationen avspeglas även av att närmare 80 procent av dem som besvarat avhandlingsenkäten är missnöjda med sin ekonomi medan motsvarande grupp endast omfattade 35 procent av normalpopulationen.[139]

Den sammantagna ekonomiska situationen hos respondenterna framstår som långt mer problematisk än hos den jämnåriga normalpopulationen inom samtliga av de indikatorer som brukats för att analysera detta. Kapitel 6 speglar hur denna problematiska ekonomiska situation upplevs och hanteras av studiens respondenter.

---

[136] 16 procent uppger att de får a-kassa. Utifrån de övriga uppgifter som lämnats under intervju och i resterande frågor i enkäten finns det dock anledning att anta att en del av dessa egentligen haft Alfa-kassa/KAS men förväxlat detta med termen a-kassa.

[137] Enkätfrågan var formulerad ”Ungefär hur stor var din årsinkomst 2001 innan skatten var betald?”. I enkäten har inte eventuell partners inkomst efterfrågats. De flesta av respondenterna lever ensamma eller med sina barn. Eftersom majoriteten av respondenterna dessutom är berättigade till försörjningsstöd är således deras partnerns inkomst inte så hög att den kan täcka hushållets basala utgifter.

[138] Fråga 35 i avhandlingsenkäten.

[139] Enkätfråga 43.

Hälsa och livskvalitet

Hälsa och livskvalitet är tämligen diffusa och svårbestämbara begrepp, inte minst vid en ansats där försök till kvantitativ mätning företas. Såväl fysisk som psykisk ohälsa har dock ett samband med arbetslöshet bland unga, varför det ändå bedömdes som centralt att försöka studera hur hälsan fördelas och upplevs inom den studerade årsklassen. Antalet sjuk- och aktivitetsersättningar[140] har ökat dramatiskt just bland gruppen unga sedan slutet av 1990-talet och arbetslösa unga med låg utbildning har en avsevärt högre risk än övriga för att befinna sig i långvariga sjukdomsperioder (Odmark & Hägglund, 2007). Det är framför allt den avsevärda ökningen av psykisk ohälsa i form av t.ex. depressioner och stressrelaterade tillstånd som indikerar en problematisk utveckling av ungas ohälsa (Försäkringskassan, 2006).

I registerstudien baserad på LOUISE förekommer enbart strikt inkomstrelaterade uppgifter om hälsosituation. Därmed kan dessa beräkningar enbart avspegla ohälsa genom analyser av de ersättningar som utgår då individen p.g.a. ohälsa är oförmögen att arbeta. Det gäller två slags ersättningar, dels sjukersättning vid sjukdom eller rehabilitering, dels förtidspension. Förtidspension upphörde dock år 2003 och ersattes av aktivitetsersättning för gruppen under 29 år. Dessa variabler förmår enbart belysa hälsoprofiler på ett grovt vis, men kan framför allt belysa förekomst av långvarig ohälsa och förtida pensionering vid unga år.

Närmare 2 200 av samtliga födda 1973 har blivit förtidspensionerade före 30 års ålder, vilket utgör en på femtio personer. En tredjedel av dessa blev förtidspensionerade redan innan 22 års ålder, vilket ofta indikerar medfödda kroniska tillstånd. Den grupp som har högst risk för förtidspensionering i unga år är gruppen sent marginaliserade, vilka uppvisar sju gånger högre risk än genomsnittet av denna årsklass. Den primära undersökningsgruppen långvarigt marginaliserade uppvisar i sin tur tre gånger så hög risk för förtida pensionering.

[140] F.d. sjukbidrag eller förtidspension.

Tabell 6. Hälsorelaterade faktorer efter erfarenhet av etableringsproblematik i årsklass 1973. I procent om ej annat anges. Källa: LOUISE.

	AM n=88 668	SM n=1515	TM n=12 146	LM n=1584	Totalt n=103 913
Vid 21 år:					
Förtidspension	0,8	1,6	0,4	0,6	0,7
19-29 år:					
Sjuk-/rehabiliterings-ersättning över ett prisbasbelopp under minst ett år[a]	8,8	18,1	16,6	16,6	10,0
Saknar ersättning vid sjukdom eller rehabilitering.	53,9	41,9	30,7	32,2	50,7
Utbetalt erssättning vid sjukdom/rehabilitering i kronor[b]	20 493	47 249	39 594	37 864	23 384
Vid 29 år:					
Förtidspension	1,6	14,5	3,6	6,7	2,1
Andel av samtliga förtidspensionerade, (n= 2 195) i procent	65	10	20	5	100

a. Beräknat som summa inkomster av sjukpenning, arbetsskade- och rehabiliteringsersättning per år. Prisbasbeloppet ökade från 33 700 SEK år 1992 till 37 900 SEK år 2002.

b. Summerat medelvärde för perioden 19-29 år.

Ersättning vid sjukdom kan för yngre vara en osäker variabel, då många unga ännu inte kvalificerat sig till en sjukpenninggrundande inkomst. Som framgår av tabell 6 har hälften av alla i årsklass 1973 inte haft sjukersättning alls upp till 29 års ålder. För de grupper som erfarit tidig exklusionsrisk (grupperna TM och LM) har andelen med sjukersättning varit betydligt högre. Med tanke på att en hög andel av de långvarigt marginaliserade som utgör den primära undersökningsgruppen saknar förvärvsarbete (se tabell 4) kan sjukligheten bland dem som har kvalificerat sig till sjukersättning via förvärvsarbete anses vara betydligt högre än jämnåriga utan erfarenhet av långvarig exklusionsrisk.

De surveybaserade analyserna relaterade till hälsa och livskvalitet

Möjligheterna att studera hälsotillstånd genom LOUISE är tämligen begränsade, varför resultat ur den enkätbaserade delstudien här får ett större

utrymme. De hälsorelaterade frågorna i enkätstudien syftade att återspegla subjektivt upplevd hälsa, men inkluderade även ett flertal frågor som syftar till att belysa den dimension som förenklat kan betecknas livskvalitet.[141]

Hälsa

För att få en uppfattning om hur respondenterna, d.v.s. långvarigt marginaliserade, uppfattade sitt generella hälsotillstånd ombads de gradera detta på en skala som sträckte sig från mycket gott till mycket dåligt. Av dem som besvarade avhandlingsenkäten upplevde närmare 60 procent att deras hälsa var dålig eller någorlunda. Detta är en anmärkningsvärt hög siffra bland en så ung del av befolkningen. Motsvarande hälsobedömning bland normalpopulationen utgjordes endast av 13 procent. Hälsa i välfärdsmätningar delas oftast upp i ett flertal delindikatorer som kan precisera vilka hälsorelaterade problem som framträder. Avhandlingsenkätens jämförelser mot normalpopulationen utifrån dessa indikatorer visar som förväntat på en större förekomst av hälsorelaterade besvär och problem. Undersökningspopulationen har i större utsträckning huvudvärk, ont i magen och känner oftare stress. Skillnaderna mellan grupperna är dock inte mycket stora utan av en relativt begränsad omfattning.

En distinkt skillnad framträder dock avseende insomningssvårigheter och dålig sömn. Mer än hälften av respondenterna har under det senaste halvåret haft svårt att somna varje dag eller flera gånger i veckan. Bland normalpopulationen har endast 14 procent dessa besvär. Likaså känner 66 procent av de långvarigt marginaliserade sig trötta under dagarna och mer än hälften uppger att de mycket ofta sover dåligt vilket var avsevärt mer än bland den nationella jämförelsegruppen. Sammanfattningsvis utgör ohälsa ett problem för dem med långvariga marginaliseringsproblem. Hela 82 procent av respondenterna oroar sig för sin hälsa.[142]

Livskvalitet

Hälsoforskning förhåller sig alltmer till hälsa som ett multifaktoriellt begrepp som inbegriper såväl subjektiva självskattningar som objektiv medicinsk diagnosticering. Hälsomätningar antar därmed ofta en eklektisk

---

[141] Nedan redovisas svaren på ett flertal frågor ur enkäten, dessa återfinns under rubrikerna ”Hälsa” samt ”Livskvalitet”.

[142] Bland normalpopulationen uppgav 68 procent att de oroade sig för sin hälsa ofta eller då och då.

karaktär där tydliga distinktioner mellan exempelvis somatisk hälsa och livskvalitet är svåra att uppnå (Hallsten, 1998).[143] Livskvalitet är dock nära förbundet med hälsa (Axelsson, 2005). Livskvalitet är givetvis ett alltför komplext och mångfacetterat begrepp för att på ett rättvisande sätt återges via enkätbaserad empiriinsamling. De frågor som trots detta valts ut har en funktion av att ge en indikation på hur de med erfarenhet av långvarig marginalisering förhåller sig till faktorer som tillfredsställelse med livet och den sociala omgivningen. De slutsatser som kan dras utifrån dessa enkätfrågor är rimligtvis dock mycket begränsade.

De nationella surveyundersökningarnas frågebatteri om livskvalitet inkluderar frågor om övergripande tillfredsställelse med livet, och några av dessa replikerades i avhandlingsenkäten. Då respondenterna ombads bedöma hur de upplevde sina levnadsförhållanden i allmänhet på en 10-gradig skala befann sig de långvarigt marginaliserade på 5,1 som medelvärde medan normalpopulationens generella bedömning motsvarade 7,4. På frågan ”Är du nöjd eller missnöjd med livet i sin helhet just nu?” befinner sig en majoritet av de marginaliserade kring mitten på skalan. Närmare 30 procent upplever sig dock vara missnöjda med livet vilket är betydligt mer än de 9 procenten i normalpopulationen. Närmare 60 procent av dem som besvarat avhandlingsenkäten uppger också att deras liv inte motsvarar deras förväntningar. Motsvarande andel i jämförelsegruppen utgör 18 procent, vilket alltså är långt färre. Däremot har en stor majoritet (82 procent) av respondenterna en riktigt nära vän de kan tala med allt om[144] och närmare tre fjärdedelar är också nöjda med sina vänskapsrelationer.[145] Strax över hälften av respondenterna är också nöjda med sin fritid, medan en tredjedel upplever sig vara missnöjd med den.[146]

Sammanfattningsvis visar dessa jämförelser att de långvarigt marginaliserade upplever sig ha både sämre hälsa och livskvalitet än de jämnåriga i normalpopulationen. Under dem intervjuer som följde med de som besva-

---

[143] För en mer fördjupad teoretisk diskussion kring förståelsen av begreppet livskvalitet, se Hallsten (1998) samt Axelsson (2005).

[144] För en kritisk diskussion av ULF:s möjligheter att mäta sociala relationer och nätverk, se Espvall & Dellgran (2006).

[145] Motsvarar fråga 45 samt 43 i avhandlingsenkäten. Bland normalpopulationen är man ytterligare något mer nöjd med sina vänner (79 procent). En lite högre andel (92 procent) har en nära vän.

[146] Fråga 43 i enkäten. Även här uppger normalpopulationen en större tillfredsställelse med sin fritid (68 procent).

rat avhandlingsenkäten framkom det att stress, oro och sömnsvårigheter sattes i samband med nedstämdhet relaterad till ekonomiska bekymmer (jfr Jönsson L. R., 2003). Denna dimension ter sig därmed central i förståelsen av den relativt sett sämre hälsa och livskvalitet som framträder ur de jämförande analyserna.

Sammanfattande diskussion

Under resan från ungdomstid till vuxenliv har 15 procent av den studerade årsklassen befunnit sig i minst en långvarigt marginaliserad period som varat i minst tre år. Den övervägande majoriteten av de tidigt marginaliserade hade dock vid den uppföljande analysen vid 27-29 års ålder av allt att döma uppnått en huvudsaklig egenförsörjning och förankring på arbetsmarknaden. Drygt en av tio kvarstod dock i den långvarigt marginaliserade livssituation de befunnit sig i alltsedan 1990-talets krisår.[147] Avhandlingen visar även på ett tydligt samband mellan tidig marginalisering och senare marginalisering. De tidigt utsatta har sex till sju gånger så hög risk för att vara arbetslös och/eller få sin försörjning genom socialbidrag när de närmar sig 30 års ålder jämfört med de som inte var långvarigt marginaliserade vid 19-21 års ålder.

De komparativa analyserna i detta kapitel indikerar betydande variationer av levnadsförhållanden relaterade till olika etableringsmönster inom den studerade årsklassen då de långvarigt marginaliserade har en större ansamling välfärdsproblem än de övriga. Kategorin ”Långvarigt marginaliserad” utgörs dock inte av en homogen grupp utan inbegriper även stora variationer. Trots detta visar dessa analyser att de också förenas av gemensamma välfärdsbrister genom en påtaglig förekomst av olika välfärdsproblem. Av de unga vuxna med långvarig etableringsproblematik har mer än 90 procent haft socialbidrag. Närmare 75 procent hade erfarenhet av detta redan innan de fyllt 20 år. De longitudinella analyserna samt enkätstudien visar brister inom en rad välfärdsrelaterade områden där de långvarigt marginaliserade oftare har låg utbildningsnivå, mycket begränsad arbetslivserfarenhet, möter långt fler ekonomiska kriser och upplever en mer omfattande ohälsa. Att de har mer instabila familjeförhållanden och oftare

[147] Utöver dessa har ju även gruppen ”sent marginaliserade” vid 27-29 års ålder svårigheter relaterade till arbetsmarknad och försörjning, men då dessa under 1990-talskrisen inte uppfyllde de kriterier som indikerade en varaktigt utsatt situation under dessa år innefattas de inte i avhandlingens primära undersökningsgrupp.

är ensamstående är också några av de mest uppenbara karakteristika som utmärker gruppen.

De resultat som baseras på tvärsnittsstudier, d.v.s. de vilka baserats på enkätundersökningen, bör dock tolkas med en viss återhållsamhet. De uppenbara skillnader som förvisso kan konstateras mellan min undersökningsgrupp och de övriga i denna kohort ska inte tolkas utifrån att ett givet kausalt samband kan konstateras mellan långvarig exponering för arbetslöshet och en utveckling mot försämrade levnadsförhållanden. Dessa data kan inte klargöra i vilken riktning orsakssambanden sedan går.

Analyserna visar att de långvarigt marginaliserade har en mindre fördelaktig socioekonomisk bakgrund än de som drabbades mindre, varför betydelsen av klass även bör vägas in vid tolkningen av deras sämre levnadsförhållanden. En frågeställning som återkommer i relation till dessa ungas långvariga etableringssvårigheter är huruvida det framför allt är ”resan eller bagaget” som har genererat den utsatta positionen. D.v.s. hur stor inverkan har de initiala förutsättningarna haft respektive betydelsen av långvarig exponering för socialbidragstagande och arbetslöshet? Blev man t.ex. långtidsarbetslös på grund av en initialt sämre fysisk och psykisk hälsa, eller är det erfarenheterna av arbetslösheten som förklarar att den sämre hälsan uppstått? Att besvara den frågeställningen är komplext, men det är ofrånkomligen så att oavsett konjunktur har ”lägre” klasstillhörighet en inverkan relaterad till högre risk att befinna sig i en livssituation präglad av långvarig marginalisering och ”sämre” levnadsförhållanden. Dessa sårbarhetsmönster förstärks dock om man, likt undersökningsgruppen, ska etablera sig mitt under en samhällsekonomisk kris. Erfarenheterna från 1990-talskrisen och även denna avhandlings analyser indikerar att riskerna inte var jämnt fördelade över alla ungdomar.[148]

Trots att många redan före inträdet till vuxenliv hade välfärdsproblem som exempelvis oavslutade gymnasiestudier och ekonomiska svårigheter har de många åren med arbetslöshet och socialbidragstagande sannolikt förstärkt denna utsatthet.[149] En rimlig tolkning inbegriper en betydelse av både bakgrund och exponering. Avhandlingens analyser kan dock belägga en relativt sett högre *förekomst* och *ansamling* av en lång rad välfärdsrelate-

[148] För en mer detaljerad sammanställning av levnadsförhållanden och bakgrund hos de som intervjuades samt besvarade avhandlingsenkäten se bilaga 3.

[149] Den enkätbaserade datan kring levnadsförhållanden är baserad på surveystudier av tvärsnittskaraktär. I relation till denna är det svårt att på detta sätt empiriskt belägga en utveckling av *tilltagande* välfärdsproblem.

rade problem och brister vare sig dessa kan förklaras av initialt sett sämre förutsättningar eller en långvarig exponering för arbetslöshet och socialbidragstagande. Frågan om varför just dessa individer inom den studerade årsklassen och kohorten blev långvarigt marginaliserade kan aldrig besvaras på ett enkelt sätt, då varje individuellt livsförlopp formats av olika faktorer som många gånger inte heller kan studeras genom kvantitativa mätningar.

Efter denna sammanställning av mätbara välfärdsproblem övergår avhandlingen nu till intervjustudien, som inriktas mot att återge och analysera hur de 74 intervjuade upplevt denna livsfas när de varit långvarigt arbetslösa och socialbidragstagande och vilka problem de själva lyfter fram som betydelsefulla i denna livssituation. Vid analysen av intervjuerna kunde tre huvudsakliga problemområden urskiljas: brist på pengar; upplevelser av social underordning; samt vanmakt och beroende. Dessa tre problemområden redovisas i separata kapitel och inleds nedan med betydelsen av att långvarigt leva med mycket begränsade materiella tillgångar.

Kapitel 6

Den ständiga bristen på pengar

Inledning

Detta kapitel syftar till att belysa vilka problem och svårigheter respondenterna upplevt i relation till de låga inkomster socialbidragstagande innebär. Ekonomiska problem och att vara fattig var för en fjärdedel av de intervjuade den värsta upplevelsen de relaterade till att vara arbetslös och att ha socialbidrag.[150] Svårigheter att klara av utgifter och att känna oro inför en ständig brist på pengar var teman som intervjupersonerna återkommande lyfte fram och betonade som centrala problem i sina liv trots att ekonomi inte berördes i någon fråga under intervjun. Studiens enkätundersökning ställde dock frågor om intervjupersonernas faktiska ekonomiska situation.[151]

Den sammantagna analysen av dessa frågor visar på omfattande ekonomiska problem, där intervjupersonernas levnadsstandard är så pass låg att de rimligtvis kan definieras som fattiga. Då intervjupersoner även benämner sig själva som fattiga väljer jag att använda denna term trots att det ingalunda är oproblematiskt att konstruera en rättvisande demarkationslinje för vilka som bör inkluderas i ett fattigdomsbegrepp. Fattigdomsforskningen har i liten utsträckning enats runt en konsensus av hur fattigdom kan och bör mätas (Nolan & Whelan, 1996). Att definiera vad fattigdom är och vem som är fattig beror därmed till stor del på val av perspektiv och metod (Rauhut, 2006; Spicker, 2007). Denna förståelse är central utifrån en svensk kontext där den fattigdom som drabbar ekonomiskt utsatta står långt ifrån en absolut fattigdom. Den fattigdom detta kapitel avser beskriva utgår från intervjupersonernas erfarenheter av en tillvaro som till stor del präglas av en permanent materiell otillräcklighet, där avståndet mellan vad de upplever som behov och vad deras faktiska

[150] Intervjufråga 9: ”Om du tänker på den här tiden som du har varit arbetslös och behövt socialbidrag, om du skulle nämna en sak, vad har du tyckt varit värst?”.

[151] Redovisning av dessa återfinns även i kapitel 5.

ekonomiska resurser kan tillgodose är omfattande. Denna fattigdom innebär att deras konsumtionsmönster och levnadsvillkor präglas av en varaktig och övergripande knapphet (jfr Hjort, 2004).

Fattigdom kan mätas utifrån en rad olika fastställda indikatorer på varierade former av bristande välfärdsresurser och deprivation (jfr Townsend, 1979; Nolan & Whelan, 1996). Avhandlingens föregående kapitel har analyserat ekonomiska problem bland unga långtidsarbetslösa socialbidragstagare utifrån longitudinella och surveybaserade studier av komparativ karaktär. Dessa analyser återspeglade en konkret faktisk deprivation hos en stor del av undersökningspopulationen. I detta kapitel avser jag i stället belysa respondenternas fattigdom i relation till *upplevelsen* av den multidimensionella deprivation respondenterna beskriver. Lister (2004) betonar vikten av att, utöver den mer etablerade kvantitativa fattigdomsforskningen, även inkludera fattiga och den expertis som formats ur deras direkta vardagserfarenheter.[152] Detta kapitel syftar till just detta och är därmed deskriptivt och empirinära till sin karaktär. För att kontextualisera respondenternas beskrivningar av sina försörjningsproblem har jag valt att även infoga resultat ur enkätstudien som visar på konkreta ekonomiska förhållanden och deprivation av olika resurser.

Jag utgår från en förståelse av fattigdom som relativ, d.v.s. att den måste förstås i en kontext av att den som är fattig, ofrivilligt, måste avvika från rådande materiella normer och därmed den allmänna livsstilen i det samhälle de lever i (Townsend, 1979).[153] Denna relativa förståelse av fattigdom kan dock bli missvisande, exempelvis då individer lever med en fullt godtagbar standard men i en omgivning präglad av överflöd.[154] Spicker (2007) förordar därmed en precisering av det relativa fattigdomsmåttet där ett ytterligare rekvisit i form av att man också lider någon form av skada ställs upp. ”People are ’deprived’ when they lack something they need. This

---

[152] Fattigdomens innebörd har, enligt Lister, i allt för stor utsträckning beskrivits och definierats av personer som själv aldrig levt i den situationen.

[153] ”People can be said to be deprived if they lack the types of diet, clothing, housing, household facilities and fuel and environmental, educational, working and social conditions, activities and facilities which are customary, or at least widely encouraged and approved, in the societies to which they belong” (Townsend, 1993, s. 79).

[154] Den relativa definitionen av fattigdom, särskilt i de fall den baseras på inkomstmätningar, har ifrågasatts och kritiserats exempelvis av Amartya Sen för att vara alltför förenklad och i otillräcklig utsträckning kunna fånga in huruvida individen är fattig eller bara har en relativt sett lägre standard. För en sammanfattning av denna debatt se Rauhut (2006).

means that they are suffering some kind of harm, and so that they are lacking welfare" (a.a., s. 34).

Den oskäliga levnadsnivån

Den som får sin försörjning genom socialbidrag har rätt till den "skäliga levnadsnivå" som socialtjänstlagen (SoL 4 kap. 1 §) berättigar till.[155] Att precisera och bedöma vad som är ett behov eller utgör en skälig levnadsnivå för en enskild individ kan dock endast till viss del konkretiseras av den ramlagstiftning socialtjänstlagen utgör.[156] En individuell prövning genomförs i varje enskilt ärende av handläggande socialsekreterare.

I intervjuerna återkommer respondenterna ofta till dessa bedömningar av vad som är rimligt, rättvist eller nödvändigt för deras materiella behov. Bedömningen av vad som är ett behov och vilken anspråksnivå som är skälig eller rimlig inbegriper alltid normativa och subjektiva komponenter. För en majoritet av intervjupersonerna upplevs den levnadsnivå det beviljade försörjningsstödet möjliggör vara oskäligt låg. Många intervjuer berör diskrepansen mellan socialtjänstens uppfattning och den egna bedömningen av vad som är grundläggande behov och därefter hur stora summor som sedan krävs för att tillgodose dessa. Ett återkommande tema som belyser denna konflikt är intervjupersonernas uppfattning att deras materiella behov konsekvent reduceras till lägsta möjliga anspråksnivå.

> Jag får liksom inte förvänta mig att ha någonting över mat och tak över huvudet och det. Du får inte ha en prenumeration på en tidning till exempel. Det är en onödig kostnad du får inte hyra tv för det är en onödig kostnad ja såna grejer då. Det finns ju aldrig pengar över till något och på så vis är det jättejobbigt. (Lotta).

> Det är ju minimum, minimum, minimum att leva på man har liksom inte pengar så till nåt…speciellt, man får ju verkligen leva på gränsen (Rebecka).

---

[155] Under den långa tidsperiod intervjupersonerna uppburit ekonomiskt bistånd har socialtjänstlagen reviderats vid ett par tillfällen, vilket innebär att villkor och rättigheter sett olika ut. För en preciserad återgivning av dessa förändringar avseende försörjningsstödets omfattning hänvisas till Stranz (2007) kapitel 2.

[156] I den proposition, 2000/01:80 *Ny socialtjänstlag m.m.* som föregick 2001 års nya socialtjänstlag (2001:453) redogörs för tolkning och bestämning av begreppet skälig levnadsnivå.

Detta tolkas av många intervjupersoner som en tydlig indikation på att de tillskrivs ett lågt värde och aldrig ges en rättighet till levnadsvillkor som någon gång överstiger gränsen för lägsta möjliga standard. En gränssättning som de återkommande förhåller sig till är de riktlinjer avseende kostnader för vad som inkluderas i socialbidraget och socialtjänstens normerande kalkyler över hur det ska fördelas över dessa olika utgiftsposter. För många upplevs det som en omöjlighet att den konsumtion man anser nödvändig kan rymmas inom dessa snäva mallar. En av svårigheterna är att dessa riktlinjer inte betraktas vara realistiskt beräknade utan är alltför lågt tilltagna. Dessutom uppfattas de vara konstruerade utifrån en idealsituation, där utgifter fördelas jämnt över årets månader och där inte oförutsedda kostnader, exempelvis en räkning som blir högre än förväntat, spräcker budgeten.

Att försörjningsstödet inte uppfattas som tillräckligt för att bekosta nödvändiga utgifter kan också förklaras av att intervjupersonernas faktiska utgiftsposter många gånger är mer omfattande än dem som inkluderas i den socialbidragsnorm utifrån vilken socialbidragstagare förväntas kunna upprätthålla en skälig levnadsnivå.[157] En betungande utgift, för vilken man inte kan ansöka om försörjningsstöd, är återbetalning av tidigare skuldsättningar till Kronofogden och olika kreditgivare. En majoritet av intervjupersonerna har eller har haft kronofogdeskulder och de flesta har även erfarenheter av inkassokrav och betalningsanmärkningar.[158]

> Det är tänkt att man ska komma upp till en dräglig nivå och även fast man är där så är nog det som är stressande för de flesta det är nog det att eller det som gör att många mår illa det är nog just stressen. Har jag råd att betala av på min skuld från förra månaden, det är en sak. Det fick de gärna tänka på (Tomas).

Det förekommer även relativt ofta att man mot slutet av månaden har lånat av släkt eller vänner för att sedan återbetala detta när socialbidraget kommer. Detta innebär att pengarna inte räcker kommande månad varför nya lån då måste tas.

---

[157] Ett sådant exempel är den kostnad många av intervjupersonerna har för inköp av tobak. Närmare 70 procent av intervjupersonerna är rökare och en stor majoritet av dessa röker dagligen.

[158] 65 procent av intervjupersonerna har eller har haft kronofogdeskulder. Drygt 82 procent har fått inkassokrav och 61 procent har betalningsanmärkningar.

En ytterligare kostnad som inte inkluderas i försörjningsstödet men som ändå kan upplevas som både nödvändig och skälig är utgifter för husdjur.

> Det är hopplöst man tycker aldrig man har pengar som man behöver då. Jag har ju husdjur då och det drar ju lite extra då. Det är mitt allt, det är inget som kan ta dem ifrån mig jag svälter hellre själv och det har jag gjort ett antal gånger. Det kommer jag alltid att göra tills den dagen de går bort av sig själva (Patrik).

För Patrik, som inte har några föräldrar eller andra anhöriga, är hundarna av stor emotionell betydelse och ger möjlighet till sociala kontakter. Utgifterna för djuren inkluderas i hans definition av skäliga och nödvändiga behov men de innebär samtidigt att svårigheten att få socialbidraget att räcka varje månad ytterligare förvärras.

De av intervjupersonerna som är föräldrar lyfter primärt fram oskäligheten i levnadsnivån i förhållande till barnen. En av respondenterna var nybliven mamma. Under intervjun lyfte hon fram hur det kändes att inte våga amma den nyfödda bebisen i den soffa hon köpt begagnad eftersom den kändes smutsig och hon misstänkte att den hade ohyra. För dessa föräldrar handlar knaperheten framför allt om de försakelser det innebär för deras barn samt de emotionella svårigheter de själva upplever när de inte kan tillgodose barnens behov. I första hand betonas de grundläggande behoven och den låga standard barnen har av sådant de ser som normalt och nödvändigt exempelvis rejäla ytterkläder. När pengarna inte alltid räcker till att köpa ordentlig mat utan att det i stor utsträckning serveras makaroner med ketchup till middag eller att inköp av frukt måste väljas bort är andra sådana situationer där barnets standard upplevs vara oskäligt låg.

> När jag har 150 kronor och det är två och en halv vecka kvar till jag får pengar då är jag fattig. Och när min dotter säger att hon vill ha ett päron och jag har 12 kronor och ska klara mig på det i 10 dagar och frågar om vi kan köpa päron och jag får säga att nej vi får vänta till mamma får pengar. Då är jag fattig, då gör det ont gentemot henne (Hanna).

> Jag handlar mat för ungefär 500 kronor men jag köper billig mat liksom inte den dyraste yoghurten eller så utan köttbullar och lite korv och sånt ganska enkel mat. Jag köper inte färdig mat och jag har inte

råd att köpa frukt så som jag kanske skulle göra. Innan fick min son bara mackor. Han fick ju mat på dagis men nu försöker jag ge honom lagad mat, så det har blivit bättre. Han får mat innan han lägger sig. Jag har blivit en bättre mamma (Mia).

Den förväntade rationaliteten

Socialtjänstens precisa uträkning av kostnader symboliserar för många av intervjupersonerna att de ständigt förväntas agera rationellt. Dessa krav upplevs av många som omöjliga att efterleva i realiteten. Denna förväntade rationalitet består framför allt av att all konsumtion ständigt ska vara ekonomisk, exempelvis avseende inköp i form av storpack av billigast möjliga varumärken. Att förväntas agera perfekt och rationellt sätts ofta i relation till att det upplevs som omöjligt, då många menade att det inte går att konsumera eller hantera sin ekonomi på ett rationellt eller perfekt sätt inom det snäva handlingsutrymme socialbidragsnivån tillåter.[159]

> Man känner sig låst man kan inte göra vad man vill. Man får aldrig pengarna att räcka till och har man barn också så vill man ju ge dem allting men det går ju inte. Man måste tala om för dem att mamma har inte pengar så vi kan inte köpa (Tina).

Att få det att gå ihop är ett uttryck som ofta används för att beskriva den ständiga strävan att få pengarna att räcka så långt det går varje månad. För att uppnå detta måste man noga överväga varje summa. Detta beskrivs som en tröttsam följd av prioriteringar, där utgifter för ett nödvändigt behov i sin tur ofta innebär att något annat viktigt därmed måste väljas bort. En sådan prioritering är exempelvis att avstå från tandläkarvård. Två tredjedelar av de intervjuade har under det senaste året ansett sig vara i behov av tandläkarvård men inte sökt detta. En majoritet av dem anger att de inte hade råd.[160]

---

[159] I Torbjörn Hjorts avhandling "Nödvändighetens pris – konsumtion och knapphet bland barnfamiljer" (2004) belyses utförligt problem kring försvårande konsumtionsvillkor för familjer med knapp ekonomi. De drabbas ofta av exkluderande processer och fördyringar på olika konsumtionsarenor, vilket avsevärt försvårar rationella konsumtionsmönster.

[160] Baserat på svar från enkätfråga 21-22. Rättigheten till ekonomiskt bistånd avseende tandvård och vilken omfattning av denna som anses nödvändig för att tillförsäkra en

> Vi måste alltid räkna våra pengar och alltid räkna på vad vi ska göra så jag delar alltid upp hyran och tv och telefon de står ju inte för det utan bara hyra och el. Vi står ju för busskortet själv och det får man ta från matpengarna och det räcker alltså inte (Cecilia).

> Man var ju glad bara för att klara sig, glad varje dag man klarade det. Alltså sånt som nya kläder och skor det var liksom inte att tänka på. Den första prioriteten var ju hyran så man hade någonstans att bo. Man vet vad som är billigt och att vara ekonomisk (Emma).

Den ständiga medvetenheten kring utgifter har av några intervjupersoner upplevts som positiv i den bemärkelsen att man blivit mycket kompetent på att klara sig med små medel. Dessa personer menar att den standard socialbidraget möjliggör är acceptabel, då det faktiskt går att klara sig. Förutsättningen för detta är ett minutiöst genomtänkt konsumtionsmönster.

För långt fler är dock upplevelsen den motsatta och de lyfter i stället fram omöjligheten att kunna köpa mer kostnadskrävande basvaror som vinterskor eller ytterkläder till sina barn. Framför allt är det mammor bland intervjupersonerna som betonar barnets rätt till en rimlig standard. Strategin för att åtminstone delvis kunna leva upp till den är försakelsen av de egna konsumtionsbehoven vilket framställs som en självklar prioritering. Intervjun med Karin, som lever ensam med två döttrar, belyser de prioriteringar och dilemman många av studiens föräldrar står inför.

> Man får ju sin lilla del varje månad och då tänker man hur ska jag förvalta det den här månaden? Allting ger jag till flickorna så de ska ha kläder och mat, allt. Sen blir det något över okej då blir jag glad blir det inte då får jag väl…Huvudsaken är att de har, jag klarar mig alltid, det är de som behöver./…/ För mig själv jag skiter i hur det går, allt, men det är flickorna, mina flickor bara. Skulle jag behöva gå naken ute på gatan för att de skulle få kläder på sig en vecka så gör jag det. Jag bryr mig inte. Jag märker på min äldsta flicka hon är stor nu och hon vill ha dittan och dattan. Det kostar. Hon vill ha ett par skor för 800 som alla andra ungdomar de är rätt så käcka men så brukar jag säga till henne vet du hur mycket annat jag kan få för de pengarna och hon blir så ledsen och då säger jag du ska få dina skor. Det spelar ingen roll om

---

skälig levnadsnivå har varierat under den tidsperiod intervjupersonerna uppburit socialbidrag.

> jag får vara utan mat i en vecka för jag vet att hon vill så gärna ha dem. Men hon märker också att det är knapert. Man ska vända och vrida, mat är viktigt men skor också de måste ju ha på fötterna sen får man ju se sen vad är rimligt pris att betala. Men man ser på henne hon blir ledsen varje gång men hon ska inte visa det, hon är så tuff.

I Hjorts avhandling (2004) kartläggs vad han kallar ”knapphetens prioriteringsmönster”, där ett av de möjliga förhållningssätten karakteriseras av just icke-avvikande där vikten av att inte bryta normaliteten kring konsumtion blir så central att man alltså, likt Karin, bryter mot den förväntade rationaliteten och det asketiska ideal som föreskrivs den barnfamilj som vill uppfattas som värdigt fattig och rättar mun efter matsäcken. Att barnet har behov av skor är att betrakta som en basal nödvändighet. Frågan är dock alltid vilka skor som ska köpas och om önskan efter ett specifikt, mer kostnadskrävande par, också är ett rimligt behov. Frågan om vad intervjupersonerna ser som nödvändig eller skälig konsumtion kan även relateras till den vikt de tillskriver barnets rättighet till, eller behov av, social emulation.[161] De intervjupersoner som har äldre och därmed mer medvetna barn uttrycker oftare stress över det otillräckliga konsumtionsutrymmet och har svårare att agera utifrån den förväntade rationaliteten där man inte köper det man vill ha utan det man kan köpa.[162]

> Det är jobbigt med min flicka också hon säger mamma jag vill ha den jackan och den byxan men jag säger…och då säger hon ja men mamma varför måste vi alltid vänta på rean alla de andra kan köpa vilken dag som helst (Cecilia).

Konsumtion utgör en alltmer betydelsefull markör av individers status och identitet (Bauman, 1998; Hjort, 2004). Ett socialt erkännande är ofta relaterat till att leva upp till rådande normer avseende konsumtion som kläder, gåvor och att kunna bekosta fritidssysselsättningar.

---

[161] Med social emulation avses här att inte avvika från omgivningens krav och förväntningar kring konsumtion. För en diskussion om betydelsen av detta i relation till ekonomiskt utsatta familjer, se Hjort (2004).

[162] Anne Harjus avhandling *Barns vardag med knapp ekonomi - en studie om barns erfarenheter och strategier* (2008) studerar barns förhållningssätt till familjens ekonomiska svårigheter. Studien visar att barn aktivt utövar strategier för att hantera familjens knapphet och strävar efter att undvika den sociala utestängning begränsningar i ekonomin kan innebära i relation till jämnåriga.

Den ständiga försakelsen

De ekonomiska svårigheter som lyfts fram är inte enbart begränsade till att handla om en oskälig basal levnadsnivå. De består också av besvikelsen och saknaden av att aldrig kunna göra eller köpa saker utöver det allra nödvändigaste, varken till sig själv eller relaterat till barnens behov och önskningar. En ytterligare aspekt av att ständigt förväntas agera rationellt är att inte heller någon ”onödig” konsumtion av mer spontan, lustbetonad eller rekreationell karaktär upplevs som möjlig.

En del respondenter upplever att socialtjänsten avsiktligt förmedlar en norm där anspråksnivån för en socialbidragstagare och deras barn inte kan innefatta att förvänta sig någon ”lyx” utöver det allra nödvändigaste. Andra intervjupersoner uttrycker att begränsningen inte är uttalad, men att den låga summa försörjningsstödet utgör ändå inte räcker till något utöver lägsta möjliga standard. För intervjupersonerna som levt med socialbidrag eller andra former av låga ersättningar under mycket lång tid upplevs dessa begränsningar, som kräver försakelser av exempelvis socialt umgänge och fritidsaktiviteter, ibland som alltför svåra. Socialbidragstagare, liksom de allra flesta andra människor, har ibland svårt att motstå den lust som är förenad med att konsumera. Stjernö (1985, s. 99) diskuterar det höga symboliska värde inköp av små enkla saker som en chokladkaka eller en bok till sitt barn ofta har för fattiga personer och att socialbidragstagare ibland därmed ”faller for lysten til å bryte knapphetens gråhet och kjöper «ufornuftig»”. Konsumtion utöver de snäva ekonomiska ramarna har dock för en del intervjupersoner resulterat i konsumtionslån och kreditskulder, där återbetalning av dessa sedan ytterligare försvårar möjligheten att klara av att hantera sin ekonomi inom gränsen för vad socialbidraget räcker till.

Att leva eller överleva

Intervjupersonernas beskrivning av de ständiga försakelser de upplever utgår från en slags distinktion mellan att ”överleva” eller ”leva”. Särskiljandet av dessa uttalas framför allt utifrån en upplevelse av fattigdom som en form av frihetsberövande[163] men även ett konsumtionsrelaterat utanförskap.

---

[163] I relation till den monetära aspekten av socialbidrag är betydelsen av socialbidragstagande i mycket stor utsträckning en ofrihet för de intervjuade. Däremot uttrycker en del

> Det är det värsta just det här att visst man överlever men man kan inte leva på socialbidrag. Man klarar sig ju men när det är hål i alla byxor och man måste slänga dem till slut. Så det här ordet att leva på socialbidrag det är bland det värsta jag vet det är det många som säger men det finns ingen som lever på socialbidrag. Det finns bara människor som överlever tack vare socialbidrag. De lever inte. Leva det är liksom att ha pengar så att man kan ja gå och köpa ett par byxor när man vill det (David).

> Att man inte kan ha ett normalt liv att man inte kan köpa sig en pizza på fredagskvällen. Eller gå på bio på lördagen när ens kompisar går dit för att man har inte råd för att man måste köpa mjölk även nästa vecka så att man åtminstone kan dricka en kopp te. Men det är den jakten hela tiden liksom att man vet att om jag köper en pizza så har jag inte råd att äta nästa vecka. För det är ändå det går ändå en del så det är det att man förlorar mycket av det normala liv som andra har. Man kommer hem på fredagen och allmänt seg i dag och tänker att i kväll tar vi en pizza. Men en annan tänker vad ska jag göra med mina makaroner för något spännande i dag? Mycket är det det att man går miste om livet, eller det sociala livet (Kristina).

Bristen på pengar blir till en kontinuerlig ofrihet och sätts av flera intervjupersoner i samband med en social isolering där möjligheter att göra saker över huvud taget är starkt beskurna då även små utgifter som exempelvis en bussbiljett eller att ta en kopp kaffe med vänner på ett café inte kan prioriteras.

> Ja jag är trött på att gå omkring och säga att jag inte har råd. Jag menar något som kanske bara kostar 100 kronor så får jag säga jag har inte råd. Men 100 kronor är väl inte så mycket säger en som har ett arbete men för mig är det mycket. För mig är det en förmögenhet (Jenny).

Konsekvensen av att alltid säga nej beskrivs av en del intervjupersoner ha inneburit att vänner drar sig undan och att man blir alltmer bunden till hemmet. Det inverkar givetvis också på barnens möjligheter till rekreation

---

intervjupersoner att socialbidragstagandet även innebär en slags frihet. De betonar förvisso att det finns uppenbara nackdelar men att socialbidraget också kan vara en trygghet samt ger tidsutrymme att skriva musik, vara mer med sina barn eller att inte behöva gå till ett monotont arbete. Dessa personer utgör dock en mycket liten del av de intervjuade.

och fritidsaktiviteter. En del föräldrar uttrycker sorg över det som deras barn går miste om i form av olika aktiviteter och att de själva saknar möjligheten att göra roliga saker med familjen och känner sig instängda.

> Vi kan inte åka och bada det kostar för mycket och ja. Man är låst man har ju inget sommarlov heller direkt. Man har ju inte råd att åka i väg någonstans (Tina).

Flera av intervjupersonerna sätter också samman den starkt begränsade ekonomin med en slags förlorad ungdomstid där de inte kunnat ha det nöjesliv och den frihet de upplevt att andra unga omkring dem haft.

> Det värsta är du kan inte… du har ingen frihet med pengar när man är ung så vill man ju gärna gå ut och festa och ha kul, gå och träna och ha råd till träningskort som är dyrt i dag. Allting kostar. Men sommaren då vill man ha rullskridskor men det kostar 800 kronor, var ska jag få de pengarna ifrån? Ska vi leva på 500 kronor mat den här veckan eller så. Friheten det blir ja… pengarna får gå till ja det är mat och sen kommer det skulder (Mattias).

Den leda och frustration som isoleringen till hemmet ofta innebär för arbetslösa lyfts i Kelvin och Jarretts (1985, s. 69) studie fram som en av de mest problematiska konsekvenserna av arbetslöshet och den största förklaringen till den ökade irritabilitet många arbetslösa gav uttryck för.

Det ekonomiska beroendet av andra

Både intervjuutsagor och enkätstudien visar att en stor majoritet av de intervjuade har svårt att klara vardagliga löpande utgifter enbart på den summa man beviljats i försörjningsstöd. För att kunna köpa mat har exempelvis två tredjedelar behövt låna pengar från släkt eller vänner under det senaste året och det förekommer även att respondenterna lånar pengar till hyra och övriga räkningar.[164] De summor man kan låna av släkt eller vänner är dock för de flesta av mycket begränsad omfattning. Under inter-

[164] På enkätfrågan ”Har det under de senaste 12 månaderna hänt att du haft svårigheter med att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar m.m.?” svarar drygt 82 procent ja. På uppföljningsfrågan om huruvida man då varit tvungen att låna av släkt och vänner för att kunna betala hyran i tid svarar endast närmare 30 procent ja men däremot har, som ovan nämnts, 66 procent behövt göra det för att klara matkontot.

vjuerna påtalas ofta att även långivarna har ekonomiska svårigheter eller små inkomster.

I avhandlingsenkäten ställs frågan om huruvida man vid en oförutsedd situation skulle klara att skaffa fram 14 000 kronor på en vecka. För en klar majoritet av intervjupersonerna är detta en omöjlighet. Bland den tredjedel som dock tror de skulle klara det är det lån från släkt eller vänner som är den helt dominerande lösningen.[165] Bland normalpopulationen av jämnåriga har 86 procent däremot denna kontantmarginal. Fler än hälften av dem kan skaffa pengarna genom att ta ut dem från ett eget bankkonto.

Utöver lån är de övriga tillvägagångssätt som omnämns i försök att öka och dryga ut inkomsterna att ”svartarbeta”[166] men även att söka ekonomiskt stöd i form av gåvor från sin ursprungsfamilj. Av dessa är det primärt intervjupersonernas föräldrar som omnämns.[167] Omkring två tredjedelar av de intervjuade får ekonomisk hjälp från någon av sina föräldrar. För en majoritet handlar det inte om några stora summor, men knappt 20 procent får ofta pengar eller summor som de anser utgöra ganska mycket. Även där det inte handlar om stora summor upplevs dessa tillskott som mycket värdefulla och nödvändiga för att få ekonomin att gå runt. Alvaro & Gurridos studie (2003) visar att finansiellt stöd från föräldrar eller vänner är den klart mest betydande formen av socialt stöd avseende positiv effekt på arbetslösa ungas psykiska välmående. Det finansiella stödet hade en klart större positiv effekt än emotionellt stöd i denna studie (a.a.).

Jämförelser med normalpopulationen visar att 35 procent av 25-29 åringarna fick lite ekonomiskt stöd och så få som 5 procent mottog ett mer omfattande stöd. Denna jämförelse indikerar en betydligt större förekomst av ekonomiskt stöd från föräldrar hos avhandlingens respondenter än hos normalpopulationen.[168] Dessa intervjupersoner beskriver ofta föräldrarna som en yttersta trygghet och garant för att inte stå helt utan inkomst ifall det skulle bli problem med socialbidragsutbetalningar. De har också kunnat vända sig till dem i krisartade situationer.

---

[165] Av de intervjuade skulle endast 24 personer klara att skaffa fram dessa pengar, av dem uppger 18 att det vore genom lån av släkt eller vänner.

[166] 15 procent av de intervjuade uppger att de har ett ”svartarbete”, men att detta var av begränsad omfattning och endast genererade förhållandevis små summor.

[167] Ett fåtal intervjupersoner har även fått ekonomiskt stöd från morföräldrar eller syskon.

[168] Jämförelse med replikering ur Ungdomsstyrelsens enkätstudie.

> Förra året fick vi elen avstängd och då gick pappa och betalade den så jag fick elen tillbaka. Då går man omkring och känner det att pappa betalade elen till mig (Jenny).

Flera intervjupersoner betonar att de inte upplever det som rimligt att föräldrarna ska behöva bidra på det sätt de gjort, framför allt inte i de fall där föräldrarna själva har ont om pengar då de belastas mycket av att ta ett fortsatt ekonomiskt ansvar för sitt vuxna barn. Enkätstudien visar att en stor andel av intervjupersonernas föräldrar själva har relativt låga inkomster, då de inte lönearbetar utan är sjukskrivna, socialbidragstagare, arbetslösa eller pensionärer. Många respondenter upplever att de ”snyltar” på sina föräldrar eller behövt be om pengar till föräldrarnas bristningsgräns.

> Hon har varit ett oerhört stöd, hon är ju pensionär själv så hon har ju inte så lätt själv men hon har märkt när man är fattig eller när man säger jag har inte råd med det och det och bilen går sönder och man måste laga den för man måste typ ja anställningsintervju och så. Och då har hon genast satt in pengar och så här så det känns lite, ja hon har varit det största stödet man haft (Erik).

> Ja de försöker ju hjälpa mig så mycket dom kan, har råd till. Men de har ju också utgifter för hus och de försöker ju att hjälpa mig ibland. De handlar lite mat och ja sånt det behövs ju så mycket de kan och har råd till så att säga (Rebecka).

Trots att många intervjupersoner betonar att deras föräldrar får göra ekonomiska uppoffringar för dem omnämns sällan att pengarna på något sätt är villkorade eller att stödet behäftats med skuld- eller skambelägganden från föräldrarnas sida. Stödet från föräldrarna utgörs inte heller bara av pengar, utan består även av exempelvis klädinköp till barnbarnen eller att respondenterna kan inta en relativt stor del av sina måltider i föräldrahemmet.

Några intervjupersoner betonar att de förvisso fått emotionellt stöd men att föräldern inte kunnat eller velat bidra ekonomiskt. Majoriteten av intervjupersonerna, 70 procent, anser att deras föräldrar funnits där och stöttat dem på olika sätt under denna tid.[169] Omkring en fjärdedel har dock inte fått något stöd alls av sina föräldrar.

---

[169] Intervjufråga 12 ställer frågan ”Har din förälder/föräldrar stöttat dig under de här åren sedan du blev myndig?”.

Yngre personer får generellt sett betydligt mer finansiell hjälp och stöd från släktingar (Latta, 2007).[170] Dessa inkomster fyller ofta en viktig funktion för att kompensera och hjälpa upp låga inkomster (a.a.). Även Espvalls och Dellgrans studier (2008) kring informellt ekonomiskt stöd visar att yngre mottagit lån och gåvor i betydligt större omfattning än äldre och det är lån som framför allt ökat i omfattning. Det är främst bland de ekonomiskt utsatta yngre (25-35 år) som ett mer frekvent låntagande förekommer, och bland dem är det mer vanligt att kvinnor lånar, företrädesvis av sina föräldrar (a.a.). Ett anmärkningsvärt förhållande i Lattas studie är dock att yngre i åldern 26-34 år med en bakgrund karakteriserad av omfattande och långvarig marginalisering, trots sitt större behov, inte fått mer ekonomisk hjälp än jämnåriga med ingen eller begränsad erfarenhet av marginalisering (a.a., s.136). Även Julkunens (2002) studie indikerar en central betydelse av föräldrars ekonomiska stöd till unga arbetslösa för att motverka deprivation. Sammantaget indikerar dessa studier, samt min egen, att det informella ekonomiska stödsystemet fyller en viktig funktion för ekonomiskt utsatta unga.

Den konstanta oron kring ekonomi

För intervjupersonerna är de ekonomiska svårigheterna ofta förbundna med olika former av stress. Denna ekonomiska stress beskrivs som konsekvenser av de varierade problem som lyfts fram i detta kapitel. Jag utgår här från Hagquist & Starrins (1997, s. 25) definition av ekonomisk stress som ett subjektivt mått, vilket innebär ”oro för privatekonomin likaväl som upplevda umbäranden till följd av dålig privatekonomi”. Ekonomisk stress innebär att leva med ett påtagligt hot om att inte klara av nödvändiga utgifter, vilket ofta aktiverar känslor av fara och rädsla (Starrin, Forsberg, & Rantakeisu, 1999). Fler än 90 procent av intervjupersonerna känner sig oroliga för sin ekonomi.[171] De flesta av dem har haft en dålig ekonomi under så gott som hela sitt vuxna liv. Vid 19 års ålder hade fler än 60 procent av intervjupersonerna redan haft socialbidrag. Att leva med den oro och ångest det innebär att inte veta om pengarna kommer räcka till exempelvis hyra och mat beskrivs som en utmattande process och tar mycket kraft.

---

[170] I Lattas studie definieras yngre till åldersintervallet 18-34 år.

[171] Här refereras till fråga 19 i enkätundersökningen.

Socialbidrag utgör den huvudsakliga försörjningskällan för de flesta av intervjupersonerna. Eftersom detta försörjningsstöd prövas och beviljas genom upprepade ansökningar finns alltid en viss osäkerhet huruvida ansökan kommer att bifallas, något som beskrivs innebära stress och en kontinuerlig osäkerhet. Detta gäller framför allt om några förändringar i livssituationen sedan tidigare beviljanden skett, eller om man t.ex. inte har uppfyllt en uppsatt närvaroplikt på praktikplats eller dylikt.

> Ja det är ju ganska tröttsamt för man vet ju aldrig från månad till månad hur det ser ut nästa månad för det finns ju även om man går på socialbidrag vissa krav (Tobias).

Något som lyfts fram som ytterst stressande av några intervjupersoner är att inte heller veta när socialbidraget sedan eventuellt kommer att betalas ut.

> Att inte veta om pengar kommer ut i tid eller inte, fruktansvärt jobbigt. Att jobbar du så vet du att lön kommer den 25:e men du vet inte om den kommer den 27:e eller den 3:e för att ett papper fattas eller en namnteckning fattas eller ett kryss fattas i en ruta till exempel och det är ju inte så att de ringer dig utan du får ringa dit den dagen du skulle haft pengarna och då får du veta att det fattas. Det är nog det värsta av allt (Jonas).

> Det värsta det är väl att man inte har så mycket pengar det är det värsta för det känns jättejobbigt hela tiden och man vet inte om man får sina pengar i tid och såna grejer. Och det måste man ha när man har så lite pengar för de är slut precis den dagen du ska ha nya (Maryam).

Oron över att pengarna inte kommer i tid sätts i samband med stressen över att få räkningspåminnelser och risken att få ytterligare betalningsanmärkningar. Som tidigare redovisats har många intervjupersoner skuldproblem och dessa bidrar också till en stressande livssituation. Krav på återbetalning av skulder utgör en stress då inkomsterna många månader inte räcker till detta.

Sammanfattande diskussion

De problem intervjupersonerna lyfter fram kring sina ekonomiska svårigheter är varierade och inbegriper negativa erfarenheter av både materiell, emotionell och social karaktär. Beskrivningarna av vad som utgjort för-

sörjningsrelaterade problem inbegriper även en dynamik eftersom dessa varit föränderliga under olika tidpunkter av intervjupersonernas vuxenblivande. Den gemensamma faktor som till stor del förenar dessa problem är dock att de innefattar ekonomiskt relaterad stress. Att leva i ett konsumtionssamhälle utan att kunna unna sig själv eller sitt barn något litet extra och ständigt göra prioriteringar även bland det nödvändigaste är i längden stressande och frustrerande. Harjus avhandling (2008) belyser att barn och föräldrar ofta samarbetar i förhållande till sin knappa ekonomi, men att relationen dem emellan också utsätts för påfrestningar i form av konflikter, frustrationer och besvikelser kring hur de små ekonomiska resurserna ska fördelas.

Respondenterna upplever även en betydande stress över att behöva be vänner och föräldrar om lån eller gåvor och känna sig beroende av omgivningens stöd för att klara de månatliga utgifterna. Intervjupersonerna saknar också en ekonomisk grundtrygghet, då deras huvudinkomst dels är ett behovsprövat bidrag dels upplevs vara otillräckligt för att täcka nödvändiga levnadsomkostnader.

Långvarig utsatthet för negativ stress har ett tydligt samband med skadliga fysiologiska processer, vilket kan leda till allvarlig fysisk ohälsa och en förkortad livslängd (Marmot, 2006).[172] Hälsomässigt skadliga konsekvenser av kronisk socioekonomisk och fysiologisk stress relaterad till deprivation och det konstanta hot materiell osäkerhet utgör har även bekräftats i Wilkinsons studier (1999). Att ekonomiska svårigheter och den stress de orsakar har en omfattande betydelse avseende psykiskt välbefinnande är belagt i en rad studier.[173] Även om den deprivation som drabbar arbetslösa i Sverige är av en relativ karaktär har ekonomiska svårigheter en betydande inverkan på det psykiska välbefinnandet hos dem (Strandh, 2000). Den skadliga effekten av ekonomisk deprivation lyfts av Gallie & Paugam (2004) fram som den enskilt mest betydande faktorn relaterat till psykiskt välbefinnande hos arbetslösa. Även Alvaro & Gurridos studie (2003) indikerar att betydelsen av ekonomiska svårigheter har en omfattande inverkan på det psykiska måendet hos unga arbetslösa. Exempelvis var effekterna av

---

[172] Marmots teorier kring betydelsen av status relaterat till ohälsa betonar även att den position arbete eller avsaknad av det resulterar i är mycket betydelsefullt för den sociala hälsogradienten. För en närmare precisering av dessa teorier se Marmot (2004, s. 12 samt s. 158).

[173] För en sammanfattning av studier som belägger dessa samband, se Rantakeisu, Starrin & Hagquist (1999, s. 879).

social och materiell deprivation i denna studie av större betydelse för psykiskt välmående än de unga arbetslösas förhållanden kring anställning. Alvaro & Gurrido problematiserar det faktum att psykosocial forskning kring effekter av arbetslöshet i alltför liten utsträckning uppmärksammat betydelsen av de ekonomiska svårigheter som är förbundna med detta.[174]

Fattigdom är sällan ett permanent eller statiskt tillstånd utan karakteriseras, framför allt bland den yngre delen av befolkningen, av en omfattande mobilitet. För en stor majoritet av intervjupersonerna har dock försörjningsproblemen varit konstanta under vuxenblivandet. Upplevelsen av fattigdom och hur omfattande den deprivation som följer erfars kan sättas i samband med hur lång tid den pågått (Lister, 2004). Långvariga socialbidragstagares resursproblem accentueras i takt med bidragsperiodernas längd (Bergmark, 2002). Detta är en central aspekt i förståelsen av omfattningen av den ekonomiska stress och de konkreta svårigheterna att klara utgifter som intervjupersonerna beskriver. Byberg (2002, s. 39) lyfter fram att socialbidragets utformning konstruerats för att utgöra en tillfällig lösning under de mer kortvariga ekonomiska kriser som kan uppstå i ett hushåll. Socialbidraget är alltså inte avsett att fungera som en varaktig försörjningsform, men för intervjupersonerna har det utgjort den huvudsakliga inkomsten under många år.

Intervjupersonerna var dessutom oftast mycket unga vid sin socialbidragsdebut, vilket har inneburit att de många gånger inte heller införskaffat varor som exempelvis mikrovågsugn eller en dator innan de fick ekonomiska svårigheter. Det finns därmed inga tillhörigheter från en tid då tillgångarna varit bättre. Hjort (2004) problematiserar det faktum att välfärdsforskningen inte i tillräcklig grad belyser vad som är nödvändig konsumtion utifrån huruvida hushållet haft ekonomiska svårigheter under en kort tid eller levt under fattigdomsstrecket i 10 år. Att de negativa erfaren-

---

[174] Detta sätts av Alvaro & Gurrido (2003) i samband med den mycket stora inverkan Marie Jahodas studier haft inom detta forskningsfält. Dessa betonar de skadliga effekterna av arbetslöshet framför allt relaterat till den avsaknad av de latenta funktionerna av arbete, exempelvis identitet, status, gemenskap som tillfredsställer grundläggande socialpsykologiska behov samt strukturerar tillvaron. Rantakeisu, Starrin & Hagquist (1999) lyfter fram att även om Jahoda inkluderade den manifesta funktionen av arbete, d.v.s. försörjning och de problem som uppstår i brist på denna, har fokuseringen mot de latenta funktionerna inneburit att betydelsen av försörjningsproblem till viss del förbisetts i arbetslöshetsforskningen. Se även Strandh (2000, s. 28). För en sammanfattning av Jahodas teorier och publikationer, se Jönsson (2003, s. 32).

heterna av ekonomisk stress som intervjupersonerna uttrycker är omfattande kan alltså relateras till försörjningsproblematikens varaktighet. Respondenterna beskriver också tillståndet av oro som psykiskt nedbrytande, och att denna situation kan vara uthärdlig under kortare ekonomiska svackor men upplevas som ytterst påfrestande efter 10 år av en mer eller mindre konstant ekonomisk kris och ständiga materiella försakelser.

De begränsningar de låga inkomsterna innebär utgör också en källa till stress i form av nödvändigheten att ständigt försöka agera rationellt avseende konsumtion och därmed inordna livet utifrån en låg anspråksnivå. Det framstår även tydligt att intervjupersonerna upplever frustration över den diskrepans som råder mellan socialtjänsten samt den egna definitionen av skälig levnadsnivå och den svårighet de upplever att få försörjningsstödet att täcka de vardagliga levnadsomkostnaderna.

Ett av de huvudsakliga problem avseende fattigdom som intervjupersonerna lyfter fram är just den övergripande ofrihet som den knappa ekonomin beskrivs ha genererat. Ofriheten sätts också i samband med olika former av socialt utanförskap och bristande möjligheter till aktiviteter och rekreation, då ekonomiska resurser ofta är en förutsättning för deltagande. Svårigheten att tillgodose sociala behov är för en del intervjupersoner mer problematiskt än de övriga materiella begränsningarna. Fattigdom kan inte enbart förstås som ett tillstånd av materiell deprivation utan bör även inkludera den negativa betydelse den har för sociala relationer inom den sociala och kulturella kontext individen lever i (Townsend, 1979; Lister, 2004).

Bauman (1998) problematiserar konsumtionens ökade betydelse i den identitet vi själva formar eller tillskrivs av andra, och att individer med oförmåga att delta reduceras socialt.

> I ett konsumtionssamhälle är det framför allt en persons otillräcklighet som konsument som leder till social degradering och ”inre exil”. Det är denna otillräcklighet, denna oförmåga att fullgöra konsumtionsplikterna, som förvandlas till bitterhet över att lämnas i sticket, över att bli arvlös eller förödmjukad, utestängd eller utesluten från den sociala fest till vilken andra vunnit tillträde (a.a., s. 60).

Upplevelsen av hur omfattande negativa konsekvenser fattigdomen inneburit för de intervjuade är varierad. De svårigheter som lyftes fram var av en multidimensionell karaktär där många olika delar av livet påverkats. De problem som framträder tydligast var dock det monetära beroendet av

andra, en tärande materiell deprivation och emotionell stress samt social isolering och ett konsumtionsrelaterat utanförskap.

Den övergripande betydelse fattigdomen haft under intervjupersonernas vuxenblivande är en varaktigt stressande livssituation där de ekonomiska begränsningarna också tolkas som en form av frihetsberövande och utestängning. Den deprivation de erfarit har därmed utöver den materiella aspekten inbegripit dimensioner av både social och kulturell exkludering. Kronauer (1998) betonar att den ekonomiska dimensionen av social exklusion, där de avsevärda begränsningar fattigdom innebär i relation till kulturellt definierad levnadsstandard, understryker vikten av denna utestängnings sociala och relationella aspekter.

Kapitel 7

Ett liv på andras villkor

Inledning

Samtliga respondenter har haft socialbidrag varför kontakter med socialtjänsten varit närvarande under hela eller delar av deras liv som vuxna.[175] Detta kapitel syftar till att beskriva och förstå vilken betydelse behovet av socialbidrag och kontakterna med socialtjänsten haft för respondenterna. Det mönster som kan urskiljas är att försörjningsstödet, med undantag för ett fåtal av de intervjuade, har utgjort en negativ och problematisk upplevelse. En central dimension av detta är upplevelser av vanmakt och beroende i förhållandet till socialtjänsten. Intervjupersonerna beskriver betydande svårigheter att värja sin integritet mot insyn och ingrepp då utrymmet att agera som ett självständigt subjekt varit begränsat.[176]

Att inte kunna försörja sig själv innebär ofrånkomligen ett beroende av andra och att underordna sig de villkor de med makten att bevilja eller avslå en begäran om hjälp sätter upp. Den bärande principen i socialtjänstlagens portalparagraf (SoL 1 kap. 1 §) är att verksamheten ska bygga på människors självbestämmanderätt och integritet. Vidare stadgas att biståndet ska utformas så att det stärker den enskildes möjligheter att leva ett

---

[175] Socialbidragsperiodernas längd varierar i omfattning, men de flesta har erfarenhet av långvariga och upprepade biståndsbehov. De som haft något kortare intervall har ofta haft andra liknande ersättningar som exempelvis baserats på deltagande i kommunala aktiveringsinsatser.

[176] I avhandlingens enkätstudie fanns en fråga om huruvida intervjupersonerna upplevde att de hade goda möjligheter att påverka sin egen livssituation. Nästan 40 procent ansåg att de hade dåliga möjligheter till detta. Resterande delen av respondenterna instämde helt (20 procent) eller delvis i att de kunde påverka sin livssituation. Den vanmakt och förlust av egenbestämmande i livet som beskrivs i detta kapitel avser framför allt relationen till socialtjänsten och kan alltså inte tolkas som att samtliga livsområden framlevs på andras villkor. Denna distinktion mellan en allmän och situationsbunden vanmakt är därmed central i förståelsen av de intervjuades hela livssituation då en relativt stor del av undersökningsgruppen ändå ansåg sig ha möjligheter att påverka sin livssituation.

självständigt liv (4 kap. 1§). För många av intervjupersonerna står dock uppfattningen om socialtjänstens faktiska agerande i kontrast till lagens intentioner om självbestämmande och integritet. Det som betydligt oftare framhålls i intervjuerna är en relation som till stor del är präglad av ett ensidigt beroende då intervjupersonerna saknat andra försörjningsmöjligheter och därmed upplever sig vara hänvisade att underordna sig socialtjänstens villkor. Rätten till ekonomiskt bistånd kan vägras eller nedsättas om socialbidragstagaren inte uppfyller de krav och villkor som socialtjänsten ställer.[177] Detta har inneburit upplevelser av maktlöshet och vanmakt, där många också känt sig utsatta för disciplinering och kontroll.

De villkor unga socialbidragstagare ska uppfylla[178] för att berättigas bistånd innebär att de i vissa avseenden står utanför makten över sitt eget liv. Är den förlusten av egenmakt möjlig att förstå som en del av en utestängningsprocess? I teoribildningar kring begreppet social exklusion, som förstår utestängande processer ur ett relationellt perspektiv, är brist på makt central (Room, 1995). Fattigdomsstudier har ofta fokuserat på utsatta individers bristande materiella resurser, medan teoribildningar kring social exklusion även lyfter fram betydelsen av sociala relationer och maktresurser. Sen (1997) betonar att en central dimension av social exklusion är förlust av frihet och möjligheter att göra val, samt att arbetslösa upplever detta som en betydande deprivation.

Under intervjun ställdes ingen fråga om socialtjänsten eller inställningen till dess arbete. Hur respondenterna upplevde socialtjänsten framkom ändå tydligt i intervjuutsagorna då de spontant lyfte fram detta. En dryg tredjedel av de intervjuade har en mycket negativ inställning till socialtjänsten. Något färre, 32 procent, har en negativ bild men inte lika starkt känsloladdad. Så få som 11 procent har en positiv bild av socialtjänsten. Resterande uttrycker en förhållandevis neutral inställning.

Detta kapitel återspeglar respondenternas i huvudsak negativa framställning av socialtjänsten och många gånger även dess personal.[179] Det är

---

[177] Bland annat i enlighet med SoL 4 kap. 5 §.

[178] SoL 4 kap. 4 § möjliggör att högre och mer specifika krav på aktivering ställs som villkor för beviljande av ekonomiskt bistånd för unga under 25 år men även för dem som är äldre ifall de av särskilda skäl är i behov av kompetenshöjande insatser. Det villkor respondenterna oftast lyfter fram är deltagande i arbetsmarknadsåtgärder.

[179] Intervjupersonernas utsagor pendlar mellan att åsyfta enskilda socialsekreterare och socialtjänsten som organisation. Det är därmed ofta svårt att göra en tydlig distinktion mellan om det är tjänstemännen eller en sammantagen upplevelse av socialtjänsten som

dock viktigt att understryka att min empiri inte kan, eller har syftat till, att återspegla i vilken utsträckning dessa negativa erfarenheter av socialtjänsten och dess handläggning förekommit under den tidsperiod respondenterna haft socialbidrag. Det min studie kan belägga är att en stor del av studiens respondenter, i relation till socialtjänsten eller enskilda socialsekreterare, upplevt bemötanden eller situationer som på olika sätt kränkt deras integritet. Dessa berättelser är centrala i många av intervjuerna och en dålig relation till socialtjänsten har för många, men inte alla, utgjort ett problem som haft betydelse under deras vuxenblivande. Det är dock vanskligt att utifrån dessa negativa berättelser dra slutsatsen att dessa respondenter vid alla eller majoriteten av sina kontakter med socialtjänsten upplevt sig kränkta eller utsatta för maktutövning. Jag vill klargöra att mitt syfte inte är att belägga eller försöka avgöra om socialtjänsten och dess socialsekreterare generellt sett har ett repressivt eller kränkande förhållningssätt. Detta kapitel beskriver i stället de upplevelser och erfarenheter dessa respondenter haft av att vara beroende av socialtjänsten, samt hur betydelsen av socialtjänstens makt återspeglas i intervjuerna.

Den knappa tredjedel av respondenterna som är neutrala eller positivt inställda till socialtjänsten får inte lika stort utrymme som de negativa i detta kapitel. Detta beror främst på att de under sina intervjuer inte fokuserat eller talat särskilt mycket om socialtjänsten, då dess betydelse ter sig vara avsevärt mindre central för dem än för dem andra som upplevt sig kränkta eller illa behandlade. Bland dem med positiva upplevelser är det framför allt empatiskt bemötande och konkreta hjälpinsatser från socialsekreterare som värdesatts. De med en neutral inställning betonar oftast att de inte har en emotionellt laddad kontakt eller uppfattning om socialtjänsten och att den haft liten betydelse i deras liv.

Framställning och diskussion i detta kapitel utgår till stor del från begreppen beroende och makt. Den första delen av kapitlet inriktas mot att diskutera på vilka sätt respondenterna upplever sig beroende av socialtjänsten. Därefter lyfts begreppet makt fram och diskuteras i förhållande till den asymmetriska maktrelation en stor del av respondenterna upplever gentemot socialtjänsten. De maktteoretiska resonemang och utgångspunkter som används för att förstå relationen mellan intervjupersonerna och

---

avses. Uttrycket ”soc” används ofta och avser ibland socialsekreterare och andra gånger själva organisationen. Det förekommer även att man tycker bra om sin socialsekreterare men förhåller sig kritisk och negativ till socialtjänstens institutionella regelverk.

socialtjänsten förs till stor del utifrån Foucaults[180] förståelse av pastoralmakt[181] samt disciplinär maktutövning. De problem respondenterna gett uttryck för avseende upplevelsen av en ojämlik maktrelation och beroende av socialtjänsten har kategoriserats utifrån de övergripande teman som framträdde under analysarbetet.

Om att vara ”beroende”

I den offentliga debatten kring unga som uppbär försörjningsstöd beskrivs de långt oftare i termer av att vara ”bidragsberoende” än att vara ”bidragstagare”. Då en stor del av intervjupersonerna uppfattar sitt socialbidragstagande och kontakterna med socialtjänsten som ofrivilliga och negativa föreligger rimligtvis någon form av beroende eftersom man, trots dessa negativa upplevelser, under en betydande del av sitt vuxna liv faktiskt haft denna försörjning. I intervjuerna utgör beroende också ett återkommande tema. Innan jag ska förhålla mig till utsagorna om beroende vill jag inleda texten med att klargöra vilka betydelser av begreppet beroende som egentligen åsyftas. På vilket sätt är dessa unga arbetslösa ”beroende” av socialbidrag eller socialtjänst?

I detta kapitel tar jag upp två perspektiv på beroende: ett psykologiskt och ett ekonomiskt. Betydelsen av begreppet är i sig oklart, då det finns en risk för sammanblandning av ”psykologiskt beroende” i betydelsen av att vara osäker, hjälplös och därför behöva lita på andra människors välvilja för att klara sig, och ”ekonomiskt beroende” där endast det monetära behovet föreligger (Nilsson, 1989). Trots att beroende är ett problematiskt och tämligen otydligt begrepp väljer jag att använda det då det återkommande refereras till i debatten om unga bidragstagare samt i intervjupersonernas utsagor.

---

[180] Jag har läst såväl originaltexter av Michel Foucault som en del av de många tolkningar av hans arbeten som finns att tillgå. Då Foucault inte alltid är helt enkel att begripa har jag haft stor hjälp av Roddy Nilssons utmärkta bok *Foucault – en introduktion* (2008), varför en del av min förståelse av de refererade maktresonemangen också utgår från denna.

[181] Pastoralmakt är karakteristisk för den moderna välfärdsstaten som i ett mer sekulariserat samhälle övertagit kyrkans tidigare ställning att värna om församlingens välfärd genom en normaliserande disciplinering som framför allt utövas inom välfärdsstatens omsorgsgivande institutioner (Järvinen & Mortensen, 2003).

Att vara beroende är i vår västerländska kultur något som ofta uppfattas som skamligt.[182] Sennett, (2000; 2003) betonar hur central denna sammankoppling mellan skam och beroende är i ett samhälle där autonomi utgör en central värdegrund i det liberala medborgaridealet. Konstruktionen av det kulturellt oönskade beroendet, d.v.s. en vuxen människa i behov av insatser och stöd som exempelvis socialbidrag, inbegriper ofta föreställningar om att dessa individer har misslyckats i livet, då föraktet för den ”beroende” är djupt rotat (Sunesson, 1992). Beroende har en motsats i begreppet oberoende och i denna dikotomi implicerar de olika värden (Jönsson, 2003). Beroende har en negativt klingande innebörd medan begreppet oberoende associerar till att vara fri och självständig och inte vara styrd av något eller någon (a.a.).[183] ”Det latinska ordet *integritas* som betyder oberoende har även betydelsen okränkbar” (a.a., s. 38 artikel V).

Den beroendeframkallande fattighjälpen

I den politiska och mediala debatten kring unga med långvarigt socialbidrag finns ofta farhågor om att detta ska resultera i ett passiviserande bidragsberoende med risk för utveckling mot ett fortsatt psykiskt beroende där fördelarna med bidragstagande gradvis kan komma att upplevas överväga nackdelarna. Likaså betonas inte sällan att bidragstagare, inte minst arbetslösa unga, förlorar självkänsla, förmåga att klara sig själv samt incitament att ta sig ur sin situation. Denna argumentation gavs ett tydligt utrymme i den borgerliga retoriken vid 2006 års val (Börjeson, 2008). Idén om att fattighjälpen skadar de fattiga genom att göra dem ”beroende” är lika gammal som själva fattigvården (Sunesson, 1992). Hirschman (1996) belyser den historiska idétraditionen bakom kritiken mot välfärdsstatliga transfereringar till fattiga där hjälpen snarare ”stjälper än hjälper”. Kritiken har främst framhållit de olika olyckliga och kontraproduktiva resultat som transfereringar till de arbetslösa, de utslagna och de fattiga i allmänhet kan få. ”Hur välmenande dessa utbetalningar än är påstås de uppmuntra »slöhet och sedeslöshet«, skapa beroende och förstöra andra

[182] Sennett (2003, s. 114) betonar dock att denna syn på beroende som något skamfullt inte är given utan ytterst kulturspecifik.

[183] I Jönssons avhandling (2003) förs en mer ingående diskussion om de negativa konnotationerna av socialbidrags*beroende* och de problematiska effekter på självbilden detta ofta innebär. Respondenterna i Jönssons studie uttryckte en stark vilja att stå fri från socialtjänstens kontroll och en önskan att vara oberoende.

och mer konstruktiva stödsystem och hålla de fattiga kvar i fattigdom." (a.a., s. 65). Detta förhållningssätt utgår ofta från att bidragstagare fångas och lärs in i en "beroendekultur" där förmågan till personligt ansvar gradvis förminskas (Spicker, 2007).

Denna förklaringstyp till varför människor varaktigt uppbär socialbidrag fokuserar alltså på det fortsatta beroendet som resultatet av en klientiseringsprocess, d.v.s. en tillvänjning, där klientens förmåga till självständigt liv och ekonomisk oavhängighet på olika sätt har påverkats negativt av själva hjälpprocessen (Nilsson, 1989). Unga arbetslösa i behov av socialbidrag pekas ofta ut, inte minst under 1990-talskrisen, som en specifikt sårbar grupp avseende bidragsrelaterad passivisering, då de inte har någon tidigare förankring eller erfarenhet av arbetsliv och självförsörjning (Swärd, 2000; Ulmestig, 2007).

För att förstå om detta "psykologiska beroende" är relevant i relation till socialbidragstagandet hos avhandlingens respondenter ville jag förstå om de betraktade sitt bidragstagande som en alltigenom ofrivillig och negativ erfarenhet eller om det även innebar positiva faktorer.[184] Var det enbart framtvingat av brist på försörjning och arbeten eller fanns även en tillvänjning av "beroendeframkallande fattighjälp"?

Att få sin försörjning genom socialbidrag beskrivs, med undantag av ett fåtal, av studiens intervjupersoner som ofrivilligt och präglat av svåra erfarenheter. På frågan om hur det är att ha socialbidrag är nästan 90 procent negativt inställda till detta. För 5 procent har det däremot varit positivt och de resterande uttrycker en neutral inställning. För att förstå, om det trots en till stor del negativ bild, också fanns aspekter av detta som upplevts som goda eller motiverande för att stanna kvar i en bidragsförsörjning ställdes frågan "Fanns det något som du tyckte var positivt med att ha socialbidrag?". För en mindre grupp av intervjupersonerna fanns absolut ingenting som varit bra.[185] De övriga kunde dock lyfta fram innebörder av socialbidragstagande som de betraktade som positiva. Den oftast förekommande förståelsen var dock begränsad till att definiera det positiva i termer av överlevnad, att hålla nöden borta då socialbidraget finansierat

[184] Orsaken till att jag ville belysa detta är den politiska och mediala debatt som återkommande fokuserar ungas förhöjda risk för passivisering och tillvänjning av bidragstagande.

[185] Denna grupp motsvarade en femtedel av intervjupersonerna.

mat och räkningar när de saknat andra möjligheter att betala detta.[186] Många gånger uttrycker dessa intervjupersoner tacksamhet över att det i Sverige finns ett yttersta skyddsnät, att man inte behöver vara hemlös även att man saknade egna hyrespengar.

> Det var ju att de hjälpte en med pengar till hyran, att man inte blev utkastad och svalt. Man är ju tacksam för att det finns fastän det är lite, tacksam att det finns (Eva).

Trots att en stor del av de intervjupersoner som ser positiva delar i socialbidragstagande begränsar det till att omfatta monetära aspekter finns också en grupp där de positiva erfarenheterna utgjorts av goda relationer till socialsekreterare man haft kontakt med. Socialsekreteraren beskrivs av dem i termer av att ha utgjort ett psykiskt och empatiskt stöd som visat omsorg. Ett fåtal intervjupersoner lyfter även fram andra positiva sidor av bidragstagandet, exempelvis att man haft mer tid med sina barn än om man arbetat.

Sammanfattningsvis är dock de positiva konsekvenserna av att leva med socialbidrag enligt de intervjuade tämligen begränsade. Utsagor om att man vant sig vid att ha socialbidragsförsörjning och föredrar det framför arbete är så gott som obefintliga. Ingen betraktar socialbidragstagande som en bekväm eller behaglig tillvaro. Att få ett arbete har ett högt värde och uttrycks som mycket eftertraktat av en stor majoritet av de intervjuade. På frågan ”Om du kunde få ett jobb nu hade du velat arbeta då?” svarar en övervägande majoritet ett definitivt ja och uttrycker en stark vilja till förvärvsarbete. Närmare 85 procent kan och vill arbeta i dagsläget och av dem som inte svarar ja beror det oftast på att de eller deras barn är sjuka eller att de ska börja studera. Även Nordenmarks (1999), Alms (2001) och Rantakeisus (2002) studier visar på en hög fortsatt arbetsmotivation bland arbetslösa, varför bristande vilja till arbete inte kan betraktas som en central förklaringsfaktor till arbetslöshet.

Det finns dock några utsagor om beroende av socialbidrag som tangerar beskrivningar av en slags psykologisk ”klientiseringsprocess”.

> Jag tror att om man hamnat för länge i den där karusellen då är det svårt att lära sig själv betala de där viktiga sakerna, hyra och sånt, och ibland när du hamnar i knipa är det lätt att ringa dit, du får hjälp om

[186] För 46 procent av intervjupersonerna var den positiva erfarenheten av socialbidrag en bart definierad i termer av att klara sig ekonomiskt.

> du fäller några tårar. /…/ Det är galet för sen när man börjar och få något då kan man inte ens vakna på morgnarna för man blir så ingrodd i det här (Karin).

> Det värsta är ju att man blir beroende, man är ju beroende när man gått så länge då blir man det, man vänjer sig, det är ju det, man vänjer sig vid det gör man ju, det är väl det värsta tror jag (Mikael).

> Förnedrande, riktigt förnedrande men det är liksom svårt att komma från det för det är som sagt att man känner sig så jävla låg efter ett tag (Marek).

För Karin, Mikael och Marek har livet med arbetslöshet och socialbidrag varit hårt. De beskriver ingående hur svårt det varit ekonomiskt och att deras tillvaro har varit allt annat än bekväm. Ytterligare en negativ faktor är att många intervjupersoner upplever den nödvändiga och kontinuerliga kontakten med socialtjänsten som obehaglig. Trots detta uttrycker några personer ett slags psykiskt beroende där det känns omöjligt att ta sig ur trots att viljan till det finns där.

Det psykologiska beroende de beskriver kan förklaras och förstås ur många olika perspektiv. Att tappa självförtroende och ”känna sig jävligt låg” av socialbidragstagande är en erfarenhet många intervjuade uttrycker. Jag ser detta som centralt i förståelsen av ”socialbidragsberoende”, snarare än att bidragsförsörjningen har haft incitamentshämmande effekter. Likaså är arbetsmarknadens efterfrågan på unga vuxna med långvarig arbetslöshet låg, varför få reella möjligheter till arbete finns. Detta har under lång tid varit uppenbart för de intervjuade och bidrar sannolikt också till upplevelsen av ett beroende av socialbidrag.

Den livssituation det innebär att ha sin försörjning via socialbidrag beskrivs av så gott som samtliga intervjupersoner som mycket knaper, fattig och problematisk, varför ett fortsatt liv under dessa omständigheter knappast är något som ter sig önskvärt för de intervjuade. Jag finner därför ytterst lite stöd för förklaringsmodeller som indikerar en klientiseringsprocess eller en aktiv vilja att kvarstanna i ”bidragsberoende” i enlighet med de mer populistiska föreställningar om bidragsfusk, lättja och arbetsskyggheet som finns om socialbidragstagare (Svallfors, 1996).

Det ofrivilliga ekonomiska beroendet

Respondenterna är i hög utsträckning ekonomiskt beroende av socialtjänsten. Beroendet av fortsatt ekonomiskt bistånd innebär att respondenterna svårligen kan avsäga sig de villkor som är förenade med detta. Individer som är mottagare av denna slags insatser förlorar ofta valmöjligheter och makt samtidigt som frihet och val av livsstil begränsas (Bryson, 1992). Socialtjänsten har en monopolställning som den sista utposten vid ekonomiska kriser och det finns ingen annan offentlig instans till vilken dessa respondenter kan vända sig för att få försörjningsstöd. Detta innebär att intervjupersonerna saknar möjlighet att välja huruvida avigsidorna, som är förenade med socialbidraget, är ”värda” att utstå. Jenny berättar om hur detta dilemma blev mycket tydligt vid en situation där hon blev ifrågasatt och kände sig illa behandlad av sin handläggare på socialkontoret.

> Då ville jag bara vända om och gå ut men det kunde jag ju inte för jag kan ju inte leva om jag bara hade gått. Så det var bara att bita ihop och ja jag är här och tigger igen. Ja, inte alls roligt. Man känner sig som en halv människa.

Behovet av ekonomiskt stöd medför inte att man är beroende av annat stöd i sin livssituation. För flertalet intervjupersoner har dock det ekonomiska beroendet åtföljts av en rad andra konsekvenser. Villkoren förenade med rätt till fortsatt bistånd har ofta inneburit att respondenterna, stundtals ytterst ovilligt, även ska ta del av andra former av stöd eller insatser. En sådan är aktiveringsinsatser, vilka respondenterna ofta upplevt som påtvingade. Något som också lyfts fram i några intervjuer är kränkande bemötanden där den egna livsföringen ifrågasatts och där socialtjänstens intention uppfattats uttrycka tydliga förändringsmål avseende den egna personen och hur man lever sitt liv.

> Folk som fick bestämma över mig sa att jag skulle ha samtal med andra människor. Samtal på Arbetsförmedlingen. Inte om att skaffa jobb utan samtal om mig själv (Jenny).

Detta upplevs av många intervjupersoner som än mer frustrerande, då den summa de sedan beviljats uppfattas som ovärdigt låg och så gott som omöjlig att leva på. Sammanfattningsvis kretsar berättelserna om beroende ofta kring faktumet att respondenterna upplevt sig ha betalat ett mycket högt pris för en liten summa.

> Usch, det är oerhört kränkande, oerhört kränkande att gå ner och be, alltså bildligt sett ställa sig på knäna och be om pengar, det är usch. /…/ Men det är ändå för lite för pengarna tar slut en och en halv vecka innan de nya pengarna kommer (Stefan).

Olusten inför att uppleva sig beroende av socialtjänsten hanteras och förstås på olika sätt av de intervjuade. Ett ofta förekommande förhållningssätt är att betona det faktum att man inte hade något annat val i den givna situationen. För dem som är föräldrar blir detta ännu tydligare, då de för att tillgodose barnets rätt till en slags grundstandard och ekonomisk trygghet inte upplever sig ha något annat val än att, om än motvilligt, acceptera de bemötanden, villkor och konsekvenser som följer av försörjningsstödet. Resonemangen som omgärdar konstaterandet av att inga andra handlingsvägar än socialbidrag är möjliga kännetecknas ofta av en slags uppgivenhet.

> Det är ju jättejobbigt man skäms jättemycket. Man vill ju inte helst och man drar sig ju för att gå dit, men man har ju inget val ju, man måste ju äta. Sen en viss levnadsstandard med om man har barn. Man måste ju tänka på dem med (Malin).

Den motsättning som uppstår inför att se sig som långvarigt beroende av en organisation man huvudsakligen känner motvilja inför beskrivs som frustrerande. Inte minst som det också finns en medvetenhet om att socialtjänsten även inneburit en form av trygghet som en yttersta hjälp. Helenas inställning till att ha socialbidrag belyser denna motstridiga känsla.

> Hemskt, alltså det är ju tur att det finns, men nej ha socialbidrag när man är nästan 30 det är inte kul alltså. Man vill ju inte vara beroende av dem men det är bättre det än att inte ha något alls.

Makt

I förståelsen av det beroende intervjupersonerna återkommer till är makt ytterst centralt. Nedan följer en översiktlig introduktion till de maktteoretiska utgångspunkter jag tolkat empirin utifrån.

Makten som en relation

Maktsapekten är alltid närvarande i relationen mellan klient och hjälpare (Skau, 2003). Makt är dock ett mångfacetterat begrepp som kan definieras och förstås ur en mängd olika perspektiv. Den förståelse av makt jag an-

vänder för att tolka denna empiri utgår från ett relationellt perspektiv. Bachrach & Baratz (1972) diskuterar makt som något man endast kan ha i relation till någon annan. Detta då makt inte kan ägas. ”Ett framgångsrikt utövande av makt beror av den relativa vikten av motstridiga värderingar hos *mottagaren* i ett maktförhållande”(a.a., s. 31). Även Foucault tolkar makt utifrån en liknande position där makten inte är statisk utan verkar i komplexa mönster inom relationer.[187] ”The term ”power” designates relationships between partners (and by that I am not thinking of a zero-sum game, but simply, and for the moment staying in the most general terms, of an ensemble of actions which induce others and follow from one another)” (Foucault, 1983, s. 217). Beronius (1986, s. 23) klargör att enligt Foucault har makt ”en strängt relationell karaktär som anger ett komplext växelspel mellan ojämlika och ständigt rörliga styrkeförhållanden”. Beronius (1986) problematiserar utifrån Foucaults förhållningssätt till makt huruvida man kan ”ha” makt[188] och sammanfattar Foucaults tanke om makt som att makt inte *är*, *makt utövas*. Det är därmed ett socialt begrepp då en maktrelation ofta karakteriseras av att en part har en möjlighet att driva igenom sin vilja gentemot någon annan. Makten, vilken är ständigt närvarande i relationer, kan utifrån Foucaults förståelse utgöra en produktiv kraft som när den utövas också skapar resultat (Nilsson R., 2008).

Den mest primitiva typen av maktrelationer utmärks av ett ensidigt beroende mellan två aktörer där den ene har makt över den andre och avsiktligt utövar den (Petersson, 1987). För en stor del av de intervjuade upplevs relationen till socialtjänsten utgöras av ett sådant asymmetriskt maktförhållande.[189] Även om en relationell förståelse av makt innebär att makt inte är substantiell och därmed inte heller kan ägas kan den ojämlika relationen mellan individer innebära att en part kan ha betydande möjligheter att utöva olika former av makt.

Maktrelationen mellan klient och socialsekreterare är inte begränsad till att enbart handla om fördelning av monetära resurser. Socialtjänstens personal innehar flera olika maktpositioner samtidigt. Socialsekreteraren

---

[187] Foucault förnekar inte att strukturella förhållanden har betydelse i relation till makt men betraktar inte dessa som totala.

[188] ”Something called Power, with or without a capital letter, which is assumed to exist universally in a concentrated or diffused form, does not exist. Power exists only when it is put into action” (Foucault, 1983, s. 219).

[189] För en diskussion om empowerment och möjligheter för socialtjänsten att överföra makt eller möjliggöra brukarmedverkan i det sociala arbetet, se Rönning (2007).

utövar dels en tilldelad *samhällsmakt* som berättigar diverse kontrolltekniker i fördelningen av socialbidrag, *kunskapsmakt* i form av socialbyråns språkliga koder och procedurer[190] samt en *beskrivningsmakt* där journalföringen innebär ett tolkningsföreträde (Billquist, 1999).

Att tolka relationen mellan socialsekreterare och klient som ett förhållande där endast dessa två aktörers maktresurser verkar utgör dock en mycket snäv förståelse som enbart fokuserar på den vertikala relationen mellan över- och underordnade positioner. Varför detta kapitel, trots detta, till stor del fokuserar på dessa mer aktörsinriktade analyser beror på att de empiriska utsagorna till stor del lyfter fram dessa som förklaringsmodeller. I en mer kontextualiserad förståelse av en maktrelation är även andra strukturella förhållanden och faktorer betydelsefulla.

Makt och vanmakt

Respondenterna uttrycker ofta att de upplever vanmakt eller maktlöshet. Detta är relativt näraliggande begrepp, där en absolut distinktion utifrån empirin inte är given. Jag har dock valt att främst förhålla mig till dessa utsagor utifrån vanmaktsbegreppet. Börjeson (2008) betonar att ”maktlöshet” främst återspeglar frånvaro av makt men att vanmaktsbegreppet i stället belyser en förståelse av denna livssituation som ett socialt och psykologiskt *relationsförhållande*. I en relationell förståelse av makt är människor aldrig totalt maktlösa, däremot kan de uppleva sin livssituation så. Mathiesen (1989, s. 83) definierar vanmakt som en situation ”där man inte ser någon utväg, några medel eller möjligheter att förändra sin situation, inbegripet det att motsätta sig, eventuellt hindra eller upphäva andras viljeutövning gentemot en själv. Situationen ter sig oöverstiglig eller låst.” Foucaults syn på motstånd är att varje makt producerar det och att motståndet är möjligt. Inga maktrelationer är statiska eller helt beständiga. Foucault vänder sig därmed mot en förståelse av makt som en dikotom företeelse, där individer antingen äger makt eller är maktlösa. På grund av maktens relationella och föränderliga karaktär finns alltid ett visst utrymme för motstånd i varje maktrelation (Nilsson R., 2008). Klienter är inte helt maktlösa, de besitter även möjligheter till inflytande eller motstånd genom argumentation och förhandling (Swärd & Starrin, 2006) De kan

[190] Makt är enligt Foucault oupplösligt förenad med kunskap, då makt och kunskapsregimer producerar sina fältspecifika ”sanningar” i form av teknologier (kunskapen/läran) och tillhörande praktiserade tekniker (handlingen) (Nilsson R., 2008).

även välja att överklaga beslut eller undanhålla information. Även om motståndet alltså är möjligt kan klienten, likt många av avhandlingens respondenter, dock inte alltid *se* eller uppleva det som möjligt (jfr Mathiesen, 1989).

Den makt respondenterna upplevt att socialtjänsten utövat kommer i resterande del av detta kapitel huvudsakligen belysas utifrån Foucaults förståelse av *pastoral* och *disciplinär* makt.

Pastoralmakt

En form av makt i det moderna samhället är vad Foucault diskuterade som pastoralmakt. Den maktställning kyrkan tidigare hade gentemot församlingen lever kvar men i form av välfärdsstatens hjälpande institutioner, vars funktion inte längre är frälsning utan realiseringen av individens strävan mot hälsa, trygghet, levnadsstandard och välbefinnande. ”Power of a pastoral type, which over centuries - for more than a millenium, - had been linked to a defined religious institution, suddenly spread out into the whole social body; it found support in a multitude of institutions” (Foucault, 1983, s. 215). ”Professioner” som exempelvis socialarbetare analyserar individens svårigheter och förmedlar därefter den hjälp eller kontroll som utifrån det specifika fältets rådande sanningsregim kan anses behövlig (Järvinen, 2002). Pastoralmakten kan förstås som en uppfostrande hjälp till självhjälp (a.a., s. 258). Socialt arbete handlar inte bara ”om hjälp, stöd eller neutral handläggning utan också om kontroll och makt (a.a., s. 253).

Disciplinär makt

Den disciplinära makten, den mikromakt som är centrerad till individen som ett objekt att manipulera har en särskild roll i Foucaults arbeten. Disciplinen är en både en teknik och en teknologi[191] för att behandla individer som objekt att forma och omforma (Beronius, 1986, s. 28). Disciplinering är ett medel i organiseringen av makt och kan förstås som ett arbetsredskap där verksamhetsmedel som hot om straff eller utdelande av belöningar brukas (Jacobson, 1991). Denna maktens mikrofysik manifesteras genom produktiva tekniker för disciplinering och uppfostran, exem-

[191] Med teknologi avses kunskap om sätt att utföra detta.

pelvis inom samhällets institutioner där den disciplinära maktens främsta karakteristika är ”normaliseringen” (Nilsson R., 2008).[192]

I analysen av respondenternas utsagor framträder erfarenheter av utsatthet inför såväl disciplinär som pastoral maktutövning. Det finns dock inte alltid en direkt eller tydlig distinktion dem emellan. Pastoralmakt kan exempelvis implementeras med hjälp av ”milda” former av disciplinerande och normaliserande tekniker. Jag använder dessa begrepp som en teoretisk bakgrund att tolka delar av intervjupersonernas maktrelaterade erfarenheter utifrån. Detta kapitel syftar till att belysa de situationer där respondenterna lyfter fram den asymmetriska maktrelationen och det ekonomiska beroendet av fortsatt försörjningsstöd som centrala i förståelsen av förhållandet till socialtjänsten.

Att känna sig illa bemött och maktlös

Många av respondenterna har känt sig direkt illa behandlade av socialtjänsten. De har dock saknat andra tillräckliga försörjningsmöjligheter och därmed varit utelämnade till fortsatt kontakt oavsett hur de blivit behandlade och bemötta. Detta beskrivs av de intervjuade ge upphov till känslor av maktlöshet och vanmakt eftersom möjligheten att formera ett verkningsfullt motstånd av de flesta inte upplevs som realistisk. Maktbalansen mellan klient och handläggare är i stor utsträckning beroende av hur beroende den ene parten är av de resurser som den andre har makt över (Hasenfeld, 1992). Beroendet är alltså en förutsättning för makten.

> Och det är ju så, de behöver inte mig men jag behöver dem (Marek).

Detta innebär att socialtjänsten har makt att *kunna* behandla illa. Därmed är det inte sagt att detta är något socialtjänsten generellt sett faktiskt gör. Upplevelsen av maktlöshet vid de tillfällen respondenterna dock känt sig illa bemötta beskrivs oftast som kränkande.

---

[192] Nilsson betonar dock att disciplinär makt enligt Foucault inte främst använder sig av sanktioner och repression utan ofta mindre korrigeringar som tillsägelser och regelsystem, belöningar tillika uppmuntran samt normaliserande omdömen likt ”Den skötsamme arbetaren” (a.a., s. 105-106). Jacobson (1998, s. 260) menar att ”den disciplinära makten /…/ opererar till stor del helt utan tvång eller hot genom att den finns internaliserad i våra normer och samtida myter om hur vi bör vara och uppträda. Detta gör disciplinär makt till en ytterst effektiv form av maktutövning (a.a.).

Det finns dock en stor skillnad mellan att känna olust i förhållande till en generell upplevelse av att vara i en beroendeställning jämfört med att faktiskt vara utsatt för en konkret utövad makt i en specifik situation. Denna distinktion blev tydlig i analysarbetet. Intervjupersonerna har alltså olika upplevelser av socialtjänsten och i hur stor utsträckning de upplevt den som en maktutövande organisation. Respondenterna förmedlar allt ifrån en hatisk inställning gentemot socialtjänsten i berättelser om repression och trakasserier till en mer nyanserad eller neutral inställning som hos några även är positiv. Antalet intervjupersoner med en extremt avog inställning gentemot socialsekreterare eller socialtjänst utgör dock en mindre grupp bland dem med negativa känslor. I de utsagor som dock utmärks av denna genomgripande avsky mot socialtjänsten eller specifika socialsekreterare är just maktutövning central. Vanmakten beskrivs av några respondenter ha resulterat i aggressiva fantasier om att utöva ett motstånd, där de hämnas för att få socialsekreteraren att förstå hur det faktiskt känns att bli illa behandlad.

> Vet du vad jag hade lust till? Jag ville fängsla allihop som jobbade där och skicka dem någonstans. Det var så de behandlade människor, som skit (Magnus).

Beskrivningarna av maktutövning handlar ofta om att intervjupersonerna konkret tvingats göra saker de inte vill men kan också handla om makten över den egna psykiska sinnesstämningen som påverkades i kontakten med socialsekreteraren.

> Det var det jobbigaste, de grävde riktigt in i själen, på skuldkänslor, och de spelade mycket på det. /…/ Och det var bara för oss att tacka och ta emot, ja snälla herrn, tack snälla herrn, att gå till fattighuset det kändes det som (Ingela).

Längtan efter autonomi och integritet

De nordiska välfärdsstatsregimerna beskrivs idealtypiskt utifrån en överlag omfattande och universell välfärdsmodell baserad på en hög sysselsättningsnivå (Esping-Andersen, 1990). Socialbidraget, vilket i huvudsak utgår till dem med låg förankring på arbetsmarknaden, är dock fortfarande ett selektivt bidrag i detta generella socialförsäkringssystem. Detta resulterar i en slags evig gränsdragningsproblematik där ”de icke-förtjänta fattiga” ska sorteras ut (Rothstein, 1994).

Detta särskiljande är en process som ofta upplevs kränkande av de granskade. Dessutom innebär själva särskiljandet ofta ett utpekande av de selekterade individerna som socialt underlägsna och stigmatiserade (Titmuss, 1990; Salonen, 1993). Selektiva strukturer med stödformer som enbart riktas mot utsatta grupper kan också bidra till ett patologiserande synsätt gentemot dessa (Titmuss, 1990). Handhavandet av fattigproblemet har alltid varit och är fortfarande en moralisk fråga, där socialt acceptabla grunder för hjälpbehovet måste presenteras av den hjälpsökande (Beronius, 1994; Midré, 1995). I jämförelse med exempelvis pensionssystemet som utformades utifrån ett välfärdsperspektiv är socialbidraget med den kvarvarande individuella behovsprövningen fortfarande ett utslag av ett slags fattigvårdsperspektiv (Johansson, H., 2001).

Avsaknaden av pengar relaterades av intervjupersonerna till förlust av makten att kunna värna sin personliga integritet, då det för många innebar utsatthet för kontrollerande och disciplinerade praktiker vid socialbidragsansökningar. Billquist (1999) menar att maktutövning i form av disciplinering är ständigt närvarande i mötet mellan socialsekreterare och klient. En central beståndsdel i disciplinering är kontroll.

Foucault (1987, s. 142) diskuterar den historiska framväxten av den disciplinerade människan där den samhälleliga disciplinen sträcker sig till ”det oändligt lilla” där ingen detalj är för liten för att omfattas av småaktiga inspektioner, kontroller av de mest obetydliga aspekter av livet.

> Det var integriteten, jag kände att de kränkte min integritet jag har alltid hållit mycket på den och någonstans kände jag att det var som att de till och med skulle ha reda på vilket toapapper man köpte och man skulle visa kvitton och ja det var kränkande att någonstans. Att försvara de månadsinköp man gjorde eller försvara att man ville använda tygblöjor till min dotter (Maria).

Socialbidragshanteringen ger möjlighet för socialtjänsten att få en god insyn i enskilda individers förehavanden, även sådant som inte primärt har med ekonomi att göra (Byberg, 2002). Dessa inslag kan betraktas som en slags indikation på en fortsatt fattigvårdstradition.[193] Många gånger var det just den minutiösa granskningen av det egna livet och privatekonomin

[193] Beronius (1994) diskuterar fattigvårdens systematiska examination ur ett historiskt perspektiv, där en förfrågan om understöd blev föremål för ett i det närmaste rättsligt förfarande där tillgångar och levnadssätt granskades i sökandet av tecken på den hjälpsökandes degeneration.

som väckte känslor av att vara övervakad och kränkt. Jessica berättar om hur ställd hon blev vid sitt första besök på socialkontoret.

> Sen var det svårt att tigga pengar av någon okänd. Det är som att jag skulle tigga pengar av dig ungefär. Berätta varför och hur mycket och hur du betalar hemma och vad ska du ha pengarna till, ska du ha det till sprit och cigaretter eller till mat? Jag var ju inte alls förberedd på de frågorna. Vad ska du ha 1900 till sa de, jag sa köpa lite kläder, hon tyckte ju jag var dum i huvudet. Ja det är lite kläder sa jag och betala lite hemma, mat måste jag ju ha.

Disciplinen är en teknik för maktutövning (Foucault, 1987, s. 171). Den är inte en triumferande makt utan ”en blygsam och misstänksam makt” som utövas med oansenliga metoder och enkla medel” (a.a.).

Besöken hos socialtjänsten kan förstås som en disciplinär ritual och beskrivs av många intervjuade som en integritetskränkande kontroll. Många av dem upplevde att syftet framför allt var den detaljerade redovisningen av livet samt att de skulle rättfärdiga bidraget genom att berätta vilka arbeten de sökt och hur de agerat för att sträva mot egenförsörjning. Situationer där utgifter skulle motiveras inför socialsekreteraren, beläggas med kvitton och kontrolleras i detalj återberättas med stort obehag. Upplevelserna av kontroll och redovisning av livet domineras helt av negativa utsagor. Detta innebär dock inte att dessa personer, eller de övriga intervjuade, uppfattar att all kontakt med socialtjänsten är av ondo men just dessa inslag av kontroll präglas av en samstämmig negativ upplevelse.

Att uppnå autonomi

Önskan om att undslippa dessa integritetskränkande upplevelser är gemensam för en stor del av de intervjuade. Att aldrig mer behöva gå till socialtjänsten eller att aldrig mer behöva be dem om något är en önskan som ofta återges som en slags strävan mot att upphäva det beroende de upplever som ovärdigt. Agerade man då aktivt för att uppnå detta? Att be om så lite som möjligt omnämns som en slags möjlighet att bevara värdighet och en viss autonomi. Att t.ex. inte vara helt beroende av att få hjälp till allt, utan bara till hyra och mat men ordna vinterkläder till barnen på egen hand, är ett sådant exempel som gjort att respondenter upplevt sig något mindre beroende.

Att helt undkomma de delar av socialbidragssystemet som intervjupersonerna tycker illa om, framför allt upplevelsen av den misstroende kon-

trollen och den ingående redovisningen, uttrycktes dock endast som möjligt genom att inte vända sig till socialtjänsten över huvud taget. Den strategi som användes för att undvika socialtjänsten var i stället att söka alternativa försörjningsvägar. En sådan är att arbeta ”svart”. Detta inbringade dock oftast små summor och kunde inte utgöra ett tillräckligt omfattande försörjningsalternativ. Respondenternas utsagor kring vad de hellre gör än att gå till socialtjänsten beskrivs ofta utifrån en redogörelse av vad man faktiskt är beredd att göra eller redan har gjort för att slippa. Det kan exempelvis vara att undvika stora utgifter såsom tandvård och hellre utstå den fysiska smärtan. En av respondenterna uttrycker att hon hellre går på gatan än att gå tillbaka till socialen. En annan av de intervjuade kvinnorna, Pernilla, hade också en stark drivkraft att i fortsättningen försöka klara sig själv även om priset var högt.

> Det värsta är förnedringen, rekvisitioner för mat att behöva be om det. Jag har stulit skor för att slippa gå dit. Jag är inte ens andra generationen i min familj som har socialbidrag och det ska inte bli fler.

Pernilla var vid intervjun gravid med sitt första barn och syftade på att barnet inte skulle behöva bli försörjt via socialbidrag. Ovanstående redogörelser för strategier att undvika socialbidrag illustrerar vägar att ställa sig utom systemet och på så vis göra sig onåbar för maktutövning och kontroll.

Den otillgängliga hjälpen

I förståelsen av hur de intervjuade uppfattar socialtjänstens intentioner och hur den genomför sitt uppdrag framträder ofta en bild av en organisation[194] man är beroende av och som till stor del inte anses agera legitimt eller godtagbart. Socialsekreterare beskrivs i ett flertal intervjuer som en form av grindvakter vars primära uppgift är att mota bort klienten från socialkontoret och om bidrag ska beviljas ska den ekonomiska hjälpen pressas ner så mycket som möjligt.

Mycket få av berättelserna beskriver socialsekreterarna som tillmötesgående eller informerande om de rättigheter man har. Såväl socialtjänstens

[194] Givetvis är det problematiskt att diskutera socialtjänsten som *en* organisation, då det i verkligheten rör sig om ett flertal socialkontor i olika kommuner som de intervjuade haft kontakt med. Det jag avser är de gemensamma erfarenheter av kontakten med dessa socialtjänstorganisationer som träder fram ur intervjuanalyserna.

förhållningssätt som hur den konkret genomför den administrativa processen kring bidragshantering ifrågasätts tydligt. Återigen blir det asymmetriska maktförhållandet centralt i utsagorna, då de intervjuade upplever sig ha mycket små möjligheter att få delta, ges insyn eller påskynda den process som försiggår kring deras ansökan om försörjningsstöd.

Socialtjänstens funktion: en administrerande eller stödjande verksamhet?

Den helhetssyn som präglade förarbetena till den socialtjänstlag som implementerades vid 1980-talets början förordade ett integrerat arbetssätt där klientens hela problemsituation skulle hanteras av en socialsekretare. Utvecklingen har dock sedan dess i hög utsträckning gått mot en funktionell specialisering av socialtjänstens verksamheter. Vid 2000-talets början hanterades ekonomiskt bistånd i nio av tio kommuner inom särskilda enheter inom socialtjänsten (Bergmark & Lundström, 2008). Socialtjänstens hantering av biståndsansökningar sker i de flesta kommuner också utifrån institutionaliserade ramar och karakteriseras av en hög grad av rutinisering.

Bergmark (2000) har sammanställt de uppdrag och funktioner som socialtjänsten har vid socialbidragshanteringen. De manifesta funktionerna består av att administrera och utreda ansökningar, arbeta mot självförsörjning med klienten, begränsa kommunens kostnader, tillgodose att klienten får ett bistånd som motsvarar skälig levnadsnivå samt utföra dessa uppgifter på ett sätt som inte kränker klientens integritet. Dessutom tillkommer en rad latenta funktioner som att bedöma ifall behov av ytterligare kontakter med socialtjänstens behandlande funktioner föreligger samt att kontrollera arbets- och försörjningsmoral hos klienten. Att hantera samtliga av dessa funktioner är mycket tidskrävande och inbegriper dessutom uppenbara motsättningar. Att utöva kontroll och disciplin men inte kränka klientens integritet är exempelvis ytterst komplext.

Immateriellt socialt arbete av mer stödjande eller behandlande karaktär som varken tilldelar materiella resurser, utövar myndighetsmakt eller tvång får ofta mycket litet utrymme i relationen mellan den biståndshandläggande socialarbetaren och klienten (Wächter, 1998).

De besök hos socialtjänsten respondenterna genomfört upplevs, som tidigare beskrivits, oftast som obehagliga. Trots detta förekommer inte sällan också en uttalad önskan om mer kontakt, vilket kan tyckas paradoxalt. Det är dock en annan slags relation och funktion än den existerande

som respondenterna efterfrågar från socialtjänsten. Intervjupersonerna uttrycker i en del intervjuer att de saknar makt att få tillgång till, eller påverka utformningen av, den hjälp som de skulle vilja få.

> Skulderna är ju upp i taket, jag är ju skuldsatt ordentligt, och jag tycker liksom inte att man får den hjälpen som man behöver ha heller. Det heter bara gå ut och sök jobb ja men hur, om man inte vet det då. Den hjälpen saknar jag (Lotta).

Socialtjänsten har i dessa personers föreställning och förväntan ett vidare uppdrag än det rent monetära. En del av respondenterna uttrycker en förväntan om ett helhetstänkande eller en känslomässigt stödjande relation utöver biståndshandläggningen. De uppfattar alltså inte att socialtjänstens uppdrag primärt är begränsat till att handlägga och utreda ekonomiskt bistånd trots att det är denna enhet de haft kontakt med. Socialtjänstens organisering och uppdrag är alltså inte helt klar för dessa personer Utifrån denna förväntan om en stödjande relation upplevs det förvirrande att en kontakt med socialtjänstens enhet för ekonomiskt bistånd kan bestå av ett 10 minuter långt telefonsamtal och därpå följande papperstransaktioner som förväntas ske brevledes. Wächter (1998) problematiserar svårigheten i att bedriva ett professionellt socialt arbete och samtidigt upprätthålla ett oantastligt utrednings- och handläggningsförfarande.[195] Klientens behov av hjälp riskerar då att hanteras och formaliseras inom en organisation som transformerats till en administrativ verksamhet vars retorik är analog med offentliga förvaltningar.

Socialtjänsten som rigid och inflexibel

Den standardiserade karaktären av ”hjälp” upplevs av många intervjuade som rigid och inflexibel i förhållande till de behov deras specifika situation krävt.

> Det var körkortet, jag hade skriftligt på att jag kunde fått tre jobb om jag haft det. Jag frågade soc om jag kunde få låna av dem till det men nej de kunde inte hjälpa mig. I stället blev jag kvar där i fem år så det är deras misstag (Niklas).

---

[195] Terum (2003) problematiserar dock att förvaltning i socialt arbete alltför ofta diskuteras som begränsande och kontrollerande, då byråkrati och ärendehandläggning ofta framställs negativt i jämförelse med behandlingsarbete.

> Om man är sjuk så blir man inte sjukskriven förrän efter en vecka. Om man säger att man vill ha sjukskrivning så säger de efter en vecka, då säger hon på soc att jag måste ha en sjukskrivning men hur ska jag kunna få det? Hon sa gör vad jag säger. Då gick jag på vårdcentralen men de sa att jag måste vänta en vecka man måste till och med ha feber i tre dagar innan man ens får träffa läkare. Då säger hon på soc ja vi har våra regler, ja men vårdcentralen har också sina regler. Det är jättesvårt, det är det (Seinab).

För Niklas och Seinab agerade socialtjänsten som en form av myndighet som inte avvek från regler även om det försvårade deras liv och innebar en slags moment 22 situation. Wächter (1998) menar att socialbyråernas dilemma är sammanblandningen av uppgifter som kräver formaliserad handläggning och uppgifter som kräver motsatsen. Denna beskrivning fångar på ett bra sätt en inneboende, essentiell konflikt i socialt arbete. Den kanske olösliga paradoxen att vara både hjälpare och kontrollant i en och samma person (Salomonsson, 1998).[196]

Särskilt tydlig blir denna konflikt för intervjupersonerna då normer och praxis kring socialtjänstens regler inte anpassas efter de individuella behov de uttryckt. Ett exempel på en sådan situation är att de gymnasiestudier som för många upplevs nödvändiga att få avslutade inte alltid tillåtits genomföras med ett fortsatt försörjningsstöd. För Susanne som varit svårt mobbad under sin skolgång och inte klarat av studierna var detta mycket svårt att acceptera som rimligt.

> Då sa soc till mig att du får inte gå på gymnasiet och ha soc så jag kunde ju inte leva på 680 spänn så jag fick sluta min utbildning sen. /…/ Jag hade gått på massor av arbetsintervjuer för att komma bort från soc för att de är problem. Det är ingen hjälpande verksamhet det är en problemverksamhet. Har du inte problem så får du (Susanne).

Att socialtjänstens verksamhet och inflexibla ställningstaganden i sig anses generera ytterligare problem är ett vanligt synsätt bland respondenter som

---

[196] Beronius (1994) belyser denna motsättning mot en historisk bakgrund från 1860-talets Malmö där Fattigvårdsstyrelsens ordningsmän som utöver övervakande och kontrollerande verksamhet uppmanades agera så att ”den betryckte, den vanlottade, ja till och med den vilseförde må finna, att han i Ordningsmannen ser en målsman eller en vän, som ömmar för hans belägenhet och uppriktigt önskar att förbättra den samma”. En uppgift som då, liksom nu, kan te sig synnerligen svårbemästrad att hantera simultant.

anser att det stelbenta regelverket leder till kontraproduktiva förhållanden både för socialtjänsten och för dem själva.

> Likadant när man velat göra saker så har de hela tiden gått emot och jag har hittat praktik som hade hjälpt mig men det godkände de inte för att det var privatperson (Marek).

Trovärdigheten för socialtjänsten som en hjälpande instans beskrivs som förminskad då intervjupersonerna upplever sig maktlösa och motarbetade vid liknande situationer som de ovan beskrivna. Hjälpens ramar är snäva, vilket leder till upprepade konflikter mellan de intervjuade och deras socialsekreterare. Den formaliserade handläggningens principer och regelverk förstås också ibland av de intervjuade som en medveten strategi från socialtjänstens sida för att underkänna eller returnera en ansökan.

Även i de fall socialsekreteraren har den formella rätten på sin sida beskriver flera intervjuade att de saknar förståelse för ett sådant agerande då det upplevs som ett sätt att missbruka och nyttja en formaliserad makt som de inte anser legitim. De krav som ställs på en alltigenom perfekt ifylld ansökan upplevs också av dessa intervjuade som provocerande, mot bakgrund av att de anser att socialsekreterare själva inte sällan är slarviga med papper, tappar bort kvitton eller framstår som okunniga och inkompetenta i sin yrkesutövning. Intervjuerna innehåller berättelser som lyfter fram vad intervjupersonerna anser vara bristfällig handläggning och ibland påpekas också absurditeten i de icke-reciproka villkoren.

> De kan dra in pengar för ett missat kvitto. De hade kontroll över mig på varje krona. De hindrade mina pengar för en närvarolista och det var inte mitt fel, jag var sjuk och jag fick veta det samma dag, då blir man nervös för jag vill ha koll på pengarna. Alla kvitton ska de ha men de kan inte själva betala (Mariana).

Detta betraktas som ytterligare en indikation på en mycket ojämlik maktrelation, då socialsekreteraren faktiskt kan missköta sina uppgifter utan konsekvenser, medan klienten helt kan nekas bidrag på vad intervjupersonerna upplever som orättfärdiga grunder eller mindre felsteg. Att bidraget inte utbetalas på angiven tid är också något som lyfts fram som mycket problematiskt eftersom det oftast innebär en ekonomisk kris. Väntan och osäkerheten blir också plågsamt stressande eftersom en missad hyresinbetalning eller inkassokrav blir en överhängande risk.

> Man får liksom försöka pröjsa av själv även om det är såna skulder de varit med och förvållat till och med. Och då känns det ruttet då känns det inte som att de är där för att hjälpa en egentligen utan sätter fast. Pinar ner en ännu mer (Tomas).

Respondenterna upplever vid liknande situationer att socialtjänsten ökat deras problem i stället för att ha hjälpt. Stressen som väntan på utbetalningen innebär beskrivs också som kontraproduktiv i sig då den kräver mycket utrymme i deras liv i form av ångest och oro. Utbetalningen av bidraget, vilken dag det kommer och vilken summa man får är av yttersta vikt för dessa klienter och maktlösheten inför den process som sker inom socialtjänstens slutna administrativa sfär beskrivs som nedbrytande. Flera intervjupersoner beskriver hur vanmakten i denna situation kan påverka hela livet och omöjliggöra ett normalt liv fram till att matpengarna kommit och hyran betalats. Utmärkande för dessa beskrivningar är en slags uppgivenhet inför den otillgängliga hjälp och godtycklighet avseende hanteringen av ansökan de upplever sig vara utsatta för, men som de inte anser sig ha makten att kunna påverka.[197]

Den godtyckliga makten

Den makt socialtjänsten formellt sett kan utöva är den som framför allt regleras i socialtjänstlagen och det mer konkret institutionaliserade regelverk som formerats i enlighet med socialtjänstlagens intentioner. I intervjuerna diskuteras dock makten ofta i en kontext där den enskilde handläggarens diskretionära makt upplevs som mycket stor[198] och där denna individs personlighet också upplevs vara av central betydelse för de beslut som fattas, vare sig det gäller beviljanden av resurser eller disciplinerande sanktioner. Att betrakta socialsekreteraren som en del av en given struktur eller som underordnad lagstiftning och organisatoriska begränsningar förekommer i mycket få intervjuer då bilden som dominerar är en självstän-

---

[197] I intervjuerna förekommer inte beskrivningar av att man överklagat socialtjänstens beslut eller begärt prövning av de förvaltningsrättsliga felaktigheter man anser sig ha utsatts för.

[198] Jfr Lipskys (1980, s. 3) diskussion kring frontlinjebyråkrater, till vilka han räknar offentligt anställda tjänstemän, däribland socialarbetare, som har en kontinuerlig direktkontakt med medborgarna och som har avsevärt handlingsutrymme i utförandet av sina arbetsuppgifter.

dig aktör med stort handlingsutrymme att agera utifrån personliga bedömningar. Situationer då intervjupersonerna beviljats försörjningsstöd utan att ifrågasättas eller att de fått personligt stöd refereras exempelvis till som *tur* men däremot sällan som en rättighet eller ett gängse förfarande. Hur det fungerat med försörjningen under de långa perioderna med socialbidrag betraktas ofta som beroende av vilken socialsekreterare man haft, vem man ”får” och hur hon[199] ”är”. [200]

Att vara omtyckt av sin socialsekreterare och ha en bra kommunikation baserad på ett förtroende är en form av trygghet, men också en möjlighet att erövra ett slags inflytande och därmed tillförsäkras ett skydd mot en opersonlig och godtycklig behandling från andra på socialkontoret.

> Min första assistent henne har jag alltså jättebra kontakt med och är det något jag inte får rätsida med så brukar jag prata med henne så brukar det lösa sig. Men det ska inte behöva gå så långt att jag måste prata med henne liksom. Men det går liksom bra så länge jag har den minikontakten med henne fortfarande liksom (Helen).

Godtycklighet avseende bidragets storlek är också något som ifrågasätts och upplevs orättfärdigt av en del av de intervjuade. Jämförelser med andra som uppbär försörjningsstöd resulterade i att en del av respondenterna ansåg sig ofördelaktigt behandlade då de inte förstod hur belopp räknas fram och på vilka grunder detta motiveras. Andra, exempelvis missbrukare eller invandrare, ansågs av vissa intervjuade få en generösare tilldelning och att det dessutom var så att färre och lägre krav ställdes på dessa för att berättigas bistånd, något dessa intervjupersoner ansåg vara upprörande.

> Att pengarna inte räcker till kläder, att man inte har råd att köpa ett par vinterskor om man behöver det. Det värsta var när man kom dit och såg att andra fick hjälp till kläder men inte en annan det känns himla fel och sen att man måste be om minsta lilla. Man måste bevi-

---

[199] Manliga socialsekreterare utgör en så liten andel av dem som refereras till att jag för enkelhets skull använder uttrycket hon, även om undantag finns.

[200] Personliga karakteristika, exempelvis ålder och vidareutbildning, hos handläggaren förefaller ha betydelse för vilka beslut som fattas i biståndsärenden (Hydén, Kyhle Westermark, & Stenberg, 1995). Denna studie indikerade även att variationerna i beslut om socialbidrag skiljer sig så mycket mellan olika kommuner att det är tveksamt om de kan betraktas som acceptabla med utgångspunkt i grundprincipen att personer med likartade biståndsbehov bör få tillgång till likvärdiga insatser.

sa…har man varit sjuk så måste man ha kvitton. Man kan inte bli betrodd för minsta lilla (Kajsa).

I handläggningsförfarandet ingår också moraliska bedömningar av klienterna. Den klient som lyckas inge förtroende har större utsikter att undslippa kontroll än andra (Byberg, 2002). Då klienter uppfattas som olika behandlade upplevs det som godtyckligt av de intervjuade. Kampen för den egna rättigheten artikuleras alltså dels gentemot socialtjänstens agerande i det egna ärendet dels i relation till ifrågasättande av andra bidragstagare som intervjupersonerna definierar som ovärdiga mottagare eller orättfärdigt favoriserade.

Socialtjänstlagen är till sin konstruktion en ramlagstiftning där utrymmet att bedöma vad som utgör den skäliga levnadsnivå bidragstagaren är berättigad ger den enskilda handläggaren en relativt stor diskretionär makt. Socialtjänstlagen står på många sätt i kontrast till ett statscentrerat och enhetligt legalistiskt ideal eftersom karaktären av ramlag endast i begränsad utsträckning anger rättens innehåll (Johansson, H., 2001). Ett flertal empiriska studier indikerar att även om bidragshandläggare ges samma grundförutsättningar avseende en ansökan om socialbidrag kan de komma att fatta olika beslut om denna. Variationerna kan avse såväl beviljande som storlek på bidragsbelopp (Stranz, 2007; Byberg, 2002; Terum, 1986; Hydén, Kyhle Westermark & Stenberg, 1995).[201] Bedömningsförfarandet kan aldrig bli helt rättvist i en strikt mening och därmed är det problematiskt att etablera det förtroende som gör socialtjänstens verksamhet legitim (Jacobson, 1998). Inslag av godtycke och personliga värderingar är en ofrånkomlig del av dessa bedömningar (Johansson H., 2008). I en omfattande enkätundersökning bland nordiska socialarbetare ansåg en minoritet att arbetet kännetecknas av lika behandling för alla som är i en jämförbar situation (Blomberg, Kroll, Meeuwisse, & Swärd, kommande publicering). De godtyckligheter de intervjuade upplevt verkar förstärka ifrågasättandet av socialtjänsten som en legitim utövare av makt med beslutsrätt över det egna livet, då det bistånd som utdelas tolkas som mer eller mindre tillgängligt för olika bidragstagare.

[201] För en mer ingående forskningsöversikt av socialbidragshandläggning som en verksamhet med variationsutrymme, se Stranz (2007).

Aktivering

Ett återkommande inslag i intervjuerna som berör disciplinering och förlust av egenmakt handlar om kommunala aktiveringsåtgärder.[202] Under 1990-talets ekonomiska kris kom en alltmer individuellt inriktad arbetslinje att tillämpas i bidragsarbetet (Lödemel & Trickey, 2001; Ulmestig, 2007). Denna tilltagande fokusering på en arbetslinje inom sociallagstiftningen kan betraktas ur flera perspektiv. Arbetslinjen kan definieras som ett disciplinärt förhållningssätt men även som en hjälp till självhjälp (Junestav, 2008).[203] Aktivering inbegriper alltså dimensioner av såväl disciplinär som pastoral makt.

Den kommunala aktiveringspolitiken riktades under 1990-talet i stor utsträckning gentemot unga socialbidragstagare, då deras långtidsarbetslöshet ofta uppfattats som mer problematisk än för äldre.[204] Arbetslösa socialbidragstagare hänvisades i stor utsträckning till kommunala arbetsmarknadsåtgärder där utförande av praktikarbeten ofta fungerade som en motprestation för erhållande av socialbidrag, ett förfaringssätt som enligt Ulmestig (2007) kan spåras till äldre tiders fattigvård.[205] Ur ett perspektiv som fokuserar på ett paternalistiskt förhållningssätt (jfr Mead L. M., 1997) fyller aktiveringsinsatsen utöver funktionen av att utgöra motprestation för det socialbidrag man beviljas också en fostrande funktion. Utifrån sin fallstudie av kommunal arbetsmarknadspolitisk aktivering av unga refererar Johansson, K. (2007) till detta som institutionella maktutövande styr-

---

[202] Här vill jag klargöra att inte samtliga respondenter lyfte fram eller tog ställning till aktivering eftersom ingen specifik fråga ställdes om detta. Utsagorna om arbetsmarknadsåtgärder representerar därmed endast en del av respondenterna.

[203] Junestav menar att arbetslinjen även kan betraktas som en manifestering av ”rätten till arbete”.

[204] År 1998 genomfördes förändringar i socialtjänstlagen som innebar att specifika krav kunde ställas på unga under 25 år att aktivt deltaga i kompetenshöjande åtgärder för att vara berättigade försörjningsstöd (här avses dåvarande socialtjänstlag 1980: 620 6 c §). Syftet bakom detta var att förhindra passivt bidragsberoende (Junestav, 2008).

[205] En intressant aspekt av denna utveckling är att under 1970-talets slut och 1980-talets början präglades den politiska debatten kring socialbidraget i stället av en inriktning mot ett utökat försäkringstänkande där socialbidraget skulle ses som ett försörjningsbidrag som kunde handläggas på samma sätt som övriga sjuk- och socialförsäkringar. Socialtjänstutredningen föreslog en lag om socialförsäkringstillägg ”SOFT”, SOU 1977:40, som skulle administreras av Försäkringskassorna och minska behovsprövningen, stärka rättssäkerheten samt ge större tidsutrymme för socialtjänsten att arbeta med behandlingsarbete. Denna reform genomfördes dock aldrig (Milton, 2006).

ningspraktiker vilka fokuserar på betoningen av det individualiserade ansvaret. Projekt som handlar om unga och arbete har ofta en disciplinerande inriktning (Blennberger, 2000). ”Idén bakom den moderna paternalismen är att fattiga behöver en fast struktur samt att de behöver lära sig adekvata beteenden och förhållningssätt.” (Swärd & Starrin, 2006, s. 256).

Att realisera sig själv och sina möjligheter är ofta ett oavvisligt krav, både gentemot den egna personen och mot samhället. Tvång i det sociala arbetet motiveras ofta i förhållande till individer som inte inser nyttan av den förändringsambition som ligger bakom denna ”välmenande” maktutövning (Villadsen, 2004). Den överordnade person som med hot om ekonomiska sanktioner förmår klienten att acceptera en praktikplacering kan betrakta detta som ett medel, en produktiv makt, för att uppnå andra viktigare mål (i detta fall en etablering på arbetsmarknaden).

Vetenskapliga utvärderingar av effekter av aktiveringsprogram, såväl inom nordiska som internationella studier, indikerar en komplex variation av resultat där en generell slutsats om nyttan av dessa är omtvistad. Studier som berör tillämpandet av ekonomiska sanktioner med syfte att genomdriva deltagande i arbetsmarknadsprogram visar på högst varierade resultat, där såväl negativa som positiva effekter konstaterats (Julkunen, 2009). Aktiva arbetsmarknadsåtgärder kan också vara allt från teoretiska utbildningsinsatser till arbetspraktiker. Dahl & Lorentzens (2005) norska studie av arbetsmarknadsåtgärder riktade mot socialbidragstagare betonar att resultaten varierar avsevärt utifrån typ av insats och att dessa även hade varierade effekter bland olika subgrupper av deltagarna. Likaså indikerar ett flertal nordiska studier från 1990-talet att kvalificerade åtgärder resulterar i positiva effekter, vilket inte alltid är fallet med de mer traditionella sysselsättningsplatserna. Likaså varierar effekter med insatsens längd samt ålder på deltagarna (för en översikt av dessa studier se Julkunen, 1997). Ett flertal svenska studier har även ingående belyst utveckling och konsekvenser av detta aktiveringsparadigm (Giertz, 2004; Milton, 2006; Ulmestig, 2007; Hjertner-Thorén, 2008).

Min avhandling har inte kartlagt exakt vilka aktiveringsinsatser respondenterna deltagit i utan har inriktats mot en deskriptiv återgivning av hur de upplevt den aktivering, framför allt i form av praktiker, som deras försörjningsstöd ofta villkorats mot. Den upplevelse respondenterna återger är en komplex sådan, med varierade erfarenheter och förståelser av de aktiveringsinsatser de deltagit i. Den huvudsakligen dominerande uppfattningen är dock att betrakta aktiveringsinsatserna som en negativ upplevel-

se.[206] Uppfattningen om meningslöshet i aktiveringsåtgärder är ett genomgående tema i många av intervjuerna. Att det varken ”ger något” eller ”leder till något”. Avhandlingens respondenter delar därför oftast inte socialtjänstens och Arbetsförmedlingens uppfattning om att aktiveringsinsatserna kan leda fram till det långsiktiga målet i form av vidare anställning varför nyttan med dessa ifrågasätts. Den kontrasterande syn på praktiker som också ges av några respondenter betraktar däremot praktikerna som möjlighetsskapande och givande. Denna uppfattning återges dock av betydligt färre respondenter.

Praktik som utnyttjande

En tolkning många respondenter återkommer till är att praktikerna handlat om utnyttjande. Initialt har inte alltid inställningen till praktik varit negativ utan den förefaller i stället gradvis ha vuxit fram ur dåliga erfarenheter och besvikelser. Inte minst insikter om att det egentligen aldrig existerade en reell anställningsmöjlighet på praktikplatsen får det arbete som utförts att upplevas som ett orättfärdigt utnyttjande.

> Det är de här jäkla förbannade ungdomsplatserna, inskolningsplatser, lärlingsplatser så fort din tid är över slänger de bort dig som en våtservett, man känner sig utnyttjad och då vågar man inte söka fler jobb (Stefan).

Då anställning uteblev har arbetsinsatsen många gånger också värderats i ekonomiska termer. Att arbeta gratis anses av många respondenter som meningslöst och dessutom orättvist. För den som praktiserar på heltid kan ersättningsnivån i socialbidraget framstå som absurd, inte minst för dem som bodde kvar hemma och därmed fick ett avsevärt lägre försörjningsstöd per månad.

> Men sen tyckte jag att jobba för 1900 spänn i åtta timmar det är utnyttjande. Hade man fått fyra eller fem då hade man kunnat tänka på det. Det kändes tråkigt, jag vet jag var skitledsen och de krävde att jag skulle söka 10 jobb för att få 1900 i månaden då. Det är ju inte klokt, man skrattar ju åt det nu. Det är ju inte klokt, det finns ju inte ens 10 företag här (Jessica).

---

[206] Respondenterna diskuterar framför allt praktikåtgärder och mer sällan utbildningsinsatser.

Att den som har eller haft en praktikplats inte fått något extra ekonomiskt tillskott uppfattas ofta som felaktigt, då ekonomisk kompensation om än i form av en liten summa symboliserar ett slags erkännande av arbetsinsatsen. Här återkommer även jämförelser med andra socialbidragstagare som får ”gå hemma” och beviljas försörjningsstöd, medan de själva ska vara heltid på praktik för att få ut samma belopp.

> Alltså jag jobbar åtta timmar per dag, ändå ska jag gå ner där och ändå ska jag få lika mycket som de andra, som inte gör ett dugg tycker jag. Och ber man om något så får man inte det knappt (Niklas).

Niklas argumenterar för att ett moraliskt och monetärt urskiljande av ”arbetande” socialbidragstagare är rimligt, då han, som har en bra praktikplats där han värderas, har svårt att identifiera sig som jämbördig med dem som ”går ner där” d.v.s. klienter hos socialtjänsten.

Det finns dock respondenter som inte förväntat sig att praktiken skulle leda till ett arbete utan såg den i ett mer långsiktigt kompetenshöjande perspektiv eller som en sysselsättning. För många måste dock praktiken, om den ska kännas meningsfull och legitim, vara en möjlig ingång till ett arbete. Stefan menar att ingen praktik borde genomföras om inte en anställning sedan kan vara aktuell.

> Jag har aldrig haft en lägre självkänsla av att bli utnyttjad än vad jag hade där. Jag kände mig utnyttjad som en liten lort där. Speciellt mitt första arbete, var på (namnger byggföretag). Kom dit och gör sex månader och sen frågade de om jag vill ha tre månader till och jag ville ju ha någonstans att vara. /…/ Det var ett helvete, det var skällsord och jag fick springa som hantlangare mellan fyra olika, betong, murarna, snickarna, riva byggställningar själv. Jag hade kunnat mist livet där för fan. Det är stress på tionde nivån, nej fy fan jag skulle aldrig gå tillbaka om jag så fick en miljon alltså, aldrig.

Aktiveringsinsatser och praktik har för ett flertal respondenter inneburit en förstärkning av vanmakt och upplevelsen av ett liv på andras villkor då de arbetslösa bidragstagarna inte bara ska underordna sig socialtjänstens direktiv utan även kan försättas i en liknande maktlös position på själva praktikplatsen. I utsagor av detta slag finns också en bitterhet över att socialtjänst och Arbetsförmedling inte ansågs kontrollerat att praktikplatsen var seriös då de blev illa behandlade som varandes lägst i rang och ytterst utbytbara. En del av de intervjuade ifrågasätter dock om viljan till

kontroll egentligen fanns då de uppfattat att myndigheterna prioriterat att man skulle ”förvaras” någonstans och ”inte bara gå hemma” och därför hade överseende med brister. En ständig rotation av praktikanter uppfattades av respondenterna som ett systematiskt utnyttjande av gratis arbetskraft som de inblandade myndigheterna, socialtjänst och Arbetsförmedling därmed borde genomskådat och förhindrat.

Respondenterna beskriver denna kontinuerliga rundgång från Arbetsförmedling, till praktikplats och tillbaka till socialtjänsten som utmattande, inte minst det ”falska hoppet” om anställning. I förespeglingen om arbete uppfattades praktikplatsen, men ibland även Arbetsförmedlingen, som aktörer bakom en avsiktlig bedräglighet.

> Varit på alla AF-möten, lärt mig söka jobb och skriva mina meritförteckningar, blivit utnyttjad av praktikjobb, lovat mig jobb, lovat mig anställningar, tyckt jag varit jättebra och jobbat jättebra, men sen visade det sig … ja man får ju förlängt två månader och de vi behöver dig, vi tycker mycket om dig vi vet inte hur det blir med jobb men jag tror nästan du kommer få anställning. Så höll det på så. Ett så jävla hårt liv (Mattias).

Den kontraproduktiva aktiveringen

En del intervjupersoner beskriver också att praktiken kunde vara kontraproduktiv i den meningen att den i stället för att bygga upp självkänslan som arbetskapabel haft en nedbrytande effekt. Den uteblivna anställningen togs som en intäkt för att man bevisligen inte var kompetent nog eller önskvärd ens på de lågkvalificerade segmenten av arbetsmarknaden där praktikerna vanligtvis var förlagda.

> När man haft en längre praktik och sen är det slut då har man inte ork kvar mer. Då känns det jävligt oroligt och nere. Och sen när man ska börja om efter ett halvår på en ny praktikplats då ska man ja jävlar visa järnet igen. Det är samma sak, det är en ond kretsgång så då man trycker ner sig själv hela tiden ... sen får ändå ingenting av det. Så det blir ju en väldigt ond kretsgång som är svår att bryta. Så därför har jag sagt till AF att jag går inte med på fler praktiker över huvud taget. Jag är stenhård på den punkten för jag har gått så många år nu. Självklart ger det ju en arbetsmerit och man får lära sig nya saker det är ju bra på det sättet men det är ju det att självkänslan det. Det är en berg och dalbana (Matti).

> Man tänker att varför är det aldrig någon som vill ha mig, man hamnar på de här praktikerna och det leder ingen vart och då tänker man att det är för att man är som man är, så är det kanske inte men det är så man tänker (Kristina).

För Kristina och Matti blev praktiken ett personligt nederlag där de mot chansen att visa upp sig och få en viss arbetslivserfarenhet upplevt sig fått betala ett högt pris i form av förlorat självförtroende, förödmjukelse och avvisande.

Den påtvingade praktiken

För dem som upplevt praktikerna som problematiska värderas praktikplatsen inte bara i relation till ekonomi eller en förminskad självkänsla, utan också i betydelsen av hur de ofrivilligt fråntas inflytande över hur de disponerar sin tid. Att exempelvis behöva lämna mycket små barn till förskolan klockan 6.30 för att gå till en praktikplats där man inte vill vara är en situation som lyfts fram av flera mammor som intervjuats.

> Har man socialbidrag så är det tråkigt. Jag hade gärna varit hemma med min dotter, hon är bara 1,5 år och att lämna henne på dagis när hon är så liten det är jobbigt. Hon var ett år och två månader så det är inte så va, så det är jobbigt. Jag skulle ha praktikplats genom socialen de tyckte jag skulle göra nåt så. Sen har jag fått en praktik som jag inte trivs med så det är också jobbigt (Agneta).

Ingen av mammorna har fått praktikplatser där de vill vara, utan har motvilligt placerats, framför allt inom äldreomsorgen. Praktiken upplevs inte som meningsfull, då barnen tillbringar mycket tid på förskolan och detta vägs inte heller upp ekonomiskt då ingen förbättring i familjens ansträngda ekonomi sker. Aktiveringen var dock ett ovillkorligt rekvisit som ställts upp för rätten till fortsatt försörjningsstöd.

Utöver förlusten att bestämma över sin egen tid upplevde flera respondenter att de inte bemöttes med respekt eller engagemang av Arbetsförmedlingen. Det underliggande tvånget blev också tydligt i kommunikationen och kunde uppfattas som ett hot.

> Jag fick ett brev från aktivitetsgarantin, du är välkommen att deltaga i en träff den 9 oktober och så står det längst ner träffen är obligatorisk, kommer du inte stänger vi av dig från aktivitetsstödet. Så läser man

> överst så ser det ju jättebra ut vi ska ha så mysigt och trevligt. Men kommer du inte då jävlar då åker du ut (Ingela).

Då aktivering i former som betraktas vara tvingande eller förödmjukande ställs som en förutsättning för socialbidrag eller andra aktivitetsrelaterade ersättningar diskuteras den av intervjupersonerna i en kontext av repression och maktutövning från Arbetsförmedlingen och socialtjänst.

> Fick jobba med såna här trästjärnor det var rekvisita till en teater. /…/ Och ja sen innan jul då fick jag gå och bära stockar hela dagarna i stället. Men det var ju inget jag fick lön för utan det var ju bara för själva socialbidragets skull. Och sen förstörde jag ryggen i stort sett innan jul. /…/ Det kändes som att man var en slav som att man skulle tvingas för att få pengar fortfarande och sen när man känner sig som en slav då tror jag det är lite fel (Erik).

Praktiken som möjlighet

Att inte aktiveras i åtgärder mot sin vilja betraktas som en rättighet av många av de intervjuade. Bland några respondenter finns dock en slags motsatt förståelse av aktivering där dessa personer i stället betraktar möjligheten *till* en praktik som en rättighet. För dem kan svårigheten att få en praktikplats, i motsats till att undslippa den, utgöra det primära problemet. Praktiken betraktas då som en möjlighet i stället för ett hinder. Den möjlighet som åsyftas är givetvis en anställning men även en chans ”att komma någonstans”, i betydelsen att ha gjort något och ha referenser att skriva i ansökningar, att få erfarenheter eller lära sig en viss färdighet.

Då arbete inte varit en möjlighet blir praktiken också en strategi att hantera den monotoni och rastlöshet som långtidsarbetslöshet inneburit för dem. Bland dem som inte motsatt sig aktivering finns också de som förhåller sig neutralt inställda till att värdera om aktivering är rätt eller fel utan främst ser praktik som en möjlighet att hålla sig sysselsatt. Att vara aktiv och gå till en arbetsplats kunde också av några betraktas som ett rättfärdigande av socialbidraget och ett sätt att vara en del av samhället.

> Det är jobbigt det är det ju att veta att man typ ligger samhället till last. Att man går ner där och hämtar pengar alltså man känner inte att man förtjänar dem själv alltså. Jag försöker gå ut på praktiker och sånt för att känna att jag gör något för mina pengar och så kan man nästan tänka att man jobbar och får lön (Lina).

Dessa intervjuade beskriver praktiker och erfarenheter av dem utifrån en integrerande funktion där självkänslan också har stärkts. Julkunens nordiska studie (2002) visar att en stor del unga upplevt att deltagandet i arbetsmarknadsprogram haft en viktig social funktion och upplevts som en positiv och lärorik erfarenhet. En möjlig förklaring till varför så många av mina respondenter däremot upplevt aktivering negativt kan vara att de ofta genomgått ett flertal insatser samt att de är betydligt äldre än de unga i Julkunens studie.

Praktiker som en manifestering av utanförskap på arbetsmarknaden

Trots dessa positiva upplevelser finns en markant övervikt av ett förhållningssätt till kommunala aktiveringsinsatser som hindrande, meningslösa och kontraproduktiva, där praktiken snarare utgjort ett hinder än en lösning på arbetsmarknadsproblemen. Min empiri indikerar att en påtvingad eller misslyckad praktikerfarenhet kan förstärka respondenternas oro och frustration över ett alltmer manifest utanförskap på arbetsmarknaden. För dem som upplevt sig mest utsatta har praktiken snarare manifesterat och konkretiserat positionen att befinna sig i en rättslös och exkluderad ställning på arbetsmarknaden, då den funktion de fyllt är att vara en utbytbar gratisarbetare.

På en arbetsmarknad som erbjuder få arbetstillfällen för långvarigt arbetslösa bidragstagare riskerar aktiveringsåtgärder att endast få en symbolisk funktion där syftet med aktiveringen snarare handlar om att inskärpa vikten av arbetsmoral och eget ansvar (Milton, 2006). I en utveckling mot ett alltmer evidensbaserat socialt arbete kan aktiveringsåtgärder, särskilt i de fall individen motsätter sig deltagande, endast motiveras mot bakgrund av en systematisk kunskapsgrund som påvisar varaktiga positiva effekter. För dem som, likt en del av de intervjuade, erfar praktiker som en möjlighetsskapande sysselsättning är det givetvis mindre problematiskt. Sammanfattningsvis ger min studie stöd för att aktivering som innefattar tvång och förödmjukelse många gånger blir till en kontraproduktiv erfarenhet och en ytterligare manifestering av den marginella positionen på arbetsmarknaden.

Sammanfattande diskussion

De krav socialtjänsten ställt och den makt den har möjlighet att utöva har haft betydelse för intervjupersonernas upplevelse av att leva under ett begränsat handlingsutrymme. Kontakten med socialtjänsten initierades för en stor majoritet enbart på grund av deras behov av ekonomiskt bistånd. Den monetära beroendeställningen har dock fått en mer långtgående innebörd under vuxenblivandet än att begränsas till att handla om mottagande av en ekonomisk transferering. Kontakten med socialtjänsten har för många haft en emotionell innebörd, med känslor av förödmjukelse, underordning och vanmakt.

Vad är då den huvudsakliga förståelsen av socialtjänsten som organisation och hur tolkar intervjupersonerna dess intentioner? Till stor del förstås socialtjänsten som en maktutövande organisation till vilken man står i en beroendeställning.[207] De intervjuades berättelser om utsatthet inför sitt ekonomiska beroende och upplevelsen av socialtjänstens makt utgår oftast från en relationell förståelse där de betonar betydelsen av sin svaga position som central i att behöva göra saker mot sin vilja samt svårigheten att bjuda det motstånd som utsatthet inför makt vanligtvis genererar. Makten beskrivs ur ett vertikalt perspektiv, där respondenterna intar den underordnade positionen i relationen. Den bild många återger är en organisation präglad av fattigvårdstänkande, där klienten har bristande påverkansmöjligheter. Utsatthet inför kontrollerande och disciplinära praktiker är ett av de allra mest problematiska förhållanden som socialbidragstagandet inneburit eftersom detta, för många, resulterat i känslor av förödmjukelse och kränkning av den personliga integriteten.

Den omfattande makt respondenterna anser att socialtjänsten innehar uppfattas ofta ha brukats på ett felaktigt sätt. Kritiken mot socialtjänsten handlar dels om ett många gånger empatilöst bemötande dels om mer konkreta invändningar mot bristande handläggning i form av rutiniserad inflexibilitet och godtyckliga bedömningar. Den långvariga kontakten med socialtjänsten har, förutom av ett fåtal, inte upplevts som en ”hjälp”

[207] I avhandlingen kommer endast klienter och aldrig företrädare för socialtjänsten till tals. Detta kan ge en ensidig bild, men studiens syfte är att belysa unga långvariga bidragstagares relation till socialtjänsten. Tilläggas kan dock att min egen erfarenhet efter ett par månaders sommarvikariat som socialsekreterare på ekonomiskt bistånd under 1990-talet gav en för mig ovärderlig insikt om den inneboende svårighet och komplexitet detta arbete innebär.

att ta sig ur sin utsatta situation. Det empatiska och konkreta stöd många önskat och förväntat har få i realiteten upplevt. Sammantaget är bilden av socialtjänsten som en hjälpande organisation ifrågasatt av en stor del av de intervjuade.

I denna avslutande diskussion avser jag att tolka kapitlets centrala slutsatser mot bakgrund av ett par möjliga teoretiska perspektiv samt slutligen försöka kontextualisera resultaten utifrån socialtjänstens förutsättningar i arbetet med unga socialbidragstagare.

Den omöjliga sortin

I avhandlingens intervjuutsagor finns ytterst få som handlar om motstånd eller strategier för att värna om den egna viljan och värdigheten inom systemet. Under analysarbetet reflekterade jag över varför man *inte* talar mer om försök att motsätta sig eller undslippa den kontroll och maktutövning man upplever sig utsatt för. Hur är det möjligt att förstå? Min analys indikerar ett par huvudsakliga skäl.

Mycket få av de intervjuade omtalar socialbidrag som en samhällelig rättighet. I flera intervjuer görs också direkta analogier med forna tiders hantering av understödstagare, då man exempelvis jämställer socialkontoret med fattighuset och att man krusar och bockar med mössan i hand för att tilldelas en allmosa. Upplevelsen av att ansöka om socialbidrag omtalas långt oftare i termer av att gå och tigga än att det uppfattas som en social rättighet. Detta kan sannolikt inverka på dessa respondenters upplevelse av möjlighet till motstånd.

Den främsta orsak jag uppfattar till att respondenterna inte utövar mer motstånd är dock deras begränsade möjlighet att lämna detta försörjningsstöd. I relation till frågan om motstånd är det återigen centralt att betona att socialbidraget oftast är den enda och sista möjligheten till försörjning intervjupersonerna haft, varför de rimligtvis tvekar att ”bita den hand som föder dem”.

Underordnades handlingsmönster blir olika beroende på tillgång till alternativ i den givna situationen (Jacobson, 1991). Hirschman (1972) diskuterar de val individen, teoretiskt sett, kan göra då missnöje uppstår genom handlingsalternativen sorti eller protest. Att vara klient inom en offentlig verksamhet som socialtjänst innebär att vara starkt beskuren avseende möjliga handlingsalternativ. Hirschman beskriver dessa ”monopolsituationer”, till vilka socialtjänstens biståndshandläggning kan räknas, där alternativet sorti i realiteten oftast inte existerar. Agevall & Olofsson

(2006) föreslår en vidareutveckling av Hirschmans modell där analysen även inbegriper dimensionen ”beroende”. Detta för att urskilja de specifika betingelser som verkar i asymmetriska situationer då enskilda inte är en autonom aktör. Vid dessa förhållanden är alternativet protest den enda möjligheten att uttrycka missnöje och denna är därmed av avsevärt större vikt. Alternativet protest kan dock vara mycket kostsamt för den medborgare som har låg grad av inflytande i den organisation den protesterar emot. Vanligtvis kommer respondenterna ha fortsatt kontakt med den socialsekreterare som fattar beslut i det egna ärendet, varför en protest kan få en kontraproduktiv verkan. Det handlingsalternativ som då återstår är anpassning även om denna, vilket ofta beskrivs i intervjuerna, sker mot den egna viljan och ger upphov till känslor av vanmakt och frustration. Upplevelsen av vanmakt påverkar rimligtvis också incitamentet att opponera sig, varför riskera de problem en protest kan innebära om det ändå inte skulle göra någon skillnad?

Klienter inom socialbidragssystemet är objektivt sett inte helt vanmäktiga: ett beslut kan överklagas, missförhållanden kan lyftas fram i media osv. Sociologen och maktforskaren Fredrik Engelstad (2006) diskuterar hur vanmäktig vanmakten kan vara och ställer frågan om det någonsin är så att människor inte har något val. ”Även om människor bara undantagsvis är fullständigt innestängda i sin vanmakt så händer det dock att de upplever situationen så” (a.a., s. 102). Upplevelsen av vanmakt handlar inte bara om den objektiva situationen utan att man upplever den så. Maktförhållanden äger rum inom relationer, de är föränderliga och den makt som kan utövas av socialtjänsten är relativ. Trots detta uppfattar många av de intervjuade denna makt som tämligen absolut och svår att påverka. Detta är troliga förklaringar till att de intervjuade i så begränsad utsträckning också kräver rättigheter eller talar om att göra motvärn gentemot den disciplinering och kontroll de finner förnedrande.

Sammanfattningsvis finns en förhållandevis klar distinktion mellan intervjupersonernas *vilja* till motstånd och de upplevda möjligheterna att *utöva* det, vilka upplevs vara mycket begränsade. Att inte protestera, göra sorti eller motstånd utan i stället anpassa sig kan därmed förstås som en strategi för att inte skapa en försämrad relation till den socialtjänst man är beroende av.

Den ifrågasatta makten

En ytterligare aspekt som påverkat upplevelsen av att vara i en beroendeställning är att många av de intervjuade inte betraktar socialtjänsten som en legitim aktör eller utövare av makt i deras liv. Legitimitet, och den auktoritet som följer därav, avser förhållanden då individer accepterar åtgärder på grund av att de som utför dem har gott anseende och åtnjuter förtroende. Legitimitet rättfärdigar alltså maktförhållanden. Engelstad (2006, s. 33) sammanfattar dessa förhållanden med konstaterandet att ”den som vill utöva makt måste också visa sig duglig och kunna visa upp resultat.” Likaså menar Engelstad att legitima maktskillnader endast är de som kommer de underlydande till godo och därigenom kan motiveras. Ett exempel på detta kan utgå från respondenternas erfarenheter av den aktivering de ofta motsatt sig. Socialtjänsten saknar makt över de strukturer, framför allt läget på arbetsmarknaden, som är de reellt avgörande faktorerna för möjligheter till etablering i arbete. Detta förhållande har de intervjuade konkret erfarit varför motivationen att fortsätta åtlyda påbud om aktiveringsåtgärder är låg för de allra flesta. För en stor del av respondenterna saknar de aktiverande insatserna därmed legitimitet och trovärdighet då den omfattande erfarenheten av praktiker sällan inneburit de effekter de motiverats med: en öppning till arbetsmarknaden eller en meningsfull sysselsättning. Påtvingad aktivering blir därmed i min förståelse en utövning av disciplinär makt. Praktiserandet har inte inneburit att de fått arbete. Därmed förlorar maktutövningen till stor del den legitimitet den annars kunde motiverats med. Flera respondenter har i stället uppfattat påtvingad aktivering som en manifestering av den utsatta arbetsmarknadssituationen där praktiken resulterat i en kontraproduktiv förminskning av självkänslan. Hjälpen till självhjälp har då fått en motsatt effekt vilket innebär ett ytterligare ifrågasättande av socialtjänstens makt över det egna livet.

Då få av de intervjuade uppfattar socialtjänstens mer disciplinära ageranden som legitima eller verkningsfulla ifrågasätts alltså makten. Om makt grundad på legitim auktoritet[208] missbrukas och övergår till former av kontroll och härskande blir ordningen illegitim (Jacobson, 1998).

[208] Något socialtjänsten rimligtvis eftersträvar att ha i relation till sina klienter.

Att försöka förstå relationen mellan socialtjänsten och respondenterna

Denna studie har inte systematiskt samlat in empiri eller haft för avsikt att belysa relationen mellan klient och socialtjänst ur socialsekreterarnas perspektiv. Under avhandlingsarbetet har dock omfattande samtal och dialog förts med socialsekreterare som arbetar med unga socialbidragstagare.[209] Nedanstående diskussion ska dock främst betraktas som ett försök att kontextualisera och nyansera förutsättningar och ramar för socialtjänstens arbete med långvarigt socialbidragstagande unga och hur man kan förstå relationen dem emellan.

Den centrala fråga jag vill diskutera är hur man kan förstå på vilket sätt respondenternas negativa förhållningssätt till socialtjänsten uppstått?[210] Varför är diskrepansen mellan å ena sidan socialtjänstlagens intention, och de goda avsikter jag är övertygad om att de flesta socialsekreterare har och den av dessa klienter upplevda verkligheten så stor? Börjeson (2000, s. 187) betraktar detta som en gåta: ”Hur uppstår den »hisnande« klyftan mellan klienternas upplevelse av socialtjänsten – och mötet med demokratins väktare - å ena sidan och socialtjänstens budskap om jämlikhet, delaktighet och respekt å andra sidan?”. En rad studier belyser att människobehandlande organisationer inte sällan, men många gånger oavsiktligt, bidrar till upplevelser av kränkning, skam och förödmjukelse hos sina klienter (Askheim & Starrin, 2007; Höilund & Juul, 2005). I Socialtjänstutredningens intervjubok *På marginalen* (SOU 1998:161) berättar medborgare som sökt socialbidrag om sin vanmakt inför rättsstaten och hur kränkta de upplevde sig vara av tjänstemännen. Avståndet till socialtjänstlagens grundläggande värdering av respekt för självbestämmande och integritet var betydande. Liknande upplevelser återfinns i många av intervjuerna i denna avhandling. Uppräkningen av socialtjänstens brister kan framstå som en endimensionell återgivning av en relation där den ena parten (socialtjänsten) utifrån en närmast oinskränkt maktposition, står för ett repressivt handlande gentemot en svagare part (klienten).

---

[209] Jag har arbetat med forskning om ungas arbetslöshet och socialbidragstagande i snart 10 års tid, och därmed haft omfattande kontakter och diskussioner med ett stort antal socialsekreterare i samband med kunskapsförmedling, projektering av studier och empiriinsamling.

[210] Här ska dock betonas att en tredjedel av respondenterna är neutrala eller positiva till socialtjänstens arbete, de med en positiv syn utgör dock endast 11 procent av dessa.

För att få ett mer balanserat perspektiv på socialtjänsten anser jag att dess ageranden bör sättas in i en kontext som tar hänsyn till de strukturella och organisatoriska förutsättningarna för socialt arbete som fanns under den tidsperiod då dessa unga vuxna började erhålla socialbidrag och grundlade sina intryck av socialtjänstens arbete. Mellan 1990 och 1997 fördubblades socialbidragen i reella tal (SOU 1998:161). Den stora tillströmningen av arbetslösa klienter innebar en omfattande resurs- och arbetsmässig belastning på landets socialkontor (jfr Junestav, 2008). Denna kraftiga och relativt plötsliga övervältring på kommunernas socialtjänst försämrade rimligtvis såväl kvalitet som bemötande. De flesta socialsekreterare som arbetar med socialbidrag är överbelastade (Salomonsson, 1998). Ålund (1997; 2002) beskriver de socialsekreterare hon studerat under 1990-talet som maktlösa, frustrerade och utbrända av arbetspress och resursbrister. Mot bakgrund av en ökad arbetsbelastning minskade utrymmet för den kurativa rollen, till förmån för en kontrollerande funktion (a.a.). Socialsekreterares individuella handlingsutrymme är också begränsat avseende tid, resurser och organisationens formaliserade direktiv. Blomberg, Kroll, Meeuwisse, & Swärds (kommande publicering) studie av socialarbetares villkor och förutsättningar visar hur en omfattande majoritet av den svenska, och även nordiska, socialarbetarkåren är frustrerad över att inte kunna utföra det sociala arbete de önskar. Billquists (1999) studie av socialtjänstens arbete belyser klientarbetets dualism där socialsekreterare befinner sig i en ambivalent situation där deras genuina önskan om att hjälpa också måste balanseras mot byråkratiska normer, regler och kontroll. Respondenterna uttrycker ofta vanmakt och frustration över sitt begränsade handlingsutrymme. Vanmäktighet och frustration är dock sannolikt även en del av deras socialsekreterares vardag, då de förväntas, och många gånger själva vill, utföra ett socialt arbete de ofta saknar möjlighet att göra.

Huruvida socialtjänsten egentligen har förutsättningar att genomföra det slags sociala arbete respondenterna efterfrågar är dock inte något mer än ett fåtal reflekterar över under intervjuerna. Att betrakta socialsekreteraren som underordnad en given samhällelig struktur eller bunden av ett organisatoriskt sammanhang förekommer i mycket få intervjuer då socialsekreterare oftare uppfattas som självständigt handlande aktörer med stort handlingsutrymme. Till viss del är detta riktigt då socialsekreteraren som frontlinjebyråkrat (jfr Lipsky, 1980) har ett handlingsutrymme till följd av lagstiftningens ramkaraktär, allmänt utformade riktlinjer, delegation, loka-

la förvaltningstraditioner etc. Vidden av deras diskretionära beslutsfattande tolkas dock av många intervjupersoner i termer av att socialsekreterarna besitter en i det närmaste absolut makt, inför vilken de upplever sig vanmäktiga.

Om man försöker tolka socialsekreterares agerande, hur kan man förstå deras intention bakom de disciplinerande inslag respondenterna upplevt och ogillar? Vad är syftet med kontroller av kvitton och diskussionerna kring huruvida klienten konsumerat på ett riktigt sätt? En given förklaring är organisationens formella krav på en korrekt biståndshandläggning, där exempelvis en utbetalning av hyrespengar ska verifieras med kvitto. De diskussioner med socialsekreterare som intervjupersonerna återkommer till är dock främst de samtal som rör hur man spenderat den summa man beviljats för levnadsomkostnader. Att man exempelvis kritiserats för en tidningsprenumeration eller konsumerat på ett sätt som anses överskrida en skälig levnadsnivå. Intervjupersonernas förståelse av dessa samtal är ofta att de syftar till en slags markering av vad en lämplig anspråksnivå för socialbidragstagare är, samt en fostrande intention, där normer för ett korrekt konsumtionsmönster ska läras in och definieras. En möjlig tolkning av socialsekreterarnas fostrande handlande[211] kan vara att ändamålet, det vill säga klientens väg mot välfärd, anses berättiga ageranden man uppfattar kommer klienten till godo ur ett längre perspektiv. Ett exempel är att en stor del av de intervjuade har skulder och en kaotisk privatekonomisk situation, varför de ”fostrande” diskussionerna om konsumtionsmönster från socialsekreterarens sida kan tolkas som välmenad och behövlig. Det problematiska förhållande som avspeglas i intervjupersonernas reaktioner är dock att dessa ”hjälpande” samtal eller sanktioner som följt olämpliga beteenden exempelvis frånvaro på praktikplatsen, inte sällan i stället uppfattats som en disciplinerande, integritetskränkande och moraliserande praktik. Då de intervjuade åtlyder socialtjänstens direktiv för att exempelvis undslippa ekonomiska sanktioner är maktutövningen produktiv, såtillvida att beteendet kortsiktigt modifieras. Däremot framstår det som tveksamt ifall någon verklig förändring äger rum, då intervjupersonerna till större delen förhåller sig negativa till samtal av ovan beskrivna karaktär.

[211] Socialsekretares faktiska handlande är dock inget min studie kan belysa, det resonemang jag för baseras på hur respondenterna upplevt att socialsekreterare handlat.

I relation till socialtjänstens agerande i dessa situationer är det centralt att återknyta till den diskussion Järvinen (2002) samt Järvinen & Mortensen (2003) för utifrån Foucaults tankegångar om pastoralmaktens väsen och intention. Pastoralmakten verkar genom välfärdsstatens hjälpande och omsorgsgivande institutioner som strävar efter att verka för klientens bästa utifrån vad man anser vara en professionell objektiv kunskap. Denna maktutövning är ofta produktiv och svår att värja sig emot då den utövas genom en ”blid normaliserende disciplinering af den enkelte med henblik på mål, som synes at vaere til den enkeltes bedste.” (Järvinen & Mortensen, 2003, s. 14). Järvinen klargör att pastoralmakten inte är en maktutövning som är ond och inte heller en maktutövning som (nödvändigtvis) går emot klientens intressen” (2002, s. 261). Socialarbetarna är verksamma i ’hjälpens universum’ där ren maktutövning är illa sedd och där ett idogt och engagerat arbete utförs ”för klientens bästa” (Järvinen 2002, s. 254). Socialarbetare ser sig sällan själva som maktfulla (a.a.).

I de intervjuades utsagor om möten med samhällets institutioner, socialtjänst, Arbetsförmedling, aktiverings- och utbildningsprojekt, finns beskrivningar av olika former av implementerad pastoralmakt. Upplevelserna av detta är varierade men inte alltid ensidigt negativa då några också beskriver positiva effekter där en slags mild men bestämd disciplinering varit lärorik och uppfattats i termer av omsorg. Socialtjänstens agerande har då upplevts som ”hårt men rättvist” och att det har varit bra att den satt lite press. I dessa fall har intervjupersonerna upplevt att maktutövningen varit produktiv i en positiv mening, och de har gradvis blivit till ”villiga agenter i sin egen disciplinering” (jfr Järvinen, 2002). När disciplineringen däremot hade inslag av kontroll eller kränkning upplevdes den oftast som mycket negativ av intervjupersonerna.

Möjligheten att avvisa eller utöva motstånd mot en ”välmenande” maktutövning av pastoral karaktär beskrivs som begränsad av respondenterna. Även om de upplever sig kränkta över exempelvis ifrågasättanden av sin konsumtion, kan de inte avvisa socialsekreterarens rätt till insyn eller kommentarer kring deras ekonomi eftersom pengarna det handlar om kommer från, och beviljas av, socialtjänsten. Sammantaget uppfattade intervjupersonerna utövandet av pastoralmakt som både ett sätt att möjliggöra och att förtrycka (jfr Börjesson & Rehn, 2009). En grundläggande komponent i förståelsen av den pastorala maktutövningen är att individen också vill motta hjälp i sin strävan efter välfärd. En del respondenter uttrycker att de också vill ha annan hjälp utöver den monetära från

socialtjänsten. Framför allt att få ett empatiskt stöd och konkreta stödinsatser för att kunna bryta arbetslösheten. Den ”hjälp” de sedan fått motsvarar däremot många gånger inte dessa förväntningar. Därmed handlar det inte om ett fullständigt avvisande av pastoralmakt. Däremot ifrågasätts ofta de former av pastoralmakt man upplevt sig möta i relationen med socialtjänsten.

För att återknyta till frågan om socialtjänstens förutsättningar i arbetet med denna klientkategori är det relevant att reflektera över socialsekreterares möjlighet att välja bort maktutövning. Att utöva pastoralmakt är på många sätt även en del av socialsekreterares faktiska uppdrag i den socialtjänstorganisation de verkar. Frågan är om en socialsekreterare, verksam inom t.ex. ekonomiskt bistånd, har en reell möjlighet att helt avsäga sig ett förhållningssätt och yrkesutövning där disciplinär eller pastoral makt inte alls utövas? Respondenterna uppfattade ofta socialarbetare med ett repressivt förhållningssätt och agerande som utförare av olika slags disciplinära tekniker. Foucault beskriver dock att ”dessa aktörer samtidigt själva är objekt för disciplineringstekniker /…/ individer *har* inte disciplinär makt, utan är snarare *platsen* för dess artikulering.” (se Beronius, 1986, s. 29). Socialsekreterarens diskretionära makt är förvisso många gånger omfattande. Likväl är den enskilde tjänstemannen i sin tur underordnad lagstiftning och formaliserade handläggningsrutiner.[212] Järvinen & Mik-Meyer (2003) problematiserar det paradoxala i det sociala arbetets janusansikte, där socialarbetaren ska kontrollera men även stötta och hjälpa klienten.

Upplevelserna av socialtjänsten hos denna studies respondenter belyser hur problematiskt många av dem upplever det att leva i ett monetärt beroende av socialtjänsten då inslag av kontroll, normalisering och disciplinering tagit plats i det sociala arbetet. Personlig autonomi innebär att själv bestämma utan att vara underkastad någon annans vilja, autonomi är därmed en fråga om makt (Petersson, 1987). Att sakna denna makt över delar av sitt liv är i min förståelse en form av exkludering. Intervjupersonerna har ofta upplevt och erfarit att de faktiskt står i en begränsad position att utöva ett handlande aktörskap i sitt eget liv. Intervjuutsagorna indikerar att respondenternas vanmakt delvis utgörs av en faktisk, objektiv

[212] Mathiesen (1989) diskuterar huruvida den tjänsteman som i sin tur är underordnad makt ovanifrån är att betrakta som utövare av makt i det fall de verkställer dessa direktiv. Mathiesen betraktar dock detta som en maskering av makt och godtar inte den överordnades ”tillflykt” till byråkratin, eller generellt till organisationens krav. Detta accepteras inte vara något som utan vidare fråntar den överordnade hans ansvar.

vanmakt, men att även själva upplevelsen av att befinna sig i en asymmetrisk maktrelation har stor betydelse.

Socialtjänsten ska verka för den utsattes inklusion genom stöd och hjälp samt genomföra detta utifrån respekt för den enskildes rätt till självbestämmande och integritet.[213] En betydande del av respondenterna ifrågasätter socialtjänstens funktion i dessa avseenden. Kronauer (1998) lyfter fram betydelsen av institutionell exklusion där institutioner som hanterar fattiga och arbetslösa på vissa sätt inkluderar dem, men även kan medverka till att reproducera exkluderingen. ”The less they are able to help people out of unemployment and poverty, the more they participate in reproducing the status quo” (a.a., s. 67).

[213]Jämför mot de inledande kapitlen av SoL.

Kapitel 8

Den sociala underordningens tyranni

Inledning

I avhandlingens intervjuer är skammen över att vara socialbidragstagare och den sociala underordning det inneburit ett centralt tema. För de allra flesta har detta också utgjort det värsta med att vara socialbidragstagare och långtidsarbetslös. Detta kapitel inriktas mot att förstå och beskriva hur intervjupersonerna upplevt detta. Innebörden av att vara fattig och socialbidragstagare sträcker sig långt utöver att ha en låg materiell standard. Att långvarigt leva med socialbidragsförsörjning innebär inte bara att uthärda ”knapphetens tyranni”[214] utan även att befinna sig i en socialt underordnad position till omgivningen. Fattigdom måste också förstås som en social relation där negativa attityder hos ”icke-fattiga” är av stor betydelse för hur den upplevs. Den förlust av värdighet som omgivningens brist på erkännande och respekt kan orsaka utgör centrala faktorer i detta avseende (Lister, 2004).

I en förståelse som utgår från teoribildningarna kring social exklusion utgör ekonomisk utsatthet bara en komponent av en multidimensionell ansamling av olika välfärdsproblem där även vikten av relationella dimensioner mellan inkluderade och exkluderade i samhället lyfts fram som centrala. Exklusionsperspektivet fokuserar mot tillhörighet eller uteslutning från samhälleliga gemenskaper och sociala nätverk (Ejrnaes & Kristiansen, 2002). Social exklusion belyser alltså differentiering utifrån icke-materiella grunder som brist på erkännande från det omgivande samhället (Mygind Madsen, 2007). Lister (2004) definierar denna form av exklusion som ”symbolisk”. Att vara socialt exkluderad på denna grund är att bli behandlad som ”den andre” (a.a.). Lister definierar ”Othering”[215] som en process där ”icke-fattiga” har makten att utveckla en diskurs färgad av en moralisk stigmatisering av fattiga där en differentiering och demarkation fastställer

[214] Jfr Amundsdotter, Pockettidningen R, 1995.

[215] “The capital ’O’ denotes it´s symbolic weight” (Lister, 2004, s. 101).

en tydlig indelning av ”vi” och ”dem”. Enligt Lister (2004) återspeglas sedan denna konstruktion av fattiga som ”Others” i bemötande och attityder gentemot fattiga inom såväl vardaglig social interaktion som i välfärdssystem och media. ”Othering can thus be understood as a discursive practice, which shapes how the ’non-poor’ think and talk about and act towards ’the poor’ at both an interpersonal and an institutional level” (Lister, 2004, s. 103). Även Elias & Scotson (1999) betonar att ojämlik maktfördelning är central för att förstå hur ”etablerade” kan behäfta ”outsiders” med stigmatiserande föreställningar om de senares moraliska underlägsenhet och lägre sociala status.

Socialbidragstagande arbetslösa befinner sig ofta i ett socialt underläge i relation till sin omgivning och är utsatta för nedvärderande attityder som att man är lat eller okunnig (Jönsson & Starrin, 1999; Underlid, 2005). Likaså är föreställningar om bidragstagares och arbetslösas egen förskyllan till sin situation vanlig bland allmänheten (Svallfors, 1996; Furåker & Blomsterberg, 2003). Den psykologiska betydelsen av den sociala nedvärderingen av socialbidragstagare har varit ett eftersatt forskningsområde trots att den är av central betydelse (Underlid, 2005). Att tillerkännas värde och aktning är ett grundläggande psykologiskt behov (a.a.).

Intervjupersonerna uttrycker ofta hur smärtsamt och skamfullt det varit att inför andra vara en av dem som långvarigt misslyckats med att få ett arbete och kunna försörja sig själv. Deras vuxenblivande har påverkats av upplevelser av utsatthet och osäkerhet i relationerna till omgivningen. Detta sätts av intervjupersonerna i samband med att sakna en arbetsrelaterad ställning och identitet, men även att bidragstagandet många gånger inneburit en social nedvärdering och låg status. Respondenterna utgör dock inte en homogen grupp avseende hur de tolkar och förklarar denna situation, betydelsen av socialbidragstagandet och arbetslösheten varierar från att upplevas som en djup vanära till något de känner en mindre förlägenhet över. Det ska även betonas att det inte är samtliga respondenter som upplevt sig som mindre värderade av andra och att det finns intervjuer där inte vare sig låg status eller skam omnämns.[216]

[216] Det finns fyra intervjupersoner som spontant lyfter fram och betonar att de inte skäms över att vara socialbidragstagare. I två av intervjuerna blir detta dock motsägelsefullt, då de senare uttrycker att de upplevt skam över sin situation som socialbidragstagare. De intervjupersoner som betonar att de inte skäms motiverar det med att det inte har varit emotionellt betydelsefullt för dem att det varit socialbidrag de fått, utan att de mer betraktat det som en neutral inkomstkälla.

Att vara arbetslös och få sin försörjning genom socialbidrag beskrivs dock som ett svårt och ofrivilligt tillstånd av en betydande majoritet av intervjupersonerna. För att konkretisera och förstå vad som uppfattades som problem av intervjupersonerna under denna tid då de saknat arbete och behövt socialbidrag valde jag att ställa intervjufrågan[217] ”Om du tänker på den här tiden som du varit arbetslös och behövt socialbidrag, om du skulle nämna en sak, vad har du tyckt varit värst?”. Hela 60 procent[218] av svaren kunde kategoriseras till att handla om olika erfarenheter av skam som det värsta. I de övriga intervjusvaren återkommer också många andra uttryck för skamkänslor eller att bli socialt nedvärderad av andra.[219] Berättelser om skam och kränkningar är mest närvarande i intervjuer med kvinnorna i studien. Det var tydligt att när dessa teman diskuterades så var intervjupersonerna många gånger betydligt mer affekterade än under den övriga delen av intervjun. Att tala om andras nedsättande attityd eller situationer där de upplevt skam ledde ofta till att respondenterna gav uttryck för att bli illa berörda, ledsna eller arga.

Att förstå varför dessa upplevelser är så framträdande blev därför betydelsefullt i analysen. Att förstå hur intervjupersonerna upplever och betraktar sin sociala ställning i relation till andra utgjorde därmed den centrala utgångspunkten i analyserna. Syftet med detta kapitel är att diskutera på vilka sätt, men också varför och när, respondenterna upplevde sig vara underordnade samt att förstå vilken betydelse det haft för dem. Intervjupersonernas upplevelser av en underordnad ställning diskuteras i detta kapitel först i relation till socialtjänsten och därefter till den övriga sociala

---

[217] Inga specifika frågor som berörde skam eller erkännande ställdes. Kapitlets analyser bygger på utsagor från intervjusvar från samtliga frågor som ställdes under intervjuerna. Detta kapitels begränsning är därmed att upplevelserna relaterade till underordning hos dem som inte omnämner det spontant under intervjuerna inte redogörs för. Dessa utgör dock en minoritet av intervjupersonerna.

[218] Svaren fördelade sig så att det klart mest förekommande svaret på denna fråga var ”förnedring” (31,1 procent) och därefter att skämmas över att befinna sig i denna livssituation inför andra (10,8 procent). Att bli illa behandlad och skamgjord av socialtjänstens personal var det värsta för 6,8 procent, och för 4,1 procent var det att bli misstrodd av desamma. För resterande del (6.8 procent) var det förnedringen att vara beroende av och leva på andra som upplevdes svårast.

[219] En stor del av de intervjuade använder antingen skambegreppet eller någon näraliggande verbal indikator. Utöver detta tillkommer också alla de som talar om kränkningar eller förödmjukelser utan att direkt referera till skam.

omgivningen. I analysarbetet förhöll jag mig till empirin utifrån teoretiska perspektiv där betydelsen av skam och erkännande är centrala.

Skam och brist på erkännande

Erkännande

Att behandlas med värdighet, mötas av respekt och bli positivt bekräftad i sociala relationer är dimensioner av att uppleva sig erkänd av sin omgivning. Erkännande är ett handlingsteoretiskt begrepp, där attityd, gester och handlingar uttrycker erkännande men också dess motsats, den avsiktliga missaktningen av en annan individ (Heidegren, 2009). Upplevelsen av missaktning indikeras ofta genom känslor av skam, indignation och vrede hos den icke-erkända motparten (a.a.).

Honneths (2003)[220] moral- och socialfilosofiska diskussioner kring erkännande fokuserar på att människans förutsättning att förverkliga sig själv och ha en positiv självrelation[221] är beroende av ett intersubjektivt positivt erkännande från omgivningen. Vikten av andras värdering för självbilden är influerad av G.H. Mead. Utifrån denna förståelse bildas människans identitet genom den värdering betydelsefulla andra tillskriver henne (Mead G. H., 1967). Även Taylor (2003) kopplar samman vikten av erkännande för jagets utveckling av en identitet.[222] ”Tesen är att vår identitet delvis formas av andras erkännande, eller frånvaron därav, och ofta *miss*-kännande” (a.a., s. 37). Andras erkännande blir därmed ett nödvändigt mänskligt behov av central betydelse för det egna jaget, då andras

[220] Honneth har i senare texter reviderat sin ursprungliga förståelse av erkännande. För en sammanfattning av denna teoretiska vidareutveckling, se Heidegren (2009).

[221] För en mer ingående diskussion av vad Honneth (2003) definierar som självrelation, se s. 101-102 (a.a.).

[222] Identitet betecknas av Taylor (s. 37) som ”en persons uppfattning om vem han eller hon är och om vad som i grunden karakteriserar honom eller henne som människa”. Taylor menar att erkännandets politik föregår på två plan: dels i en intimsfär där identitets- och jagbildning äger rum i dialog med betydelsefulla andra dels i en offentlig sfär där individer och grupper som står i en ofördelaktig position beroende på t.ex. kön eller etnicitet för en politisk kamp där betydelsen av alla medborgares lika värde betonas (jfr s. 46). I ett politiskt hänseende företas alltså kampen kring omfördelning av värde i samhället inte enbart ur en materiell aspekt, utan även avseende fördelningen av immateriell status i form av erkännande av dem med en svagare ställning exempelvis olika minoriteter (Hviid Jacobsen & Willig, 2008).

förnedrande bild också kan internaliseras och inprägla en bild av underlägsenhet hos den utsatte (a.a.).

Det mänskliga subjektet uppnår, enligt Honneth (2003), en intakt självrelation endast genom att finna sig bekräftad och erkänd av andra. De förutsättningar som krävs för att uppnå denna positiva självrelation grundas på att tillskrivas tre olika former av erkännande.[223] Den första formen handlar om att erkännas som en individ vars behov och önskningar har ett unikt värde för någon annan, vilket förmedlas genom nära emotionella relationer präglade av omsorg och kärlek. Den andra formen är att erkännas som en person med samma moraliska tillräknelighet som andra, en form av moralisk respekt och ett rättsligt erkännande som en fullvärdig samhällsmedlem. ”Att vara erkänd som rättsperson är en betingelse för möjligheten till *självaktning*” (jfr Heidegren, 2009, s. 30). Slutligen behöver man också erkännas som en person med förmågor som har ett värde i en konkret gemenskap. Honneth (2003, s. 107) beskriver detta med termerna solidaritet eller lojalitet och avser då den ”värdebundna omtanken om den andres välgång mot bakgrund av våra gemensamma mål”. Heidegren (2009) definierar denna dimension av erkännande som *social uppskattning* avseende den egna individualiteten och livsformen där förmågor och prestationer värderas av andra.

Honneth (2003) lyfter dock fram de svårigheter som är förenade med att fullt ut uppnå dessa former av erkännande. Omsorg är exempelvis något man endast kan förvänta sig i relationer kännetecknade av ömsesidiga känslomässiga bindningar. Den moraliska respekten är dock den form av erkännande som kan förväntas av alla i samma mån. Det föreligger alltså en, enligt Honneth, ömsesidig förpliktelse till universell likabehandling där alla subjekt är förpliktade att respektera och behandla varandra som personer med samma moraliska tillräknelighet (jfr s. 108).

Erkännandets motsats, missaktningen, utgörs av ”moraliska kränkningar” (Honneth, 2003) vilka avser olika slags undandraganden eller förvägranden av erkännande vilka skadar den positiva självrelationen. Höilund & Juul (2005, s. 28) betonar att den missaktning som inbegriper ett uteblivet rättsligt och moraliskt erkännande påverkar individers sociala integration. ”Frakendelse af bestemte rettigheder – ofte begrundet i et bestemt gruppetillhörsforhold (etnicitet, social klient, kön, alder etc.) – förer til

[223] Här gör jag en förenklad sammanfattning som är näraliggande Honneths (2003) text t.ex. avseende dessa definitioner vilka inleds på s. 106 (a.a.).

frakendelse af fuld moralsk tilregnelighed. Borgeren mister sin status som en värdig och ligeberettiget partner". Moraliska kränkningar är dock inte enbart synonym med kränkningar av subjektets självaktning då dess moraliska tillräknelighet missaktas eller ifrågasätts. Missaktning kan även manifesteras genom kränkning av individers fysiska integritet eller genom att förödmjuka och agera respektlöst och därmed indikera att dennes förmågor inte värderas. Den sistnämnda formen av moralisk kränkning reducerar individens känsla av att vara socialt betydelsefull inom en gemenskap. Heidegren (2009, s. 32) sammanfattar dessa tre former av missaktning som *fysiska övergrepp* där individens kroppsliga integritet kränks, *rättsberövande* där individen frånkänns full moralisk tillräknelighet och att vara en likaberättigad samhällsmedlem samt *förnedring* och *kränkning* där en kulturell degradering och tillskrivandet av ett lägre socialt värde innebär ett nedbrytande av självuppskattningen.

Honneth för en normativ diskussion om hur den moraliska kvalitén i sociala förhållanden borde vara avseende hur olika subjekt ömsesidigt behandlar, respekterar och erkänner varandra. Heidegren (2003, s. 27) betonar att erkännande utifrån Honneths förståelse utgör en specifik form av moraliskt motiverad konflikt och kamp. Hviid & Jacobsen (2008) klargör dock att kamp för erkännande inte ska förstås som synonymt med en vilja att uppnå högre status utan som en moralisk kamp för att erkännas där man på ett kränkande och orättfärdigt sätt bedömts som mindervärdig och förvägrats ett legitimt erkännande. Att förvägras ett erkännande man anser sig vara berättigad är en smärtsam upplevelse av orätt. Honneth (2003) betonar även att ett förvägrat erkännande har negativ påverkan på den enskildes handlingsförmåga. Höilund & Juul (2005) lyfter fram erkännande som elementärt i socialt arbetet, då det utgör en grundläggande förutsättning i förverkligandet av det goda sociala arbetet med utsatta individer.

Skam

Vid analysen av det empiriska material som ligger grund för detta kapitel blev det tydligt att det främsta problem intervjupersonerna förbinder med socialbidragstagande och arbetslöshet handlar om känslor av social underordning. Av de känslor som beskrivs i förhållande till detta är skam den mest framträdande. Vikten av att förstå och specifikt analysera intervjupersonernas skamrelaterade känslor i relation till deras arbetslöshet och bidragsberoende är därmed central. För att tolka dessa intervjuutsagor har

jag utgått från en emotionssociologiskt inriktad förståelse av skam. Emotion brukas i det svenska språket oftast som synonymt med "känsla", som dock är ett mer avgränsat begrepp även om en enhetlig definition av begreppet emotion saknas (Wettergren, Starrin, & Lindgren, 2008). Emotioner inbegriper, exempelvis även förändringar i kroppens sinnesförnimmelser, gester, en bedömning av situationen samt en kulturell beteckning av emotionen som ”arg” eller ”ledsen” (a.a.).[224] Emotioner är centrala för att förstå samspelet mellan individ och samhälle. Den som inte förstår känslor och dess betydelse kan inte heller förstå samhället (Wettergren, Starrin, & Lindgren, 2008).”Emotioner ger besked om hur det står till med relationerna till andra människor och till samhället som helhet” (Dahlgren & Starrin, 2004, s. 15). Även Barbalet (2002, s. 6) betonar vikten av emotionella perspektiv exempelvis inom arbetslöshetsforskning, ”No matter what the social phenomenon, its processes and outcome can always be better understood when its emotional dimensions are identified. That is because the emotional dimensions of a thing determine its social significance and course”.

Kaufman (1993, s. 17) definierar skam som ”the affect of inferiority” vilken utgör den mest centrala känslan för formandet av en människas identitet. Detta är specifikt betydelsefullt i förhållande till ungdomar och unga vuxna, då de befinner sig i en livsfas där identitetsutvecklingen är central. Starrin (2001, s. 49) sammanfattar emotionen skam som ”en i högsta grad social känsla som attackerar självet och mer precist bilden av sig själv. Denna bild är en bild av hur jag uppfattar att andra uppfattar mig.”[225]

---

[224] För en mer ingående definition av emotion, se Dahlgren & Starrin (2004) samt Wettergren, Starrin & Lindgren (2008).

[225] C. H. Cooley anlägger ett interaktionistiskt perspektiv på betydelsen av skam och stolthet och behandlar då bl.a. styrningen av självet i relation till hur vi framstår i andras ögon. Cooley definierar detta som ”looking-glass self”, d.v.s. den självkänsla som blir följden av att se sig själv och hur man framstår ur den andres perspektiv. ”The thing that moves us to pride or shame is not the mere mechanical reflection of ourselves, but an imputed sentiment, the imagined effect of this reflection upon another´s mind. This is evident from the fact that the character and weight of that other, in whose mind we see ourselves, makes all the difference with our feeling” (Cooley, 1922, s. 184). Goffman (1973, s. 16) använder sig också av en spegelmetafor i betoningen av vikten av självspeglingen, självhatet och den nedsättande synen på det egna jaget som kan dyka upp även när det bara rör sig om ett spel mellan individen och dess egen spegelbild.

Att uppleva skam är dock även en vanlig känsla som ofta förekommer i interaktionen människor emellan och fungerar som en markör och moralisk kompass som signalerar vad andra upplever negativt (Scheff & Starrin, 2002). Den skam som är upprepad och mer djupgående eller smärtsam kan dock ha en destruktiv verkan för den individ som utsätts för detta.

Enligt Scheff (1990) är upprätthållandet av sociala band till andra det mest grundläggande mänskliga motivet. Skam och stolthet är därför de primära sociala emotionerna[226] då de fyller funktionen av att signalera tillståndet och kvalitén i våra sociala band till andra. Stolthet signalerar ett intakt band, skam ett skadat eller hotat band till andra (a.a.). Enligt Scheffs definition är skam den mest dominerande och starkaste av alla känslor. Även Goffman (1973) betonar att den bild andra har av oss är av ytterlig vikt, då individer är extremt medvetna om vilken grad av respekt andra visar dem och därmed ständigt strävar efter att framställa sig i en fördelaktig position och undslippa förlägenhet. Undvikandet av förlägenhet, verklig eller förväntad sådan, utgör därmed en mycket stark drivkraft i interaktionen med andra (a.a.).

Scheff & Starrin (2002, s. 170) betecknar skam som ”en gruppbeteckning på en stor »familj« av emotioner och känslor som uppstår då man på något sätt ser sig själv negativt genom den andres ögon.” Scheff (1990) betonar att skam alltför ofta beskrivs som många olika slags känslor, exempelvis förlägenhet, pinsamhet eller osäkerhet, men egentligen är samtliga ett uttryck för olika former av skam.[227] Den analys jag genomfört har inriktats mot att tolka de intervjuutsagor som uttrycker olika erfarenheter av bristande erkännande, förödmjukelse, mindervärdighet eller förnedring. Jag utgår i detta från Scheff & Starrins breda definition av vad som kan inkluderas under beteckningen skam (2002). Skam kan nästan alltid sättas i samband med förlust av status och värdighet samt att bli nedvärderad (Gilbert & McGuire, 1998).

I intervjupersonernas utsagor förbinds ofta skam med brist på erkännande. Dessa teoretiska perspektiv är inte synonyma men i centrala avseenden näraliggande, då de förenas av att de utgår från ett relationellt förhållningssätt där betydelsen av omgivningens bedömning och

---

[226] Scheff betonar att hans relationella teorier även är vidareutvecklingar av Cooleys och Goffmans tankegångar.

[227] Scheff tolkar detta som ett sätt att förneka och försvara sig mot ett erkännande av skam eftersom det är ett smärtsamt tillstånd som hotar de grundläggande sociala banden till andra. Man skäms alltså över att man skäms.

(ned)värdering är avgörande för individers självuppfattning. I analysen utgår jag från att skamkänslor och brist på erkännande bidrar till upplevelsen av att vara i en socialt underordnad ställning. Med underordnad social ställning avser jag en relation där den ene parten upplever sig ha eller tillskrivas en lägre social status och värde samt upplever obehag över detta.

Kapitlet belyser fortsättningsvis hur respondenterna beskriver och upplever underordning och stigmatisering i relation till socialtjänsten och den övriga omgivningen. Jag har dock valt att inleda kapitlet med en redogörelse för hur intervjupersonerna uppfattar sin sociala ställning och klasstillhörighet.

Den underordnade sociala ställningen

Social ställning relaterad till upplevd klasstillhörighet

Förståelsen av hur intervjupersonerna definierade sin sociala ställning i förhållande till sin omgivning och socialtjänsten har analyserats fram ur utsagor kring detta tema ur samtliga av intervjuns frågor. I slutet av intervjun ställdes en direkt fråga om vilken klass respondenterna uppfattar sig tillhöra. Därefter ombads de motivera varför de ansåg sig tillhöra denna klass.[228] Dessa frågor utgjorde den mest preciserade och jämförbara empirin kring hur respondenterna upplevde och konkret definierade sin sociala ställning. Klass är dock ett komplext begrepp där såväl betydligt mer fördjupade teoretiska definitioner som ingående frågeställningar till de intervjuade hade krävts för att generera en mer fullständig analys. Syftet med att fråga vilken klass intervjupersonerna ansåg sig tillhöra och hur de motiverade detta var att få en indikation på vilken social och klassmässig position i samhället de intervjuade ansåg sig ha. Jag ville även förstå ifall socialbidragstagande och arbetslöshet uppfattades som betydande komponenter när de talade om sin egen sociala ställning eller om andra faktorer var avgörande för den upplevda klasstillhörigheten.

Frågan om klasstillhörighet är replikerad ur en tidigare ULF-undersökning.[229] Närmare hälften av avhandlingens respondenter valde att

[228] Fråga 13 och 14 i intervjuguiden.

[229] Fråga 13 är en replikering av fråga 377 i SCB:s ULF-undersökning från 1999. I denna enkätfråga var ett av svarsalternativen underklass. Denna fråga fanns inte med i de senare ULF-undersökningar jag komparerar avhandlingens enkätstudie med. Därmed kan inte jämförelser genomföras.

definiera sig som underklass. Eftersom dessa utgör en så betydande del av respondenterna vill jag förhålla mig till betydelsen av underklassbegreppet. I *An American dilemma* (1972)[230] och *Challenge to affluence* (1963) belyser Gunnar Myrdal de strukturella faktorer som starkt begränsar framkomliga vägar ur arbetslöshet och fattigdom för de mest utsatta i underklassen. Underklassbegreppet har dock alltmer kommit att brukas i en konservativ diskurs färgad av stigmatiserande föreställningar om underklassen som kulturellt avvikande och förankrade i en arbetsovillig bidragskultur (se t.ex. Murray, 1984). Underklass är därmed ett problematiskt begrepp, då individer med försörjning från behovsprövade bidrag ofta utmålas som en moraliskt underlägsen underklass (jfr Lister, 2004; MacDonald, 1997). Denna mer populistiska förståelse av underklass är dock främst förekommande i anglosaxiska länder, men en fokusering mot en bidragstagande underklass, inte minst bland unga, förekommer även i Sverige (jfr exempelvis Riviére, 1998).

Att bruka detta begrepp i en vetenskaplig studie är alltså kontroversiellt då det gradvis blivit alltmer ”kontaminerat”.[231] Även Alm (2001) problematiserar en ”objektiv” bestämning där forskare operationaliserar och brukar ett bestämt underklassbegrepp. Däremot förespråkar och tillämpar hon ett förhållningssätt där underklasstillhörighet kan vara subjektivt självdefinierad d.v.s. där individer själva kategoriserar sin klasstillhörighet.[232] ”While it does not provide an answer to whether there is an underclass in any ”objective” sense, we can study who the people are that consider themselves to belong to this class” (a.a., s. 140). Det är utifrån detta perspektiv jag motiverar frågan om klasstillhörighet. I intervjun var det också centralt att använda begrepp som respondenterna kunde relatera till. Att ställa frågor utifrån de exklusions- och marginaliseringsteorier avhandlingens teoretiska ram utgår från bedömde jag som mer abstrakt för respondenterna varför jag valde att utgå från det mer allmänt vedertagna klassbegreppet i min fråga.

---

[230] Utgavs dock första gången år 1944.

[231] Forskare som t.ex. Herbert Gans och William Julius Wilson vilka tidigare brukat underklassbegreppet förespråkar att det kan vara nödvändigt att upphöra med denna term, då den förenats med moralistiska och stigmatiserande konnotationer.

[232] Alm använder sig i sin avhandling av ULF-undersökningens fråga om upplevd klasstillhörighet där underklass är ett svarsalternativ. Hon betonar att detta är möjligt i Sverige eftersom underklassbegreppet inte är lika ideologiskt laddat här som exempelvis i USA.

Den klart mest omfattande gruppen, närmare hälften av de intervjuade,[233] betraktade alltså sin klasstillhörighet vara i underklassen. De motiverade dock sin tillhörighet utifrån olika förståelser av vad som definierade underklass. Den oftast förekommande motiveringen[234] grundades i en ekonomisk bestämning, där de mycket begränsade inkomsterna var den huvudsakliga indikatorn, då de ansåg att de knapra levnadsförhållandena, det närmast obefintliga konsumtionsutrymmet och den ovärdiga situation det innebar konstituerade denna tillhörighet.

> Jag får nog säga man känner sig att man är långt under underklassen också för nästan alla tittar snett på en för att man har socialbidrag. Att man inte är värd något för att man inte har pengar och så tyvärr det. Jag är ju van i och med att jag stått ut med det så länge men jag har ju folk från skolan som knappt vill gå utanför dörren för att de får blickarna (Adam).

För nästan lika många[235] utgjorde det faktum att de försörjde sig på socialbidrag en ovillkorlig tillhörighet i kategorin underklass även om de många gånger också markerade att de i sin övriga livsstil inte alls identifierade sig så. En mindre grupp tolkade sin underklasstillhörighet relaterat till att de stod utanför arbetsmarknaden. Något färre kände sig som underklass på grund av upplevelsen av att alltid stå i underläge eller känna sig värdelös.

> Ja jag skulle säga att jag tillhör underklassen eller man känner sig nu man har inget jobb och då tillhör man alltid det lägsta. Det är som att man är utpekad när folk går förbi. Så är det som att det är han som går på socialbidrag. Man känner lite så typ (Erik).

Många markerade dock att trots att de såg sig som underklass så var de ändå en privilegierad variant av denna eftersom de hade både mat och bostad. Därefter var det mest förekommande svaret arbetarklass, vilket närmare en fjärdedel av de intervjuade identifierade sig med. För dem med arbetarklassbakgrund[236] blev dock resonemangen ofta problematiska då ursprung, identitet och eftersträvat mål var arbetarklass. Samtidigt var det

---

[233] 46 procent av de intervjuade upplevde sig tillhöra underklassen.

[234] Denna grupp omfattade 14 personer.

[235] Några personer har motiverat sig som tillhörande underklass både utifrån fattigdom och socialbidragstagande och har därmed räknats in i båda dessa grupper.

[236] En majoritet av de intervjuade har föräldrar vars yrke av dem kategoriserats som arbetarklass i studiens enkätundersökning.

motsägelsefullt för dem att definiera sig så, då de inte uppfyllde det grundläggande rekvisitet för denna klasstillhörighet, d.v.s. att arbeta.

> Jag försöker ju vara arbetsklass men jag vet inte hur jag ska kunna säga så för jag arbetar ju inte så mycket. Men arbetsklass eller underklass jag ligger däremellan, har man ett jobb så ska man ju försöka behålla det, om det går så långt att jag får en anställning. Det är klart att man känner sig som underklass nu det är man om man går på socialen. För tillfället så är det ju underklass jag är (Mattias).

De som ändå betraktade sig vara arbetarklass tolkade tillhörighet antingen utifrån den klass de aspirerade att inkluderas i eller där de kände ideologisk eller emotionell tillhörighet relaterat till ursprungsfamiljens bakgrund. Likaså kunde en partners anställning upplevas som en möjlighet att stå närmare en ställning som arbetarklass.

Medelklasstillhörighet angavs av en knapp femtedel. En del av dessa valde att initialt motivera sin klasstillhörighet utifrån föräldrarnas socioekonomiska ställning, men därefter konstatera att de själv inte rimligtvis ur en objektiv synvinkel längre kunde betraktas tillhöra medelklass, då de varken hade den utbildning, inkomst eller anställning de ställde som rekvisit för en sådan tillhörighet. Däremot var fortfarande identitet, värderingar och normer knutna till denna klass.

> Nu då är jag ju långt under. Men jag har vuxit upp i lite övre medelklass. Nu har jag brutit det och det är ju inte så kul, i dag är jag ju ingenting. Men sen det beror på förresten det har ju inte bara med det ekonomiska det är ju mycket hur man är det med klasser hur man ser på saker värderingar. Det beror på vad det gäller vad man tar upp. Ekonomiskt längst ner när det gäller alltså sociala normer och sånt, generellt hur jag ser på saker och ting är det nog lite övre medel, deras fördomsfulla syn tror jag (Lena).

Resterande intervjupersoner kategoriserar sig i olika intermediära positioner som exempelvis mellan under- och arbetarklass och några personer motsätter sig att definiera sig med någon klass då de inte ser sig som en del av systemet över huvud taget.

> Jag är väl född in i medelklass, i dag är jag lägre än medelklass, lägre än arbetsklass, ja underklass det känns så. Man har ju blivit nedtryckt och sånt. Man har ju inte varit värd ett piss alltså många gånger. För samhället i stort. Folk som glor snett på en det känns ju långt ifrån bra.

> Det är ångestframkallande, man mår ju skit att man inte duger och det blir ju bara djupare (Robert).

Den mobilitet som refereras till är dock vertikalt nedåtgående där respondenterna beskriver ett fall från den klass de föddes in i, vilket upplevs som smärtsamt och dessutom förvirrande eftersom de ofta inte känner sig hemma i den klass de numera betraktar sig som en del av. De resonemang som följde runt besvarandet av denna fråga blev därmed mycket intressanta att försöka förstå.

> Jag vet inte vi är ju inte underklass vi har ju mat och tak över huvudet så vi är väl medelklass. Vi har ändå klarat oss, det känns jag är ju inte den som måste ... men det är klart man måste ju vända på varenda krona. Men jag har ju som sagt var tak över huvudet och göra vad jag vill och sånt så det är väl det som gör det. Underklass ser jag som att de har väldigt svårt att med maten och sånt, mat på bordet det är min syn på underklass. Arbetarklass ja det är väl de som sliter (Henrik).

Utanförskapet på arbetsmarknaden försvårade orienteringen för många och deras slutsats blev att de delvis även stod i en slags klasslös position, då den ännu inte var bestämd genom en yrkestillhörighet.

Även om intervjuerna inte lade stor vikt vid att fördjupa förståelsen av klassrelaterade frågor och att jag därmed inte kan dra alltför långtgående slutsatser utifrån detta material är det ändå ett anmärkningsvärt resultat att närmare hälften av dessa unga vuxna definierar sig som underklass. Tillhörigheten i underklass hade för många av de intervjuade ett otvivelaktigt samband med låga inkomster, socialbidragstagande och arbetslöshet men var också beroende av den sociala nedvärdering och låga sociala status detta ofta genererar.

Klasstillhörighet relaterad till skam

Inom den sociologiska inriktning som studerar skam existerar framför allt två huvudsakliga teoretiska framställningar av skam och hur den uppstår (Dahlgren & Starrin, 2004). Utöver det tidigare nämnda interaktionistiska förhållningssättet[237] finns även en inriktning mot statusbunden skam, där ett hierarkiskt perspektiv på underlägsenhet avseende social status och klass fokuseras. Denna skam emanerar från att befinna sig i ett tydligt

[237] Exempelvis företrätt av tidigare nämnda C. H. Cooley och T. Scheff.

materiellt och socialt underläge (a.a.). Det var därmed intressant att analysera om det fanns något samband mellan förekomst av skamupplevelser under intervjuerna och hur respondenterna definierade sin klasstillhörighet. Bland dem som ser sig som under- eller arbetarklass förekommer oftare[238] direkta uttalanden under intervjun om skam än bland respondenter som kategoriserar sig som medelklass där färre än hälften, 43 procent, omnämner skamupplevelser i relation till arbetslöshet och bidragstagande. Elias & Scotson (1999) diskuterar vikten av vilken status individers ursprungsfamilj har: ”Den säkerhet en person skaffar sig som barn genom tron på sin familjs höga status färgar ofta hans självkänsla längre fram i livet, även om hans egen status är osäkrare eller har sjunkit”(a.a., s. 159).

Empirin kring erfarenheter av underordning där känslor av skam och brist på erkännande lyfts fram av de intervjuade utfaller i två huvudsakliga kategorier. Den ena beskriver relationen till den sociala omgivningen i form av familj, släkt och vänner, och den andra berör förhållandet till socialtjänsten.

Relationen till socialtjänsten

I detta avsnitt av kapitlet kommer jag redogöra för de olika svårigheter och problem intervjupersonerna uttrycker i förhållande till upplevelser av skam och förödmjukelser relaterat till socialbidragstagande.

Mötet med socialtjänsten

Att uppbära socialbidrag ger ofta upphov till känslor av skam och förnedring (Dahlgren & Starrin, 2004).[239] Dessa känslor beskrivs av de intervjuade ofta uppstå vid kontakter med socialtjänsten, inte minst när de upplevt sig dåligt eller ovänligt bemötta. Rönning (2005) understryker dock att brukare kan uppleva sig förödmjukade även då socialarbetare inte avser detta eller gör sitt allra bästa. Att belysa denna relation är därmed ”ikke ment som en moralisering over sosialarbeideres utilstrekkelighet” (a.a., s. 113).

Intervjupersonernas berättelser om skam relaterad till socialtjänsten utgörs till stor del av negativa känslor inför att gå till dess lokaler och mötet

[238] Hos drygt två tredjedelar.

[239] Att socialbidragstagare upplever skam över att inte kunna försörja sig själva är även belagt i internationella studier (se t.ex. Mayer & Timms, 1976; Rank, 1994).

med socialsekreterare. Många berättar om själva besöket i sig som plågsamt, med beskrivningar av att man kände sig illamående, fick ont i magen eller blev pinsamt berörd.

> Det värsta, ja det är nog när jag måste gå ner där med mina räkningar tror jag. Jag vet inte hur jag ska beskriva det. Jag mår illa och ja grinig och börjar gråta och det tycker jag det är det värsta. Att behöva gå ner där (Lotta).

I utsagorna är det många gånger dock oklart vad det är som är hemskt. Dessa intervjupersoner kan inte alltid konkretisera det mer precist än att det upplevs som hemskt att gå dit. Andra tolkar också besöket som en bekräftelse på en oduglighet, inför sig själv, socialtjänsten eller personer som kan se att de går in i lokalerna. Inte bara den aktiva handlingen att genomföra besöket, utan också själva platsen i sig, socialkontoret, beskrivs ofta som mycket laddad. Att fysiskt befinna sig på samma ställe som personer med allvarliga missbruksproblem, hemlösa eller vad en del respondenter refererar till som ”socialfall” leder till en ofrivillig associering av samhörighet med dessa ”andra”, vilket upplevs som skamfullt.

> Sen har det ju alltid varit det här med socialfall, jag känner mig inte som ett socialfall men det känns ändå när man ska gå upp där och lämna lappen så står det vissa såna där som ska lämna som verkligen skiter i, anstränger sig inte, söker inga jobb och där vill jag inte vara, bland dem (Helena).

Att uppleva besöket som svårt är dock inte alltid synonymt med att respondenterna blivit skamgjorda[240] eller illa behandlade av socialtjänsten. Kaufman (1993, s. 6) klargör att upplevd skam inte alltid är en effekt av ett avsiktligt skamgörande: ”Individuals will also feel shame whether or not others are actually doing the shaming. Only the self need watch the self and only the self need shame the self.“ Besöket hos socialtjänsten beskrivs ofta som obehagligt även då respondenter blivit bemötta på ett bra sätt, då platsen i sig väcker associationer till ett misslyckande, upplevelser av en offentlig stigmatisering och att inneha en låg social status. Det är

[240] Skamgjord definieras här som situationer när en individ utsätts för andras direkta eller subtila indikationer på att deras beteende eller person anses utgöra något de bör skämmas över. Att sedan känna skam är en inre process som kan utlösas av att bli skamgjord.

alltså även en inre upplevelse av oduglighet inför det egna jaget som är plågsamt och skamgenererande.

> Det är ju att man trycker ner sig själv. Man får sämre självkänsla och då är det ännu svårare att få jobb sen, det är väl det största. Man skäms ju självklart man har ju sin stolthet. Ja behandlad det är ju inga problem där det är ju hur man gör mot sig själv de gör ju sitt jobb (Matti).

Den empatilösa socialtjänsten

Skamkänslor i samband med socialbidragsansökan är en komplex fråga där andra förhållanden, såsom normer och föreställningar om socialbidragstagande, utöver den administrativa proceduren och mötet med socialsekreteraren också har betydelse avseende skamkänslor (Jönsson & Starrin, 1999). Graden av upplevd skam och förnedring sätts dock av respondenterna i samband med hur de upplevt sig bemötta och behandlade vid kontakter med socialtjänsten, då det var av stor betydelse för hur mötet upplevts. Bemötande som saknar empati och medkänsla är återkommande teman som tas upp under intervjuerna.

> Man bli bemött som att man är det värsta av det värsta. /…/ Det saknas empati, det saknas medmänsklighet. Det här att respektera andra människor och individer (Maria).

Det första mötet med socialtjänsten beskrivs av flera som något av en chock. Den initiala föreställningen om att socialtjänsten var en samhällelig instans dit en medborgare alltid kunde söka sig för att få hjälp vid en kris stod i kontrast mot det dåliga bemötande flera sedan upplevde att de fick, och där kraven som ställdes upplevdes som orimligt hårda.

> Jag fick ju inget hur mycket jag än påtalade att jag var i akut behov. Hade inte en krona, kunde jag inte få något till mat, inte ens en dagpenning på 60 kronor? Jag fick gå hela den här proceduren med att lämna in alla handlingar du vet före detta arbetsgivare och jag hade inga pengar att göra kopior heller så jag fick skicka in dem dit där och få dem tillbaka, och jag förstod inte hur jag skulle orka ordna allt detta när jag inte hade mat och därför inte orkade hålla mig vaken (Anette).

Den förlust av det intervjupersonerna beskriver som en tidigare naiv tilltro till samhällets stöd i en krissituation raserades och präglas hos flera fortfarande av besvikelse. Berättelser om socialsekreterares "hjärtlösa" behandling

åtföljs ibland av hur intervjupersonerna anser att socialtjänsten i stället borde vara och bemöta dem.

> Socialen borde vara mer öppna mot de som söker, det är det svåraste man kan be om här i livet, det är ens självständighet och stolthet. /…/ Det det rör sig om, det viktigaste, hur handläggaren. Det är det som är skillnaden, har man en bra handläggare mår man bättre också för ofta är det så att många då, ska inte vara på såna platser (Rickard).

Den uttalade önskan är att socialsekreteraren ska vara snällare, mer stödjande och framför allt inte vara dömande och tala om hur de i stället borde levt sitt liv. Trots en i huvudsak negativ uppfattning om socialtjänsten finns hos många intervjupersoner ändå en önskan om en relation vars funktion framför allt uttrycks vara att agera som en hjälp och ett stöd att ta sig ur den problematiska livssituation de befinner sig i.

Att engagemang, empati och attityd hos den enskilda socialsekreteraren är av stor vikt framkom tydligt i intervjuerna. En uttalad önskan om att få ett mer empatiskt bemötande framkommer i många intervjuer då det minskar de negativa känslorna och skammen vid kontakten med socialtjänsten.

Betydelsen av detta lyfts exempelvis fram av några av de kvinnor i undersökningen som i ung ålder har fått ett svårt sjukt barn.[241] Barnets sjukdom beskrivs ha utgjort en ”nådeorsak” och att socialtjänsten ställt lägre krav på dem och dessutom accepterat problemen runt barnets sjukdom som en legitim orsak till bidragstagande.

> Nu har vi fått mycket hjälp för att hon var sjuk och då var det lite mer accepterat. Då har de sagt ta hand om ditt barn och då har jag fått något som ja kompletterande. /…/ När mitt barn har varit sjukt för då har de ju hjälpt mig utan press utan då har det varit lite mer godkänt och jag har kunnat ta hand om henne i lugn och ro (Johanna).

Trots att livet med ett sjukt barn många gånger var svårt, inte minst då flera av mammorna var ensam ansvarig förälder, så uttrycktes en lättnad över att erkännas som en värdig bidragstagare inför socialtjänsten, då de upplevde att detta genererat ett mer empatiskt bemötande.

---

[241] Fem av de intervjuade kvinnorna har barn med allvarliga och långvariga sjukdomstillstånd. Ytterligare en kvinna har ett barn som avlidit. Dessa kvinnor har inte tillräcklig ersättning för barnets omvårdnad för att kunna försörja sig och får därför ekonomiskt stöd från socialtjänsten.

Den avsiktliga kränkningen

Vid analysen av de intervjuutsagor som behandlar beskrivningar av skam och förnedring i relation till socialtjänsten framstår en central skiljelinje inom den grupp som upplevt kontakter med socialtjänsten som skamfyllda. För många av dessa respondenter handlar det om mer diffusa upplevelser av obehag där platsen och sammanhanget ger olustkänslor och där de far illa av att kännas vid en identitet som socialbidragstagare. Av dem upplever sig många som empatilöst, men inte elakt, behandlade.

För en mindre andel av respondenterna är kränkningarna dock av en konkret karaktär, där de uppfattat att socialtjänstens personal avsett att skamgöra eller förnedra. Flera intervjupersoner exemplifierar detta med att berätta om socialsekreterare som behandlat dem som tiggare. För en del av dessa intervjupersoner har kränkningen lett till att de själva också skäms, andra reagerar med aggressivitet och ett avvisande att internalisera dessa skamgöranden eller kränkningar. För dem ter sig ilskan vid den direkta förödmjukelsen vara mer central än skamkänslor, åtminstone i den stund när kränkningen inträffar.

> Assistenten du får, hennes beteende, hennes sätt att få dig rädd för henne och lyda henne blint, och hennes sätt att kränka dig. Hennes frågor hon ska veta allt du har ingen integritet, hon kollar upp allt det är deras sätt att hunsa med en, det är synd att jag inte har papper på det hon gett mig, om du inte hämtar det får du inte dina pengar, bara det är ett hot, hennes sätt att hota (Daniel).

> Jag har blivit jävligt illa bemött, bara varit ett nummer och sånt och de har bara behandlat mig som skit. Jag har ringt dit och de har bara skrattat i luren och det har varit riktigt riktigt förnedrande faktiskt. /…/ sen fick jag hon som var fruktansvärt otrevlig mot mig jag fick utbrott och började gråta. Jag bara sprang därifrån jag orkade inte prata med henne. Så jag vet inte jag har blivit så jävla uppgiven på det. Man blir helt likgiltig liksom (Marek).

Dessa utsagor är exempel på vad Rönning (2005) beskriver som institutionell förödmjukelse. När klienter utsätts för en oanständig behandling förmedlas en betydande respektlöshet. Dessutom har det, enligt Rönning, en kontraproduktiv verkan i arbetet med klienten, då ett verkningsfullt socialt arbete inte kan äga rum inom en förödmjukande relation.

Den goda socialsekreteraren

Det kan framstå som att intervjupersonerna ensidigt betraktar socialsekreterare som otrevliga, men även om negativa omdömen ofta förekommer i utsagorna så lyfts även goda relationer fram under intervjuerna. Minnen av en speciell socialsekreterare som lyssnat, stöttat, ringt och frågat hur man mår finns också, och dessa erfarenheter återberättas med värme. Ofta refereras till denna omtyckta person i en slags kontrasterande kontext, där jämförelser med mindre empatiska socialsekreterare görs. Det betonas också av flera intervjupersoner att de blivit utsatta för en obehaglig behandling igen när denna ”skyddande” socialsekreterare slutade på socialkontoret. Skillnaden mellan den förstående socialsekreteraren och de ”andra” förklaras som att det inte var lika psykiskt ansträngande och mindre skambelagt att gå till socialen när man bemöttes med omtanke.

Blottläggandets skam

För många intervjupersoner har socialbidragstagandet inneburit påfrestningar för den egna integriteten, då de i samband med bidragsansökningar behöver blottlägga sitt liv och bli ”kontrollerade” på ett sätt som upplevs förödmjukande. De kontinuerliga besöken hos socialtjänsten beskrivs av många intervjuade i termer av att blotta sig, att behöva lämna ut sig för mycket och att svälja stoltheten för att klara av att gå dit.

> Man får ju blotta sig varenda gång, varje månad det är jobbigt. Och det var ännu jobbigare när man fick barn för man tycker liksom att skaffa inte barn förrän du har din utbildning ett jobb och så här. Men det är tråkigt att gå dit och säga jag har inte pengar. Man måste gå dit och redovisa hela sitt liv varenda månad. Har du sökt jobb vad har du sökt och så samtidigt jaha varför har du inte fått det? Då åker man ner och känner liksom jaha ska jag åka ner där och säga ja men jag är inte tillräckligt bra för att få de jobben. Det har varit det som jag tyckt varit jobbigast (Johanna).

> Man måste visa upp så pass mycket information över det här är mitt liv. Man lägger verkligen ut sig när man söker socialbidrag (Tomas).

Att även förklara och motivera varför de agerat, eller konsumerat, på ett visst sätt eller exempelvis varför de inte sökt ett visst jobb betecknas som utmattande och ovärdigt för en vuxen människa. Kontrollen av rena sakuppgifter som större kvitton och hyresbelopp upplevs dock som en rimlig

nödvändighet av många, att det krävs för att motverka fusk. Men de betonar samtidigt att kontrollerna kunde göras med en annan grad av värdighet. Framför allt återkommer intervjupersonernas berättelser om ilska och förnedring till när de inte blivit trodda, exempelvis för att ett kvitto på en hyresinbetalning fattats. Dessa utsagor domineras av att socialbidragstagandet i sig verkar tas som en indikation på att de inte är trovärdiga personer och därför misstänkliggörs och kontrolleras av socialtjänsten.

> De tror att man ljuger bara för att man går till socialen om ekonomin då och det gör man faktiskt inte. Jag tycker det är ganska kränkande det känns som att man är ägd av staten (Sara).

Att vara ”ägd” innebär en kontinuerlig relation av underordning där respondenternas resurser och möjligheter att värna den egna integriteten är begränsade.

Att socialtjänsten behöver begära in uppgifter från andra instanser eller situationer där flera offentliga institutioner är inkopplade i det egna ärendet upplevs ibland också som problematiskt.

> Ja det är ju det värsta med att vara på socialbidrag det är ju förnedringen. Att de ska veta allt om en att man ska skriva på papper och få dit och de ska ha rätt att ringa till Försäkringskassor ja de ska ha rätt att kolla med fan och hans moster alltså (David).

Blottläggandet av det egna livet är alltså inte begränsat till att endast socialtjänsten har insyn utan intervjupersonerna kan också uppleva att de mister kontrollen över vem som vet vad om dem. Jacobson (1998) problematiserar att effekten av samverkan kan resultera i ett omvänt panoptikon[242] där alla i stället ser en. En annan aspekt av ”offentliggörandet” och den därmed förenade stigmatisering som betonas av några respondenter är att själva ansökningsförfarandet gör att de i kontakten med andra instanser behöver känna sig utpekade som socialbidragstagare. Här avser intervjupersoner exempelvis intyg från de offentliga instanser man sedan tidigare har kontakt med eller kontoutdrag från banken som socialtjänsten behöver för att kunna avgöra om individen kan beviljas ekonomiskt bistånd.

> När dom vill ha en massa papper som man tvingas hämta ut och då tvingas man berätta för andra främmande på banker, hyresvärd, För-

[242] Jfr Foucault (1987, s. 201). Panoptikon är en fängelsemodell ritad av Jeremy Bentham, i vilken övervakaren kan se samtliga interner utan att de ser om de är övervakade eller ej.

säkringskassa, räkningar, Malmö stad, fritids, dagis med mera att man har socialbidrag för att kunna få socialbidrag (Åsa).

Den upplevda förnedringen av bidragstagande begränsas då inte enbart till socialtjänsten utan de kan även riskera att känna sig skamsna och stigmatiserade i förhållande till andra offentliga instanser samt i de mer näraliggande relationerna till exempelvis hyresvärd eller barnens dagis.

Den ideala normen om självständighet

Att vara fattig är fortfarande en social skamfläck (Dahlgren & Starrin, 2004). För den som dessutom långvarigt står utan arbete och får sin försörjning genom socialbidrag innebär det ett misslyckande att leva upp till den sociala norm som förutsätter att en vuxen arbetsför person förvärvsarbetar och är självförsörjande (Sennett, 2003).

Avvikandet från denna norm var central för många av intervjupersonerna som återkommande förhöll sig till sin bristande förmåga att ”göra rätt för sig” och därigenom ”leva på andra”. Konsekvensen av detta var att känna skam inför sig själv, sin sociala omgivning och socialtjänsten. Att behöva be om ekonomiskt bistånd betraktades av ett flertal intervjupersoner som ovillkorligen synonymt med att vara och känna sig värdelös. I deras förståelse är socialbidragstagandet ett förödmjukande nederlag.

> Ja det är inte roligt det är det inte. Det känns nästan vidrigt att gå dit, att behöva få hjälp därifrån i stort sett. Man känner sig värdelös på något sätt tycker jag i alla fall att inte kunna klara sig på de pengarna man har. Det känns väldigt jobbigt (Max).

> Det känns som att man lever på andras och så måste man lämna ut sig så mycket för att och ja behöva säga att jag behöver det här och det här. Då känner man som att man kräver för mycket och att man måste få det från andra (Erik).

Ett av de teman som framgår i analysen av synen på socialbidragstagandet är att det för många av de intervjuade inte uppfattas som en rättighet utan upplevs som rent tiggeri. Ett förhållningssätt till detta är att beskriva sig som, av nödvändighet, utövandes den aktiva handlingen tiggeri. För andra uttalas det i en mer identitetsrelaterad kontext där de ”är” en tiggare som förverkar pengar andra arbetat ihop.

> Man har ju ont i magen varje gång man ska ner där och tigga pengar och prata med henne det känns ju jätte. Man är ju så gammal och ändå kan man inte försörja sig själv utan måste gå och tigga pengar (Kristina).

En del av den förödmjukande erfarenheten i detta beskrivs av intervjupersonerna som att de av nödvändighet medvetet ”fjäskar” för socialtjänsten, ”krusar” eller ”dansar efter deras pipa”.[243] Längtan efter integritet och värdighet begränsas alltså inte till att handla om hur de känner sig inför socialtjänsten, utan också hur det påverkar självrespekten.

I relation till att vara försörjd av offentliga medel är betoningen av att det skulle kännas mycket bättre att ha egna pengar, att slippa leva på andra och göra rätt för sig ofta förekommande i intervjuerna. En del av de intervjupersoner som har barn betonar den primära drivkraften att själv kunna sörja för sitt barn. Att inte klara det var därmed ytterligare emotionellt laddat. Att få socialbidrag känns för några till och med som att de stjäl andras pengar och tanken på att i stället kunna konsumera för egna pengar tilldelas därför ett starkt symbolvärde.

> Så att det högsta är ju att… man vill ju inte gå där nere man vill ju ha något eget att man liksom ja i dag går jag in och köper en tröja för 200 alltså att jag har råd att lägga 200 på en tröja. I dag fungerar inte det. Liksom att man har tjänat ihop sin egen tröja eller om man behöver en tandkräm så har du arbetat så att det är din egna. Alltså inte få det typ från någon annan för det är jättejobbigt (Lina).

Kortare perioder då en del intervjupersoner varit självförsörjande lyfts också fram som en tid då det varit lättare att leva, där de mått bättre psykiskt och varit ”oberoende”. Autonomin inom socialbidragssystemet beskrevs också som mer eller mindre stor, kontrollen och kontakten av varierande intensitet.

> Bästa tiden är när man får för flera månader på sommaren i rad för då känner man sig som en redig människa, då får man det direkt bara, pengarna, och behöver inte prata med någon. Då känner man sig bra. Man känner sig som att man kan tänka på det som en lön då, så det känns bra (Kajsa).

---

[243] Dessa uttryck används av intervjupersoner för att beskriva sitt eget agerande.

Redan före en socialbidragsansökan bär människor ofta internaliserade negativa föreställningar kring detta bidrag och vilka slags människor som uppbär det (Forsberg, Löfgren, & Tilander, 2003). Det är därmed svårt för enskilda socialsekreterare att helt förhindra att skamkänslor hos klienter uppstår när de själva hamnar i den positionen. Detta innebär dock att bemötandet och den relationella nivån är av ännu större vikt för att motverka upplevelser av skam (a.a.).

Skam och förnedring i relation till omgivningen

För intervjupersonerna innebär socialbidragstagandet utöver skamkänslor i relation till sin egen självkänsla och inför socialtjänsten att de också måste förhålla sig till sin omgivnings många gånger negativa åsikter om bidragstagare och arbetslösa. Detta upplevs av många respondenter som en frustrerande och förnedrande erfarenhet.

Föreställningar om 1990-talets unga socialbidragstagare

Studier visar att allmänhetens bild av socialbidragstagare till stor del präglas av negativa föreställningar där det verkliga hjälpbehovet ifrågasätts utifrån antaganden om att bidragstagande till stor del beror på faktorer som missbruk eller arbetsskygghet (Halleröd, Marklund, Nordlund, & Stattin, 1993). Starrin & Kalander Blomqvists (2001) studie kring socialbidragstagares egen uppfattning om hur de tror allmänheten ser på dem visar att åtta av tio tror det är vanligt att omgivningen betraktar socialbidragssökande utifrån negativa föreställningar som att de utnyttjar systemet, är lata eller saknar framåtanda, att de har drogproblem eller inte kan sköta sin ekonomi.[244] Trots att en betydande andel av den svenska befolkningen förvisso har negativa föreställningar om socialbidragstagare visar Starrin & Kalander Blomqvists studie att socialbidragstagare själva möjligtvis också överskattar graden av dessa.

Det kraftigt ökade antalet unga socialbidragsbidragare under 1990-talet var föremål för en omfattande offentlig debatt. Den ungdomsarbetslöshet och ökade socialbidragskostnader som i allt väsentligt genererats av en minskad efterfrågan på arbetskraft samt strukturella förändringar på arbetsmarknaden diskuterades till stor del utifrån individualiserade förklar-

[244] Medvetenhet bland socialbidragstagare om allmänhetens negativa attityd till dem beläggs även i internationella studier (Rank, 1994).

ingsmodeller. Problematiska förändringar av normer och värderingar relaterat till arbetsvilja hos unga bidragstagare lyftes fram som en bidragande orsak till deras situation. Även inställningen till bidragstagande betraktades ibland som annorlunda hos just denna generation ”man skymtar där en ny attityd, socialbidraget som livsform, en nyckel till frihet” (Riviére, 1998, s. 49) där skammen över bidragstagande påstods ha ersatts av en norm där socialbidrag blev ett oproblematiskt försörjningsalternativ för unga som inte önskade arbeta eller ta studielån. I massmedia kunde dessa unga refereras till som ”bidragsbarn”, vars kompetens bestod i en förmåga att utnyttja välfärdssystemet maximalt (Swärd, 2000).[245] Swärds studie (1995) av socialbidragstagande unga påvisar dock att dem inte uppfattar socialbidragstagande som en bekväm livsstil och att dem upplevde samma slags skam och skuld över bidragstagandet som äldre.

Skamkänslor är relaterade både till hur vi själva och andra ser på oss och ur vilket perspektiv vi i en utsatt situation uppfattas. Är den unge bidragstagaren ett strukturens offer, d.v.s. arbetslös på grund av exempelvis en lågkonjunktur, eller en individuellt ansvarig medskapare av sin livssituation genom överutnyttjande av bidrag och låg arbetsmotivation? Graden av skam en person känner kan ofta sättas i samband med vilken skuld individen uppfattar eller uppfattas ha till orsaken till det skamfyllda. Lewis (1998, s. 127) sammanfattar betydelsen av uppfattningen kring den egna delaktigheten, ”the degree to which stigmatized persons can blame themselves or are blamed by others for their condition reflects their degree of shame. The idea of responsibility and perceived responsibility is central to stigma and shame”.[246]

De negativa föreställningar om unga bidragstagare som finns bland en stor del av allmänheten, och som också uttryckts i media, har haft betydelse för intervjupersonerna då en del t.o.m. upplever stigmatiseringen och anklagelser om egen förskyllan som den värsta konsekvensen av socialbidraget och arbetslösheten.

---

[245] Under 1990-talskrisen fanns givetvis även förespråkare för ett motsatt synsätt, där de ungas utsatthet under lågkonjunkturen i stället lyftes fram.

[246] Detta exemplifieras av att överviktiga, som anses kunna kontrollera sitt ätande, hålls som ansvariga för sitt tillstånd och därmed blir stigmatiserade, medan cancersjukdom inte anses vara självframkallad och i stället väcker andras medlidande (Lewis, 1998).

Kampen för värdighet

Fokusering på arbetsmoral[247] och individualiserade föreställningar om att var och en får vad de förtjänar leder till en position av social mindervärdighet för arbetslösa vars ställning och möjligheter att ställa krav gentemot samhället på så sätt berövas sin legitimitet (Kieselbach, 2004). Intervjupersonerna debuterade i socialbidrag under samma tidsperiod som den mediala debatten kring unga socialbidragstagare fördes och de konfronterades därmed av dess negativa stereotypiserade föreställningar. De intervjuade var många gånger väl medvetna om att även personer i deras nära omgivning delade uppfattningen att unga bidragstagare har bristande arbetsmoral och ett omfattande eget ansvar för sin situation. Intervjupersonernas upplevelser av omgivningens reaktioner är varierade, men den sammantagna bilden hos de respondenter som lyfter fram denna fråga är att deras omgivning genom subtila eller medvetet kränkande uttalanden indikerar en moraluppfattning där bidragstagande fördöms. Då intervjupersonerna är ”unga och arbetsföra” ifrågasätts deras legitimitet som värdiga bidragstagare av en del i deras omgivning. I förhållandet till dessa människor beskriver intervjupersonerna att de för en kamp för att uppfattas med värdighet.

> Innan var det väldigt dåligt man kände att man inte var värd någonting när man gick på soc. Folk tycker jävla latmaskar som går på soc, andra utifrån de tror att man inte vill jobba och så dömer dem en (Sofia).

De skamgöranden som återberättas under intervjuerna kommer från såväl ytligt bekanta som den närmaste släkten. För de flesta är relationen till de närmaste dock av stödjande och positiv karaktär. Skamkänslor modifieras ofta i våra riktigt nära relationer med trygga sociala band då kärleken står över skavanker och brister (Dahlgren & Starrin, 2004).[248] Likaså skäms människor inte i samma utsträckning inför totala främlingar. Det är i stället i relationer som varken är mycket nära eller mycket fjärran utan på medeldistans som skyddet mot skam inte fungerar (a.a.). Detta överensstämmer med vilka relationer intervjupersonerna refererar till där de blivit

---

[247] Min översättning av engelskans begrepp ”work ethic”.

[248] Dahlgren & Starrin (2004) för denna diskussion utifrån Georg Simmels artikel ”Zur Psychologie der Scham” (1901/1983), som ej finns översatt från tyska och därmed refereras till utifrån Dahlgren & Starrins återgivning.

skamgjorda och nedvärderade. Släktingar och framför allt vänner eller bekanta omnämns oftast i dessa sammanhang.

Att faktiskt sett tillhöra kategorin ”socialbidragstagare” upplevs som en förlust av värdighet för många av de intervjuade. Önskan att bli behandlad med värdighet och respekt är den mest grundläggande komponenten av erkännande och är av stor betydelse för identiteten hos den som är fattig (Lister, 2004). Att vara socialbidragstagare är enligt intervjupersonerna en central orsak till att de upplevt ett förminskat erkännande i flera av sina relationer. Att distansera sig eller förneka tillhörighet till denna ”kategori” så långt det är möjligt är därmed ett logiskt agerande i kampen för värdighet. Intervjupersonerna värjer sig många gånger mot att identifiera sig med andra som får ekonomiskt bistånd. Även när respondenter uttrycker att de är medvetna om att bidragstagare inte utgör en homogen grupp av socialt utsatta människor finns det ett tydligt uttalat motstånd mot att över huvud taget inkluderas under denna benämning.[249] Att motsätta sig en kategorisering som bidragstagare tolkar jag som ett sätt att distansera sig från den stereotypa bilden av den socialt belastade eller arbetsskygge socialbidragstagaren. Flera intervjupersoner uttrycker ett obehag över att vara ”stämplad” som bidragstagare i andras ögon.

> Det blev att man blev stämplad man kände som att man blev stämplad av samhället. Hon går på soc det känns så det känns inte som att det är en hjälp för dem som har det svårast. Det känns inte så det känns mer som att det är en stämpel. Kolla på henne hon går på soc. Det är ju ingen som säger stackars henne vilken tur att vi har socialen så vi kan hjälpa det är ju inte så, inte här (Malin).

> Det var blickarna man fick och man hade. Det är väl ett sånt här avskyvärd blick för att man är väl värre än råttorna man är väl ja en parasit på samhället tyvärr. Det känns så i alla fall sen vet man ju inte om det är så de tänker (Adam).

I några intervjuer berättas också om lögner eller ett medvetet undanhållande av faktumet att de är socialbidragstagare. Att undvika att bli stämplad eller kategoriserad som socialbidragstagare innebar för dessa intervju-

[249] Rank (1994) visar att intressant nog uttrycker en stor andel socialbidragstagare själva stereotypiserade och negativa föreställningar som att lättja och bristande ambition är orsaken till att *andra* bidragstagare uppbär socialbidrag. Det ska dock betonas att detta är en amerikansk studie som därmed inte är direkt överförbar till svenska förhållanden.

personer en möjlighet att bevara sin sociala status och sitt erkännande i relation till andra. Att dölja socialbidragstagandet för sina allra närmaste var svårt, men det förekommer att intervjupersoner medvetet döljer för den övriga omgivning de faktiskt kan hemlighålla inför. Att ljuga eller undanhålla motiveras av dessa intervjuade med att de faktiskt inte kan berätta eftersom folk har en så felaktig bild av bidragstagare.

> I mitt fall är det så att jag kommer från en klassisk småländsk arbetarfamilj så jag kan inte berätta för mina farföräldrar t.ex. att jag går på socialbidrag. Då hade jag blivit arvslös de hade förskjutit mig nästan det går inte att i min familj berätta att man går på socialbidrag. Min far vet om det min mor vet om det och min bror. Ingen av mina farbröder eller sånt kommer få veta. Man ska liksom skämmas (Markus).

> Det är pinsamheten, att man inte kan säga det till någon, jag vet inte varför det är ju en medborgerlig rätt man har egentligen är det ju inte. Men det är väl mest att de som går på soc de är knarkare och de är det och så och så man hamnar liksom i den gruppen. Och det känns ja… fast de är ju också människor. Men man blir ofta dömd på förhand (Emma).

Att associeras med och fördömas utifrån stereotypa föreställningar om socialbidragstagare förekom även hos människor som kände intervjupersonerna väl. Det finns några intervjupersoner som också döljer bidragstagandet inför de egna barnen, med motiveringen att barnet ska skyddas från att känna skam över att familjens försörjning kommer från socialbidrag.

> När min son frågade vad jag satt och skrev och det var min socialbidragsansökan så sa jag att det var för ett möte för jag vill inte berätta att vi lever på socialbidrag. Jag vill att han ska tro att vi är som alla andra. Mamma jobbar och får pengar för det men nu är det ju inte så men jag vill inte berätta att det är så (Helena).

En annan del av kampen för värdighet beskrivs av de intervjuade vara att inför andra rättfärdiga det egna bidragstagandet som legitimt. Då personer i de intervjuades omgivning fått vetskap om att de får socialbidrag beskriver flera av dem att de måste föra en argumentation för att sedan rättfärdiga och förklara varför.

> Alltså vissa skämtar bort det och säger jaha lever du på mina pengar det är skattepengar de har jag jobbat ihop du ska vara tacksam och såna grejer. Vissa är väldigt förstående (Emma).

> Det är ju att folk ser ner på en. Ja de frågar vad gör du ja jag är arbetslös. Jaha vad lever du på? Ja socialbidrag, jaha, då känner man direkt att då är man nedvärderad (Lotta).

Lotta berättar vidare om att diskussioner om bidragstagande ofta återföljs av beskyllningar om parasitering och antaganden om lättja.

> Då hör man om de här jävla socialbidragstagarna och de kostar bara pengar och de gör ingenting. Ja man är väl mer eller mindre en parasit låter det som. Lever på andras skattepengar då. Men det som retar mig så förbannat det är när de säger att de vill inte jobba det är nog det jävligaste de kan säga till mig. Jag blir vansinnig för jag vill inget hellre än att jobba och komma upp i ekonomi och kunna leva drägligt.

Sennett (2000, s. 199) diskuterar hur beskyllningar om parasitism upplevs av de anklagade ”ju mer man skäms över sitt beroende och sina begränsningar, desto lättare reagerar man med den förorättades vrede”. Nilsson G. (1989) sätter ”myten om lättja” i samband med en nedbrytande process av den bidragsberoendes självbild. Antydningar om parasitism och uttryck för andra nedlåtande former av social arrogans[250] bemöts med förorättad vrede men även av ledsenhet av intervjupersonerna.

> De som säger att man ska ta sig i kragen de har aldrig varit där nere själva (Patrik).

När intervjupersonerna talar om situationer där de bemöts av nedvärdering och ifrågasättande av huruvida deras bidragstagande är legitimt uttrycker de att många andra har väldigt svårt att förstå hur deras liv egentligen är och hur svårt det faktiskt är att få jobb även om man vill arbeta. Den, enligt intervjupersonerna, orättvisa inställning som omgivningen många gånger indikerar gentemot dem ger upphov till känslor av vanmakt, då de upplever sig vara dömda på förhand utifrån stereotypa bilder av bidragstagare. Även när intervjupersonerna betraktar sig som helt orättfärdigt beskyllda beskriver de ändå att det ofta är svårt att kämpa för sin värdighet genom att utöva motstånd eller opponera sig. Den som har låg

[250] Jfr Helldén (1994).

social status och upplever sig vara i en utsatt och underordnad position har rimligtvis svårare att hävda sig i sociala sammanhang.

Antologin *I vanmaktens spår* belyser den sociala utsatthet som drabbade dem som blev arbetslösa och bidragsbehövande under 1990-talskrisen och beskriver träffande hur detta åtföljs av en kamp för värdighet och erkännande av bidragsbehovet som legitimt och ofrivilligt.

> Vi ser att den som befinner sig i en marginell eller hotad position förbrukar mycket energi i ansträngningen att värna sin integritet och försvara sin rätt att bli betraktad som människa. /…/ Man måste också övertyga sig själv och sin omgivning om att man är arbetslös och fattig på grund av samhällets organisering och inte för att man brister i styrka och vilja. Detta kan i dag beskrivas som en ensam kamp. (Härenstam et al., 1999, s. 18).

Förlust av värdighet kan förstås som en central komponent i upplevelser av skam även om skam och förlust av värdighet dock inte alltid korrelerar (Gilbert, 1998). Den förödmjukelse en del av de intervjuade beskriver går att hänföra till förlust av värdighet, men den är inte alltid behäftad med vare sig skam eller skuld och den behöver heller inte vara påförd av någon annan: känslan finns där ändå.

Sammanfattande diskussion

Förlusten av värdighet medverkar i betydande omfattning till att fattigdom är svårt att uthärda (Lister, 2004). Den skam respondenterna beskriver har uppstått både vid social interaktion där andra visat en nedsättande attityd samt när de upplevt sig själva som socialt och statusmässigt underordnade. För många är det inte faktiska skamgöranden eller kränkningar, utan kontinuerliga föreställningar om andras förmodade negativa värdering som smärtat mest. Respondenterna betonar olika aspekter och situationer kring vad som upplevts skamfyllt eller kränkande. För en del intervjupersoner är en underordad position gentemot socialtjänsten helt dominerande medan andra upplever sig bli betydligt mer förödmjukade av släkt eller vänner. Det som är gemensamt för en stor del av intervjupersonerna är att uppleva sig utsatt för olika former av kränkningar och ifrågasättanden av den egna moralen. I denna avslutande diskussion vill jag återkomma till den centrala betydelse ifrågasättandet av respondenternas moral haft, samt

vilka problem och konsekvenser skam och brist på erkännande inneburit för dem.

Den ifrågasatta moralen

Arbetsviljan hos den arbetsföre person som får sin försörjning genom andra är kontinuerligt ifrågasatt (Sennett, 2003) Intervjupersonerna har ofta upplevt sin moral som orättfärdigt ifrågasatt i betydande omfattning, både av socialtjänsten och av sin övriga omgivning. Detta upplevs ofta som en kränkning av den egna värdigheten. I förhållande till socialtjänsten berör ifrågasättandet av intervjupersonernas moral många olika aspekter. Den process som föregår i samband med handläggningen av ansökan upplevdes av många intervjupersoner som ett blottläggande av det egna livet där integriteten blir lidande. Ett framträdande drag är också att intervjupersonerna ofta upplever sig misstrodda av socialtjänsten, då de tolkar de krav på kvitton och intyg som ska bifogas ansökan som ett slags misstänkliggörande och en indikation på bristande trovärdighet. I de fall där intervjupersoner upplevt sig vara utsatta för avsiktliga kränkningar från socialtjänsten var även dessa ofta relaterade till situationer där trovärdigheten och det egentliga behovet av socialbidrag öppet ifrågasattes. Prövningen av rätt till ekonomiskt bistånd gav för många upphov till känslor av ovärdigt tiggeri. Känslan av att tigga förstärktes för en del i de fall socialtjänsten ifrågasatte deras behov eller rätt till socialbidrag. Brist på empati i bemötandet hos socialtjänsten innebar för många ofta en ytterligare intensifiering av dessa upplevelser.

I relation till sin sociala omgivning har många av intervjupersonerna också erfarit att få sin moraliska tillräknelighet ifrågasatt. I dessa relationer är andras betvivlande av just arbetsviljan central. Kampen för att upprätthålla värdighet och ett socialt erkännande består ofta av att antingen övertyga omgivningen om legitimiteten bakom det egna bidragstagandet eller att på olika sätt försöka dölja det. I sociala sammanhang där nedsättande kommentarer kring bidragstagares bristande arbetsmoral eller bidragsbedrägerier diskuteras upplever intervjupersonerna sig mycket förödmjukade och moraliskt ifrågasatta, då andras attityd många gånger indikerade en tydlig social underordning av dem som inte är självförsörjande. Socialbidragstagandet har utgjort ett hot mot de sociala banden i relationen till andra då blottläggandet av att de är socialbidragstagare av många intervjuade upplevts som en grund för andras ifrågasättande eller en nedvärderande bedömning av den egna personens värde och moral. Att som en del

intervjuade ljuga eller dölja faktumet att de är bidragstagare kan betraktas som ett sätt att inte riskera de sociala banden till sin omgivning.

Ifrågasättandet eller fördömandet av intervjupersonernas moral är alltså en central komponent i varför de upplever skam och social underordning. Att erkännas som en person med samma moraliska tillräknelighet och värde som andra är enligt Honneth (2003) nödvändigt för att utveckla en positiv självrelation. Den nedvärderande attityd som intervjupersonerna ofta upplever sig utsatta för från de ”etablerade”[251] i sin omgivning uppfattas vara grundad i en slags moralisk hierarkisering (jfr Elias & Scotson, 1999), där en social underordning förbinds med negativa antaganden om intervjupersonernas moraliska karaktär. Detta kan också tolkas som en form av ”Othering” (jfr Lister, 2004) där intervjupersonerna uppfattas som en avvikande kategori där ”dom” inte vill arbeta[252] eller är oärliga och inte har ett verkligt behov av bidragsrelaterad försörjning. Den form av ”Othering” som kategoriserar fattiga som annorlunda eller moraliskt lägre stående kan även utgöra en barriär mot inklusion då påförandet av låg status och moralisk underlägsenhet ytterligare förstärker avståndet mellan ”etablerade” och ”outsiders” (jfr Elias & Scotson, 1999; Lister, 2004).

Den skam som härrör ur andras ifrågasättande eller nedvärderande av den egna moralen är central i förståelsen av intervjupersonernas erfarenheter av social underordning.[253]

Konsekvenser av skam och brist på erkännande

Vad har då konsekvensen av att känna skam och att bli nedvärderad varit för intervjupersonerna? Vid analysen av intervjuerna är det tydligt att utsagorna framför allt belyser hur intervjupersonerna uppfattar att andra ser på

---

[251] I detta avseende är inte ”etablerade” en distinkt social gruppering på samma sätt som i Elias & Scotsons studie (1999), men intervjupersonerna refererar ofta till en slags dikotomi mellan de som arbetar och dem som försörjer sig genom socialbidrag där ”vi socialbidragstagare” eller ”de som jobbar” förstås som olika kategorier.

[252] En mycket stor majoritet av intervjupersonerna uttrycker i studien en vilja till förvärvsarbete. Dessa resultat diskuteras mer ingående i kapitel 7.

[253] Ett viktigt förhållande är betoningen av att intervjupersonernas upplevelser av underordning givetvis inte enbart kan relateras till att de varit arbetslösa bidragstagare. Exempelvis har även förhållanden under uppväxttiden inverkan på självrelationen och den sociala ställning man upplever sig ha. Enkätstudien samt intervjuutsagor belägger att många respondenter vuxit upp i familjer med försörjningssvårigheter och/eller missbruksproblem.

dem och vilka emotioner det sedan väcker. Utsagor som berör relationen till det egna jaget och självkänslan förekommer relativt ofta,[254] men är inte lika framträdande eller utförliga. De berättar alltså mer om andras bild och värdering av dem än sina egna bilder av sig själva. De teoribildningar kring skam och erkännande som refereras i detta kapitel betonar dock att värderingen av det egna jaget och utvecklingen av en identitet i stor utsträckning formas i en relationell process, där andras bild är avgörande då jag ser mig själv genom andras värdering. I enlighet med dessa perspektiv blir då beskrivningen av hur andra ser på mig också en indikation på hur jag ser mig själv. Förnekelsen av erkännande och social värdering är något som i stor utsträckning kan beröva individen möjligheten till en positiv självrelation (Honneth, 2003). ”En person eller en grupp av människor kan lida verklig skada, drabbas av en verklig förvanskning, om människorna eller samhället runt omkring dem återspeglar en inskränkt eller förnedrande eller föraktlig bild av dem” (Taylor, 2003, s. 37). Skadan definieras framför allt utgöras av att det nedvärderade subjektet riskerar att internalisera andras låga bedömning i sin egen självbild och se sig själv genom föraktfulla andra.

Huruvida intervjupersonerna faktiskt internaliserat andras uppfattningar i sin egen självförståelse är dock en mycket komplex fråga att besvara.[255] Likaväl som de mötts av negativa attityder och fördömanden så påverkas självkänslan positivt av de nära och stödjande relationer med familj och vänner som de också berättar om.[256] Det finns heller ingen entydig definition på vad självkänsla eller självrelation är eller hur den mäts. I intervjuerna kretsar dock flera av utsagorna kring hur dålig man känner sig när andra talar nedsättande om eller har en fördomsfull inställning till bidragstagare. Av en del uttrycks också en direkt internalisering eller ”övertagande” av andras negativa bild eller förakt.

---

[254] En fråga om hur intervjupersonerna tyckte att deras självförtroende var ställdes förvisso under intervjun men svaren på denna fråga blev av begränsad kvalitet då intervjupersonerna i hög utsträckning uppfattade frågan som att de skulle svara i enlighet med den form av kategoriseringar man gör i en skriftlig enkät.

[255] Detta har inte heller varit en frågeställning i avhandlingen.

[256] Återgivningen av intervjupersonernas upplevelser av att bli illa behandlade av omgivningen kan bli missvisande ifall läsaren tolkar detta som att de upplever detta i alla eller majoriteten av sina relationer, detta överensstämmer inte med verkligheten. Däremot framträder de negativa relationerna i betydligt större omfattning under intervjuerna då dessa kretsade mycket runt de problem som följt socialbidragstagande.

> Det är nog alla så, som tycker så när de säger så, lever man på socialbidrag så är man en parasit som lever på andra så det är bara så. Och efter ett tag när andra säger det och du måste gå ner där och så då känner man det själv så också (Lotta).

Det finns dock inte *en* gemensam upplevelse av skam eller utsatthet för andras nedvärdering då intervjupersonerna lever i olika sociala miljöer med olika föreställningar och attityder gentemot socialbidragstagare. Likaså är personlighetsrelaterade faktorer av betydelse för hur mottagliga olika individer är för missaktning och hur mycket man påverkas av andras negativa omdömen.

Konsekvenserna av att långvarigt uppleva sig skamgjord eller förvägras erkännande från sin omgivning innebär enligt Honneth (2003, s. 99) inte bara ett socialt obehag utan även en ”personlig skadegörelse” vilken kan förstöra en väsentlig förutsättning för den individuella handlingsförmågan och omöjliggöra ett självförverkligande. Även Starrin (2001) binder samman en sänkt självtillit med en minskad benägenhet att handla och ta egna initiativ. Detta förhållande kan utgöra en ytterligare barriär eller försvåring avseende inklusion på arbetsmarknaden. Scheff & Starrin (2002, s. 183) betonar att ”negativa självkänslor som en konsekvens av olika former av skambelägganden kan alltså bidra till att bekräfta och återskapa människors underordnade sociala position”. Detta förhållande är inte relevant för samtliga respondenter och kan inte förstås som en självständig eller huvudsaklig orsak till utebliven inklusion men kan utgöra en komponent som förstärker vidmakthållandet av det. Heidegren (2009, s. 8) betonar att ”erkännande är en social mekanism som genererar integration”. Att inte erkännas eller misskännas kan därmed ofta relateras till en exkluderande process. Stigmatisering står i motsats till möjlighet till social integration.

Skam är så gott som alltid förenat med förlust av status (Gilbert, 1998).

Att ha en lägre status än andra går ofta hand i hand med förnedring och lidande (Elias & Scotson, 1999). I detta kapitel har jag valt att diskutera det som ”underordningens tyranni”. Scheff och Starrin (2002) betonar att underordnade grupper ofta är mer utsatta än andra inför den plågsamhet skam innebär. Detta då deras skam ofta genereras både inifrån (från det egna referenssystemet) samt utifrån i form av en föraktfull attityd från omgivningen. Detta perspektiv är högst adekvat för förståelsen av de beskrivningar av den dubbelriktade skam de intervjuade i denna studie beskriver. Den underordnade position många uttrycker manifesteras av

såväl materiella som relationella aspekter av en låg social status som innebär en form av socialt utanförskap. Närmare hälften av de intervjuade anser sig tillhöra underklassen i samhället. Att inte kunna leva upp till socialt accepterade normer och värden, i intervjupersonernas fall avser det att avvika genom att varken arbeta eller vara självförsörjande, utgör den dimension av social utestängning som relaterar till en kulturell exklusion som ofta även inkluderar omgivningens stigmatisering (Kieselbach, 2004).

”Ett tillbörligt erkännande är inte bara en artighet som vi är skyldiga människor. Det är ett livsnödvändigt mänskligt behov.” (Taylor, 2003, s. 38).

Bland majoriteten av avhandlingens respondenter är det just upplevelser av förnedring, nedvärdering av den egna moralen och brist på respekt från andra som upplevs vara det värsta med att ha socialbidrag och vara arbetslös. Trots de varierade erfarenheterna framträder sammanfattningsvis intervjupersonernas upplevelser av att ha en låg social status samt uppleva skam och underordning som betydelsefullt under deras vuxenblivande.

Kapitel 9

Hinder och barriärer vid arbetsmarknadsetablering

Inledning

I de föregående kapitlens analyser av respondenternas problem och levnadsförhållanden framträder livssituationer som indikerar en ansamling av såväl upplevda som faktiska svårigheter inom en rad olika levnadsområden. Dessa analyser har i huvudsak inriktats mot att, utifrån intervjupersonernas erfarenheter och perspektiv, förstå hur det *är* att vara långtidsarbetslös socialbidragstagare. Däremot har frågan om *varför* man är det berörts i långt mindre utsträckning.

Att närma sig ett uttömmande svar på frågan om varför dessa unga vuxna blev kvar i en långvarig arbetsmarknadsmarginalisering är dock mycket komplext. En lång rad faktorer inverkar på en individs möjligheter att få arbete och inbegriper förhållanden som efterfrågan relaterad till konjunkturläge, men kan även till stor del förklaras utifrån individuella egenskaper som utbildningsnivå och tidigare förvärvade kompetenser. Det finns oftast inga enkla svar som kan förklara varför just vissa individer långvarigt står utanför arbetsmarknaden. I detta kapitel kommer jag inte heller att fördjupa mig i dessa olika förklaringsfaktorer. För att besvara frågeställningen om varför intervjupersonerna långvarigt och ofrivilligt varit arbetslösa och socialbidragstagande utgår jag i stället från deras perspektiv på de orsaker, hinder och barriärer de lyfter fram som betydelsefulla.

Under empiriinsamlingen och analysarbetets gång framstod respondenternas tydliga ovilja att vara i denna livssituation. Ingen av dem ville fortsätta med socialbidrag om andra försörjningsmöjligheter fanns.[257] Jag ville

[257] En del intervjupersoner anser sig dock för tillfället förhindrade att arbeta t.ex. på grund av dålig hälsa eller för att de ska påbörja studier. Syftet med dessa studier är dock att öka sannolikheten att få en anställning.

därför förstå hur intervjupersonerna uppfattade varför de ofrivilligt och under lång tid ändå befunnit sig i arbetslöshet och socialbidragstagande.

De tidigare kapitlen har i stor utsträckning inriktats mot att beskriva och analysera de problem som varit förenade med en långvarigt marginaliserad livssituation. Detta kapitel inriktas mot att förstå vilka av dessa problem som även utgjort barriärer eller hinder och därmed bidragit till att vidmakthålla denna livssituation. Kapitlet är främst inriktat mot att återge intervjupersonernas syn på orsakerna till deras långvariga etableringsproblem utifrån en konkret och empirinära ansats. Det baseras huvudsakligen på svar på de frågor som specifikt berörde respondenternas syn på de största hindren med att komma ut på arbetsmarknaden samt vad de själva betraktar som den främsta orsaken till att de haft socialbidrag under lång tid.[258] Jag har dock valt att även lyfta in resultat ur de övriga delstudierna där de kontextualiserar eller ger en konkret belysning av faktiska förhållanden inom de problemområden respondenterna definierar. I detta kapitel avser jag alltså att utifrån resultat ur samtliga delstudier återge en mer övergripande sammanställning av de multidimensionella faktorer och förhållanden som utgör hinder och barriärer i relation till arbetsmarknaden och självförsörjning.

[258] I avhandlingsintervjun ställs frågorna ”Vad tycker du har varit det största hindret för dig med att komma ut på arbetsmarknaden” samt ”Vad tror du är den främsta orsaken till att du har haft socialbidrag under lång tid?”. Vid analysen av svaren framgick det dock att en separat och distinkt analys av dessa som skilda företeelser inte var adekvat då svaren för många var identiska. Intervjupersonerna förhöll sig ofta till detta med orsaken till deras långvariga arbetslöshet och socialbidragstagande som en sammanhängande erfarenhet. Det är alltså till stor del samma faktorer som omnämns som svar på dessa två frågor, även om omfattningen varierar något. Den mest framträdande skillnaden är att på frågan om socialbidrag anger nästan 15 procent att orsaken var problem relaterade till olika välfärdsinstanser och deras ersättningssystem, t.ex. socialtjänst och Försäkringskassa samt konflikter avseende inträdeskrav inom a-kassan. Denna faktor omnämns knappt alls på frågan om hinder på arbetsmarknaden. I relation till den sistnämnda frågan omnämndes också bristen på körkort oftare som hinder än på socialbidragsfrågan. Det förhöll sig dessutom så att resonemang och förklaringar till varför de var kvar i denna livssituation även förekom under många andra intervjufrågor. Därför valde jag att analysera och redogöra för synen på hinder och barriärer utifrån de teman som framträdde ur utsagorna från hela intervjumaterialet. Samma individer har dessutom ofta upplevt flera och samtidigt förekommande hinder.

1990-talets arbetsmarknad som hinder

De unga födda vid 1970-talets mitt hade generellt sett sämre villkor och förutsättningar att etablera sig på arbetsmarknaden än tidigare ungdomsgenerationer under efterkrigstiden (Salonen, 2003). Ett par frågor i intervjun inriktades mot hur respondenterna förhöll sig till detta och om det var centralt i deras egen tolkning och förståelse av sin problematiska arbetsmarknadsetablering.

När intervjupersonerna förhöll sig till vad de upplevt vara orsaker till att de haft socialbidrag under lång tid så framhöll en fjärdedel denna brist på arbetstillfällen som den främsta orsaken.[259] För de flesta, 70 procent, är minnena av arbetslösheten under 1990-talskrisen uppenbara. Dessa respondenter mindes det som svårt, omöjligt och hopplöst att försöka få ett arbete under denna tid.[260] Det finns dock en relativt omfattande grupp, 30 procent, för vilka sysselsättningskrisen inte är något man över huvud taget relaterar till eller ens kan minnas. Närmare hälften av dessa personer uppfattade att det var ett gynnsamt arbetsmarknadsläge vid 1990-talets början. Detta kan möjligtvis framstå som märkligt men för flera av dessa respondenter var inte en etablering på arbetsmarknaden aktuell vid denna tid då de exempelvis var gravida eller mitt i ett drogmissbruk. För dessa intervjupersoner har 1990-talskrisen så att säga inte ”existerat” i medvetandet, vare sig då eller nu.

Efter att bilden av 1990-talskrisen diskuterats i intervjun följdes det upp med en fråga om huruvida man trodde att arbetsmarknadsläget då har påverkat den nuvarande livssituationen. För en klar majoritet[261] fanns ett visst samband mellan den generella arbetslösheten under denna tidsperiod och den livssituation man befann sig i vid intervjuns genomförande. Dock betonade många av dem att de ändå upplevde denna inverkan vara av en relativt begränsad betydelse. För några var dock betydelsen av 1990-

---

[259] Så få som 10 av de 74 intervjuade framhöll dock den höga arbetslösheten och låg efterfrågan på arbetskraft som det *primära* hindret för deras egen arbetsmarknadsetablering.

[260] Intervjufrågan som ställdes var: ”Minns du hur arbetsmarknadsläget var när du var i 18-20 års åldern?”.

[261] Här svarade närmare 75 procent ja på intervjufråga 3: ”Tror du att arbetsmarknadsläget då har påverkat din livssituation i dag?”. Endast 70 procent svarade dock på föregående fråga att de mindes arbetsmarknaden som dålig när de var i 18-20-årsåldern (intervjufråga 2). Min hypotes är att en viss intervjuareffekt kan inverkat i svaret på uppföljningsfrågan om påverkan av livet i dag, då intervjupersonerna genom den tidigare frågan uppmärksammats på eller påmints om att det rådde en hög arbetslöshet.

talskrisen omfattande, och under intervjuerna beskrevs ibland föreställningar om hur livet *kunde* varit om etableringsvillkoren varit mer gynnsamma då.

> Ja man är ju inte alls där man trodde. När man tänkte framåt då så trodde man ju typ att när man är 30 då har man ju typ som alla andra man ser familj man skulle vara precis som en av dem då och det kan jag ju inte påstå att det är samma så, jag tänker på eget hus och bil och sådär skaffa familj och allting (Erik).

I dessa utsagor finns många gånger sorg och besvikelse över det som inte blev, att det egna livet inte följer den förväntade normaliteten kring vuxenliv. Några av dem beskriver och identifierar sig som en av dem som aldrig kom in under 1990-talskrisen.

> Jo det tror jag faktiskt det var svårare att komma in på arbetsmarknaden och har man inte kommit in så kommer man inte in om man säger så. Jag tror arbetsgivaren tittar på vad man gjort innan och har man då inte jobbat är man en riskfaktor de vet inte om man kan jobba (Joakim).

Även bland dessa respondenter varierade dock styrkan i det samband man uttryckte mellan en svår situation i dag som en direkt följd av en dålig arbetsmarknad då. Även om 1990-talskrisen haft betydelse för en majoritet är bilden hos många också nyanserad och man väger in ett flertal faktorer som samverkat och orsakat livssituationen i dag. 1990-talskrisen har alltså upplevts vara av betydelse men trots detta har den av de flesta inte uppfattats som den *primära* orsaken eller hindret relaterat till arbetsmarknaden och det långvariga socialbidragstagande som följde.[262] Av de intervjuade är det endast en liten andel som förstår och diskuterar sin position som helt avhängig betydelsen av de problematiska strukturella förutsättningarna under 1990-talet. För samtliga av de övriga intervjuade vägs andra omständigheter, ofta mer individuellt knutna faktorer in, som huvudsakliga hinder och orsaker till långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande.

---

[262] Detta framkom alltså främst vid besvarandet av intervjufrågorna 7 och 11 som berörde vad man ansåg utgjort primära hinder och orsaker till arbetslöshet och socialbidragstagande under dessa år.

Etableringsproblem relaterade till personliga svårigheter

Den omfattande förekomsten av arbetslöshet och socialbidragstagande hos dessa kohorter har i tidigare studier huvudsakligen relaterats till inverkan av konjunkturella faktorer. Den bild intervjupersonerna förmedlar är dock mer centrerad mot en förståelse av personliga svårigheter och andra individuella faktorer som avgörande för deras långvariga etableringsproblematik. En fjärdedel av de intervjuade anser att deras livssituation inte, eller i liten utsträckning, har påverkats av lågkonjunkturen under deras etableringsår utan relaterar det helt till en individuell förklaringsgrund.[263] Dessa intervjupersoners perspektiv på de egna svårigheterna utgår från att strukturella och konjunkturrelaterade förklaringar är irrelevanta. Deras livsförlopp förklaras i stället utifrån individuella val eller personliga omständigheter som försvårade arbetsmarknadsetableringen.

> Nej alltså jag har inte tänkt i de banorna för fem öre för det har bara varit mitt liv. Jag har inte tänkt på det över huvud taget liksom (Robert).

Bland dem som avvisar någon egentlig påverkan av konjunkturnedgången finns en relativt begränsad grupp som betraktar sin arbetslöshet som en konsekvens av val för vilka man själv är ansvarig på grund av tidigare låg motivation att arbeta, missbruk eller att man var för lat, slarvig eller ansvarslös.[264] Bland dessa klargörs dock ofta distinktionen mellan den person man var då, exempelvis en 20-årig kille som helt saknade motivation att arbeta eller studera, och den 30-åriga pappa som nu inget hellre vill än att arbeta.

De som betraktar personliga problem eller omständigheter som det primära hindret för att komma ut på arbetsmarknaden och vara självförsörjande utgör en fjärdedel av respondenterna.[265] Många av dem relaterar till 1990-talskrisen som att den haft en viss, om än begränsad, inverkan men att de personliga problem och svårigheter de upplevt omöjliggöra

---

[263] Detta utgjorde svar på intervjufråga 3.

[264] 7 procent. Könsfördelningen inom denna grupp var jämn.

[265] En dryg fjärdedel anger olika personliga svårigheter som orsak på både fråga 7 och 11. Här ingår även de personer som angett låg motivation och omnämnts tidigare. Den låga motivationen hänfördes ofta till att personliga bekymmer varit mer centrala än arbete.

eller förhindra en arbetsmarknadsetablering varit av mer omfattande betydelse.

De huvudsakliga faktorer som anges är egen ohälsa, omfattande familjerelaterade konflikter och sociala problem. Ohälsan utgörs dels av enstaka fall av kronisk somatisk sjukdom, men framför allt beskrivs psykisk ohälsa i form av ångest, depressioner, ätstörningar och sociala fobier. I flera fall har intervjupersonerna också uppfattat att ohälsa eller sociala problem hos en familjemedlem haft en betydande inverkan på deras egna möjligheter på arbetsmarknaden. Exempel som lyfts fram är föräldrar som begått självmord eller avlidit efter långvarig sjukdom, kaotiska hemförhållanden, eller en missbrukande partner. Långtgående konflikter eller sociala problem inom den egna ursprungsfamiljen betraktas alltså av några som den primära orsaken till att de inte förmådde att söka arbete eller försörja sig eftersom man exempelvis blev utslängd hemifrån under dessa år. Några av intervjupersonerna har också egen erfarenhet av missbruksrelaterade problem under tidiga vuxenår.

Ett gemensamt drag i en stor del av utsagorna från de intervjupersoner som relaterar sina arbetsmarknadsproblem till personliga svårigheter är att man i dag lämnat bakom sig de problem som var centrala och utgjorde hinder vid tidpunkten för etablering i vuxenliv.[266] De ätstörningar, missbruk eller familjekonflikter som var mycket betydelsefulla i 20-årsåldern eller tidigare utgör oftast inte längre problem. Däremot beskrivs svårigheterna vid denna tidpunkt fortfarande utgöra ett hinder, då de upplever att de inte får en ”andra chans” eftersom arbetsgivare undviker att anställa personer som varit inaktiva under längre perioder. Av dessa intervjupersoner är det dock inte särskilt många som uttrycker ilska eller besvikelse över detta eller ifrågasätter det rimliga i att bristande förmåga under en tid bidragit till att de hamnat i en mycket långvarigt exkluderad arbetsmarknadssituation. Det framstår som att många av dessa intervjupersoner utvecklat ett slags resignerat accepterande att arbetsmarknaden endast verkar stå öppen för den som har en fläckfri bakgrund, inte gjort misslyckade val, och att det saknas efterfrågan på den grupp som inte direkt lyckades kvalificera sig för att erövra en position.

[266] Detta är dock inte fallet för dem med allvarligare somatiska sjukdomar.

Att alltid sakna pengar

Att den ständiga bristen på pengar utgör ett betydande problem för de intervjuade har lyfts fram på flera ställen tidigare i avhandlingen. Att sakna pengar är dock inte bara ett materiellt problem utan upplevs även utgöra ett hinder för att kunna agera på ett konstruktivt sätt för att ta sig vidare och ut ur arbetslöshet och socialbidragstagande. Bristen på pengar är en bakomliggande faktor som är grundläggande för förståelsen av många av de olika hinder eller barriärer som intervjupersonerna upplevt.[267] Svårigheter att skaffa vidare utbildning relateras t.ex. framför allt till att det skulle innebära en alltför osäker försörjningssituation. Att sända in många jobbansökningar och bekosta resor till arbetsintervjuer är också kostsamt. Förvisso kan man få bistånd från socialtjänsten för dessa utlägg men det innebär att lägga ut dessa summor fram till nästa månad, vilket upplevs svårt för dem med mycket pressad ekonomi. Att bekosta en flytt till en ort med större utbud av arbetstillfällen är en ekonomisk omöjlighet för många, inte minst som tidigare skuldsättning också kan orsaka problem med att få ett hyreskontrakt. Förändringar som att flytta eller påbörja en utbildning är ofta kostnadskrävande och kan innebära risker för ytterligare försörjningsproblem, något få av intervjupersonerna kan riskera, varför den dåliga ekonomin därmed verkar som en begränsning och ett hinder.

En av de ekonomiskt relaterade faktorer som primärt upplevts som hindrande i förhållande till att få arbete är svårigheten att bekosta ett körkort och i många fall även ha tillgång till bil. Bristen på körkort problematiseras i många intervjuer. För nästan 10 procent upplevdes det ha utgjort det största hindret med att komma ut på arbetsmarknaden.

> Men nu för tiden har du varken körkort eller högskoleutbildning så kommer du ingenstans och vi har inte körkort någon av oss för vi har ju inte råd. Körkortet är i dag största hindret från att få ett jobb. Jag går in på AMS hemsida varje dag och i dag fanns det säkert 10 jobb jag kunde sökt om jag haft körkort och sen tillgång till egen bil krävs (Ingela).

---

[267] Det är få personer som ger det direkta svaret ”pengar” som hinder eller orsak på fråga 7 och 11. Däremot uttrycker ett stort antal att bristen på pengar hör samman med de övriga svaren kring hinder och barriärer som att man t.ex. saknar ekonomiska möjligheter att ta körkort, flytta eller skaffa sig en utbildning.

Av de intervjuade saknar tre fjärdedelar körkort. Så få som 19 procent har tillgång till en bil, av den jämnåriga normalpopulationen har hela 74 procent tillgång till det.[268] Många intervjupersoner uttrycker vanmakt inför bristen på körkort eftersom de inte kan bekosta körkortsutbildning, och än mindre inköp av en bil. Ändå är de väl medvetna om att körkort och ibland även tillgång till egen bil är en nödvändighet vid ansökningar för en stor del av de mer okvalificerade arbeten som de kan söka. En del intervjupersoner har fått löfte om anställning under förutsättning att de tar körkort. För dessa personer blir den ekonomiska omöjligheten en mycket frustrerande erfarenhet.

> Jag har inte körkort, ja man vet att man sökt jobb och de har sagt ja du hade fått det men du har inte körkort så tyvärr (Patrik).

Flera intervjupersoner uttrycker att de önskade att socialtjänsten därför kunde bevilja bidrag eller lån till körkortsutbildning. I detta avseende blir den dåliga ekonomin ett mycket tydligt hinder, där man upplever det som kontraproduktivt att man inte kan få låna till den körkortsutbildning som upplevs vara en nödvändighet för att ha en chans på arbetsmarknaden.

Utöver dessa konkreta hinder orsakade av brist på pengar relateras den mer eller mindre konstanta ekonomiska krisen de flesta lever i som en barriär av en mer emotionell karaktär.[269] Intervjupersonerna beskriver att den ständiga bristen på pengar har en psykiskt nedbrytande effekt som leder till oro och ångest som också får en kontraproduktiv verkan.

> Och vad gör en människa som inte får pengar till sin hyra och mat alltså man blir… det har hänt att man inte kunnat sova på två dagar för

---

[268] Jämförelse med replikeringen ur Ungdomsstyrelsens studie.

[269] Hammers (2000) nordiska studie av arbetslösa ungdomar indikerar att ekonomiska problem är den mest avgörande faktorn förenad med en ökad risk för psykisk ohälsa. Studien visade även att psykisk ohälsa hade en negativ inverkan på möjligheten att få anställning. Det fanns även ett samband mellan ekonomiska problem och fortsatt arbetslöshet. Denna tvärsnittsstudie kan förvisso inte fastställa kausala samband men indikerar en tydlig samtidig förekomst av psykisk ohälsa, ekonomiska problem och varaktig arbetslöshet. De danska arbetslösa som ingick i studien hade generösare ersättningsnivå än övriga och rapporterade även en lägre förekomst av psykisk ohälsa. Furlong & Cartmels (2000) studie indikerade också en kontraproduktiv verkan av alltför låga ersättningsnivåer riktade mot unga arbetslösa, då ekonomisk deprivation tenderade att förstärka mönster av social exklusion i den studerade kohorten. Se även Gallie & Paugams (2004) studie, där fattigdom framstår som en betydande barriär relaterat till anställning.

att man varit så jävla hungrig liksom och för att man inte fått pengar och inte kunnat sova för att man inte kan betala sin hyra. Det är sånt är otroligt psykiskt påfrestande och sen ska man gå och söka jobb och känna sig bra inför en arbetsgivare, jag är killen du ska ha. Det är det som är så jävla jobbigt (Marek).

Många intervjupersoner beskriver att de lever med en konstant stress för hur pengarna ska räcka till nästa utbetalningsdag och denna tärande process tar mycket kraft och energi. Att leva i en varaktigt ”akut” situation innebär att mycket fokus ligger på att hantera nuet. Att klara sig med mycket begränsade resurser är dessutom tidskrävande (jfr Lister, 2004). Den hopplöshetskänsla kring den dåliga ekonomin, som förmedlas av många intervjupersoner präglas ofta av en uppgivenhet där förbättring av denna varaktiga ekonomiska utsatthet inte framstår som sannolik för dem. Detta inte minst på grund av den skuldsättning som för många ackumulerats under denna tid.

Det värsta är att man aldrig kan spara undan. Man kommer aldrig ur det, även om du käkar nudlar varje dag (Mats).

Den låga utbildningsnivån

Ett centralt problemområde som framträder ur intervjustudien är respondenternas förståelse av sin låga utbildning som en betydelsefull barriär och grundläggande förklaring till de långvariga etableringsproblemen. Låg utbildning utgör inte ett problem för alla,[270] men närmare 30 procent av de intervjuade uppfattar dock sin låga eller ofullbordade utbildning som den främsta orsaken till de långvariga problemen relaterade till arbetslöshet.[271] Utöver dem som betraktar låg utbildning som den primära orsaken återkommer en stor del av de övriga intervjuade till frågan om utbildning som en betydelsefull komponent i arbetsmarknadsmarginaliseringen. Av de intervjuade har närmare 40 procent ingen avslutad utbildning över

[270] Av de intervjuade är 30 procent nöjda eller ganska nöjda med sin utbildning, Nästan 60 procent av intervjupersonerna har en avslutad gymnasieutbildning. Detta ska dock jämföras med att i samma åldergrupp har 90 procent en avslutad gymnasie- eller högskoleutbildning. Jämförelser baserade på replikeringen ur Ungdomsstyrelsens studie.

[271] Drygt 27 procent av de intervjuade ansåg att låg utbildning varit det största hindret för dem att komma ut på arbetsmarknaden. Låg utbildning betraktades också av 12 procent som den främsta orsaken till deras långvariga socialbidragsbehov.

grundskolenivå,[272] vilket indikerar en avsevärt lägre utbildningsnivå än andra vuxna i samma ålderskategori där endast fem procent har grundskola som högsta utbildning.[273]

För många av intervjupersonerna utgör låg utbildning den mest uppenbara barriären mellan deras önskan att få arbete och deras realistiska möjligheter till det. Flera av dem som enbart har grundskolekompetens gör en nära nog absolut kausal koppling mellan låg utbildning och arbetslöshet, där de egna möjligheterna betecknas som mer eller mindre obefintliga utan gymnasieutbildning.[274] Många års misslyckat arbetssökande beskrivs ha resulterat i en relativt uppgiven insikt om de mycket begränsande anställningsmöjligheter som står till buds för lågutbildade yngre, då de upplevt att gymnasiebetyg numera utgör ett grundläggande krav.

> Jag har ingen gymnasiekompetens så jag kan inte få ett jobb i dag, det är praktiskt taget omöjligt. Som städare kanske (Stefan).

> Det är ju ändå …det är ju gymnasieutbildning eller motsvarande de söker ju, då är man ju redan alltså. Då är det ju inte lönt att söka alltså (Magdalena).

Frustrationen över små möjligheter på arbetsmarknaden på grund av utbildning återfinns även hos flera av dem med gymnasieutbildning som upplever att även högskoleutbildning krävs för att de ska få anställning. Detta gäller inte minst dem som genomgått gymnasieutbildningar inom områden där de sedan aldrig tillämpat sina kunskaper och därmed anser utbildningen som bortkastad eller den egna kompetensen som föråldrad eller obsolet.[275]

Förståelsen av möjligheterna till anställningar utgår ofta från resonemang där en framtida anställning ter sig orealistisk eftersom de inte kan erbjuda det som efterfrågas på arbetsmarknaden.

---

[272] 27 procent av samtliga intervjuade påbörjade en gymnasieutbildning som de inte slutförde. 13 procent påbörjade aldrig gymnasiet.

[273] Motsvarar fråga 12 i avhandlingens enkätstudie, vilken sedan jämförts mot resultat från den replikerade frågan som ställts till jämnåriga i Ungdomsstyrelsens studie.

[274] De orsaker till låg utbildningsnivå som omnämns under intervjuerna är skoltrötthet och bristande motivation att studera, skolmisslyckanden p.g.a. mobbing, barnafödande i ung ålder, eller att man inte blivit antagen till önskat gymnasieprogram.

[275] 50 procent av intervjupersonerna är uttalat missnöjda med sin utbildning (fråga 43 i enkäten). Motsvarande andel bland normalbefolkningen i dessa kohorter utgör 19 procent.

> Jag har ju ingen erfarenhet eftersom jag inte hade fått jobb och så hade jag ju inte gått ut grundskolan så då hade man ju inget att komma med (Eva).

Uttrycket ”inget att komma med” återkommer i flera intervjuer och relateras då till att eftersom de även saknar arbetsmarknadserfarenhet finns inte heller möjligheten att kompensera för den låga utbildningsnivån. Här betonas faktumet att när man saknar *både* erfarenhet och utbildning betraktas man inte ha något att erbjuda eller presentera, då det inte finns något ”att visa upp”.

> Ja jag vet inte vad det har varit egentligen som har gjort som att man bara, ja utbildning eller erfarenhet. Men det har blivit en ond cirkel för får man inget jobb så får man inga erfarenheter och har man inga erfarenheter så får man inget jobb och sen bara snurrar det runt runt. Det är väl där problemet ligger att man inte har fått chansen att visa (Rebecka).

> Jag har inga meriter jag har inget att visa upp för jag har aldrig jobbat. Och det är ju svårt att ta in en sån som inte har något som kan bevisa att man kan (Karin).

Svårigheter förenade med vidareutbildning

Många av intervjupersonerna beskriver en gradvis insikt om att den vidareutbildning de helst ville undvika som yngre är en i stort sett nödvändig förutsättning för arbete. Därmed betraktas ofta utbildning som den enda möjligheten att komma vidare. Så många som 26 personer av respondenterna vill läsa vidare på högskolan. Det finns också en stor grupp som vill läsa på gymnasienivå. Endast en tredjedel säger sig inte vilja studera vidare.[276]

Även om återinträde i utbildning av många anses vara en lösning, upplevs det också som alltför nära förenat med ekonomiska svårigheter vilket blir till en hindrande faktor. Ett kriterium för rätten att beviljas ekonomiskt bistånd eller a-kassa är att stå till arbetsmarknadens förfogande och vara aktivt arbetssökande. Detta är många gånger oförenligt med att sam-

[276] Fråga 13 i avhandlingsenkäten.

tidigt vara i reguljär utbildning,[277] vilket flera intervjupersoner uppfattar som en ”moment 22 situation”, då de vill påbörja eller slutföra en utbildning men inte upplever att de kan eller vågar lämna den inkomsttrygghet som socialbidrag eller a-kassa utgör.

> Jag vill läsa in de gymnasieämnen man behöver för att söka till högskolan men jag får inte eftersom jag inte får läsa upp betyg utan måste söka jobb och jag har förlorat 1,5 år på det har sökt så mycket jobb och det enda jag fått är två nej tack brev. /…/ Jag läser ju ändå för att jag ska bli klar, jag söker ändå jobb aktivt och jag kan ändå hoppa in på timvik om de ringer men mina kvällar måste jag få själv. Mina 24 timmar kan de inte få ta (Maria).

> Men problemet är att man inte får läsa in när man går på åtgärd så då får man bara gå runt på såna här åtgärder hela tiden för de får inte konkurrera med reguljära utbildningar så att man får ju inget riktigt egentligen. Hade jag jobbat deltid kunde jag läst på kvällen men nu är det bara att gå runt på sånt här tills man får ett jobb och då kan man börja (Mats).

Mats berättar senare under intervjun att han faktiskt läser upp sina betyg ”i smyg” för att sedan kunna söka vidareutbildningar. Dessa personer upplever reglerna som inflexibla och kontraproduktiva då tiden anses kunna användas bättre genom studier än till att söka jobb. De anser sig vara chanslösa att få arbete utan utbildning. Svårigheten att inleda de studier man anser nödvändiga utan att förlora inkomsttryggheten verkade alltså även i relation till a-kassan.

> Jag ringde också till a-kassan och frågade kan jag få plugga? Jag ville bli journalist det var två dagar i veckan på folkhögskola. Men det fick jag inte, men då sa jag är det bättre att betala mig fyra och ett halvt tusen i månaden för att jag sitter hemma och gör ingenting än att jag gör något så jag har en framtid och kan få ett jobb då sa hon ja men det måste vara 100 procent att få jobb (Jessica).

---

[277] Det finns dock variationer mellan olika kommuner kring huruvida det är tillåtet att uppbära socialbidrag och studera. Särskilda prövningar i enskilda ärenden förekommer också då det finns rättsligt utrymme att bevilja studier och godta undantag från principen om aktivt arbetssökande och att stå till arbetsmarknadens förfogande.

Dessa intervjupersoner upplever detta som mycket frustrerande och dessutom som ett absurt och kontraproduktivt regelverk då de anser att de borde kunna tillåtas studera på sin fritid och söka arbete dagtid.

Trots de problem som är förenade med återinträde i studier visar beräkningar ur avhandlingens longitudinella registeranalyser att mellan 19 och 29 års ålder har andelen av de långvarigt marginaliserade inom årsklassen med gymnasieutbildning ökat från 42 till 60 procent.

Detta är en positiv men otillräcklig utveckling eftersom gymnasiestudier i stort sett kan förstås som ett villkor för inträde på den svenska arbetsmarknaden (Olofsson, Stanfors, & Östh, 2003). Ett omfattande antal studier belägger också det faktum att låg utbildningsnivå innebär ett betydande hinder för etablering på den svenska arbetsmarknaden (Selin & Tydén, 2003). Unga utan avslutad gymnasieutbildning har en betydligt lägre sysselsättningsgrad och sämre framtida inkomstutveckling (a.a.). Försörjningsmöjligheter för dem med enbart grundskoleutbildning har genomgått en dramatisk försämring (Olofsson, Stanfors, & Östh, 2003). Att aldrig påbörja eller avbryta gymnasiestudier är många gånger ett livslångt handikapp på arbetsmarknaden, och dessa svårigheter accentuerades ytterligare efter 1990-talskrisen (Selin & Tydén, 2003).

Den kraftiga utbildningsexpansionen under 1990-talet, där det stora flertalet unga höjde sin utbildningsnivå avsevärt, innebar risker för polarisering där lågutbildade unga fått ytterligare etableringsproblem (Olofsson J., 2003; 2005). Olofsson betonar dock att detta inte nödvändigtvis beror på att faktiska kvalifikationskrav i realiteten ökat, utan även kan tillskrivas en utveckling mot en förstärkt stigmatisering av lågutbildade. Konsekvensen av en sådan utveckling kan leda till en utbildningsinflation, där de med högre utbildning ständigt konkurrerar ut lågutbildade även om arbetsuppgifterna egentligen inte kräver hög formell kompetens (Blomskog & Schröder, 1999).

Moderskap som hinder

Nästan hälften av intervjupersonerna är föräldrar och en stor del av dem fick sina barn tidigt i livet. Drygt 40 procent av alla intervjupersoner lever i dag med egna barn i hushållet.[278] Innebörden av föräldraskapet relateras

[278] Det finns dessutom ytterligare fem personer, huvudsakligen män, som har barn men av olika anledningar inte lever med dem.

återkommande i intervjuerna som centralt i förståelsen av försörjningsproblem och den uteblivna etableringen på arbetsmarknaden. Att tala om föräldraskap är dock missvisande, då det så gott som enbart är i intervjuer med kvinnor som resonemang och förklaringar utifrån förståelsen av barn som orsak till etableringsproblemen omnämns. Av samtliga intervjuade är det totalt 15 procent som anger att barn utgjorde den främsta orsaken till kvarstannande i långvarigt socialbidragsbehov.[279] Om man däremot begränsar gruppen till att endast omfatta kvinnor som är mödrar utgör barn den primära orsaken för hela 41 procent av dem. Utöver de som upplever föräldraskapet som den primära orsaken tillkommer dessutom betydligt fler kvinnor där moderskapet upplevs haft en bidragande och betydande negativ inverkan på möjligheterna att få eller kunna ta arbete, skaffa sig vidareutbildning och vara självförsörjande.

Barnafödandet relateras ofta till att ha inneburit utökade försörjningssvårigheter. Framför allt gäller detta då barnet inneburit att det blivit svårare att kunna arbeta, men även att det inneburit ökade utgifter för hushållet. Den låga etableringsgraden på arbetsmarknaden innebar också en otillräcklig föräldrapenning vid barnets födelse vilket har resulterat i ett utökat behov av socialbidrag.

Det krävande omsorgsansvaret för barn

Majoriteten av mödrarna är ensamstående och har huvudansvaret för barnens omsorg och försörjning.[280] De konkreta etableringsförsök kvinnorna gjort gentemot arbetsmarknaden har ofta inneburit konflikt- och valsituationer mellan arbetsmarknadens krav och det ansvar de har för omsorg och tillsyn av sina barn. De möjliga ingångar för tillträde till arbetsmarknaden som de erbjudits har ofta bestått av tillfälliga erbjudanden om timvikariat med kort varsel, eller på kvällar och helger då man saknat möjlighet till barntillsyn.

> Sen jag blev mamma då, och jag blev själv när hon var 4 månader så tycker jag det har varit väldigt svårt så att hitta något då som passar. Ska man ha något inom vården så ska man liksom ha barnvakt alltid

[279] Drygt 12 procent anger också att barn utgjort det primära hindret att etablera sig på arbetsmarknaden (fråga 7 i intervjuundersökningen).

[280] Av de 30 intervjupersoner som lever med sina barn är 12 sammanboende och 18 ensamstående. Männen de sammanbor med är dock ofta inte pappor till dessa barn.

när man jobbar kvällar och helger. Så det har varit svårt för mig att hitta något på det viset men jag hade gärna velat (Matilda).

Barn till arbetslösa föräldrar har i en del kommuner haft tidsbegränsad rättighet till förskoleplats. En stor del av dessa mammors tillvaro har bestått av barntillsyn. De har därmed inte heller kunnat agera flexibelt mot arbetsgivare med behov av att ringa in personal vid tillfälliga vikariat.

Bland de intervjupersoner där föräldraskap utgjort ett hinder framträder också en specifik grupp som har barn med långvariga och omsorgskrävande sjukdomstillstånd[281] som utgjort det primära fokuset i dessa kvinnors livssituation.

> Det är nog det med flickan att hon var väldigt deprimerad och med maten hon har precis börjat äta vi träffar specialister 3-4 gånger i veckan nu i fem år. Hon har till och med varit inlagd hon tvingades äta och det var inte roligt att se. Så det är mest för henne. Jag har satsat på att hon ska må bra. Sen ska jag skaffa ett jobb (Cecilia).

> Det krävde ju mycket att hon hade Asperger. Det har varit ganska tufft för mig, ständiga konflikter på dagis och skola. Jag har ju aldrig ens tänkt tanken att söka jobb längre bort än (nämner hemort) på grund av henne (Ingela).

Utöver dessa barn med mycket allvarliga tillstånd finns även barn med kraftigt försenad utveckling, ADHD-problematik och barn som mår psykiskt mycket dåligt.[282] Dessa barns behov innebär många gånger ett omfattande och dessutom tidskrävande omsorgsansvar. De mammor som har barn med speciella behov, varav flera också är ensamstående, betonar också att de inte kan, vill eller vågar lämna ansvaret för barnet till andra.

---

[281] Detta berör fem mammor. Därutöver finns en större grupp som innefattar dem som har barn med mindre allvarliga men tidskrävande tillstånd, som t.ex. svår allergi som kräver specialkost, eller sjukdomar som innebär omfattande kontakt med specialistvård, m.m.

[282] Vid mammornas beskrivning av barnens svårigheter eller sjukdomar undvek jag att ställa frågor huruvida barnens diagnoser även var medicinskt fastställda eller berättigat dem till vårdbidrag, då jag ville undvika att ifrågasätta deras bild av barnets situation. Jag kan därmed inte uttala mig om i vilken grad de uppbar ersättning för vård av dessa barn. Då de saknat eller haft en marginell arbetsmarknadsställning vid barnets födelse kan dock ersättningsnivå av eventuell ersättning från Försäkringskassan antas vara av otillräcklig omfattning eftersom de uppenbarligen även är eller varit berättigade till ekonomiskt bistånd.

Barn som grund för diskriminering

En del av de intervjuade kvinnorna upplever att de har erfarit en uttalad diskriminering relaterad till deras föräldraskap. Kontakter i samband med arbetssökande har givit en klar indikation om att småbarnsmammor uppfattas som en risk av arbetsgivare relaterat till vård av sjuka barn, önskan om deltidsarbete eller ytterligare graviditetsledigheter.

> Många var så ärliga att de sa att de fått en kvinna med äldre barn som inte behöver vara hemma och då var det inte kul att ha henne heller för då blev man rätt irriterad fast hon inte gjort något. Men hon blev ju ett hinder på så sätt men sen tänkte jag att så ska jag aldrig mer tänka (Jessica).

> Det har nog varit när man sökt jobb och man kommit dit på intervju och första frågan har du barn och när man svarat ja så tyvärr då har man ändrat synvinkeln direkt oh shit hon har barn då kan vi inte ha henne här man känner det liksom direkt från den personen som intervjuar (Helen).

Dessa kvinnor upplever sig utsatta för en orättfärdig diskriminering då de både kan och vill arbeta, men där den egna attraktiviteten på arbetsmarknaden reducerats, då presumtiva arbetsgivare relaterat föräldraskapets omsorgsplikter till en förväntad negativ inverkan på arbetskapaciteten.[283] Då dessa kvinnor dessutom saknar specifika kompetenser, erfarenheter eller utbildningar som kan uppväga och kompensera den nackdel arbetsgivare bedömer att deras föräldraskap innebär upplever de att andra arbetssökanden kategoriskt föredras vid tjänstetillsättningar.

Sammanfattningsvis kan alltså dessa resonemang kring barnet som hinder sägas utgå från två olika upplevelser. Den ena innebär att det finns en förståelse av föräldraskapet som svårförenat med de krav en arbetsmarknadsetablering innebär. Arbete står därmed i konflikt med kraven på föräldraomsorg och barntillsyn. Den andra innebär att mammor med små barn blir oattraktiva på arbetsmarknaden och därmed bortsorterade eller diskriminerade av presumtiva arbetsgivare. En del mammor upplever att båda dessa faktorer haft inverkan på deras utanförskap på arbetsmarknaden. Westbergs studie (2005) visar att föräldraskap i tidig ålder ofta inne-

[283] Detta är intervjupersonernas tolkningar av varför de inte fått sökta anställningar, den verkliga motiveringen kan haft andra orsaker. Dessa kvinnor har förmodat att föräldraskapet utgjort den primära orsaken men sällan fått det belagt.

bär en varaktigt problematisk försörjningssituation som består långt efter barnets första år.

Relationen till välfärdsinstitutionernas ersättningssystem

De unga vuxna som intervjuats i denna studie har haft långvariga och omfattande kontakter med offentliga instanser som socialtjänst, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och a-kassa, vilka haft olika funktioner i hanterandet av deras försörjningsproblem och arbetslöshet.[284] En del av de intervjuade har upplevt att relationen till dessa institutioner utgjort ett hinder snarare än en lösning. För närmare 15 procent av intervjupersonerna har problem relaterade till välfärdsinstitutioner upplevts som den främsta orsaken till att man haft ett långvarigt behov av socialbidrag. Utöver dem som betraktar detta som den primära orsaken har även långt fler av de intervjuade upplevt detta som problematiskt och frustrerande.

Dessa intervjupersoners beskrivningar av kontakter med olika välfärdsinstanser kretsar ofta kring upplevelser av en uttröttande rundgång präglad av temporära inne- och uteslutningar i olika ersättningssystem. Relationen till dessa olika välfärdsinstanser präglas också till stor del av osäkerhet och instabilitet. I intervjuerna beskrivs ofta situationer där man ”hamnat i kläm” mellan olika regelverk, vilket ofta genererat en ofrivillig exkludering från rätten till ersättning. En alltför ingående redogörelse av de många svårigheter intervjupersonerna har mött inom dessa organisationers regelverk skulle ha resulterat i en alltför lång och omständlig empirisk återgivning. Jag har därför i detta avsnitt valt att utgå från en mer summarisk ansats, där jag exemplifierar och beskriver hur intervjupersonerna problematiserar sin marginella och osäkra ställning i förhållande till de olika välfärdsinstitutionernas ersättningssystem.

De flesta av intervjupersonerna har under denna fas av vuxenblivande haft varierade försörjningskällor som tillfälliga arbeten, a-kassa eller KAS samt olika sjuk- eller föräldrabaserade ersättningar från Försäkringskassan. Den tid som följer när inkomst från en försörjningskälla, exempelvis ett timvikariat, a-kassan eller en sjukskrivning, upphör resulterar ofta i en period av ekonomisk kris och stor osäkerhet vid försök att kvalificera sig

[284] Socialtjänsten är tveklöst den organisation som har den mest centrala och omfattande betydelsen i de delar av intervjuerna där relationer till offentliga instanser diskuteras, vilket avhandlats i kapitlen 6-8.

för andra möjliga ersättningssystem. Dessa perioder beskrivs som långdragna och fyllda av ”strul” med otaliga myndighetskontakter, där intervjupersonerna upplever att de har svårt att hävda rättigheter eller få klara besked om vad som gäller. De olika regelsystemen och administrativa praktikerna hos exempelvis socialtjänst och a-kassa beskrivs som inflexibla och svåröverskådliga procedurer där en del intervjupersoner liknar det vid att de ”hamnat mellan stolarna” och inte är kvalificerade för ersättning någonstans.

I kapitel 7 diskuteras hur en stor del av intervjupersonerna upplever sig maktlösa vid socialtjänstens hantering av deras ansökan om socialbidrag. Socialtjänstens ramar för hjälp beskrivs som mycket snäva och rigida, vilket försvårar eller omöjliggör en anpassning efter individuella behov eller lösningar vilket upplevs generera ytterligare problem, begränsningar och hinder. [285] De situationer som beskrivs består ofta av att en instans, t.ex. a-kassa eller socialtjänst, agerat och bedömt situationer korrekt utifrån regelverket men där intervjupersonerna ändå upplever sig utsatta för en orättvis eller alltför rigid bedömning.

> Jag har fixat ett jobb ett riktigt slavjobb sälja skivor på stan. 12 timmar om dan var man ute och låg lön. Man tjänade 600 spänn om man hade tur de tvingade ut en i skjorta i ösregn det var ett riktigt skitjobb så jag sa upp mig. Men jag kollade ju inte med dem först så de nekade mig pengar, hade jag fått sparken. Men jag var så ärlig att jag sa att jag slutade så man drar sig, man vill inte ha med dem att göra[286] (Marek).

En del av dessa utsagor beskriver förvisso också att respondenterna själva anser att de agerat alltför naivt och oöverlagt, exempelvis inte kontrollerat tillräckligt noga vilka regler som gäller för rätt till a-kassa eller ekonomiskt bistånd och att de sedan fått en mycket obehaglig insikt om att man diskvalificerats från sin rätt till ersättning.

Arbete som risk

Trots att möjligheter till anställning eftersträvas av intervjupersonerna har några av dem upplevt arbete som en risk avseende möjligheterna att sedan

[285] Denna inflexibilitet uttrycks även i relation till a-kassa och Arbetsförmedlingen, men det empiriska underlaget att belägga det med är långt mer begränsat än i relation till socialtjänsten.

[286] Marek syftar här på socialtjänsten.

beviljas fortsatt ekonomiskt bistånd efter att det tillfälliga arbetet upphört.[287] Då löneinkomsterna överstiger ersättningsnivån för socialbidrag uppstår ett så kallat normöverskott. Den överskjutande summan förväntas läggas undan för kommande månaders utgifter.[288] Intervjupersonerna betonar dock att när de fått inkomster över socialbidragsnivå har dessa pengar gått åt till att betala gamla skulder, göra nödvändiga inköp eller unna sig eller barnen något man försakat under lång tids konsumtionsnivå efter socialbidragsnorm.

> Det är väl det hur de räknar att man ska ha pengar kvar att man skulle veta att man måste lägga undan. Men min tjej blev av med större delen av sitt jobb och det visste inte vi så då köpte vi sånt vi behövde för vi trodde vi skulle slippa soc ändå, nytt diskställ och sånt massor av småsaker som behövdes och det blir en del sen läkarbesök (Jörgen).

En del har inte heller känt till att den överskjutande summan kommer beräknas som inkomst för månader som följer efter löneutbetalningen eller trott och hoppats att de inte skulle återvända till socialbidrag och därmed inte tagit hänsyn till dessa regler.

> Ja jag jobbade på Pågens och trodde att jag skulle få all övertid då själv så jag jobbade över 2,5 timmar per dag men de drog allting sen, så jag fick inget socialbidrag framöver då för att jag hade jobbat (Niklas).

> Hela tiden så fort jag försökt göra något så har det blivit värre har jag skaffat något jobb något tillfälligt så och sen när jag ska börja på soc igen så vill de inte ge mig soc för att jag tjänat en tusenlapp extra och sådär. Så även om man jobbar kan man bara leva på existensminimum ändå liksom (Marek).

Erfarenheten av att löneinkomster kan orsaka senare problem för beviljande av socialbidrag (givetvis efter att denna inkomst upphört) har upplevts som mycket frustrerande och kontraproduktivt av de intervjupersoner som upplevt detta. För Marek har det exempelvis inneburit att han nu arbetar

---

[287] Beskrivningar av arbete som risk för problem med andra ersättningssystem omnämns endast av några personer, men det exemplifierar hur förändring kan innebära oförutsedda komplikationer i relation till rätten att uppbära fortsatt ekonomiskt bistånd.

[288] Det finns kommunala variationer avseende hur man beräknar och bedömer normöverskott.

”svart” i stället för att få in de extra hundralappar han upplever att han behöver tjäna för att klara sina utgifter under månaden.

Sammanfattningsvis har dessa intervjupersoner ofta upplevt sig felaktigt behandlade eller orättfärdigt exkluderade i relation till offentliga välfärdsinstanser där grunder för kvalificering uppfattas som oklara eller orättvisa. I de situationer där intervjupersonerna ansett sig blivit orättfärdigt behandlade uttrycks också känslor av maktlöshet inför de administrativa processer och beslutsvägar som föregår beslut om ersättning.

Känslor av hopplöshet och frustration

I intervjupersonernas förståelse av vad som utgjort hinder och barriärer relateras även negativa känsloupplevelser som t.ex. frustration, ilska och ångest vara nära sammanbundna med de olika hinder som lyfts fram i detta kapitel. En del beskriver också att känslor av hopplöshet inför den långvariga arbetslösheten och socialbidragstagandet utgör ett hinder i sig då det för många stundtals känns omöjligt att upprätthålla motivationen och orken att fortsätta söka arbeten eller på andra sätt förbättra sin situation.[289] Om en person som vill ha arbete slutar söka anställningar eller vägrar delta i fler arbetsmarknadsinsatser kan det framstå som irrationellt eller ologiskt. Efter många års resultatlöst arbetssökande eller praktikdeltagande är det ändå kanske logiskt, att likt en del av intervjupersonerna, välja att sluta göra detta.

> Så jag har hela tiden de här goda tankarna nu ska jag. Men motivationen var finns den någonstans? Den har helt försvunnit i och med att det gick dåligt redan från början när jag kom ut så tänker man äh (Jenny).

> Det är väl mycket att man får en håglöshet när man inte har jobbat, man blir så. Det blir svårt att komma i gång och komma ut och göra något liksom. Det blir en ond cirkel man blir jättedeprimerad och ligger och sover hela dagarna som allting blir helt man tycker liksom ja sämre om sig själv för att man ingenting gör och sen så blir det man blir ännu mer deprimerad av det. Så blir det ännu svårare att komma ut och göra något (Mariana).

[289] Denna faktor uppges dock inte utgöra det primära hindret eller orsaken till varför man stått utanför arbetsmarknaden och haft socialbidrag under lång tid.

Denna uppgivenhet är ett uttryck för den tärande process som försörjningssvårigheterna och de ständiga arbetsmarknadsrelaterade misslyckandena inneburit.

Sammanfattande diskussion

Intervjuerna återspeglar en verklighet där faktorer av både strukturell och individuell karaktär interagerar och där det många gånger är en omöjlighet att fastställa precisa förklaringar till varför det egna livet gestaltats så som det har. Intervjupersonernas tolkningar och förklaringar av sitt långvariga utanförskap på arbetsmarknaden indikerar tydligt att de allra flesta förlägger den *främsta* orsaken till sin arbetslöshet och sitt socialbidragstagande till individuella faktorer som förbinds med utsatthet inför olika livshändelser eller ageranden bundna till ett eget aktörskap. Detta trots att en majoritet var väl medvetna om de ofördelaktiga strukturella förutsättningarna i form av låg efterfrågan på arbetskraft som rådde vid deras etableringstidpunkt. Den arbetsmarknadsexkluderade positionen anses dock av de flesta intervjuade ha påverkats och till viss del försämrats av 1990-talets höga arbetslöshet.

Förmodligen är det mycket svårt för den som inte varit efterfrågad eller önskvärd på arbetsmarknaden att inte individualisera orsakerna till misslyckandet att finna arbete. Den stora majoriteten jämnåriga som man jämför sig emot har ju sedan lång tid lyckats etablera sig. Furlong & Cartmel (2007) problematiserar den senmoderna utvecklingen mot det reflexiva individuella livsprojektet, där unga i allt högre grad förväntas vara kompetenta aktörer i att konstruera sina identiteter och karriärer i en samtid där alla möjligheter står öppna för den som kan navigera ”rätt” mellan dess risker. Konsekvensen för de unga som inte förmår detta är att de i allt högre grad hålls ansvariga för sitt öde som en konsekvens av misslyckade val där de inte själva alltid kan se att strukturella faktorer som klass och etnicitet trots ökade valmöjligheter för unga fortfarande har mycket stor betydelse för den väg deras liv tar (a.a.). C. Wright Mills sociologiska vision (1971) [290] betonar vikten av att kunna analysera och förstå distinktio-

[290] Här utgår jag från den inledande delen av ”Den sociologiska visionen” (Mills, 1971). En mer utförlig diskussion av hur man kan tolka situationen för de unga under 1990-talet i relation till Mills förs av Trondman (2001, s. 126). Eliasson (1995, s. 73) för också en angelägen problematisering av synen på människan som ett autonomt och ansvarigt subjekt.

nen mellan ”personliga *bekymmer* som hänför sig till den närmaste omgivningen” och ”allmänna *problem* som hänför sig till den samhälleliga strukturen”. En hög arbetslöshet nämns exempelvis av Mills som ett sådant problem. Därmed betonas att ”individen kan förstå sin egen upplevelse och mäta sitt eget öde endast genom att placera in sig själv i sin tidsperiod, att han bara kan lära känna sina egna livschanser genom att bli medveten om livschanserna för alla individer i liknande omständigheter” (a.a., s. 25). En sådan insikt kan bidra till att individen även kan förstå att de personliga bekymren till stor del också är ett samhälleligt problem. I relation till Mills distinktion utgår intervjupersonernas förståelse av sin situation mer från personliga bekymmer än som ett allmänt problem.

De varierade erfarenheterna kring vad som utgjort hinder och barriärer ur intervjupersonernas perspektiv tyder på att det inte finns några entydiga svar eller helt dominerande förklaringar. De hinder och orsaker som anges spänner från strukturella förklaringar till personliga livshändelser, dock med en klar övervikt åt en betoning av individuellt relaterade hinder. De faktorer som identifierats i detta kapitel indikerar sammantaget att hinder och barriärer utgörs av en multidimensionell process där betydelsen av en rad olika exkluderande faktorer samverkar (jfr Kronauer, 1998).

Den gemensamma faktor som dock kan urskiljas i dessa intervjuutsagor är att de många gånger präglas av en vanmakt inför de upplevda svårigheterna att sedan överkomma dessa hinder och barriärer. Denna vanmakt och dess konsekvenser diskuteras mer ingående i avhandlingens avslutande kapitel.

Kapitel 10

Den dubbla vanmaktens logik

Inledning

Avhandlingen visar på betydelsen av att förhålla sig till såväl inre som yttre faktorer i förståelsen av hur långvariga etableringssvårigheter utgör problem för unga vuxna som levt i denna situation under hela sitt vuxenblivande. Att varaktigt stå utan arbete och försörjas genom socialbidrag har inneburit en avsevärd materiell deprivation, men lika central är betydelsen av den skam, maktlöshet och bristande socialt erkännande som dessa unga vuxna upplevt. Det är därmed relevant att förhålla sig till förståelsen av ungas långvariga etableringsproblem på ett fördjupat vis där betydelsen av samverkan mellan yttre faktiska omständigheter och inre upplevelser av social underordning uppmärksammas.

Kapitlets inledande del ägnas åt att diskutera huruvida dessa unga har en utestängd eller marginaliserad position i förhållande till centrala välfärdsområden. Därefter fokuseras betydelsen av vanmakt som en konsekvens av respondenternas bristande välfärdsresurser och hur detta kan förstärka vidmakthållandet av deras etableringsproblem. Kapitlet avslutas sedan med en diskussion kring vilka policyimplikationer som kan vara relevanta att reflektera över utifrån avhandlingens resultat.

Unga utanför?

Livssituationen för unga långtidsarbetslösa socialbidragstagare diskuteras ofta utifrån en problemorienterad förståelse som kretsar kring utanförskap och utestängning, där de som varken arbetar eller studerar kategoriseras som ”unga utanför”. Teoribildningarna kring social exklusion och marginalisering fokuserar på en mångdimensionell utsatthet där ”utestängda” individer har en ansamling problem i relation till ett flertal centrala välfärdsområden. Människor kan befinna sig i en exkluderad eller marginaliserad position beroende på en mängd olika förhållanden. I de skandinaviska välfärdsstaterna är etablering på arbetsmarknaden av central

betydelse för social identitet och inkludering i socialförsäkringssystemen. Ett långvarigt utanförskap på arbetsmarknaden, inte minst för unga som dessutom har varaktigt socialbidrag, är därmed ofta förenad med en problemorienterad förståelse av denna livssituation där dessa unga befaras ”hamna utanför” och få en kraftigt försämrad välfärdsutveckling.

Jag har i avhandlingen, utifrån en kvantitativ och komparativ ansats, studerat undersökningspopulationens levnadsförhållanden för att se om och hur de skiljer sig från normalbefolkningen i samma ålder. Avhandlingen studerar också i vilken omfattning denna livssituation är eller uppfattas som ett problem av långtidsarbetslösa unga vuxna och i så fall på vilka sätt? En central fråga i förhållande till avhandlingens slutsatser är ifall undersökningspopulationens problem primärt utgörs av ett arbetsmarknadsrelaterat utanförskap eller om det även finns andra dimensioner av en exkluderad eller marginaliserad ställning i relation till välfärdssamhället.

Resultaten ur avhandlingens delstudier visar tydligt att arbetslöshet och socialbidragstagande på många olika sätt, och i betydande omfattning, inneburit en ofrivillig och problematisk livssituation för respondenterna.

Utöver det arbetsmarknadsrelaterade utanförskapet visar framför allt intervjustudien på betydelsen av utestängning avseende relationella dimensioner samt en omfattande materiell deprivation. För att kunna belysa den multidimensionella ansamling av problem som, utifrån avhandlingens slutsatser, är centrala i denna livssituation kommer jag utgå från dimensionerna av social exklusion Kronauer (1998) inbegriper i detta begrepp.[291]

I relation till *arbetsmarknadsexklusion* har samtliga respondenter en omfattande erfarenhet av att stå utan varaktig anställning ända från inträde i vuxen ålder. Kronauer betonar dock att individer som enbart har en utestängd position i relation till arbetsmarknaden inte ska betraktas som socialt exkluderade. Avhandlingen visar dock att undersökningspopulationen även har en utestängd eller marginaliserad position i relation till övriga dimensioner. Den *ekonomiska exklusionen* framträder tydligt utifrån såväl objektiva mått som subjektiva erfarenheter. Respondenternas ekonomiska förhållanden utmärks av materiell deprivation och omfattande upplevelser av ekonomisk stress samt en tärande knapphet där ingen konsumtion ut-

[291] En förteckning och beskrivning av dessa återfinns i kapitel 3. En av Kronauers dimensioner utgörs av spatial exklusion. Avhandlingen belyser endast i begränsad utsträckning denna dimension. Det var dock tydligt att respondenterna mycket ofta bodde i segregerade och socialt utsatta hyreshusområden. Av de intervjupersoner jag intervjuade i hemmen bodde en stor del i slitna bostäder med låg standard.

över det allra nödvändigaste är möjlig. Den svåra ekonomiska situationen innebär att vara utestängd från gängse konsumtionsmönster samt social samvaro och rekreation som medför kostnader. I förhållande till detta uttrycker respondenterna *exklusion genom social isolering*.[292] Svårigheten att leva i enlighet med rådande sociala normer tar sig även uttryck i form av *kulturell exklusion* där respondenterna ofta upplevt att arbetslöshet och socialbidragstagande innebär utestängning från ett socialt och moraliskt erkännande från omgivningen. Den underordnade ställning många upplevde i relation till både socialtjänst och social omgivning var ofta förenad med stigmatisering och skamkänslor. Den relation till socialtjänsten som framträder återspeglar också förekomst av *institutionell exklusion.* Respondenternas beskrivningar av socialtjänsten betonar oftast en asymmetrisk maktrelation där de upplever beroende och bristande autonomi. Dessa intervjupersoners erfarenheter kan beskrivas som att, i vissa avseenden, vara exkluderad från makten över sitt eget liv, då villkoren för att berättigas socialbidrag ofta uppfattades som en förlust av självbestämmande och integritet.

Avsikten med att relatera avhandlingens resultat till Kronauers kategorisering ska inte tolkas som en bestämd precisering av respondenterna som varandes i ett statiskt tillstånd av irreversibel exkludering. Dimensionerna återspeglar däremot centrala levnadsområden till vilka respondenterna ofta står i en marginaliserad eller utestängd position. Den grad av utestängning respondenterna ger uttryck för varierar dock avsevärt och sträcker sig från att uppleva sig fullständigt exkluderad från samhället till att beskriva sig som socialt inkluderad förutom utestängning i förhållande till arbetsmarknaden. Den utestängning flertalet av respondenterna ger uttryck för är oftast av en mer partiell än absolut karaktär. Avhandlingens resultat visar sammantaget att dessa unga vuxna befinner sig i en marginaliserad eller utestängd position i förhållande till både materiella och relationella dimensioner av välfärd.

Betydelsen av bristande välfärdsresurser

Avhandlingen visar att undersökningspopulationens levnadsförhållanden karakteriseras av en ansamling av olika välfärdsrelaterade problem och

[292] Trots detta ska det betonas att en stor majoritet har nära vänskapsrelationer och upplever stöd från sina föräldrar. De longitudinella analyserna visar dock att de långvarigt marginaliserade betydligt oftare lever ensamma än normalpopulationen.

resursbrister. Begreppet välfärd diskuterades mer ingående i kapitel 5. Då detta begrepp är centralt i de resonemang som kommer föras i min avslutande analys vill jag ändå kort återknyta till dess innebörd.

I den nordiska levnadsnivåforskningen har begreppet välfärd en långt vidare definition än att enbart återspegla materiell standard. Välfärd förstås i stället som *förfogande över resurser* inom en rad centrala livsområden (jfr Titmuss, 1958; 1968). Utifrån Titmuss perspektiv formulerade Johansson den definition av levnadsnivå, vilken avspeglar graden av välfärd, som utgår från ”individens förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m.m. med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor” (1970, s. 25). Välfärdsbegreppet inkluderar betydelse av både materiella, psykiska och sociala resurser.

Utifrån denna ansats där välfärd definieras som förfogande över olika resurser och mäts genom kvantitativt operationaliserade indikatorer har avhandlingens undersökningspopulation färre välfärdsresurser än jämnåriga som uppnått en varaktig förankring på arbetsmarknaden. [293] I förhållande till de livsområden Johansson definierar som centrala för välfärd har respondenterna en levnadsnivå som karakteriseras av bristande välfärdsresurser. Ur ett komparativt perspektiv hade de exempelvis en mer problematisk ekonomisk situation, lägre utbildningsnivå och sämre hälsa än sina jämnåriga. Intervjustudien belyste andra dimensioner av bristande välfärdsresurser. Respondenterna betonade framför allt betydelsen av problematiska sociala relationer där de upplevde maktlöshet, social underordning samt skam och brist på erkännande. Johanssons (a.a.) definition av levnadsnivå inbegriper även ”psykisk energi”, en term som i många avseenden är svår att precist operationalisera. I intervjustudien framträdde dock levnadsbeskrivningar som ofta återspeglar uppgivenhet efter många år av arbetslöshet och socialbidragstagande som upplevts utgöra en tärande och nedbrytande process. Detta inbegrep även en betydande stress, oro och otrygghet, framför allt i relation till den osäkra försörjningssituationen. Johansson inkluderade även resursen ”fysisk energi” i levnadsnivåbegreppet. Även detta är svårt att definiera på ett mer precist sätt. Enkätstudien

[293] Dessa välfärdsresurser har i den komparativa enkätstudien mätts både utifrån en mer faktisk och objektiv ansats samt utifrån respondenternas subjektiva upplevelser, och har därefter jämförts mot normalpopulationen på nationell nivå. Även de longitudinella analyserna var komparativa inom den studerade årsklassen.

visade dock att undersökningspopulationen har klart högre nivåer av trötthet och sömnsvårigheter än den jämnåriga normalbefolkningen.

Välfärd relaterat till förfogande av resurser

Utifrån det ovan beskrivna perspektivet på välfärd innebär förfogande över resurser att individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor (Johansson S., 1970). Resurser som utbildning och pengar innebär större möjligheter för individen att leva det liv man eftersträvar (Ejrnaes & Kristiansen, 2002). Resurser är därmed centrala i relation till faktiska förutsättningar och kapacitet att förändra det som utgör problem i den egna livssituationen. Betydelsen av resursbrister kan därmed relateras till vanmakt.[294]

Begreppet vanmakt

Då jag i den fortsatta delen av detta kapitel kommer bruka begreppet vanmakt vill jag först klargöra hur jag förhåller mig till och använder det. Vanmakt är ett starkt begrepp som kan förbindas med ett statiskt och fullständigt maktlöst tillstånd. Det förekommer definitivt att respondenter upplever sig som just så vanmäktiga men begreppet vanmakt avser, på det sätt jag använder mig av det, även avsevärda begränsningar i handlingsutrymme.[295] Det har varit svårt att finna ett enhetligt begrepp som återspeglar den varierade grad av maktlöshet och begränsningar respondenterna beskriver. Jag har valt att använda mig av begreppet vanmakt men understryker dock att den vanmakt som beskrivs inte alltid ska förstås som absolut.

Tidigare i avhandlingen har jag redogjort för vanmakt utifrån Engelstads förståelse: ”Även om människor bara undantagsvis är fullständigt innestängda i sin vanmakt så händer det dock att de upplever situationen så (2006, s. 102). Även Mathiesens (1989) definition på vanmakt fokuserar mot innebörden av att *inte kunna se* en utväg. Min förståelse av vanmakt utgår till stor del från dessa perspektiv.

---

[294] Respondenterna använder generellt sett inte ordet vanmakt. Det är dock det begrepp som bäst kan återge det förhållande och den upplevelse de beskriver i intervjuerna.

[295] Handlingsutrymme kan ha många betydelser. Vad jag avser här är helt enkelt möjlighet att handla. Det är även utifrån denna betydelse jag använder uttrycket handlingsförmåga.

Den dubbla vanmaktens logik

I det föregående kapitlet belystes frågan om hur respondenterna uppfattade orsakerna till sitt långvariga socialbidragstagande och sin arbetslöshet. Det framstod tydligt att individuella omständigheter och livshändelser som allvarlig ohälsa, föräldraskap och svårigheter relaterade till nära anhöriga var faktorer som hade avsevärd inverkan på varför etableringsproblem uppstod och förstärktes.

Avseende frågan om varför dessa etableringsproblem också består finns en mer övergripande dimension som jag uppfattar vara viktig i förståelsen av denna livssituation. Under analys- och intervjuarbete reflekterade jag ofta över att respondenternas levnadsförhållanden till stor del utmärktes av att de hade så många olika problem samtidigt. Gradvis började jag se ett empiriskt mönster där ansamlingen av problem och resursbrister sannolikt också hade ett samband med frågan om *varför* dessa unga vuxna så länge varit arbetslösa och socialbidragstagande. Min förståelse av detta förhållande var inte ett resultat av teoretiska analyser eller medvetna försök att generera en övergripande förklaringsmodell. Det framträdde istället gradvis efter intervjutillfällen då jag reflekterade över varför respondenter inte agerat på andra sätt än de gjort. Vid en första betraktelse var det lätt att föreställa sig att de kunde agerat på andra, mer rationella sätt. Varför hade de inte flyttat till orter med bättre efterfrågan på arbetskraft, börjat studera eller försökt att ta körkort? Det var faktiskt först när jag föreställde mig att jag var i deras livssituation och funderade över hur jag skulle agerat och vilka möjligheter jag i så fall hade som vidden av deras begränsade handlingsutrymme framstod som uppenbar.

Under intervjuerna beskrevs vanmakt inför att inte komma vidare utan ”stå och stampa på samma plats” eller befinna sig i ”moment 22” liknande situationer utifrån konkreta exempel. Den som har betalningsanmärkningar har svårt att få en annan hyreslägenhet på en ort med bättre utbud av arbetstillfällen. Den som har skulder och fått betalningsanmärkningar har också betydligt svårare att få låna pengar för att t.ex. ta körkort. Den som har socialbidrag och vill försöka avsluta en gymnasieutbildning upplever sig ta en betydande ekonomisk risk då vidare socialbidrag inte alltid beviljas för den som deltar i reguljära studier.[296] Detta innebär att de behöver ta

[296] Jag vill understryka att min studie varken kan eller avser att belägga hur ofta eller vanligen förekommande det är att socialtjänsten beslutar om indraget socialbidrag vid regul-

studielån. Då många respondenter redan har problem med skuldsättning kan ytterligare låntagande upplevas som avskräckande och riskfyllt. Begränsningar relaterade till materiell avsaknad av resurser handlar även om mindre, men ändock försvårande, faktorer som att exempelvis bara hälften av respondenterna har tillgång till en dator med internetuppkoppling.

Begränsningar och svårigheter relaterade till bristande handlingsutrymme var även tydliga i relation till socialtjänsten då respondenterna ofta upplevde att deras socialbidragstagande bidrog till en låg grad av autonomi.

Ett övergripande förhållande jag kunde urskilja som relevant hos många, men givetvis inte alla, var alltså en livssituation som karakteriserades av vanmakt. Jag har valt att beskriva detta som ”den dubbla vanmaktens logik”. Detta begrepp betonar vikten av deras *ansamling av välfärdsproblem* och *bristande resurser* att lösa dem. I relation till detta erfar respondenterna ofta vanmakt. Vanmakten kan i detta sammanhang förstås som en konsekvens av bristande välfärdsresurser. Att vara eller uppleva sig som vanmäktig är nära förbundet med bristande eller starkt begränsat handlingsutrymme.

Respondenterna beskriver två olika former av vanmakt:

Faktiska konkreta problem och de barriärer som de resulterar i
Här avses mer objektiva och konkreta problem i livssituationen vilka respondenterna är eller uppfattar sig som vanmäktiga att lösa. Vanmakten uppstår när resurser att lösa dessa problem saknas. Exempel på detta är att sakna resurser för att avsluta sin gymnasieutbildning eller sakna möjligheter att bekosta ett körkort. Båda dessa problem är centrala i svårigheten att etablera sig på arbetsmarknaden. Ett annat exempel är att ha krav på återbetalning av skulder, indrivning från Kronofogden eller betalningsanmärkningar som många gånger ytterligare försvårar en redan problematisk ekonomisk situation. Att sakna ekonomiska resurser är centralt i förståelsen av bristande möjligheter att ”lösa” ett flertal av de problem som upplevs utgöra barriärer gentemot arbetsmarknadsetablering. Respondenterna betonade även att socialtjänstens villkor för att bevilja ekonomiskt bistånd

---

jära studier eller när klienter vägrar delta i arbetsmarknadsåtgärder. Det studien kan visa är att detta har upplevts och utgjort problem för respondenter i denna avhandling.

innebar bristande autonomi samt inskränkningar i det egna handlingsutrymmet.

Subjektiva upplevelser av vanmakt

Beroendeställningen till socialtjänsten är ofta förenad med upplevelser av vanmakt i relation till inskränkningar i den personliga integriteten. Dessutom upplevs vanmäktighet inför vad man anser vara kontraproduktiva eller godtyckliga bedömningar i samband med socialbidragsansökningar. Möjligheterna att göra motstånd eller lämna socialbidragsförsörjning upplevs dock som mycket begränsade eftersom man är ekonomiskt beroende av fortsatt försörjningsstöd. Detta utgör en avsevärd frustration för många. Respondenterna upplever även vanmakt inför det bristande erkännande samt de moraliska ifrågasättanden omgivningen ofta förmedlar. Honneth (2003) förstår missaktning av en människa som en förstörelse av förutsättningar för den individuella handlingsförmågan. Sammantaget handlar de subjektiva upplevelserna av vanmakt om olika sociala situationer och relationer, där respondenterna återger att de känt eller erfarit sig som vanmäktiga inför möjligheten att förändra eller påverka sin situation.

Lite förenklat skulle man kunna kalla detta för yttre respektive inre faktorer. Båda dessa former av vanmakt är lika centrala i förståelsen av respondenternas situation. Respondenterna uttrycker ofta *både* faktisk och upplevd vanmakt och det är detta jag relaterar till som en dubbel vanmakt.

Denna erfars alltså genom konkreta hinder *och* sociala situationer där respondenterna upplevt sig vanmäktiga. Under intervjuerna framstod det tydligt att det också finns en *interaktion* mellan dessa komponenter. När både faktiska objektiva hinder samt omfattande emotionella upplevelser av vanmäktighet erfars kan det få en ytterligare negativ inverkan på individens handlingsförmåga. Detta eftersom ansamlingen av problem då kan upplevas som, men också vara, övermäktiga att hantera. Konsekvensen av detta blir ofta den frustrerande "fastlåsta" situation som respondenterna upplever. Förekomst av ”dubbel vanmakt” kan därmed generera en *förstärkning av etableringsproblem*. Den dubbla vanmakten har alltså inverkan på den livssituation respondenterna beskriver som svår att förändra.
Dels har de båda komponenterna var för sig (och oberoende av varandra) en negativ inverkan på handlingsförmåga och handlingsutrymme, dels blir samverkan och förekomst av både faktisk och upplevd vanmakt så betungande att möjliga vägar ur denna livssituation kan vara mycket svåra att finna eller *se* (jfr Mathiesen, 1989).

För att konkretisera och illustrera hur ett abstrakt begrepp som den dubbla vanmaktens logik kan förstås utgår jag nedan från ett konkret exempel.[297] Sara är en av de intervjuade kvinnorna och har levnadsförhållanden som är karakteristiska för den livssituation många av respondenterna befinner sig i. Givetvis är den dock inte representativ för samtliga. Valet att endast redogöra för en persons liv motiverades av att ett konkret exempel blir mer stringent och tydligt. Respondenternas problembilder är individuella, men de förenas ofta av denna ansamling av välfärdsproblem inom ett flertal livsområden samt en låg grad av tillgängliga resurser.

I Saras liv finns en ansamling av problem som utgör hinder och barriärer i förhållande till etablering på arbetsmarknaden. För Sara närvarar vanmakten både i en faktisk betydelse av konkreta problem och hinder men även i den tärande upplevelsen av maktlöshet och uppgivenhet då hon upplever sig sakna resurser att förändra situationen.

Exemplet Sara

Sara flyttade hemifrån när hon var 17 år och sökte då även socialbidrag första gången.[298] Under den sena tonårsperioden hade hon olika praktiker efter att hon hoppat av gymnasiestudierna. Vid 22 års ålder födde hon dottern Emma. Sara lever ensam med Emma i en hyreslägenhet i en socialt utsatt förort. Sara känner sig otrygg i närområdet och vill sällan lämna sin lägenhet eller låta Emma vara utomhus och leka. Hon har vid upprepade tillfällen försökt flytta, men har inte beviljats byte av bostadsbolaget. Emma har ett lättare förståndshandikapp som skapat problem med att kunna få en bra förskola på den plats de bor. Emma är mycket rädd för att åka buss och får panikattacker. Sara vågar därför inte åka buss med henne och de har det ofta svårt att ta sig någonstans, inte minst till en förskola på en annan plats än där de bor. Sara har inte körkort och kan omöjligen bekosta det. Hon upplever att bristen på körkort är det största hindret för henne att komma ut på arbetsmarknaden men även att hennes låga ut-

---

[297] För att illustrera ett ”typiskt” livsförlopp hos respondenterna övervägde jag att även redogöra för en ”livslinje” där betydelsefulla händelser, sysselsättningar, försörjningsmönster osv. hade redogjorts för i en kronologisk följd. Vid försök att göra detta bedömde jag dock att det inte var etiskt hållbart, då det i alltför hög utsträckning skulle ge en för detaljerad och identifierbar återgivning av en intervjupersons liv.

[298] För att skydda Sara från möjlig identifiering har några mindre detaljer ändrats i beskrivningen av hennes liv.

bildning spelar in. I dag uppger hon att hon i stort gett upp att söka fler arbeten efter många års försök då hon inte orkar motivera sig längre.

> Man är van att inte ha något jobb så man vet att det går utan så kanske inte anstränger sig sådär jättemycket. Ja jag sökte väldigt mycket jobb de första åren men när man aldrig fick något så gav man ju upp.

De många praktikerna har varit en sysselsättning och på flera sätt positiv erfarenhet men Sara börjar också bli trött på att ”gratisjobba” åt kommunen eftersom det inte givit några vidare möjligheter. Hon uttrycker dock en medvetenhet om att hennes möjligheter att vägra praktikplatser är små, då detta kan innebära ett indraget eller reducerat socialbidrag.

> De kan tvinga en att plocka kottar i skogen annars nekar de en pengar till mat, så är det ju liksom.

Barnomsorgssituationen gör dock att hon just nu inte kan vara hemifrån. Saras försörjning har under många år bestått av socialbidrag men även varvats med praktikersättningar och tillfälliga timvikariat. Relationen till socialtjänsten är huvudsakligen ansträngd då hon upplever sig blivit behandlad på ett integritetskränkande och godtyckligt sätt varför hon i dag beskriver sig som bitter gentemot socialtjänsten trots att hon även haft ”underbara” socialsekreterare under åren.

Sara upplever sig som illa och orättvist behandlad av socialtjänsten men att hon i stort står maktlös inför detta eftersom hon saknar andra möjligheter att försörja sig och Emma. Ekonomin är ett stort problem, Sara har en hel del skulder och inkassokrav vilket gör att hon inte klarar av att leva på den summa hon får i ekonomiskt bistånd. Hennes mamma får därför bekosta Emmas kläder och andra utgifter. När det är kris kan hon också låna pengar av vänner. Sara uttrycker mycket oro för sin ekonomi och att sakna hyrespengar. Hon är ofta ledsen för att hon inte upplever sig ha råd att köpa bra mat till Emma. Hälsosituationen bedömer hon som någorlunda men uppger också att hon har ont i magen, känner sig stressad och har svårt att sova varje dag. I framtiden vill Sara läsa på högskolan då hon ser utbildning som en nödvändighet för att kunna få arbete. För att kunna studera vidare måste hon först klara av gymnasiestudier och försörjningen under denna period samt hitta en bra barnomsorg till Emma. Livet har inte motsvarat Saras förväntningar, och hon känner sig på många sätt pessimistisk inför framtiden. Trots alla de svårigheter hon upplever har hon

också vänner, en god relation till sin mamma och anser sig också ha ett gott självförtroende.

För att ge en mer övergripande belysning av de förhållanden som innebär problem i Saras liv har jag sammanställt de svårigheter hon lyfter fram vid intervjutillfället samt i sin enkät. Kategoriseringen är baserad på de välfärdskomponenter SCB använder i ULF-undersökningarna som indikatorer på levnadsförhållanden.[299]

Ekonomi -socialbidrag -skuldsättning -otillräcklig inkomst -hög ekonomisk stress	**Hälsa** -hälsa någorlunda -oro/stress dagligen -mkt sömnproblem -ej råd med tandvård	**Sysselsättning/ Arbetstid** -saknar anställning -trött på praktiker -saknar barnomsorg
Transport/ Kommunikation -har ej råd att ta körkort -kan ej åka buss p.g.a. sitt barn	**Boendeförhållanden** -sliten bostad i utsatt område -svårt att få trygg bostad	**Fritid** -vill ej gå ut p.g.a. otrygg miljö -svårt att åka till andra platser
Utbildning -oavslutad gymnasieutb. -svårt bekosta studier för avslutande av gymnasieutbildning.	**Sociala relationer** - i konflikt med socialtjänsten	**Trygghet/ Säkerhet** -otrygg i bostadsområdet

Saras livssituation präglas till stor del av att hon inte förfogar över de resurser med vilka hon kan styra och kontrollera sina livsvillkor. Detta begrän-

[299] Jag har dock utelämnat kategorin ”Arbetsmiljö” då Sara inte har någon. Jag har inte heller studerat komponenten ”Politiska resurser” som ingår i ULF:s kategorisering.

sar hennes handlingsutrymme avseende de förändringar hon vill genomföra för att kunna förbättra sin och Emmas livssituation. Sara upplever alltså att hon inte kan leva det liv hon eftersträvar då en rad hinder och barriärer står i vägen. Under intervjun betonar hon att hon *vill* men sannolikt inte *kan*: få ett arbete, köpa näringsriktig mat, flytta från området, få barnomsorg till Emma, studera vidare och slippa försörja sig genom socialbidrag. Sara betonar också att hon vill bli bemött med värdighet och respekt hos socialtjänsten då det är känslomässigt viktigt för henne eftersom hon upplevt sig mycket utsatt och maktlös i relation till socialsekreterare som tidigare behandlat henne illa.

Mot bakgrund av den omfattande ansamling faktiska och upplevda problem och hinder i livssituationen är det knappast förvånande att Sara, eller de övriga respondenter som har liknande levnadsförhållanden, inte kommer vidare eller tar sig ur arbetslöshet och socialbidragstagande. Man förfogar helt enkelt många gånger inte över de resurser som krävs för att kunna göra detta. Korpi (1971, s. 110) sammanfattar den avsevärt större svårighet en person med lägre socioekonomisk ställning har att lösa uppkomna problem.

> Ju lägre ned i samhällshierarkin en människa är placerad, desto mindre resurser i form av inkomster, sparkapital, lånemöjligheter, kunskaper, anspråk, kontakter, arbetserbjudanden osv. har hon i allmänhet till sitt förfogande. Detta innebär att hon har färre alternativ öppna för sig, färre möjliga sätt på vilket hon kan lösa de problem hon ställs inför.

En central komponent i förståelsen av respondenternas livssituation var hur ansamlingen av problem samt bristande välfärdsresurser, både av materiell, psykisk och social karaktär, försvårade möjligheter att ta sig ur den ofrivilliga arbetslöshet och försörjningsproblem de levt med under hela sitt vuxna liv. Respondenterna förfogar till stor del inte över de välfärdsrelaterade resurser som är centrala för att kunna styra sina livsvillkor. Detta begränsar också möjligheterna att initiera förändringar som kan underlätta en väg till arbetsmarknad och självförsörjning. Den sammantagna analysen av avhandlingens empiri visar att denna aspekt är viktig i förståelsen av vad som utgör problem relaterat till dessa unga vuxnas varaktiga arbetslöshet och socialbidragstagande.

Fattigdom handlar inte bara om bristande materiella tillgångar utan kan även betraktas som en förmågedeprivation (Sen, 1985). Utifrån detta perspektiv bör individers fattigdom även studeras som en form av begrän-

sade möjligheter att agera och därmed en bristande förmåga eller funktion att förändra eller påverka sin livssituation.

Respondenternas brist på resurser har alltså ett förklaringsvärde i relation till vidmakthållandet av denna livssituation, då respondenternas möjlighet att ”lösa” problem ofta var begränsade, inte minst avseende ekonomiska förhållanden. Denna ”fastlåsning” har ett samband med konkreta vanmaktssituationer där faktiska förutsättningar att komma vidare saknas. Kontinuerliga upplevelser av sociala situationer och relationer som inbegrep vanmakt förstärkte dessutom känslan av en begränsad handlingsförmåga.

Blir ackumulering av välfärdsproblem till onda cirklar?

Den dubbla vanmaktens logik förbinder svårigheter att ta sig ur en problematisk livssituation med ansamling av flera och samverkande välfärdsproblem. Teoribildningar kring social exklusion lyfter ofta fram betydelsen av multipla och samverkande resurs- och välfärdsproblem som en del i en process mot en ökad marginalisering. Gallie (2004, s. 2-3) sammanfattar detta förhållningssätt.

> The social exclusion perspective is characterized by an emphasis on resource deprivation as the critical factor creating vulnerability to marginalization. /…/ At its most general, it referred to a situation of multiple deprivation, in which a combination of structural disadvantages led to a vicious circle of progressive marginalization.

I avhandlingens analyser framträder mönster där förlopp som kan liknas vid ”onda cirklar” medverkar till en mer manifest ackumulering av problem.[300] Inghe (1960) diskuterar dessa förlopp utifrån en förklaringsmodell som utgår från ”multipel kausalitet”, där samverkande faktorer både på individuell och samhällelig nivå har inverkan och utgör vad han refererar till som ”riskladdade konstellationer”. Denna samgång innebär alltså att problem inom ett område kan generera en anhopning av problem inom andra områden. Människors resurser inom olika områden är inte fristående från varandra (Östberg, 2008).[301]

---

[300] Se även Myrdal (1963; 1972) för en definition och diskussion av ”vicious circles”.

[301] För en mer ingående diskussion och översikt av ackumulering av välfärdsproblem och hur detta relaterar till social exklusion utifrån svensk levnadsnivåforskning refereras till Bask *A Longitudinal Approach to Social Exclusion in Sweden* (2008).

Vid användandet av metaforer som "onda cirklar" är det dock ofta oklart om den process som beskrivs ska tolkas som orsak, konsekvens eller en beskrivning av utsatta levnadsvillkor (Lister, 2004). Jag förhåller mig framför allt till den kumulativa processen som en beskrivning av en livssituation där en ansamling av välfärdsproblem mycket väl kan ha en inbördes inverkan med kumulativa effekter men att detta samband inte är givet eller relevant i relation till samtliga av de välfärdsproblem undersökningspopulationen erfarit. Att fastställa direkta orsakssamband i förhållande till dessa förlopp är ytterst komplext eftersom förekomst av välfärdsproblem ofta framträder i kluster (Halleröd & Larsson, 2008). Att belägga ett konkret empiriskt stöd för en "ond cirkel" där definitiva kausala samband mellan olika problem fastställs utgör därmed ett svårlöst metodologiskt dilemma. Livssituationer präglade av ackumulerade välfärdsproblem aktualiserar trots detta ofta frågan om i vilken grad problem inom ett område faktiskt lett till problem i ett annat område eller om problemen utvecklas samtidigt p.g.a. att de har samma bakomliggande orsak, exempelvis arbetslöshet (Korpi, Nelson, & Stenberg, 2007).

Ansamling av välfärdsproblem ska inte tolkas som deterministiska onda cirklar där ett problem oundvikligen *leder* till eller orsakar ett annat då ansamlingsproblem ofta är av en övergående natur. Välfärdsproblemen kan alltså finnas samtidigt, utan att det är relevant att betrakta detta som beroende av orsakssamband dem emellan. Trots detta kan brister avseende välfärd och förfogande av resurser många gånger förvärras genom kumulativa effekter. Avhandlingens analyser visar på mönster och direkta beskrivningar som indikerar att många av intervjupersonerna upplevt och erfarit denna slags processer.

Avslutande diskussion

När jag beskriver den dubbla vanmaktens logik är det inte främst en process där orsakssamband och ackumulering av olika välfärdsproblem eller "onda cirklar" ska fastslås eller verifieras. Det jag framför allt avser att beskriva är den livssituation som en stor del av avhandlingens respondenter befinner sig i. Denna livssituation karakteriseras av en marginaliserad eller utestängd position i relation till centrala välfärdsdimensioner och den innebär även kontinuerliga erfarenheter av faktisk och upplevd vanmakt. Detta begränsade eller bristande förfogande över välfärdsresurser försvårar respondenternas möjligheter att styra sina livsvillkor och agera på sätt som kan öka deras möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden.

Trots att dessa övergripande mönster är relevanta för att förstå respondenternas livssituation förekommer givetvis även betydande variationer på individnivå. Varje intervjuperson har en unik och mångfacetterad livshistoria. Studiens respondenter är också en heterogen grupp med olika livsvillkor och upplevelser av dessa.[302] Respondenterna uttrycker därmed även erfarenheter av vanmakt i olika utsträckning. Där en del upplever sig som vanmäktiga ser sig andra mer som begränsade. Det finns också en variation av huruvida de tillskriver yttre förhållanden eller inre upplevelser av vanmakt störst betydelse.

Att vara eller uppleva sig vanmäktig är inte heller ett givet utfall eller en allmängiltig respons på livssituationen som långtidsarbetslös socialbidragstagare. Individer är endast undantagsvis fullständigt vanmäktiga i en objektiv mening (jfr Engelstad, 2006). Respondenternas upplevelser av vanmakt ska inte tolkas som ett tillstånd av en absolut och fullständig vanmäktighet eller förlorad framtidstro inför livet som helhet. En stor del av respondenterna har en positiv syn på sin framtid och sina möjligheter på arbetsmarknaden. För många relaterar vanmakten framför allt till den nuvarande situationen avseende arbetsmarknad och socialtjänst. Min avsikt är inte att förmedla en deterministisk förståelse av mina respondenter som vanmäktiga offer berövade alla möjligheter till ett aktörskap eller att de skulle sakna kapacitet till förändring. Det vore en alltför ensidig och förenklad bild. Även om individuella förutsättningar, resurser och möjligheter avsevärt varierar bland unga måste de trots detta även betraktas som aktiva aktörer i sin egen transitionsfas mot vuxenliv.

Vad jag belyser är dock de begränsningar och barriärer de med en ansamling väldfärdsproblem och bristande resurser har i relation till möjligheter att förbättra sina chanser att etableras på arbetsmarknaden och den vanmakt som upplevs inför detta. Detta mönster framstod som viktigt vid mina möten med dessa 74 personer. Det som förenar många av deras berättelser är just erfarenheter av ett *begränsat aktörskap*. Begränsningarna handlar till stor del om avsaknaden av det handlingsutrymme ekonomiska resurser ger, men även de inskränkningar avseende autonomi och självbestämmande de upplevde i förhållandet till socialtjänsten. Det snäva

[302] Svedberg (1997) betonar att innebörden av att inneha en marginell ställning varierar starkt. Några av de dimensioner Svedberg definierat, vilka jag också bedömer vara relevanta i relation till avhandlingens respondenter, är: individualhistoriska aspekter av olika slag, vilket socialt stöd man har, personlighetsdrag och värderingar samt de offentliga apparaternas medierande funktioner.

handlingsutrymmet kan alltså relateras till bristande förfogande över resurser. Detta begränsade aktörskap är centralt både i förståelsen av respondenternas upplevelser av vanmakt och för vidmakthållandet av denna ofrivilliga livssituation.

Den dubbla vanmaktens logik utgör dock inte en övergripande förklaringsmodell till varför unga vuxna kvarstannar i långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande. Detta förhållande utgör en delkomponent av en rad faktorer som kan förklara ungas långvariga utanförskap på arbetsmarknaden. Betydelsen av individuella problem, förutsättningar och förmågor samt vilka omgivande nätverk individen har tillgång till har även stor inverkan. En ytterst central faktor är givetvis även vilken efterfrågan arbetsmarknaden har på individer utan arbetslivserfarenhet som långvarigt stått utanför arbetsmarknaden. Likaså har relationen till institutionella välfärdssystem betydelse för den enskildes förutsättningar till social inklusion av olika slag.

Trots att det begrepp jag kallar den dubbla vanmaktens logik belyser en begränsad del av orsaker till ungas utanförskap på arbetsmarknaden har jag valt att konstruera och lyfta fram detta begrepp då jag anser att det möjliggör en förståelse och tankeram kring denna livssituation. Den kunskap min avhandling kan tillföra detta forskningsområde är främst att belysa hur ansamling av välfärdsproblem och bristande resurser att lösa dem bidrar till en både faktisk och upplevd vanmakt, vilket kan generera en ytterligare förstärkning eller vidmakthållande av etableringsproblem.

Avslutande reflektioner

När detta skrivs hösten 2009 är Sverige återigen mitt i en lågkonjunktur med en omfattande ungdomsarbetslöshet där de kohorter som nu ska etableras dessutom är osedvanligt stora. Frågan är då vilka reflektioner som kan göras utifrån min avhandling. Det är i detta sammanhang även relevant att överväga i vilken utsträckning det är rimligt att generalisera eller överföra kunskap från denna avhandling till den bekymmersamma arbetsmarknadssituationen för unga i dag. Varje generation som ska äntra arbetsmarknaden har unika utmaningar i relation till de varierade omständigheter de ska etableras under. Situationen för 90-talisterna är inte densamma som för 70-talisterna. Trots detta anser jag att det finns delar av dessa forskningsresultat som kan vara värdefulla att reflektera över i förhållande till hanteringen av det växande antalet arbetslösa unga.

Risken för det långvariga utanförskapet?

Vid omfattande lågkonjunkturer och den höga ungdomsarbetslöshet som följer därav betonas just risker för att unga långvarigt kommer kvarstå utanför arbetsmarknaden och försörjas genom socialbidrag. Avhandlingens första delstudie syftade till att uppskatta omfattningen av detta utifrån beräkningar av de unga som befann sig i denna situation under 1990-talskrisen. De longitudinella analyserna visar att av de unga som åren efter myndighetsålder hade en långvarig etableringsproblematik var drygt en av tio kvar i arbetslöshet och/eller socialbidragstagande även när de närmade sig 30 års ålder. Dessa komparativa analyser visar även på ett tydligt samband mellan tidig och senare marginalisering. De med långvariga etableringsproblem i unga år hade sex till sju gånger så hög risk att befinna sig i mångårig arbetslöshet och/eller socialbidragstagande även när de närmade sig 30 års ålder i jämförelse med de som inte erfarit tidig marginalisering. Den studerade årsklassens ekonomiska förhållanden, både under och långt efter 1990-talskrisen, är också avsevärt varierade i relation till etableringssituation och består långt efter de initiala etableringsåren i vuxenlivet.[303] Var sjunde ung vuxen, d.v.s. 15 procent, av årsklassen har befunnit sig i en långvarigt marginaliserad period som varat minst tre år under den studerade tidsperioden på drygt 10 år.[304] Detta resultat visar förvisso att en stor del unga förmår att lämna etableringsproblem men också att en relativt omfattande grupp unga långvarigt befinner sig i en marginaliserad situation under fasen av vuxenblivande.

Betydelsen av att vara socialbidragstagare

Unga vuxna utgör i dag en av de stora grupperna av Sveriges socialbidragstagare. För det stora flertalet utgör det en kortvarig erfarenhet och en mer tillfällig parentes i den fortsatta etableringen mot vuxenliv. För avhandlingens respondenter har deras varaktiga socialbidragstagande däremot fått en långtgående innebörd då det ofta var förenat med social underordning, förödmjukelse och maktlöshet. Närmare hälften av avhandlingens respondenter uppfattade sig som underklass. För dessa unga vuxna

[303] De ska dock betonas att slutsatser kring levnadsförhållanden i 30-årsåldern inte enbart kan dras utifrån förekomst av etableringsproblem under ungdomsåren eftersom analyserna även visar att det finns en tydlig selektionseffekt där de långvarigt utsatta också hade sämre grundförutsättningar redan vid inträdet i vuxen ålder.

[304] Årsklass 1973 studerades dels vid 19-21 års ålder dels vid 27-29 års ålder.

som under lång tid haft socialbidrag utgjorde det en ofrivillig och negativ erfarenhet präglad av kontinuerlig materiell försakelse och en stressande oro över brist på pengar.

Den negativa bild av socialtjänstens arbete som framträder i denna avhandling kan framstå som extrem. Det är därmed viktigt att betona att avhandlingen sannolikt inte återger en bild av hur ungdomsarbetslösa över lag uppfattar socialtjänsten och dess arbete. Studiens respondenter har oftast haft mycket långvarigare relationer till socialtjänsten än den genomsnittlige unge socialbidragstagaren.

En omfattande del av respondenterna har en negativ bild av socialtjänstens arbete där relationen framför allt präglas av den asymmetriska maktfördelningen. Avhandlingens respondenter understryker att relationen till socialtjänsten är viktig och att bemötandet har stor inverkan. Det är därmed centralt att betona vikten av att interaktionen och relationen mellan socialsekreterare och unga socialbidragstagare präglas av värdighet, samt att socialtjänsten också ges tids- och resursmässiga förutsättningar att utföra ett gott socialt arbete. När möjlighetsstrukturen för unga som ska etableras på arbetsmarknaden avsevärt försämras under en lågkonjunktur är det centralt att det sociala arbetet inte tillämpar individualiserande förhållningssätt som ensidigt fokuserar den unges egna tillkortakommanden. Avhandlingen visar att bristen på autonomi och integritet i förhållandet till socialtjänsten uppfattas som starkt negativ. Inte minst påtvingade och upprepade praktikplaceringar upplevdes ofta som meningslösa och kontraproduktiva. Den fråga som måste ställas på policynivå är hur verkningsfulla insatser blir om de implementeras genom hot om indraget försörjningsstöd? Vägen till en plats på arbetsmarknaden ser olika ut för unga vuxna. Det är därmed centralt att deras egen föreställning om hur vägen till arbete bäst utformas ges utrymme och att de tillerkänns möjlighet att vara delaktiga aktörer under denna process.

Ungas etableringsmönster har under kort tid förändrats avsevärt i riktning mot alltmer instabila och reversibla transitioner, där förankring i arbetsliv och därmed även tillgång till socialförsäkringssystem uppnås vid betydligt högre ålder än för tidigare generationer. Detta ökar risken för ett förhöjt socialbidragstagande bland yngre. När konjunktur och demografi nu sammanfaller på ett olyckligt vis innebär det en ytterligare utmaning i relation till hur välfärdssystemet ska hantera de unga som står utan arbete och försörjning. Denna avhandling visar att socialbidrag under längre perioder definitivt inte är ett bra sätt att hantera ungas tilltagande försörj-

ningssvårigheter. Ungas förändrade etableringsmönster och därmed förenade ekonomiska sårbarhet ger upphov till frågor om hur yngres ökade ekonomiska utsatthet ska hanteras. Socialbidrag utgör knappast en rimlig socialpolitisk lösning på dessa försörjningsproblem.

Den omfattande generella förändring av ungas etableringsmönster med långa studieperioder och en kraftigt senarelagd etablering på arbetsmarknaden har inneburit att unga fått en alltmer perifer och marginaliserad ställning inom de rättighetsbaserade socialförsäkringssystemen. Vad denna ökade sårbarhet får för innebörd är en fråga som kräver en djupgående belysning i vidare forskning. Det är även centralt att anpassa socialförsäkringssystemens villkor för inklusion utifrån de reella förändringarna av transitionen mot vuxenliv vilka inneburit en reversibel, föränderlig och utsträckt livsfas. Den ökade ekonomiska utsatthet och välfärdsrelaterade risker det senarelagda vuxenblivandet innebär är relevant för omfattande delar av de unga vuxna. Avhandlingen visar dock på den bestående betydelsen av den sårbarhet och utsatthet som ojämlika förutsättningar relaterade till klassursprung alltjämt innebär. Risken att erfara långvariga konsekvenser och ”fastlåsning” i en marginaliserad position, både under och efter en lågkonjunktur, måste därmed även förstås utifrån de differentierade förutsättningar och resurser som finns inom gruppen unga vuxna.

Bilagor

I dessa bilagor skulle även introduktionsbrev till respondenterna, missiv m.m. varit med men p.g.a. en datorstöld saknas dessa dokument.

Bilaga 1

Publikationer från forskningsprojektet

Nedanstående förteckning redogör för publikationer från forskningsprojektet *Marginalhotade ungdomars etableringssituation efter välfärdskrisen* (FAS dnr 2001-2665) vilket avhandlingen är en del av.

Salonen, T. (2003) ”Ungas ekonomi och etablering – en studie om förändrade villkor från 1970-talet till 2000-talets inledning”. Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:9. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Angelin, A. & Salonen, T. (2003). ”Youth at risk of marginalization – consequences of becoming an adult during a welfare crisis”. Paper presenterat vid Nyris konferens 8. Roskilde, Danmark.

Angelin, A. & Salonen, T. (2003). ”Man vill ju kunna försörja sig själv – en studie om försörjningsproblematik och arbetslöshet bland unga vuxna i Malmö”. Malmö: Malmö Stad.

Salonen, T. & Angelin, A. (2006). “Youth at risk of marginalization – long term effects of early labour market exclusion in Sweden.” Paper presenterat vid Nyris konferens 9. Södertörn, Stockholm.

Angelin, A. (2007).”Utanförskapets pris – effekter av långvarig arbetslöshet och bidragsberoende hos unga vuxna i Malmö.” I: Olofsson, J. (red.) ”Utbildningsvägen – vart leder den?”. Stockholm: SNS förlag.

Angelin, A. (2007). ”Man vill ju kunna försörja sig själv”. I: ”Utanförskapet - välfärdssamhällets baksida”. Rapport från Socialtjänstforum 2007. Stockholm: FAS.

Angelin A. (2008). ”Långvarigt utanförskap och bidragsberoende hos vuxna” i ”Ojämlikhet och utanförskap”. I: ”Rapport från Forskarseminarium i Umeå 2008”. Stockholm: Försäkringskassan.

Angelin A. (2008). ”Unga vuxnas upplevelser av långvarigt socialbidragstagande”. I: ”Villkorandets misär. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu”. Malmö: CSA & Egalité.

Bilaga 2

Utvidgad metodbeskrivning

Denna sammanställning syftar till att ge en mer detaljerad och specifik metodredogörelse för de datakällor som har bildat underlag för de kvantitativa analyserna.

Longitudinella analyser ur databasen LOUISE samt urvalet inom den studerade årsklassen

Det avidentifierade forskningsregister som använts baseras på LOUISE som är ett totalräknat individregister för samtliga personer från 16 år som varit folkbokförda i Sverige vid utgången av aktuellt år. Den registerstudie som avhandlingens longitudinella analyser baseras på omfattar totalt 103 913 personer födda 1973 som alla bott i Sverige minst sedan förskoleålder samt befunnit sig i landet under hela perioden från 19 år (1992) till 29 år (2002). Bruttobefolkningen i denna årsklass utgörs dock av 119 328 personer. Bortfallet utgörs av därmed av 15 415 individer som alltså vistats för lite i Sverige för att räknas in i urvalet. Detta innebär att dessa resultat inte kan sägas spegla hela årsklassens etableringsvillkor. De vars situation inte belyses är framförallt utlandsfödda individer som invandrat efter 7 års ålder. Bortfallet omfattar nästan 13 procent av årsklassen.

Enkätfrågor replikerade ur Ungdomsstyrelsen studie 2003:1

Studien genomfördes av SCB Enkätprogrammet under år 2002 som en attityd- och värderingsstudie med syfte att studera ungas levnadsförhållanden. Bakgrunden till att undersökningen genomfördes var att få fram en utgångspunkt för den nationella ungdomspolitiken samt att ge ett underlag till regeringens ungdomspolitik. Då Ungdomsstyrelsen medgav att jag fick tillgång till deras undersökningsmaterial kunde jag vid min inkodning av de enkätfrågor som replikerats ur Ungdomsstyrelsens studie använda samma mall ur statistikprogrammet SPSS. Detta tillförsäkrade att en iden-

tisk kodningsmall användes. I samband med urval och upplägg av min enkätstudie besökte jag SCB i Örebro för en genomgång med de som ansvarat för Ungdomsstyrelsens studie för att kunna genomföra min enkätstudie och beräkningar på ett så jämförbart sätt som möjligt. Nedan följer en sammanfattning av den tekniska rapport från SCB Enkätprogrammet som författades av Michael Nilsson där metod och urval avseende den enkätundersökning de genomförde under våren 2002 på uppdrag av Ungdomsstyrelsen redogörs för. Den sammanfattning jag gjort av Nilssons text är summarisk. För en utförligare metodredogörelse hänvisas till den tekniska rapport som är bifogad 2003:1 De kallar oss unga: Ungdomsstyrelsens Attityd- och värderingsstudie 2003:1.

Undersökningen genomfördes som en postenkät med två påminnelser. Populationen utgjordes av samtliga personer boende i Sverige mellan 16-29 år samt gruppen 35-74 år. Totalt var det 3 672 personer som besvarade frågeblanketten, vilket utgör 56,9 procent av urvalet. I denna undersökning utgörs populationen av alla personer födda 1928-01-01 – 1967-12-31 samt från 1973-01-01 – 1986-03-01. Tillsammans består dessa två grupper av totalt 5 727 627 personer. Urvalsramen i denna undersökning har skapats utifrån registret över totalbefolkningen (RTB) och består av samtliga folkbokförda i åldern 16-29 år samt 34-74 år. Från ramen drogs ett stratifierat obundet slumpmässigt urval om 5 000 personer i åldern 16-29 år samt 1 500 personer i åldern 35-74 år med hjälp av det egenutvecklade urvalsprogrammet Ursula 32. Då det är av intresse att jämföra undersökningsresultaten per ålder skapades separata strata av populationen för den egenskapen.

Metoden för datainsamlingen var att med post sända en frågeblankett till urvalspersonerna och via missivet be dem besvara frågorna och skicka tillbaka frågeblanketten till SCB. Frågeblanketten omfattade 24 sidor. Blanketten bestod av totalt 72 frågor varav ett fåtal hade delfrågor. Frågorna behandlade boende, utbildning, arbete, familj, livskvalitet, politik, framtiden, fritid samt hälsa. Förutom variabler som samlats in via frågeblanketten har ett antal bakgrundsvariabler hämtats från SCB:s register över totalbefolkningen (RTB). Dessa är bland annat kön, län, kommun, församling, civilstånd, födelseland, medborgarskap och inkomst. Kvinnor har besvarat enkäten i högre grad än män. Likaså är födda i Sverige samt boende utanför storstadsområden mer benägna att svara. Eftersom undersökningen genomfördes som en urvalsundersökning togs även vikter fram för att kunna räkna upp resultatet till populationsnivå. Uppräkning med-

för att resultat kan redovisas för hela populationen och inte bara för personerna i urvalet.

Jämförbarhet mellan de tre kvantitativa datakällorna

Avseende ett begränsat antal variabler överlappar de olika datakällorna varandra och i dessa fall har jag valt att i texten utgå från databasen LOUISE, då den inkluderar långt fler individer. På några ställen gör jag dock även jämförelser mellan resultat ur datakällorna exempelvis avseende bakgrundsvariabler och jag vill därför påpeka att LOUISE endast omfattar årsklassen född 1973 medan de surveybaserade studierna ULF och Ungdomsstyrelsens studie även inkluderar individer som är några år yngre. Detta innebär att avseende vissa variabler är det naturligt att jämförbarheten i viss utsträckning kan påverkas av detta, då det exempelvis är naturligt att en individ född 1973 har haft längre möjlighet att uppnå en högre utbildningsnivå än en person född 1977. Detta antas dock inte utgöra någon större snedvridning av resultaten. Ifall uttag från de surveybaserade studierna enbart hade innefattat årsklass 1973 hade antalet respondenter varit alltför litet för att ge ett tillräckligt omfattande och tillförlitligt dataunderlag. Jag har dock av denna orsak valt att begränsa jämförelser till att huvudsakligen omfatta variabler där åldersskillnader inte är av betydelse, exempelvis socioekonomisk bakgrund. Ett annat påpekande är att individerna som studeras i LOUISE är ett urval ur årsklassen där invandrade efter 7 års ålder har exkluderats, vilket motsvarar ett bortfall på nästan 13 procent. Denna exkludering är dock inte genomförd i ULF eller Ungdomsstyrelsens studie varför dessa i större utsträckning inkluderar personer som invandrat vid högre ålder. Som tidigare redovisats har dock personer med annan etnisk härkomst i lägre uträckning besvarat Ungdomsstyrelsens studie.

Bilaga 3

Bakgrundsbeskrivning intervjupersonerna

Avhandlingsenkäten som besvarades av de 74 individer som även intervjuades resulterade i ett omfattande empiriskt underlag där en rad variabler kring deras nuvarande levnadsförhållanden och tidigare bakgrund kunde sammanställas. Då det inte finns utrymme att redovisa samtliga av dessa

förhållanden i avhandlingskapitlen (vilka skulle förlora avsevärt i stringens av en alltför deskriptiv återgivning av intervjupersonernas olika levnadsförhållanden) har jag valt jag att förlägga en mer preciserad sammanställning i denna bilaga. De nedan redovisade variablerna har huvudsakligen inte redogjorts för i andra delar av avhandlingen, men kan vara relevanta att återge för en mer ingående beskrivning av intervjupersonernas levnadsförhållanden.

Förhållanden i uppväxtfamilj: en stor andel av intervjupersonerna har föräldrar som separerat, endast en tredjedel av dem lever tillsammans. En stor andel, 43 procent, växte till större delen upp med sin mamma (denna grupp motsvarade 18 procent bland normalpopulationen). Vid 18 års ålder hade närmare 60 procent flyttat hemifrån, vilket är en avsevärt högre omfattning än bland normalpopulationen där endast 35 procent lämnat föräldrahemmet vid denna ålder.

Etnicitet: avseende etnisk bakgrund var en stor majoritet, 83 procent, födda i Sverige eller Norden. Av de resterande var några födda inom Europa men de flesta var tidigt adopterade till Sverige. Närmare 80 procent av intervjupersonerna hade även föräldrar som var födda i Sverige eller övriga Norden. Endast ett fåtal av de övrigas föräldrar var av utomeuropeiskt ursprung. Detta förklaras till stor del av att urvalet inriktades mot individer som var svenskfödda, tidigt adopterade eller hade invandrat senast vid 7 års ålder.

Nuvarande familjeförhållanden: nästan hälften (47 procent) av de intervjuade är föräldrar varav samtliga, utom fem personer, också lever med sina barn. Förhållandevis få, 15 personer (motsvarande 20 procent) lever med en partner. Drygt 10 procent lever dock fortfarande tillsammans med minst en av föräldrarna.

Boende: de allra flesta, nästan tre fjärdedelar, bor i hyreslägenhet i ett flerfamiljshus. Att äga den egna bostaden är mycket ovanligt, endast 7 procent bor i småhus eller en bostadsrätt. Detta kan jämföras med normalpopulationen där mer än 40 procent av de i samma åldersgrupp äger sitt boende. Det var också avsevärt mycket mer vanligt att intervjupersonerna levde som inneboende eller i andra hand: nästan 20 procent mot normalpopulationens 7 procent.

Socialbidragsförekomst: som tidigare nämnts har en majoritet socialbidrag som huvudsaklig inkomstkälla. De allra flesta har också haft socialbidrag under många år. Medelåldern vid första tillfället de fick socialbidrag var strax under 19 år. Vid 20 års ålder hade drygt 75 procent beviljats socialbidrag.

Social problematik: vid urvalsförfarandet selekterades personer med omfattande missbruksproblem bort. Det var dock av intresse att få vetskap om det under etableringsfasen funnits drogrelaterade problem. En majoritet av intervjupersonerna (55 procent) har aldrig prövat narkotika. Av dem som gjort det ansåg närmare hälften att det också skapat någon form av problem. Däremot ansåg endast två personer att de fortfarande hade drogrelaterade problem. En tredjedel uppgav att det under deras uppväxt fanns någon i familjen som hade problem med missbruk av alkohol eller narkotika. Dessa missbruksrelaterade frågor saknar jämförelseunderlag gentemot normalbefolkningen.

Bilaga 4

Intervjufrågor

Intervju inledning:

Eftersom jag inte hinner skriva allt du säger så skulle jag vilja banda intervjun om du tillåter det? Jag är den enda som kommer att lyssna på det. Bandet kommer vara avidentifierat och förvaras inlåst både under och efter att studien är avslutad. Är det OK om jag bandar?

Ja Nej

Om det är någon fråga som du inte känner för att svara på så säg bara pass så går jag vidare till nästa fråga.

1. Kan du berätta hur ditt liv såg ut de åren när du var 18-20 år?

2. Minns du hur läget på arbetsmarknaden var när du var i 18-20 års åldern?

3. Tror du att arbetsmarknadsläget då har påverkat din livssituation i dag?

4. Konjunkturen vände till det bättre kring slutet av 1997 och då var det fler som kunde få jobb. Tycker du att dina egna levnadsvillkor blivit bättre eller sämre sedan dess?

5. Om du kunde få ett jobb nu hade du velat arbeta då?

6. Om ja, hade du tagit vilket jobb som helst?

7. Vad tycker du har varit det största hindret för dig med att komma ut på arbetsmarknaden?

8. Hur var/är det att ha socialbidrag tycker du?

9. Om du tänker på den här tiden som du har varit arbetslös och behövt socialbidrag, om du skulle nämna en sak, vad har du tyckt varit värst?

10. Fanns det något som du tyckte var positivt med att ha socialbidrag?

11. Vad tror du är den främsta orsaken till att du har haft socialbidrag under lång tid?

12. Har din förälder/föräldrar stöttat dig under de här åren sedan du blev myndig?

13. Om man frågar dig vilken samhällsklass du tillhör, vilken skulle du då säga att det är? Alternativen är 1 underklass, 2 arbetarklass, 3 medelklass, 4 övre medelklass, 5 överklass

14. Kan du motivera på vilket sätt du känner att det är den samhällsklassen du tillhör?

15. Hur tycker du att ditt självförtroende är nu?

16. Har jag glömt att fråga om något viktigt som du vill berätta?

Det är svårt att hitta personer att intervjua ibland och därför undrar jag om du har någon vän som är i din situation som du tror skulle kunna tänka sig att ställa upp på att också delta.

Bilaga 5 Enkät

De frågor som tagits ur Ungdomsstyrelsens studie är markerade med Us. Frågor ur ULF är markerade med detta men saknar nummeridentifikation då frågenummer skiljer sig mellan olika år. ULF-intervjuerna vilka används som jämförelseunderlag genomfördes år 2002-2004. En del av frågorna har även följdfrågor. De frågor som saknar markering har jag formulerat själv.

Löpnummer:

Kommunnummer:

Enkät till unga vuxna födda 1973-1977

BAKGRUNDSFAKTA OM DIG

1. Är du man eller kvinna? (us 1)

☐ Man

☐ Kvinna

2. Vilket år är du född? 197……. **(us 2)**

3. Var är du och dina föräldrar födda? (us 3)

När vi ställer frågor om dina föräldrar vill vi att du ska tänka på dina biologiska föräldrar, eller om du är adopterad, på dina adoptivföräldrar.

Jag

☐ Sverige

☐ Norden

☐ Övriga Europa vilket land?……

☐Utanför Europa vilket land? …….

Mamma

☐ Sverige

☐ Norden

☐ Övriga Europa vilket land?……

☐ Utanför Europa vilket land?……..

Pappa

☐ Sverige

☐ Norden

☐ Övriga Europa vilket land? ……

☐ Utanför Europa vilket land? ……..

4. Är dina föräldrar fortfarande gifta eller sambo med varandra?

☐ Ja

☐ Nej

BOENDE

5. Fram tills du blev 16 år – bodde du tillsammans med båda dina föräldrar hela tiden? (us 4)

☐ Ja, jag bodde med båda föräldrarna hela tiden / lika mycket hos båda föräldrarna

☐ Nej, jag bodde mest hela tiden hos mamma

☐ Nej, jag bodde mest hela tiden hos pappa

☐ Nej, bodde mest hela tiden hos andra

6. Hur gammal var du när du första gången flyttade från ditt föräldrahem och bodde borta minst 6 månader? (us 5)

☐ Jag flyttade hemifrån första gången när jag var___år

☐ Jag bor kvar i föräldrahemmet

☐ Inte aktuellt

7. Hur bor du nu? (us 7)

☐ Småhus (villa, kedjehus eller radhus som du/ni äger eller har som bostadsrätt)

☐ Bostadsrättslägenhet i flerfamiljshus

☐ Hyreslägenhet i flerfamiljshus

☐ Studentlägenhet

☐ Andrahands boende

☐ Inneboende

☐ Annat boende

8. Bor du i dag ensam eller tillsammans med någon/några? (us 21)

Flera svarsalternativ är möjliga!

☐ Ensam

☐ Tillsammans med partner/maka/make/sambo

☐ Tillsammans med föräldrar

☐ Tillsammans med egna barn **Antal:** st

☐ Tillsammans med partners barn **Antal:** st

☐ Tillsammans med syskon

☐ Tillsammans med andra

9. Har du några barn som du inte bor tillsammans med? (us 22)

☐ Nej

☐ Ja, ett

☐ Ja, två

☐ Ja, tre eller flera

10. Har du/ni hemförsäkring för bostaden? (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

UTBILDNING

11. Har du en avslutad gymnasieutbildning?

☐ Ja

☐ Nej, jag hoppade av gymnasiet

☐ Nej, jag påbörjade aldrig någon gymnasieutbildning

12. Vad har du själv och dina föräldrar för högsta avslutad utbildning? (us 13)

Jag

☐ Grundskola

☐ Tvåårigt gymnasium

☐ Treårigt gymnasium

☐ Högskola/ universitet, mindre än tre år

☐ Högskola/ universitet, mer än tre år

☐ Annan utbildning

☐ Vet inte, inte aktuellt

Mamma

☐ Folkskola, real, grund

☐ Tvåårigt gymnasium

☐ Treårigt gymnasium

☐ Högskola/ universitet, mindre än tre år

☐ Högskola/ universitet, mer än tre år

☐ Annan utbildning

☐ Vet inte, inte aktuellt

Pappa

☐ Folkskola, real, grund

☐ Tvåårigt gymnasium

☐ Treårigt gymnasium

☐ Högskola/ universitet, mindre än tre år

☐ Högskola/ universitet, mer än tre år

☐ Annan utbildning

☐ Vet inte, inte aktuellt

13. Vilken är den högsta utbildning du planerar ha genomgått när du är 35 år? (us 66)

☐ Tänker inte studera vidare, det räcker med den utbildning jag har i dag

☐ Högskola /universitet med examen

☐ Annan eftergymnasial specialutbildning

☐ Gymnasieutbildning eller motsvarande

☐ Annan, vilken _____

ARBETE

14. Vilken är din nuvarande sysselsättning? (us 15)

Du kan ge flera svar. Om du studerar vill vi att du markerar om du studerar på t.ex. gymnasiet eller högskolan.

Heltid Deltid

☐ ☐ Fast anställning

☐ ☐ Tillfällig anställning

☐ ☐ Egen företagare

☐ ☐ Föräldraledig

☐ ☐ Pensionerad

☐ ☐ Sjukskriven/långtidssjukskriven

☐ ☐ Arbetsmarknadsprogram

☐ ☐ Arbetslös

☐ ☐ Militär- eller civiltjänstgöring

☐ ☐ Arbetar i eget hushåll

☐ ☐ Annat

☐ ☐ Studerande Jag studerar på

☐ grundskola

☐ gymnasium

☐ högskola/universitet

☐ annat

15. Arbetar dina föräldrar?

Mamma

☐ Ja

☐ Nej, hon är……..

Pappa

☐ Ja

☐ Nej, han är……..

16. Till vilken kategori hör det yrke som dina föräldrar har/hade? (us 14)

Mamma	**Pappa**
☐ Arbetare	☐ Arbetare
☐ Lägre tjänsteman	☐ Lägre tjänsteman
☐ Högre tjänsteman	☐ Högre tjänsteman
☐ Företagare, jordbrukare, frilans	☐ Företagare, jordbrukare, frilans
☐ Hemarbetande	☐ Hemarbetande
☐ Vet inte	☐ Vet inte

HÄLSA

17. Nu kommer några besvär man kan ha. Svara hur ofta du haft sådana besvär under det senaste halvåret. (us 58) *Markera ett svar (i form av en siffra) per rad.*

1 Varje dag

2 Flera ggr/vecka

3 En gång i veckan

4 Någon gång i månaden

5 Mer sällan eller aldrig

Huvudvärk.....

Ont i magen.....

Svårt att somna.....

Känt dig stressad.....

Trött under dagarna.....

Sovit dåligt på natten.....

18. Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd? Är det…… (ulf)

☐ Mycket gott

☐ Gott

☐ Någorlunda

☐ Dåligt

☐ Mycket dåligt

19. Vissa förhållanden eller situationer kan ju ibland upplevas som oroande eller skrämmande. Har du själv under den senaste tiden känt dig orolig för något av följande? (us 51)

Markera ett svar per rad.

	Ja, ofta	Ja, då och då	Nej, aldrig	Inte aktuellt
Din egen hälsa	☐	☐	☐	☐
För att du ska bli arbetslös	☐	☐	☐	☐
Orolig för din eller familjens ekonomi	☐	☐	☐	☐
För att inte kunna betala kostnaden för din bostad	☐	☐	☐	☐

20. När var du senast hos tandläkare eller tandhygienist? (ulf)

☐ För mindre än tre månader sedan

☐ För tre månader sedan men mindre än ett år sedan

☐ För ett år sedan men mindre än 2 år sedan

☐ För två år sedan men mindre än 5 år sedan

☐ För fem år sedan eller tidigare

☐ Har aldrig varit hos tandläkare/tandhygienist

21. Har du under det senaste året någon gång ansett dig vara i behov av tandläkarvård men inte sökt vård? (ulf)

☐ Ja, flera gånger

☐ En gång

☐ Nej

22. Vilken är den främsta orsaken till att du inte gjorde det? (ulf)

☐ Hade inte tid

☐ Hade inte råd

☐ Kände inte till någon bra tandläkare

☐ Ville vänta ett tag

☐ Annan orsak, ange vad……

23. Röker du dagligen? (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

24. Händer det att du röker någon gång då och då? (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

25. Under ungdomsåren är det många som prövar narkotika av något slag och därför vill jag fråga dig om du har använt det någon gång?

☐ Ja

☐ Nej

26. Om du svarade ja, tycker du att det skapade några problem för dig?

☐ Ja

☐ Nej

27. **Om du svarade ja, har du tagit dig ur de problemen i dag?**

☐ Ja

☐ Nej

28. Fanns det någon i din familj som hade problem med missbruk av alkohol eller narkotika under din uppväxt?

☐ Ja

☐ Nej

EKONOMI

29. Vilken är din huvudsakliga försörjning i dag?

☐ Socialbidrag eller liknande

☐ Lön

☐ A-kassa

☐ Sjukbidrag/sjuklön/sjukpension

☐ Studiemedel

☐ Annat……

30. Ungefär hur stor var din årsinkomst 2001 innan skatten var betald? (us 17)

Med årsinkomst menar vi summan av lön, studiemedel, bostadsbidrag, arbetslöshetsersättning, socialbidrag, pension etc.

☐ 0-50 000 kr

☐ 0 – 100 000 kr

☐ 100 001 – 200 000 kr

☐ 200 001 – 300 000 kr

☐ 300 001 – 400 000 kr

☐ Mer än 400 000 kr

31. Har du några arbetsinkomster som du inte skattar för (så kallat svartjobb)?

☐ Ja

☐ Nej

32. Får du ekonomisk hjälp från dina föräldrar eller närstående? (us 67)

☐ Ja, lite grann (eller ibland)

☐ Ja, ganska mycket (eller regelbundet)

☐ Nej

33. Har dina föräldrar haft socialbidrag under din uppväxttid?

☐ Ja, under flera år

☐ Ja, någon enstaka gång

☐ Nej

☐ Vet ej

34. Hur gammal var du när du sökte socialbidrag själv första gången?

Ålder……

35. Har det under de senaste 12 månaderna hänt att du haft svårigheter med att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar m.m. ? (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

36. Har det under de senaste 12 månaderna hänt att lönen/pengarna tagit slut och att du har blivit tvungen att …(ulf)

Låna från släkt eller vänner för att klara matkontot ☐ Ja ☐ Nej

Låna från släkt eller vänner för att kunna betala hyran i tid ☐ Ja ☐ Nej

Begära socialhjälp för att klara matkontot☐ Ja ☐ Nej

Begära socialhjälp för att kunna betala hyran i tid ☐ Ja ☐ Nej

Låta bli att betala hyran i tid? ☐ Ja ☐Nej

37. Om du plötsligt skulle hamna i en oförutsedd situation där du på en vecka måste skaffa fram 14 000 kronor, skulle du klara det? (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

38. Om ja, på vilket sätt skulle du göra det? (endast ett alternativ) (ulf)

☐ Uttag från eget bankkonto

☐ Lån från annan hushållsmedlem

☐ Lån från andra släktingar eller vänner

☐ Lån i bank eller liknande

☐ Annat sätt nämligen……

39. Har du någon gång haft det så svårt med pengar att du fått inkassokrav?

☐ Ja

☐ Nej

40. Har du eller har du haft några skulder hos Kronofogden?

☐ Ja

☐ Nej

41. Har du eller har du haft någon betalningsanmärkning?

☐ Ja

☐ Nej

42. Har du någon gång behövt gå till pantbanken?

☐ Ja

☐ Nej

☐ Inte aktuellt, det finns ingen pantbank i närheten av min hemort

LIVSKVALITE

43. Är du nöjd eller missnöjd med…? (us 27)

Markera ett svar per rad med en siffra.

	Helt missnöjd							Helt nöjd	Inte aktuellt
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Dina vänner	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
Din hälsa	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
Din ekonomi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	

Din utbildning ☐☐☐☐☐☐☐ ☐

Din fritid ☐☐☐☐☐☐ ☐☐

Livet i sin helhet just nu ☐ ☐☐☐☐☐☐☐ ☐

44. Motsvarar ditt liv i dag dina förväntningar? (us 24)

Svara med hjälp av nedanstående skala !

Motsvarar inte alls Motsvarar helt

1 2 3 4 5 6 7

45. Har du någon riktigt nära vän som du kan ta kontakt med och prata med om vad som helst? (räkna inte med medlemmar i din familj eller ditt hushåll) (ulf)

☐ Ja

☐ Nej

46. Nu kommer påståenden om hur du upplever din egen livssituation (us 31)

Svara genom att skriva den siffra på skalan som tycker mest liknar din åsikt.

Markera ett svar (med en siffra) per rad.

Instämmer inte alls 1 2 3 4 5 6 7 Instämmer helt

Jag upplever att jag har goda möjligheter att påverka min egen livssituation …..

Jag känner mig delaktig i det svenska samhället …..

Samhället tar tillvara min kunskap och förmåga på ett bra sätt …..

47. Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? *Svara med hjälp av nedanstående skala* **(us 29)**

Det går inte att lita på människor - Det går att lita på människor

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

48. Till sist vill vi fråga dig om dina levnadsförhållanden i allmänhet (ulf)

Noll (0) betyder sämsta tänkbara levnadsförhållanden och tio (10) bästa tänkbara levnadsförhållanden. Var på skalan befinner du dig för närvarande? *Ringa in ditt svar*

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

FRAMTIDEN

49. Hur ser du på framtiden för din egen del? (us 52)

Svara med hjälp av nedanstående skala!.

Är mycket pessimistisk Är mycket optimistisk

1 2 3 4 5 6 7

ÖVRIGA FRÅGOR

50. Vilka av följande saker har du tillgång till privat? (us 28)

☐ Bil

☐ Dator med Internetuppkoppling

☐ Morgontidning

51. Har du varit utanför Sverige utan sällskap av dina föräldrar? (us 62)

☐ Nej aldrig

☐ Ja, 1-2 gånger

☐ Ja, 3-4 gånger

☐ Ja, 5-6 gånger

☐ Ja mer än 6 gånger

52. Har du körkort för bil?

☐ Ja

☐ Nej

Ett Jättestort tack för att du fyllde i enkäten! Lägg den i kuvertet och klistra igen det!

Litteraturförteckning

Agevall, L., & Olofsson, G. (2006). Förord till den nya svenska utgåvan av Sorti eller protest. i A. O. Hirschman, *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter* (ss. 13-33). Lund: Arkiv förlag.

Allwood, C. M. (2004). Perspektiv på den kvalitativa idétraditionen. i C. M. Allwood, *Perspektiv på kvalitativ metod* (ss. 9-35). Lund: Studentlitteratur.

Alm, S. (2001). *The resurgence of mass unemployment. Studies on social consequences of joblessness in Sweden in the 1990s.* Stockholm: Department of Sociology Stockholm University.

Alvaro, J. L., & Garrido, A. (2003). Economic hardship, employment status and psychosocial wellbeing of young people in Europe. i T. Hammer, *Youth unemployment and social exclusion in Europe - a comparative study* (ss. 173-192). Bristol: The Policy Press.

Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod.* Lund: Studentlitteratur.

Amundsdotter, E. (1995). Knapphetens tyranni. Om fattigdom i Sverige. Temanummer. *Pockettidningen R* .

Andersson, G., & Swärd, H. (2008). Etiska reflektioner. i A. Meeuwisse, H. Swärd, R. Eliasson-Lappalainen, & K. Jacobsson, *Forskningsmetodik för socialvetare* (ss. 235-249). Stockholm: Natur och Kultur.

Andrén, T., & Gustafsson, B. (2004). Patterns of social assistance receipt in Sweden. *International journal of social welfare* , 55-68.

Angelin, A., & Salonen, T. (2000). *En på hundra- Utvecklingsgarantins tredje år, Ungdomsstyrelsens utredningar 23.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Angelin, A., & Salonen, T. (2003). *Man vill ju kunna försörja sig själv. En studie om försörjningsproblematik och arbetslöshet bland unga vuxna i Malmö.* . Malmö: Malmö Stad.

Askheim, O. P., & Starrin, B. (2007). Utmaningar inom socialt arbete. i O. P. Askheim, & B. Starrin, *Empowerment i teori och praktik.* (ss. 206-217). Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Asplund, J. (1970). *Om undran inför samhället.* Solna: Argos.

Axelsson, L. (2005). *Youth - the future manpower.* Lund: Faculty of Medicine Lund University.

Bachrach, P., & Baratz, M. S. (1972). *Makt och fattigdom. Teori och praktik.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
Banks, M. H., & Ullah, P. (1988). *Youth Unemployment in the 1980s: Its Psychological Effects.* London & Sydney: Croom Helm.
Barbalet, J. (2002). Introduction: Why emotions are crucial. i J. Barbalet, *Emotions and Sociology* (ss. 1-9). Oxford/Malden: Blackwell Publishing.
Barnes, M. (2002). Social exclusion and the life course. i M. Barnes, C. Heady, S. Middleton, J. Millar, F. Papadoupoulos, G. Room, o.a., *Poverty and Social Exclusion in Europe* (ss. 1-23). Cheltenham UK & Northampton USA: Edward Elgar Publishing Limited & Edward Elgar Publishing, Inc.
Bask, M. (2008). *A Longitudinal Approach to Social Exclusion in Sweden.* Umeå: Department of Sociology Umeå University.
Bauman, Z. (1998). *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen.* Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
Beck, U. (2000). *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet.* Göteborg: Daidalos.
Bergmark, Å. (2000). Med vilken måttstock? Om valet av kriterier vid utvärderingar av arbete med socialbidrag. i A. Puide, *Socialbidrag i forskning och praktik* (ss. 187-204). Stockholm: CUS & Förlagshuset Gothia AB.
Bergmark, Å. (2002). Ställda utanför? Mönster för långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet. *Fattigdom i välfärdsstaten. Socialtjänstforum 2002* (ss. 73-83). Stockholm: FAS.
Bergmark, Å., & Lundström, T. (2008). Det socialtjänstbaserade sociala arbetets organisering. i Å. Bergmark, T. Lundström, R. Minas, & S. Wiklund, *Socialtjänsten i blickfånget* (ss. 35-64). Stockholm: Natur och Kultur.
Berner, B. (1989). *Kunskapens vägar. Teknik och lärande i skola och arbetsliv.* Lund: Studentlitteratur.
Beronius, M. (1994). *Bidrag till de sociala undersökningarnas historia. Eller till den vetenskapliggjorda moralens genealogi.* Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
Beronius, M. (1986). *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation.* Lund: Arkiv.
Billquist, L. (1999). *Rummet, mötet och ritualerna. En studie av socialbyrån, klientarbetet och klientskapet.* Göteborg: Institutionen för socialt arbete Göteborgs Universitet.

Biterman, D., & Franzén, E. (2008). Vem är fattig i Sverige idag? i H. Swärd, & M.-A. Egerö, *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu* (ss. 243-253). Malmö: Égalité förlag.

Blennberger, E. (2000). Etik för socialt arbete. i A. Meeuwisse, S. Sunesson, & H. Swärd, *Socialt arbete. En grundbok* (ss. 217-235). Stockholm: Natur och Kultur.

Blomberg, H. (2008). Komparativ välfärdsforskning. i A. Meeuwisse, H. Swärd, R. Eliasson-Lappalainen, & K. Jacobsson, *Forskningsmetodik för socialvetare* (ss. 220-234). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Blomberg, H., Kroll, C., Meeuwisse, A., & Swärd, H. (kommande publicering). Nordisk enkätundersökning riktad mot socialarbetare kring deras bakgrund, arbetsvillkor, institutionella ramar samt attitydfrågor om fattigdom och arbetslöshet. Delresultat ur studien har presenterats men finns inte publicerat ännu.

Blomskog, S., & Schröder, L. (1999). Vilka ungdomar blir arbetslösa? i A. Gullberg, & M. Börjeson, *I vuxenlivets väntrum. Arbetslöshetens konsekvenser för ungdomars livsvillkor* (ss. 21-58). Umeå: Boréa Bokförlag.

Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A Social Critique of Judgements of Taste.* London: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P. (1999). Understanding. i P. Bourdieu, *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society* (ss. 607-626). Cambridge: Polity Press.

Bryman, A. (1997). *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning.* Lund: Studentlitteratur.

Bryson, L. (1992). *Welfare and the state. Who benefits?* Houndmills, Basingstoke, Hampshire & London: The Macmillan Press Ltd.

Bunar, N., & Trondman, M. (2001). Inledning. i N. Bunar, & M. Trondman, *Varken ung eller vuxen* (ss. 32-162). Stockholm: Atlas.

Burchardt, T., Le Grand, J., & Piachaud, D. (2008). Degrees of exclusion. Developing a dynamic multidimensional measure. i D. Byrne, *Social exclusion. Critical Concepts in Sociology.* (ss. 373-387). Oxon: Routledge.

Byberg, I. (2002). *Kontroll eller handlingsfrihet? En studie av organiseringens betydelse i socialbidragsarbetet, Rapport i socialt arbete nr 101 - 2002.* Stockholm: Stockholms Universitet Institutionen för socialt arbete Socialhögskolan.

Bäckman, O., & Franzén, E. (2007). Employment and the labour market. *International journal of social welfare. Social report 2006 The national report on social conditions in Sweden* , 35-65.

Börjeson, B. (2008). Om vanmakt - allt förtryck har en social början och ett psykologiskt slut. i T. Larsson, *Makt* (ss. 84-104). Stockholm: Verbum Förlag AB.

Börjeson, B. (2000). Repression och socialt arbete. i A. Meeuwisse, S. Sunesson, & H. Swärd, *Socialt arbete. En grundbok* (ss. 186-200). Stockholm: Natur och Kultur.

Börjesson, M., & Rehn, A. (2009). *Makt.* Malmö: Liber AB.

Carle, J., & Julkunen, I. (1997). *Arbetslöshetens villkor - om ungdomar, arbetslöshet och marginalisering i 90-talets Norden. Nord 1997:19.* Nordiska ministerrådet: Köpenhamn.

Cieslik, M., & Pollock, G. (2002). Introduction: Studying Young People in Late Modernity. . i M. Cieslik, & M. Pollock, *Young People in Risk Society. The restructuring of youth identitites and transitions in late modernity.* (ss. 1-21). Hampshire & Burlington: Ashgate Publishing Limited & Ashgate Publicing Company.

Cooley, C. H. (1922). *Human nature and the social order.* New York Chicago Boston: Charles Scribner´s Sons.

Dahl, E., & Lorentzen, T. (2005). What works for whom? An analysis of active labour market programmes in Norway. *International Journal of Social Welfare* , 86-98.

Dahlgren, L., & Starrin, B. (2004). *Emotioner, vardagsliv och samhälle - en introduktion till emotionssociologi.* Malmö: Liber AB.

Denzin, N. K. (1989). *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods.* Englewood Cliffs New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

du Bois-Reymond, M., & López Blasco, A. (2003). Yo-yo Transitions and Misleading Trajectories: Towards Integrated Transition Policies for Young Adults in Europe. i A. López Blasco, W. McNeish, & A. Walther, *Young people and contradictions of inclusion. Towards Integrated Transition Policies in Europe* (ss. 19-41). Bristol: The Policy Press.

Edgren-Schori, M. (2000). *Social exclusion. En kunskapsöversikt och begreppsanalys. Rapport i socialt arbete nr 98.* Stockholm: Institutionen för socialt arbete Socialhögskolan Stockholms universitet.

Ejrnaes, M., & Kristiansen, S. (2002). Perspektiv på sociala problem i USA och Skandinavien. i H. Swärd, & A. Meeuwisse, *Perspektiv på sociala problem* (ss. 73-93). Stockholm: Natur och Kultur.

Elias, N., & Scotson, J. L. (1999). *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie om grannskapsproblem.* Lund: Arkiv.

Eliasson, R. (1995). *Forskningsetik och perspektivval.* Lund: Studentlitteratur.

Engelstad, F. (2006). *Vad är makt?* Stockholm: Natur och Kultur.

Erikson, R. (2003). Svensk välfärdsforskning. *Socialvetenskaplig Tidskrift* , 214-237.

Erikson, R., Nordström Skans, O., Sjögren, A., & Åslund, O. (2007). *Ungdomars och invandrades inträde på arbetsmarknaden 1985-2003. Rapport 2007:18.* Uppsala: IFAU.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Princeton: Princeton University Press.

Espvall, M., & Dellgran, P. (2008). I skuggan av välfärdsstaten. i A. Grönlund, & B. Halleröd, *Jämställdhetens pris* (ss. 247-271). Umeå: Boréa Bokförlag.

Espvall, M., & Dellgran, P. (2006). ULF´s sociala sida. Om socialt stöd och sociala nätverk i levnadsnivåundersökningarna. *Socialvetenskaplig Tidskrift* , 3-18.

Fornäs, J. (1994). Förord. i T. Ziehe, *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet* (ss. 7-13). Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Forsberg, E., Löfgren, U.-B., & Tilander, K. (2003). *"Ja handläggaren är ju bra men hon är ju ändå en del av systemet." En studie om socialbidrag och bemötande Arbetsrapport 2003:3.* Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap Karlstad universitet.

Foucault, M. (1983). The subject and Power. i H. L. Dreyfus, & P. Rabinow, *Beyond Structuralism and Hermeneutics* (ss. 208-226). Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, M. (1987). *Övervakning och straff. Fängelsets fördelse.* Lund: Arkiv förlag.

Franzén, E. M., & Kassman, A. (2005). Longer-term labour market consequences of economic inactivity during young adulthood. A Swedish national cohort study. *Journal of Youth Studies* , 403-424.

Fritzell, J. (2002). Blev inkomstklyftorna större under 1990-talet? Trender under och efter krisåren. *Fattigdom i välfärdsstaten. Socialtjänstforum 2002* (ss. 25-32). Stockholm: FAS.

Fritzell, J., & Lundberg, O. (2000). *SOU 2000:41 Välfärd, ofärd och ojämlikhet. Kommittén Välfärdsbokslut.* Stockholm: Socialdepartementet.

Furlong, A. (2009). Employment and unemployment. i A. Furlong, *Handbook of Youth and Young Adulthood* (ss. 145-147). Oxon: Routledge.

Furlong, A., & Cartmel, F. (2000). Does long-term youth unemployment lead to social and economic exclusion? Evidence from six European countries. i A. Furlong, & T. Hammer, *Youth Unemployment and Marginalisation in Northern Europe. NOVA Rapport 18* (ss. 130-155). Oslo: NOVA - Norwegian Social Research.

Furlong, A., & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change. New perspectives.* Berkshire, New York: Open University Press.

Furåker, B., & Blomsterberg, M. (2003). Attitudes towards the unemployed. An analysis of Swedish survey data. *International Journal of Social Welfare* , 193-203.

Försäkringskassan. (2006). *Socialförsäkringsboken 2006. På vuxenlivets tröskel.* Stockholm: Försäkringskassan.

Gallie, D. (2004). Unemployment, Marginalization Risks, and Welfare Policy. i D. Gallie, *Resisting Marginalization. Unemployment Experience and Social Policy in the European Union* (ss. 1-33). Oxford: Oxford University Press.

Gallie, D., & Paugam, S. (2004). Unemployment, Poverty, and Social Isolation: An Assesment of the Current State of Social Exclusion Theory. i D. Gallie, *Resisting Marginalization - Unemployment Experience and Social Policy in the European Union* (ss. 34-53). Oxford: Oxford University Press.

Giddens, A. (1999). *Modernitet och självidentitet: självet och samhället i den senmoderna epoken.* Göteborg: Daidalos.

Giddens, A. (2003). *Sociologi.* Lund: Studentlitteratur.

Giertz, A. (2004). *Making the poor work. Social Assistance and Activation Programs in Sweden. Lund Dissertations in Social Work No 19.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Gilbert, P. (1998). What Is Shame? Some Core Issues and Controversies. i P. Gilbert, & B. Andrews, *Shame. Interpersonal Behavior,*

Psychopathology and Culture (ss. 3-38). New York: Oxford University Press.

Gilbert, P., & McGuire, M. T. (1998). Shame, Status and Social Roles: Psychobiology and Evolution. i P. Gilbert, & B. Andrews, *Shame. Interpersonal Behavior, Psychopathology and Culture* (ss. 99-125). New York: Oxford University Press.

Goffman, E. (1973). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Goldthorphe, J. (2000). *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory.* Oxford: Oxford University Press.

Gordon, D., & Spicker, P. (1999). *The International Glossary on Poverty.* London: Zed Books.

Gullberg, A., & Börjeson, M. (1999). Inledning. i A. Gullberg, & M. Börjeson, *I vuxenlivets väntrum. Arbetslöshetens konskevenser för ungdomars livsvillkor* (ss. 7-19). Umeå: Boréa Bokförlag.

Gustafsson, B. (2000). Poverty in Sweden: Changes 1975-1995, Profile and Dynamics. i B. Gustafsson, & P. J. Pedersen, *Poverty and Low income in the Nordic Countries* (ss. 169-206). Aldershot: Ashgate.

Gustafsson, B., & Pedersen, P. J. (2000). Introduction. i B. Gustafsson, & P. J. Pedersen, *Poverty and Low Income in the Nordic Countries* (ss. 1-20). Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Gustafsson, B., Zaidi, A., & Franzén, E. (2007). Financial poverty. *International journal of social welfare* , 67-90.

Hagquist, C. (1997). Social klass, (o)hälsa och klassrelaterade vanor. i C. Hagquist, & B. Starrin, *När krisen slår mot de unga! Om uppväxtvillkor i 90-talets Sverige* (ss. 23-31). Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Hagquist, C., & Starrin, B. (1997). *När krisen slår mot de unga! Om uppväxtvillkor i 90-talets Sverige.* Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Hallberg, M. (2008). Ohälsa - vad är det? *Ojämlikhet och utanförskap. Socialförsäkringsrapport 2008:4* (ss. 1-10). Stockholm: Försäkringskassan.

Halleröd, B. (1991). *Den svenska fattigdomen. En studie av fattigdom och socialbidragstagande.* Lund: Arkiv.

Halleröd, B. (2002). Fattigdom nu och då, här och där. i *Fattigdom i välfärdsstaten.* (ss. 11-23). Stockholm: FAS.

Halleröd, B. (2000). Socialbidragstagande och fattigdom. i A. Puide, *Socialbidrag i forskning och praktik* (ss. 61-86). Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Halleröd, B. (2003). Varför får folk socialbidrag? Analys av socialbidragstagandets bestämningsfaktorer. *Socialvetenskaplig tidskrift* , 238-266.

Halleröd, B., & Larsson, D. (2008). Poverty, welfare problems and social exclusion. *International Journal of Social Welfare* , 15-25.

Halleröd, B., & Westberg, A. (2006). Youth Problem: What´s the problem? A Longitudinal Study of Incomes and Economic Hardship Among Swedish Youth. *Acta Sociologica* , 83-102.

Halleröd, B., Marklund, S., Nordlund, A., & Stattin, M. (1993). *Konsensuell fattigdom- en studie av konsumtion och attityder till konsumtion Umeå studies in sociology No 104.* Umeå: Sociologiska institutionen Umeå universitet.

Hallsten, L. (1998). *Psykiskt välbefinnande och arbetslöshet. Om hälsorelaterad selektion till arbete.* Stockholm: Stockholms Universitet. Psykologiska institutionen & Arbetslivsinstitutet.

Hammarström, A. (1996). *Arbetslöshet och ohälsa - om ungdomars livsvillkor.* Lund: Studentlitteratur.

Hammarström, A. (2002). Ungdomsarbetslöshet och marginalisering- Ett nordiskt perspektiv. i *Ungdomsarbetslöshetens konsekvenser för folkhälsa och social anpassning. Erfarenheter och kunskaper från 1990-talet* (ss. 47-57). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Hammarström, A., & Janlert, U. (2002). Ungdomsarbetslöshet. Ett folkhälsoperspektiv. i S. folkhälsoinstitut, *Ungdomsarbetslöshetens konsekvenser för folkhälsa och social anpassning. Erfarenheter och kunskaper från 1990-talets forskning* (ss. 33-47). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Hammer, T. (2001). Arbeidsledige sosialklienter i de nordiske land. En komparativ undersökelse av arbeidsledige unge. *Tidsskrift for Velferdsforskning* , 120-134.

Hammer, T. (2003). Introduction. i T. Hammer, *Youth unemployment and social exclusion in Europe. A comparative study* (ss. 1-20). Bristol: The Policy Press.

Hammer, T. (2007). Labour market integration of unemployed youth from a life course perspective: the case of Norway. *International journal of social welfare* , 249-257.

Hammer, T. (2000). Mental health and social exclusion among unemployed youth in Scandinavia. A comparative study. *International Journal of Social Welfare* , 53-63.

Hammer, T. (2009). *Unge sosialklienter fra ungdom til voksen alder.* Oslo: Nova.

Harju, A. (2008). *Barns vardag med knapp ekonomi- en studie om barns erfarenheter och strategier. Acta Wexionesia nr 137/2008.* Växjö: Växjö University Press.

Hasenfeld, Y. (1992). Client-Organization Relations. i Y. Hasenfeld, *Human services as complex organizations* (ss. 257-275). London & New Delhi: Sage Publications.

Heggen, K. (nr 8 2000). Marginalisation: on the fringe of the periphery - Youth as a risky life stage? *Young* , 45-62.

Heidegren, C.-G. (2009). *Erkännande.* Malmö: Liber AB.

Heidegren, C.-G. (2003). Inledning. i A. Honneth, *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier* (ss. 7-19). Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

Heinz, W. R. (2009). Youth transitions in an age of uncertainty. i A. Furlong, *Handbook of Youth and Young Adulthood. New perspectives and agendas* (ss. 3-13). Oxon: Routledge.

Helldén, A. (1994). *Social arrogans: Också ett kulturarv.* Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Helne, T. (nr 4 2001). Innanför, på gränsen, utanför - mot en relationell granskning av marginalisering. *Nordisk sosialt arbeid* , 210-220.

Hirschman, A. O. (1996). *Den reaktionära retoriken. Konsten att argumentera mot alla samhällsförändringar.* Stockholm: Ordfronts förlag.

Hirschman, A. O. (1972). *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Hjort, T. (2004). *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer. Lund Dissertations in Social Work.* Lund: Socialhögskolan Lunds universitet.

Honneth, A. (2003). *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier.* Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

Hviid Jacobsen, M., & Willig, R. (2008). Indledning. i M. Hviid Jacobsen, & R. Willig, *Anerkendelsepolitik* (ss. 9-14). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Hydén, L.-C., Kyhle Westermark, P., & Stenberg, S.-Å. (1995). *Att besluta om socialbidrag. En studie i 11 kommuner. CUS-skrift 1995:1.* Stockholm: Socialstyrelsen .

Härenstam, A., Lindbladh, E., Lundberg, U., & Starrin, B. (1999). Inledning. i A. Härenstam, U. Lundberg, E. Lindbladh, & B. Starrin, *I*

vanmaktens spår. Om sociala villkor, utsatthet och ohälsa (ss. 11-20). Umeå: Boréa Bokförlag.

Höilund, P., & Juul, S. (2005). *Anerkendelse og dömmekraft i socialt arbeide.* Köpenhamn: Hans Reitzels Förlag.

Inghe, G. (1960). *Fattiga i folkhemmet. En studie av långvarigt understödda i Stockholm.* Stockholm: Stockholms kommunalförvaltning.

Jacobson, T. (1998). Kontroll och påverkan. i V. Denvall, & T. Jacobson, *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik* (ss. 253-266). Stockholm: Norstedts juridik.

Jacobson, T. (1991). *Välviljans förtryck. En fallstudie av allmännyttig bostadspolitik.* Lund: Arkiv förlag.

Jangenäs, B., & Svenningsson, L. (2008). *Innanför utanförskapet. Rapport 7 2008.* Stockholm: Arbetarrörelsens tankesmedja.

Johansson, H. (2001). *I det sociala medborgarskapets skugga - Rätten till socialbidrag under 1980- och 1990-talen.* Lund: Arkiv förlag.

Johansson, H. (2008). Universella eller selektiva insatser mot fattigdom. Finns det en rätt väg? i H. Swärd, & M.-A. Egerö, *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu* (ss. 41-50). Malmö: Égalité förlag.

Johansson, K. (2007). Arbetsmarknadspolitik som välvilja, maktutövning och styrning. i S. Lövgren, & K. Johansson, *Viljan att styra. Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker* (ss. 61-84). Lund: Studentlitteratur.

Johansson, K. (2003). *Bli vuxen i arbetarstad. Fem ungdomar berättar om skola, arbete och det egna livet.* Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet.

Johansson, S. (1970). *Om levnadsnivåundersökningen. Utkast till Kapitel 1 och 2 i betänkade att avgivas av Låginkomstutredningen.* Stockholm: Allmänna Förlaget.

Julkunen, I. (1997). Aktiv arbetsmarknadspolitik och integrering på arbetsmarknaden. i J. Carle, & I. Julkunen, *Arbetslöshetens villkor - om ungdom, arbetslöshet och marginalisering i 1990-talets Norden. Nord 1997:19* (ss. 129-153). Köpenhamn: Nordiska ministerrrådet.

Julkunen, I. (2002). *Being Young and Unemployed. Reactions and Actions in Northern Europe.* Helsinki: The Research Institute Swedish School of Social Science University of Helsinki.

Julkunen, I. (2002). Social and Material Deprivation among Unemployed Youth in Northern Europe. *Social Policy and Administration* , 235-253.

Julkunen, I. (2009). Youth unemployment and marginalization. i A. Furlong, *Handbook of Youth and Young Adulthood* (ss. 157-166). Oxon: Routledge.

Junestav, M. (2008). Arbetslinjen i sociallagstiftningen- från nödhjälp till aktivitetsgaranti. i H. Swärd, & M.-A. Egerö, *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu* (ss. 99-112). Malmö: Égalité förlag.

Juul Kristensen, C. (2000). Marginalisering- en begrebsutredning. i J. Elm Larsen, J. Lind, & I. Hornemann Möller, *Kontinuitet og forandring - kontinuiteter och forandringer i samfundets differentierings- og integrationsformer* (ss. 141-155). Frederiksberg : Samfundslitteratur.

Järvinen, M. (2002). Hjälpens universum - ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system. i A. Meeuwisse, & H. Swärd, *Perspektiv på sociala problem* (ss. 253-273). Stockholm: Natur och Kultur.

Järvinen, M., & Mik-Meyer, N. (2003). Indledning: At skabe en klient. i M. Järvinen, & N. Mik-Meyer, *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde* (ss. 9-29). Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.

Järvinen, M., & Mortensen, N. (2003). Det magtfulde möde mellem system og klient: teoretiske perspektiver. i M. Järvinen, J. Elm Larsen, & N. Mortensen, *Det magtfulde möde mellem system og klient* (ss. 9-27). Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Jönsson, I., Trondman, M., Arnman, G., & Palme, M. (1993). *Skola-fritid-framtid. En studie av ungdomars kulturmönster och livschanser.* Lund: Studentlitteratur.

Jönsson, L. R. (2003). *Arbetslöshet ekonomi och skam - om att vara arbetslös i dagens Sverige. Lund dissertations in Social Work: 14.* Lund: Socialhögskolan Lunds universitet.

Jönsson, L. R., & Starrin, B. (1999). *I socialt underläge - en explorativ studie av arbetslösa socialbidragssökande. Meddelande från Socialhögskolan 1999:4.* Lund: Socialhögskolan Lunds Universitet.

Kaufman, G. (1993). *The Psychology of Shame. Theory and Treatment of Shame-Based Syndromes.* London: Routledge.

Kelvin, P., & Jarrett, J. E. (1985). *Unemployment - its social psychological effects.* Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.

Kieselbach, T. (2004). Psychology of Unemployment and Social Exclusion: Youth Unemployment and the Risk of Social Exclusion. i

D. Gallie, *Resisting Marginalization Unemployment Experience and Social Policy in the European Union* (ss. 54-80). Oxford: Oxford University Press.

Korpi, T. (2001). Accumulating disadvantage. Longitudinal Analyses of Unemployment and Physical Health in Representative Samples of the Swedish Population. *European Sociological Review* , 255-273.

Korpi, T., Nelson, K., & Stenberg, S.-Å. (2007). The accumulation of social problems 1974-2000. *International journal of social welfare* , 91-104.

Korpi, W. (1971). *Fattigdom i välfärden. Om människor med socialhjälp.* Stockholm: Tidens förlag.

Krohn Solvang, B., & Holme, I. M. (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder.* Lund: Studentlitteratur.

Kronauer, M. (1998). Social exklusion and 'underclass' - new concepts for the analysis of poverty. i H.-J. Andress, *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective* (ss. 51-75). Hants, England & Vermont, USA: Ashgate Publishing Ltd & Ashgate Publishing Company.

Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur.

Lakey, J., Mukherjee, A., & White, M. (2001). *Youth unemployment, Labour Market Programmes and Health. A Reviev of the Literature.* London: Policy Studies Institute.

Lantz, A. (2007). *Intervjumetodik.* Lund: Studentlitteratur.

Larsson, S. (2005). Teori, metod och empiri. i S. Larsson, J. Lilja, & K. Mannheimer, *Forskningsmetoder i socialt arbete* (ss. 19-37). Lund: Studentlitteratur.

Latta, M. (2007). *Public transfers and private help support networks of marginalised and poor individuals in Swden in the 1990s.* Göteborg: Sociologiska institutionen Göteborgs Universitet.

Lewis, M. (1998). Shame and stigma. i P. Gilbert, & B. Andrews, *Shame: Interpersonal behavior, Psychopathology, and Culture* (ss. 126-140). New York: Oxford University Press.

Levitas, R. (2005). *The inclusive society? Social Exclusion and New Labour.* Hampshire & New York: Palgrave Macmillan .

Lipsky, M. (1980). *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services.* New York: Russell Sage Foundation.

Lister, R. (2004). *Poverty.* Cambridge/Malden: Polity Press.

Littlewood, P., & Herkommer, S. (1999). Identifying Social Exclusion. Some problems of meaning. i P. Littlewood, I. Glorieux, S. Herkommer, & I. Jönsson, *Social Exclusion in Europe. Problems and paradigms* (ss. 1-21). Hants, England & Burlington, USA: Ashgate Publishing Limited & Ashgate Publishing Company.

Littlewood, P., Herkommer, S., & Koch, M. (2007). Social exclusion, the underclass and welfare. A critical analysis. i L. Harrysson, & M. O´Brien, *If we´re so clever, why ain´t we all within?* (ss. 7-32). Lund: Värpinge Ord & Text.

Lofland, J. (1971). *Analyzing Social Settings.* Belmont: Wadworth.

Lundberg, U. (2006). Stress, subjective and objective health. *International Journal of Social Welfare* , 41-48.

Lödemel, I., & Trickey, H. (2001). A new contract for social assistance. i I. Lödemel, H. Trickey, & (ed), *An offer you can´t refuse. Workfare in an international perspective* (ss. 1-40). Bristol : Policy Press.

MacDonald, R. (1997). *Youth, the "underclass" and social exclusion.* London & New York: Routledge.

Mann, J. (2002). *Det försenade föräldraskapet - Generationsstudien del 2.* TCO.

Mann, J., & Magnusson, K. (2003). *Ungas etablering på bostadsmarknaden- Generationsstudien del 3.* TCO.

Marklund, S., & Svallfors, S. (1987). *Dual welfare - Segmentation and Work Enforcement in the Swedish Welfare system. Research report no 94.* Umeå: Department of Sociology, University of Umeå.

Marmot, M. (2006). *Statussyndromet - hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden.* Stockholm: Natur och Kultur.

Mathiesen, T. (1989). *Den dolda disciplineringen. Makt och motmakt. Essäer om politisk kontroll.* Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Mayer, J. E., & Timms, N. (1976). *The Client speaks: Working class impressions of casework.* London Oxon: Routledge & Kegan Paul Ltd. och Broadway House.

Mead, G. H. (1967). *Mind, self, and society: From the standpoint of a social behaviorist.* London & Chicago: The University of Chicago Press.

Mead, L. M. (1997). *The new paternalism. Supervisory Approaches to Poverty.* Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Merriam, S. B. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod.* Lund: Studentlitteratur.

Midré, G. (1995). *Bot, bedring eller bröd? Om bedömming og behandling av sosial nöd fra reformasjonen til velferdsstaten.* Oslo: Universitetsforlaget.
Milton, P. (2006). *Arbete istället för bidrag? Om aktiveringskraven i socialtjänsten och effekten för de arbetslösa bidragstagarna.* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis Uppsala.
Murray, C. (1984). *Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980.* New York: Basic Books.
Mygind Madsen, A. (2007). Perspectives on social exclusion and inclusion: Stratification versus differentiation. i L. Harrysson, & M. O´Brien, *Social welfare. Social exclusion. A life course frame. If we´re so clever, why ain´t we all within?* (ss. 123-140). Lund: Värpinge Ord & Text.
Myrdal, G. (1972). *An American Dilemma.The Negro Problem and Modern Democracy.* New York: Pantheon Books.
Myrdal, G. (1963). *Challenge to affluence.* New York : Pantheon Books.
Mörch, S. (2003). Youth and education. *Young* , 49-73.
Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar.* Stockholm: Krimnologiska institutionen Stockholms universitet.
Nilsson, A., & Flyghed, J. (2008). Samhällsutveckling och marginalisering. Exemplen vräkta och fångar. i Försäkringskassan, *Ojämlikhet och utanförskap. Rapport från forskarseminarium i Umeå* (ss. 289-306). Stockholm: Försäkringskassan.
Nilsson, G. (1989). *Fattigliv. Huvudrapport 1 i projektet "Socialbidraget, socialarbetaren och klienten" Dsf B 1984:121.* Lund: Socialhögskolan Lunds Universitet.
Nilsson, R. (2008). *Foucault - en introduktion.* Malmö: Égalité.
Nolan, B., & Whelan, C. T. (1996). *Resources, Deprivation and Poverty.* Oxford: Clarendon Press.
Nordenmark, M. (1999). *Unemployment, Employment, Commitment and Well-being. The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men.* Umeå: Department of Sociology. Umeå University.
Nordström Skans, O. (2004). *Har ungdomsarbetslöshet långsiktiga effekter? Rapport 2004:13.* Uppsala: IFAU.
O´Brien, M. (2007). Social and economic exclusion/inclusion. A complex paradox. i L. Harrysson, & M. O´Brien, *Social welfare. Social exclusion. A life course frame. If we´re so clever why ain´t we all within?* (ss. 33-56). Lund: Värpinge Ord & Text.

Odmark, P., & Hägglund, P. (2007). *Unga med sjuk- och aktivitetsersättning : vilka är de? Analyserar, 2007:8.* Stockholm: Försäkringsdivisionen. Enheten för utvärdering. Försäkringskassan.

Ohlsson, L. B., & Swärd, H. (1994). *Ungdom som samhällsproblem* . Lund: Studentlitteratur.

Olofsson, G. (1997). Socialvetenskapen och de sociala problemen. *Socialvetenskaplig Tidskrift* , 236-251.

Olofsson, J. (2003). *Grundläggande yrkesutbildning och övergången skola-arbetsliv- en jämförelse mellan olika utbildningsmodeller. SMIF 2003:3.* Uppsala: Arbetslivsinstitutet & Uppsala universitet.

Olofsson, J. (2005). Introduktion. Den tredje arbetslinjen. i J. Olofsson, *Den tredje arbetslinjen. Bortom den svenska modellen och marknadsliberalismen* (ss. 6-25). Stockholm: Agora.

Olofsson, J., & Panican, A. (2008). Ungdomars etableringsförhållanden i de nordiska länderna- en bakgrund. i J. Olofsson, & A. Panican, *Ungdomars väg från skola till arbetsliv- nordiska erfarenheter* (ss. 22-51). Köpenhamn: TemaNord Nordiska ministerrrådet.

Olofsson, J., & Wadensjö, E. (2007). *Ungdomar, utbildning och arbetsmarknad i Norden- lika men ändå olika.* Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.

Olofsson, J., Stanfors, M., & Östh, J. (2003). *20-24-åringars etableringsproblem på 1990-talets arbetsmarknad. En översikt om inaktivitet och låga inkomster.Delrapport 1. SMIF Forskningsrapport 2003:4.* Uppsala: Arbetslivsinstitutet & Uppsala universitet.

Payne, G., & Payne, J. (2004). *Key Concepts in Social Research.* London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd.

Petersson, O. (1987). Introduktion. i O. Petersson, *Maktbegreppet* (ss. 7-26). Stockholm: Carlssons bokförlag.

Rank, M. R. (1994). *Living on the edge: The realities of welfare in America.* New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

Rantakeisu, U. (2002). *Arbetslöshetens olika ansikten - fyra studier om arbetslöshetens sociala och hälsomässiga yttringar.* Göteborg: Institutionen för socialt arbete Göteborgs universitet.

Rantakeisu, U., Starrin, B., & Hagquist, C. (1999). Financial Hardship and Shame: A Tentative Model to Understand the Social and Health Effects of Unemployment. *British Journal of Social Work* , 877-901.

Rantakeisu, U., Starrin, B., & Hagquist, C. (1996). *Ungdomsarbetslöshet. Vardagsliv och samhälle.* Lund: Studentlitteratur.

Rauhut, D. (2006). *Den besvärliga fattigdomen.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Recotillet, I., & Warquin, P. (2003). Recurrence of youth unemployment: a longitudinal comparative approach. i T. Hammer, *Youth unemployment and social exclusion in Europe* (ss. 67-82). Bristol : The Policy Press.

Regeringens proposition. Prop. 2000/01:80 Ny Socialtjänstlag. (2001). Stockholm.

Riksrevisionsverket. (2008). *Utanförskap och sysselsättningspolitik - regeringens redovisning. RiR 2008:26.* Stockholm: Riksrevisionsverket.

Riviére, H. (1998). *Bidragskulturen. Filosofin bakom socialbidraget.* Stockholm: Timbro.

Room, G. (1995). Poverty and social exclusion: The new European agenda for policy and research. i G. Room, *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion* (ss. 1-9). Bristol: The Policy Press.

Room, G. (1999). Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization. *International Journal of Social Welfare* , 166-174.

Rosdahl, A. (1997). Arbejdsmarkedserfaring og marginalisering. i J. Carle, & I. Julkunen, *Arbetslöshetens villko r- om ungdom, arbetslöshet och marginalisering i 1990-talets Norden* (ss. 109-128). Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.

Rothstein, B. (1994). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik.* Stockholm: SNS Förlag.

Rönning, R. (2007). Brukarmedverkan och empowerment - gammalt vin i nya flaskor? i O. P. Askheim, & B. Starrin, *Empowerment i teori och praktik* (ss. 33-47). Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Rönning, R. (2005). Den institusjonelle ydmykingen. *Nordisk sosialt arbeid* , 111-121.

Sahlin, I., & Machado, N. (nr 3-4 2008). Diskriminering och exkludering. En introduktion. *Socialvetenskaplig tidskrift* , 174-184.

Salomonsson, K. (1998). *Fattigdomens besvärjelser. Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete.* Lund: Historiska Media.

Salonen, T. (2002). Kunskapsluckor kring ekonomisk utsatthet bland barn och ungdomar. *Fattigdom i välfärdsstaten. Socialtjänstforum 2002* (ss. 53-62). Stockholm: FAS.

Salonen, T. (1993). *Margins of Welfare. A study of modern functions of social assistance.* Torna Hällestad: Hällestad Press.

Salonen, T. (1997). Socialbidraget- mellan personliga bekymmer och systembrister. i Socialstyrelsen, *11 röster om socialbidrag. SoS-rapport 1997:5* (ss. 74-91). Stockholm: Socialstyrelsen.

Salonen, T. (2003). *Ungas ekonomi och etablering - En studie om förändrade villkor från 1970-talet till 2000-talets inledning. Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:9.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Salonen, T. (2000). Ungdomars socialbidragstagande och försörjningssvårigheter under 1990-talet. i SOU:2000:40, *Välfärd och försörjning. Antologi. Kommittén Välfärdsbokslut* (ss. 171-205). Stockholm: Socialdepartementet.

SCB. (2005). *Ungdomars etablering: Generationsklyftan 1980-2003. Levnadsförhållanden Rapport 108.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.

SCB. (2003). *Välfärd och ofärd på 90-talet. Levnadsförhållanden Rapport 100.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Scheff, T. J. (1990). *Microsociology: Discourse, Emotion and Social Structure.* Chicago London: The University of Chicago Press.

Scheff, T. J., & Starrin, B. (2002). Skam och sociala band - om social underordning och utdragna konflikter. i A. Meeuwisse, & H. Swärd, *Perspektiv på sociala problem* (ss. 167-184). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Schröder, L. (2000). *Ungdomsarbetslösheten i ett internationellt perspektiv. Forskningsrapport 2000:4.* Uppsala: IFAU.

Schröder, L. (Nr. 2 1995). Ungdomsarbetslösheten: Fel på skolsystemet? *Tiden* , 1-7.

Selin, G., & Tydén, H. (2003). *Arbetsmarknaden för personer som avbrutit sina gymnasiestudier. Ura 2003:8.* Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.

Sen, A. (1985). *Commodities and capabilities.* Amsterdam: Elsevier science publishers B.V.

Sen, A. (1997). Inequality, unemployment and contemporary Europe. *International Labour Review Vol 136, No. 2* , 155-171.

Sennett, R. (2000.). *När karaktären krackelerar.* Stockholm: Atlas.

Sennett, R. (2003). *Respect. The formation of character in an age of inequality.* London: Allen Lane. The Penguin Press.

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review* , 531-578.

Skau, G. M. (2003). *Mellan makt och hjälp. Om det flertydiga förhållandet mellan klient och hjälpare.* Malmö: Liber.

Socialstyrelsen. (2008). *Individ- och familjeomsorg - Lägesrapport 2007.* Stockholm: Socialstyrelsen.
Socialstyrelsen. (2001). *Social Rapport 2001.* Stockholm: Socialstyrelsen.
Socialstyrelsen. (2006). *Social rapport 2006.* Stockholm: Socialstyrelsen.
Soidre, T. (1999). Kön, generation och arbetslöshet. i A. Gullberg, & M. Börjeson, *I vuxenlivets väntrum. Arbetslöshetens konsekvenser för ungdomars livsvillkor* (ss. 85-115). Umeå: Boréa Bokförlag.
SOU 1998:161 På marginalen. En intervjubok från Socialtjänstutredningen. Demokratiutredningens skrift nr. 10. (1998). Stockholm: Statens offentliga utredningar.
SOU 2000:3 Välfärd vid vägskäl. Utvecklingen under 1990-talet. Delbetänkande Kommittén Välfärdsbokslut. (2000). Stockholm: Socialdepartementet.
SOU 2001:54 Ofärd i välfärden. (2001). Stockholm: Statens offentliga utredningar.
SOU 2003:92 Unga utanför. (2003). Stockholm: Statens offentliga utredningar.
Spicker, P. (2007). *The idea of poverty.* Bristol: The Policy Press.
Starrin, B. (2001). Skammen, självet och den sociala underordningen. i G. Aronsson, & J. C. Karlsson, *Tillitens ansikten* (ss. 48-80). Lund: Studentlitteratur.
Starrin, B., & Kalander Blomqvist, M. (2001). *"Det är den där skammen... skammen att inte klara sig själv" - En studie om socialbidragstagares ekonomiska, sociala och hälsomässiga förhållande. Arbetsrapport Nr 4.* Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap Karlstad universitet.
Starrin, B., & Renck, B. (1996). Den kvalitativa intervjun. i P.-G. Svensson, & B. Starrin, *Kvalitativa studier i teori och praktik* (ss. 52-78). Lund: Studentlitteratur.
Starrin, B., Forsberg, E., & Rantakeisu, U. (1999). I arbetslöshetens spår - ekonomisk stress, skam och ohälsa. i A. Härenstam, U. Lundberg, E. Lindbladh, & B. Starrin, *I vanmaktens spår. Om sociala villkor, utsatthet och ohälsa* (ss. 21-94). Umeå: Boréa.
Starrin, B., Rantakeisu, U., & Forsberg, E. (2002). Om arbetslöshet, ohälsa och social exklusion. i *Ungdomsarbetslöshetens konsekvenser för folkhälsa och social anpassning. Erfarenheter och kunskaper från 1990-talets forskning* (ss. 11-31). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Stenberg, S.-Å., & Hård af Segerstad, C. (3 1997). Det sociala arvet i ny belysning - socialbidrag och försörjningsvillkor. *Socialvetenskaplig tidskrift* , 183-198.

Stjernö, S. (1985). *Den moderne fattigdomen. Om ekonomisk knapphet og ydmykelse i 1980-åra.* Oslo: Universitetsforlaget AS.

Stojanovic, V. (2001). *Unga arbetslösas ansikten. Identitet och subjektivtitet i det svenska och danska samhället.* Lund: Sociologiska institutionen Lunds universitet.

Strandh, M. (1999). Ungdomsarbetslöshet och ekonomisk marginalisering. i A. Gullberg, & M. Börjeson, *I vuxenlivets väntrum. Arbetslöshetens konsekvenser för ungdomars livsvillkor* (ss. 135-154). Umeå: Boréa.

Strandh, M. (2000). *Varying unemployment experiences? The economy and mental well-being. Doctoral thesis at the Department of Sociology Umeå University No 18 2000.* Umeå: Department of Sociology Umeå University.

Stranz, H. (2007). *Utrymme för variation - om prövning av socialbidrag. Rapport i socialt arbete nr 119.* Stockholm: Institutionen för socialt arbete Stockholms universitet.

Sunesson, S. (1992). Att vara beroende - om ett besvärligt begrepp. i C. Mether, & L. Nygren, *Bortom all förenkling - människan som väsen och oväsen. En vänbok tillägnad Bengt Börjeson* (ss. 369-380). Daidalos.

Sunesson, S. (2002). Sociala problem och samhällsbekymmer i historien. i A. Meeuwisse, & H. Swärd, *Perspektiv på sociala problem* (ss. 54-72). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Svallfors, S. (1996). *Välfärdstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige.* Umeå: Boréa.

Svedberg, L. (1997). *Marginella positioner. Kritisk diskussion om begrepp, teori och empiri. EpC-Rapport 1997:5.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Swedner, H. (1983). *Socialt arbete. En tankeram.* Lund: LiberFörlag.

Svensson, P.-G. (1996). Förståelse, trovärdighet eller validitet? i P.-G. Svensson, & B. Starrin, *Kvalitativa studier i teori och praktik* (ss. 209-227). Lund: Studentlitteratur.

Swärd, H. (1995). Ung och fattig. *I marginalen - att ställas utanför* (ss. 32-41). Stockholm: Försäkringskasseförbundet.

Swärd, H. (2000). Ungdomar med socialbidrag. i A. Puide, *Socialbidrag i forskning och praktik* (ss. 277-298). Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Swärd, H. (1998). Ungdomsproblem. i V. Denvall, & T. Jacobson, *Vardagsbegrepp i socialt arbete* (ss. 57-73). Stockholm: Nordstedts Juridik AB.

Swärd, H., & Starrin, B. (2006). Makt och socialt arbete. i A. Meeuwisse, S. Sunesson, & H. Swärd, *Social arbete. En grundbok* (ss. 249-264). Stockholm: Natur och Kultur.

Szebehely, M. (1995). *Vardagens organisering: om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten. Lund studies in social welfare.* Lund: Arkiv.

Taylor, C. (2003). Erkännandets politik. i C. Taylor, *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik* (ss. 37-74). Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

TCO. (2002). *Ungas etablering på arbetsmarknaden- Generationsstudien del 1.* TCO.

Terum, L. I. (1986.). *Geografisk ulikskap og nasjonale normer. Variasjoner i behandlingens av sosialhjelpsklienter. INAS-rapport 1986:2.* Oslo: Institutt for anvendet sosialvitenskaplit forskning.

Terum, L. I. (2003). *Portvakt i velferdsstaten. Om skjönn og besluttninger i sosialtjenesten.* Oslo: Kommuneforlaget.

Thorén, K. H. (2008). *Activation Policy in Action: A Street-Level Study of Social Assistance in the Swedish Welfare State.* Chicago: School of Social Service Administration, University of Chicago.

Titmuss, R. M. (1968). *Commitment to Welfare.* London: Allen & Unwin.

Titmuss, R. M. (1958). *Essays on the Welfare State.* London: Allen & Unwin.

Titmuss, R. M. (1990). Generell och selektiv välfärdspolitik. i N. Furniss, T. Tilton, R. M. Titmuss, J. Tobin, & M. Walzer, *Idéer om välfärd. Volym 2 i Tidens idéserie* (ss. 105-120). Stockholm: Tidens förlag.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom* . Hammondsworth: Penguin Books.

Townsend, P. (1993). *The International Analysis of Poverty.* Hertfordshire: Pearson Education.

Trondman, M. (2008). *Att förstå utsatthet. En studie om utsatthetens villkor, erfaren utsatthet och fritid i ungas liv. Ungdomsstyrelsens skrifter 2008:6.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Trondman, M., & Bunar, N. (2001). Inledning. i M. Trondman, & N. Bunar, *Varken ung eller vuxen. "Samhället idag är ju helt rubbat"* (ss. 31-162). Stockholm: Atlas.

Ulmestig, R. (2007). *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag. Lund dissertations in social work no 27.* Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.

Underlid, K. (2005). Poverty and experiences of social devaluation: A qualitative interview study of 25 long-standing recipients of social security payments. *Scandinavian Journal of Psychology* , 273-283.

Ungdomsstyrelsen. (2003). *De kallar oss unga - Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen. (1999). *Svensk Ungdomsstatistik. Ungdomsstyrelsens utredningar 17.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen. (1998). *Vid sidan av - Om ungas inträde på arbetsmarknaden. Ungdomsstyrelsens utredningar 13.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Waara, P. (2007). *Utanför arbetslivet i arbetssamhället.* Luleå: NTG-lär.

Walker, R. (1995). The dynamics of poverty and social exclusion. i G. Room, *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion* (ss. 102-128). Bristol: The Policy Press.

Walther, A., & McNeish, W. (2003). Introduction: young people and contradictions of inclusion. i A. López Blasco, W. McNeish, & A. Walther, *Young people and contradictions of inclusion. Towards Integrated Transition Policies in Europe* (ss. 1-15). Bristol: The Policy Press.

Westberg, A. (2005). *Becoming an adult - living conditions and attitudes among Swedish youth.* Umeå: Sociologiska institutionen Umeå Universitet.

Wettergren, Å., Starrin, B., & Lindgren, G. (2008). Inledning. Känslornas återkomst i socialvetenskaperna. i Å. Wettergren, B. Starrin, & G. Lindgren, *Det sociala livets emotionella grunder* (ss. 11-28). Malmö: Liber AB.

Whitaker, A. (2004). *Livets sista boning- Anhörigskap, åldrande och död på sjukhem. Rapport i socialt arbete nr 108-2004.* Stockholm: Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete Socialhögskolan.

Wilkinson, R. (1999). *Unhealthy Societies - The Afflictions of Inequality.* London & New York: Routledge.

Villadsen, K. (2004). Det sociale arbejde som befrielse. i M. Järvinen, & N. Mik-Meyer, *Att skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde* (ss. 192-226). Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.

Vogel, J. (1994). *SOU 1994:73. Ungdomars välfärd och värderingar.* Stockholm: Civildepartementet.

Wächter, R. (1998). Utredning. i V. Denvall, & T. Jacobson, *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik* (ss. 95-113). Stockholm: Norstedts juridik.

Ziehe, T. (1993). *Kulturanalyser- Ungdom, utbildning och modernitet.* Stockholm/Stehag: Symposion.

Åberg, R. (1998). Arbetslöshet och marginalisering. i J. Palme, & S.-Å. Stenberg, *Arbetslöshet och välfärd. Skriftserie: Kunskap/idé/enskilda röster. Nr 11* (ss. 95-112). Stockholm: Socialdepartementet. Välfärdsprojektets skriftserie.

Åberg, R., & Nordenmark, M. (2000). Arbetslöshet och levnadsvillkor under 1990-talets krisår. i *Välfärdens förutsättningar. SOU 2000:37. Kommittén Välfärdsbokslut* (ss. 51-80). Stockholm: Socialdepartementet.

Ålund, A. (1997). *Multikultiungdom: Kön, etnicitet, identitet.* Lund: Studentlitteratur.

Ålund, A. (2002). Sociala problem i kulturell förklädnad. i A. Meeuwisse, & H. Swärd, *Perspektiv på sociala problem* (ss. 293-312). Stockholm: Natur och kultur.

Åslund, O., Erikson, R., Nordström Skans, O., & Sjögren, A. (2006). *Fritt inträde? Ungdomars och invandrares väg till det första arbetet. Välfärdsrådets rapport 2006.* Stockholm: SNS Förlag.

Östberg, V. (2008). De ojämlika barnaåren- med fokus på välfärdsforskning, barnperspektiv och familjeekonomi. i *Ojämlikhet och utanförskap. Socialförsäkringsrapport 2008:4* (ss. 63-69). Stockholm: Försäkringskassan.

Summary

The welfare crisis of the 1990s and its impact on Swedish youth

In the early 1990s a severe economic recession struck Sweden. This period is often referred to as "the welfare crisis". During this period the labour force decreased by half a million individuals, which in a country of nine million inhabitants obviously has a major impact. The official costs of social benefits doubled. Youth unemployment rates were 18 per cent, which was 10 per cent higher than for the adult population. The generation about to establish themselves on the labour market at this time were born in the mid seventies. They experienced unemployment and welfare dependency to a considerably higher extent than any previous generation in the modern Swedish welfare estate.

The Swedish welfare state has been characterized as universal (Esping-Andersen, 1990). This system was to a great extent based on employment as a necessary requirement for full entitlement to social security. When employment decreased considerably it left those not previously established, such as youth, excluded from this system and forced to apply for means tested social welfare. Youths have been described as the "losers" of the nineties as no other age group increased their welfare dependency as much as they did (Social rapport, 2001). Nearly a third of these youths had received social welfare benefits before the age of 24 during these years of welfare crisis (Salonen, 2000). It is necessary though to clarify and stress the importance of not perceiving and analysing youth as a homogenous group who share equal opportunities and circumstances, since those with working class background and/or other ethnic background were more affected. This pattern is also evident in my analyses.

Despite the recovery of the Swedish economy which took place from 1997 and onwards a group of young adults, now in their thirties, simply could not find a way to either work, education or self-support. The main focus in the dissertation are what living conditions and problems these young adults with persistent establishment problems have experienced during this prolonged and troubled establishment phase

I have since 2002, together with Professor Tapio Salonen, been working within the research project "Youths threatened by marginalisation after

the welfare crisis" funded by The Swedish Council for Working Life and Social Research. The aim of this dissertation is to study both actual living conditions and the experience of being unemployed and a social assistance recipient among those in the cohorts born in the mid-seventies who remained in benefit dependency after the welfare crisis in the 1990s. I also study what hindrances and barriers these young adults have encountered when trying to find work during their problematic establishment phase. The study was conducted when approximately 10 years in this situation had passed.

Theoretical perspectives

In working with the theoretical understanding I have primarily focused on theories on marginalization and social exclusion as unemployment problems are multidimensional and must be understood in relation to simultaneous marginalizing processes on several arenas (Kronauer, 1998). Social exclusion refers to a situation when people suffer from cumulative disadvantages (Gallie & Paugam, 2004). The social exclusion perspective includes both relational and material dimensions of being in a vulnerable, marginalized or excluded position in relation to the welfare state. My theoretical and methodological approach stress the importance of an understanding of the situation of these youths from a broad perspective that in addition to labour market conditions also include the profound importance and impact of lacking social recognition and participation, institutional exclusion, material deprivation etc.

Method

The methodological approach is a combination of qualitative and quantitative methods. The use of multiple methods was essential in understanding and analysing the quite broad research questions. The empirical data in this dissertation is collected from 3 studies that I have conducted within the larger research project.

1. Longitudinal analyses of official register based data

From Statistics Sweden's individual database LOUISE[305] that includes all Swedish citizens over the age of 16 I have chosen 40 variables that strategi-

[305] This database is now renamed LISA.

cally mirror occupation, income, health and education.[306] In these analyses I have chosen to follow all individuals born 1973 who have lived in Sweden at least since they were seven years old. The main focus in the analyses is what differences that can be distinguished between individuals born in the same cohort who has had none, temporary or more persistent establishment problems on the labour market. The age cohort are elucidated at two strategic spells, first at age 19-21, and secondly at age 27-29. To be defined as belonging to the category "persistently marginalised" young adults, the individual should have received social assistance and/or have been unemployed or participating in a labour market scheme during at least half of every separate year for three consecutive years at both ages 19-21 and 27-29. This can be perceived as a strict definition of long-term marginalisation.

2. A survey based on replication of official surveys

The survey was completed by the 74 individuals, born 1973-77, who also were interviewed. The questionnaire consisted of replications of standardized questions from national surveys[307] on various objectively and subjectively measured living conditions assessing health, financial situation, general living conditions etc. My survey data was compared with results from a representative sample of young adults in the national surveys. The aim of this study was to gain an understanding of how and on what variables these vulnerable youths differ in both actual conditions, but also how they define and experience their own situation. This comparison can reveal to what extent living conditions differ between the "normal" population and those excluded from the labour market.

3. Qualitative interviews

The respondents were 74 young adults who have been long-term unemployed and in need of social assistance since their late teens. These interviews are a very viable part of the research project as the respondents' stories were of great importance in understanding their own perspective and explanations on the course of events that have formed their present situation. The interviews focused on understanding their perception of how

[306] The analyses were made in collaboration with Professor Tapio Salonen that led the larger research project.

[307] Statistics Sweden's study on living conditions (ULF) for the years 2002-2004 and The National Board for Youth Affairs attitude and valuation study for year 2003.

and to what extent their lives had been affected by being early excluded or marginalised. Before the interview the respondents also filled in the questionnaire for the survey study.

Conclusion of results from the longitudinal and survey based studies on living conditions

In order to understand how extensive the problem of youths remaining in unemployment and social assistance dependency is I, and Tapio Salonen, analysed how many of the youths who were in this situation during the 1990s, that still hadn't established themselves 10 years after the welfare crisis. They are here defined as PM, persistently marginalised. The comparison groups in the longitudinal analyses of this cohort have either not fulfilled these criterions at 19-21 nor 27-29 (non-marginalised, NM) or only fulfilled the criterions at age 19-21 (early-marginalised, EM) or at 27-29 (late marginalised, LM).

Table 1. Occurrence of long term establishment problems at different ages for the cohort born 1973.

		At age 19 – 21		
		No	**Yes**	**Sum**
At age 27 – 29	**No**	**NM** 88 668 85,3 %	**EM** 12 146 11,7 %	100 814 97,0 %
	Yes	**LM** 1515 1,5 %	**PM** 1584 1,5 %	3 099 3,0 %
	Sum	90 183 86,8 %	13 730 13,2 %	103 913 100,0 %

In their early youth 13 per cent of the cohort were unemployed or/and benefit receiving but at age 27-29 the group had decreased to 1,5 per cent.

As stated in table 1 the primary observation group (PM) consist of half of the individuals in the cohort with extensive marginalisation problems at age 27-29. They count for 11,5 per cent of all who had establishment problems at age 19-21 (1584 of 13 730). This can be compared with the 1, 7 per cent of all those who didn't have extensive establishment problems at age 19-21. The risk to remain in such problems is therefore 6-7 times higher among those with early problems. This analysis states that there is a connection between early marginalisation (age 19-21) and later marginalisation (age 27-29) in this cohort.

The main focus in the summary of the quantitative analyses below is to compare PM, the long term excluded with the never marginalised on critical variables. Here I have chosen to compare against NM as they constitute the sharpest contrast but also as they by far is the largest category.

Background and family situation

There is a greater risk of being long-term unemployed and dependant on social assistance for those with working class or other ethnical background than Swedish. There is a clear pattern of PM leaving their parental home earlier than NM. This can probably at least partly depend on the fact that PM more often is parents themselves before age 22. They are also more likely to be living as lone parents. Only 20 per cent of PM is living with a partner at age 29.

Financial situation

Again we can se how NM and PM are in sharp contrast to one another. In PM almost ¾ had experienced being a social assistance recipient before they became 20, in NM they were as few as one in twenty. The analyses clearly indicates a major economical gap between the groups studied and that this continues to persist long after the initial years of establishment. At age 29 the disposable income still differs considerably between the groups.

Employment and education

The number of days in unemployment or participation in labour market schemes is considerably high for PM throughout this entire period. The median was as much as 2345 days during these 11 years. Considering the great importance of education on today's labour market it's not a surprising result that almost half of the never marginalised have tertiary educa-

tion while only 4 per cent of PM have studied on this level. The difference between the groups is striking as it is more than 10 times likely to have tertiary education for those never marginalised. Among PM there are 40 per cent who only have compulsory education; the rate for NM is less than 7 per cent.

Health and life quality

The longitudinal analyses indicates that the persistently marginalised have more health related problems than the never marginalised. Health status was a central theme in the questionnaire and the results presented below come from the dissertation's survey study.[308] The 74 young adults that filled in the questionnaire and were interviewed are in the following text referred to as "respondents". The health status for the respondents was more problematic than for the comparison group. When asked to assess their health condition a majority of the respondents claimed that it was bad or just fair, and this was a distinct difference from the comparison group. Approximatively 80 per cent of the respondents are worried about their health. The level of stomach pain, sleeping disorders, anxiety and stress was also higher among the respondents. When it comes to life quality in general the respondents are less satisfied than the comparison group with their economy, housing, leisure time, friends and society as a whole. Even though the respondents live under difficult circumstances many of them still have positive expectations for the future and hope to enter the labour market. A vast majority also have social support from their parents and friends.

Conclusion of results from the interview study

The analyses of the interviews indicated three central themes which the respondents perceived as the most problematic issues in relation to being long-term unemployed and a social assistance recipient. The first theme was the troubled economical circumstances the respondents share.

Poverty and financial hardship

Financial troubles constitute a major problem for almost all of the respondents. I analysed their material deprivation from a perspective based on

[308] Note that the comparison group in the survey study is a representative sample of Swedish young adults in the same age cohorts.

the concept "relative poverty" (Townsend, 1979). The respondents troubled economy cause an apparent deviation in relation to the average social norms for consumption and general material standard. The respondents often experience their standard of living as unreasonably low and that the social services underestimate their actual living expenses. The respondents perceive that living on social assistance requires a rational and budget conscious economical behaviour that demand a constant denial of all consumption above minimum standard.

The difficulties to make ends meet every month is something almost all respondents mention and define as a stressful. Economic hardship has more or less been a constant condition during their entire adult life. Comparative analyses from the survey study clearly indicate a major economic gap between the respondents and the normal population. The respondents have for instance to a much larger extent experienced financial crisis and have to borrow from friends and family to pay for food and bills. A vast majority receive financial support from their parents and many express frustration in relation to this prolonged financial dependency. Respondents express feelings of shame and inferiority as they are financially depending on others; the social services, parents and creditors. A majority of the respondents also have debts. Many respondents experience a constant inadequacy in meeting the material demands from the surrounding consumption standards in society. This also decreases their possibilities to social participation and recreation.

Experiences of powerlessness

For many respondents an experience of powerlessness and decreased autonomy has been a consequence of depending on social assistance. To analyse the importance of power I have mainly used Michel Foucault's theoretical perspectives on disciplinary and pastoral power. A majority of the respondents have a negative perception of the social services. The problematic features that recurred in the perception of the social services were a lack of respect for the integrity and autonomy of the clients as well as arbitrary and unfair decisions in relation to grants. Many respondents express negative experiences from situations where social services have executed power or decided on "unfair" terms for granting social assistance. The financial dependency on the social services is therefore perceived as frustrating as the respondents have few, if any, alternative possibilities to support themselves. The respondents generally express an urge and long-

ing to escape this dependant position in an asymmetric power relation. The will to work is shared by all the interviewed. An employment is something almost all of them wish more than anything as it would provide a much better economic situation, a more accepted social identity and something to do. Receiving social assistance is described in negative terms by all but a few individuals, none wishes to continue.

Social services have often demanded that the respondents should participate in active labour market programmes. The general attitude towards activation of this kind was negative, as many have been attending several activation programmes of which none led to work. Some express that this caused counterproductive resignation and frustration rather than hope of employment. Activation placements located to work places could also be perceived as a form of exploitation where they felt forced to work for free. There were also respondents that perceived activation as a positive opportunity but this attitude was represented by a clear minority.

Shame and lacking social recognition

The significance of relational dimensions appeared as central in the interviews. When asked what the hardest thing about being unemployed and a social assistance recipient was a clear majority of the respondents mentioned shame, loss of dignity and lacking social recognition. The respondents have experienced this both in relation to social services and their social surroundings. To be unemployed and receive social assistance was thus perceived as shameful by many of the interviewed as they fear, and also have experienced, that others think of them as work shy, lazy and morally inferior. Almost half of the respondents perceived themselves as belonging to the "underclass".

Being a social assistance recipient was clearly a very emotional subject during the interviews. To analyse these experiences I have used a theoretical understanding of shame as a prominent and central emotion that indicates the quality in social relationships (Scheff, 1990). The analyses of the respondents "struggle for recognition" departs from Honneths (2003) theoretical perspective on the essential need to be recognised as a valuable and morally accountable individual and citizen.

Many respondents express disappointment and anger towards individual social workers, the social services and other welfare institutions they have encountered when applying for various forms of benefits. For those who have had very negative experiences the social services are perceived as

humiliating, unjust, bureaucratic and controlling. A small group have even felt that social workers have taken pleasure in obstructing their lives. Far from all are very critical towards the social services but a clear majority feel uncomfortable and have negative emotions associated with their need of social assistance. Many also share a sense of embarrassment, shame and humiliation as applying for social assistance often feels like "begging" for money.

Concluding discussion

The analyses in this dissertation shows that young adults that have had severe labour market difficulties during their establishment phase often experience multiple deprivation and more problematic living conditions than the normal population of the same age. They often have a marginalised or excluded position on several welfare dimensions[309] such as economy and social relations. It was also evident that many had experienced cultural and institutional exclusion.

The young adults often had several obstacles that hindered them from finding employment and a source of income. A recurring empirical pattern was that the respondents had many different problems at the same time. This accumulation of different problems often contributed to a feeling of powerlessness in trying to solve the extensive and simultaneous difficulties. A central understanding of this situation is that the respondents often lack the resources that could enhance their possibilities to employment. An example is difficulties related to completing unfinished upper secondary education. The interviewed were aware that their lack of education was an obstacle to finding employment. There was also a will among many to complete unfinished grades or even initiate tertiary studies but as studying could lead to disqualification to social assistance it was considered as taking a big risk. Another example of a barrier related to lack of resources is that a vast majority don't have a driver's license. Something that very often is required on the segment of the job market they are focused on. The respondents had no resources to finance driving instruction and felt very frustrated as it disqualified them from employment opportunities. In addition to these concrete objective hindrances the respondents also experienced powerlessness in social relations where they often felt stigmatised and humiliated by stereotyped and prejudiced perceptions of

[309] For a definition of these dimensions see Kronauer (1998).

welfare recipients. In relation to the social services the respondents often felt that the financial dependency unabled them to exit this asymmetric power relation.

Powerlessness is thus experienced in relation to concrete hindrances but also in emotional and relational experiences. This can be described as a double powerlessness where the concrete and experienced powerlessness collaborate to create a synergy, or a process, where establishment on the labour market is further complicated.

It is obvious that most of the respondents have experienced their winding road towards inclusion and establishment as rather painful. An existence on social assistance is difficult to cope with when it endures for more than ten years without improvement in sight. A challenge for the future with its growing number of Swedish youths is to minimize the numbers of excluded from the labour market and adjust the "universal" welfare safety net to also include youth who are in a prolonged process of becoming established.

Lund Dissertations in Social Work

Svensson, Kerstin (2001) *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Jönson, Håkan (2001) *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Habermann, Ulla (2001) *En postmoderne helgen? Om motiver til frivillighed*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Jarhag, Sven (2001) *Planering eller frigörelse? En studie om bemyndigande*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Tops, Dolf (2001) *A society with or withour drugs? Continuity and change in drug policies in Sweden and the Netherlands*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Montesino, Norma (2002) *Zigenarfrågan. Intervention och romantik.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Nieminen Kristofersson, Tuija (2002) *Krisgrupper och spontant stöd. Om insatser efter branden i Göteborg 1998.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Laanemets, Leili (2002) *Skapandet av feminititet. Om kvinnor i missbrukarbehandling.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet

Magnusson, Jan (2002) *Ny situation - ny organisation. Gatutidningen Situation Sthlm 1995-2000*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Johnsson, Eva (2002) *Självmordsförsök bland narkotikamissbrukare*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Skytte, Marianne (2002) *Anbringelse af etniske minoritetsbørn. Om socialarbejderes vurderinger og handlinger*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Trulsson, Karin (2003) *Konturer av ett kvinnligt fält. Om missbrukande kvinnors möte i familjeliv och behandling*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Jönsson, Leif R. (2003) *Arbetslöshet, ekonomi och skam. Om att vara arbetslös i dagens Sverige*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Ingvad, Bengt (2003) *Omsorg och relationer. Om det känslomässiga samspelet i hemtjänsten*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Hedblom, Agneta (2004) *Aktiveringspolitikens Janusansikte. En studie av differentiering, inklusion och marginalisering*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Blomberg, Staffan (2004) *Specialiserad biståndshandläggning inom den kommunala äldreomsorgen. Genomförandet av en organisationsreform och dess praktik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Granér, Rolf (2004) *Patrullerande polisers yrkeskultur.* Lund: Socialhögskolan. Lunds universitet.

Giertz, Anders (2004) *Making the Poor Work. Social Assistance and Activation Programs in Sweden*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Hjort, Torbjörn (2004) *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Wolmesjö, Maria (2005) *Ledningsfunktion i omvandling. Om förändringar av yrkesrollen för första linjens chefer inom den kommunala äldre- och handikappomsorgen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Hjortsjö, Maria (2005) *Med samarbete i sikte. Om samordnade insatser och samlokaliserade familjecentraler*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Elvhage, Gudrun (2006) *Projekt som retorik och praktik. Om utvecklingsarbetete på särskilda ungdomshem*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Olsson, Martin (2007) *Unga vuxna med en historia av uppförandestörning. En långtidsuppföljning med ett salutogent och ekologiskt perspektiv*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Panican, Alexandru (2007) *Rättighet och Rättvisa. Användbarheten av rättighet och rättvisa i sociala projekt*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Raunkiær, Mette (2007) *At være døende hjemme. Hverdagsliv och ideaier.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Ulmestig, Rickard (2007) *På gränsen till fattigvård. En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Liedgren Dobronravoff, Pernilla (2007) *Att bli, att vara och att ha varit. Om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Ponnert, Lina (2007) *Mellan klient och rättsystem. Tvångsvård av barn och unga ur socialsekreterares perspektiv*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Gassne, Jan (2008) *Salutogenes, Kasam och socionomer.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Righard, Erica (2008) *The welfare mobility dilemma. Transnational strategies and national structuring at crossroads*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Larsson, Monica (2008) *Att förverkliga rättigheter genom personlig assistans.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Martinell Barfoed, Elizabeth (2008) *Berättelser om adoption.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Olsson, Tina (2009) *Crossing the quality chasm? The short-term effectiveness and efficiency of MST in Sweden: An example of evidence-based practice applied to social work*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Nielsen, Tabitha Wright (2009) *Viljen til at frigøre. En undersøgelse af empowerment i praksis.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Bohlin, Ulla (2009) *Habilitering i fokus. En människobehandlande organisation och dess utmaningar*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Kyhle Westermark, Pia (2009) *MTFC – en intervention för ungdomar med beteendeproblem.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet

Angelin, Anna (2009) *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.